

मी, माझ्या डायरीतून..

आसावरी काकडे

मी, माझ्या डायरीतून..

आसावरी काकडे

मी, माझ्या डायरीतून..

(डायरी संकलन)

आसावरी काकडे

प्रकाशक : श्रीनिवास काकडे

सेतू प्रकाशन

डी१ / ३ स्टेट बँक नगर

कर्णेनगर, पुणे ४११०५२

मोबाइल नं. ९४२१६७८४८०

सर्व हक्क सुरक्षित

मुखपृष्ठ : आसावरी काकडे

अक्षररचना आणि मुखपृष्ठ मांडणी : सुप्रिया जोगदेव

मुद्रणस्थळ :

रुद्रगणेश प्रिंटर्स

९३०, वाडेकर बंगला,

फर्ग्युसन कॉलेज रोड, शिवाजीनगर,

पुणे ४११००४

प्रकाशन तिथी- गणेशचतुर्थी, १९ सप्टेंबर २०२३

मूल्य- ३०० रुपये

ई-आवृत्ती - ई साहित्य प्रतिष्ठान

मी, माझ्या डायरीतून..

हे चिंतनपर पुस्तक ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या वाचकांना ई स्वरूपात विनामूल्य उपलब्ध करून दिल्याबद्दल ई साहित्य प्रतिष्ठान कवयित्री सौ. आसावरी काकडे यांचे आभारी आहे.

या पुस्तकाचे ई प्रकाशन व विनामूल्य वितरण करण्यास परवानगी दिल्याबद्दल आम्ही सेतू प्रकाशनचे श्री. श्रीनिवास काकडे यांचे आभारी आहोत.

धन्यवाद

सुनीळ सामंत
टीम ई साहित्य

esahity@gmail.com

www.esahity.com

Whatsapp: 99877 37237

स्वतःशी सातत्यानं संवाद करणं
जिच्यामुळं शक्य झालं
त्या आंतरिक क्षमतेला
कृतज्ञतापूर्वक-

मनोगत

डायरी लिहिणं ही माझी आंतरिक निकड आहे. मनातल्या मनात चाललेल्या अदृश्य 'वादा'चं ओझं व्हायला लागलं की ते मी शब्दात उतरवून ठेवते. विचार शब्दात उतरताना अधिक स्पष्ट होतात. समोर दिसू लागतात.. पडलेल्या प्रश्नांना खुलासे मिळतात. त्यातून नवे प्रश्न उगवतात.. ते मनाचा पैस वाढवतात आणि एखादं शहाणपण हातात ठेवतात.. विचारांची गाडी जागच्या जागी घरघर न करता सुरू राहाते...

कॉलेजात असल्यापासून अधून मधून मी असं काही डायरीत लिहीतच होते. पण १९९५ सालापासून नियमित डायरी लिहायला लागले. या संदर्भात, या पुस्तकाचे प्रास्ताविक म्हणून घेतलेल्या 'एक चांगलं मणूस होण्यासाठी' या माझ्या लेखात मी म्हटलं आहे, 'लेखनातून सुटकेचा मार्ग सापडल्यावर कवितेत न मावणारे असे सर्व छोटे-मोठे स्व-संघर्ष मी डायरीत नोंदवू लागले. स्वतःशी संवाद करणाऱ्या या दैनंदिनीत वेगवेगळ्या मार्गांनी माझ्या परिघात येणारे नवे विचार आत्मसात करताना होणारा संघर्षही नोंदवला जायचा. माझ्या 'पराभवा'च्या- एका पातळीवरील मृत्युच्याच- अशा नोंदींबरोबर स्व-संवादातून कमावलेलं उन्नत करणारं... एका पातळीवर पुनर्जन्म घडवणारं आकलनही या दैनंदिनींमधे समाविष्ट व्हायचं...'

माझ्या डायरीतील अशा नोंदींचं एक संकलन करावं असं बरेच दिवस मनात होतं... त्याचा पहिला प्रयत्न २०१५ साली झाला. त्यासाठी 'माझ्या डायरीतील पुनर्जन्मांच्या नोंदी' या नावानं मी ब्लॉग सुरू केला आणि डायरीचा शोध घेतला. पण सुरुवातीच्याच- १९९५, १९९६ सालच्या डायरीच्या मिळाल्या नाहीत. मग ब्लॉगवर १९९७ सालापासूनच्या नोंदी लिहायला सुरुवात केली. काही दिवसांनी त्यात खंड पडला आणि हा विचार मागे पडला...

२०२२ साली नव्या वर्षाचा संकल्प म्हणून पुन्हा एकदा डायरी-संकलनाचा विचार पुढे आला. या वेळी या नोंदी ब्लॉग बरोबर फेसबुकवरही शेअर करायला लागले. तेव्हा या संकलनाला 'माझ्या डायरीतून' असं शीर्षक दिलं. फेसबुकवरच्या प्रतिसादामुळे खंड न पडता संकलनाचं काम पूर्ण झालं. या नोंदी वाचून वाचकांचा भरभरून प्रतिसाद मिळाला. याचं पुस्तक व्हावं

असं सुचवलं जायला लागलं. आणि एक दिवस डॉ. बाळकृष्ण कवठेकर यांचा फोन आला आणि त्यांनीही पुस्तकाच्या दृष्टीने लिहा असं सांगितलं. त्यामुळे संकलनाच्या कामाला हरूप आला.

या संकलनाचं पुस्तक करायचा विचार सुरू झाला तेव्हा पुस्तकासाठी 'मी, माझ्या डायरीतून..' हे शीर्षक सुचलं आणि निश्चित झालं. वर उल्लेख केलेला 'एक चांगलं माणूस होण्यासाठी' हा लेख डायरी-लेखनाची पार्श्वभूमी म्हणून सतत मनात होताच. हा लेख मी डॉ. अश्विनी धोंगडे यांनी संपादित केलेल्या 'आमचा लढा आमचा संघर्ष' या पुस्तकासाठी लिहिला होता. आता या पुस्तकात प्रास्ताविक म्हणून हा लेख घेतला आहे. या संकलनातील वैचारिक संघर्षाची जातकुळी काय आहे, त्यातील तीव्रता कशामुळे आहे ते या लेखातून समजू शकेल.

'मी, माझ्या डायरीतून..' या पुस्तकात १९९७ ते २०२१ या पंचवीस वर्षांतल्या डायन्यांमधील नोंदी घेतल्या आहेत. प्रास्ताविक म्हणून घेतलेला लेख आणि या सलग नोंदींमध्ये माझं अंतरंग-चित्र साकारलं आहे असं मला वाटतं. ब्लॉग आणि फेसबुकवर टप्प्याटप्प्यानी वाचलेल्या या नोंदी आता पुस्तकरूपात सलग वाचता येतील. सततच्या वैचारिक संघर्षातून माझ्या हाती येत राहिलेलं शहाणपण कुणाला उपयोगी पडलं तर माझ्या वैचारिक संघर्षाचं आणि त्याचं संकलन असलेल्या पुस्तकाचं सार्थक झालं असं मला वाटेल...

पुस्तकाची कल्पना विचाराधीन असताना वैचारिक सुसंवाद असलेल्या काहींना मी यातील नोंदी अभिप्रायार्थ पाठवल्या होत्या. त्या वाचून उत्साह वाढवणारे अभिप्राय आले. त्यात एक अभिप्राय गोवा येथील चिंतनशील लेखक श्री विश्राम गुप्ते यांचा होता. हा मर्मग्राही अभिप्राय त्यांच्या संमतीने पुस्तकाच्या मलपृष्ठावर घेतला आहे.

या पुस्तकाच्या मुखपृष्ठासाठी घेतलेला फोटो मी काढलेला आहे. सध्या चित्रांचा मूड आहे.... चित्र काढताना ब्रश धुवायला घेतलेल्या कपाला रंग लागून नकळत कपात चित्र साकारत होतं. कागदावर काढलेली चित्रं प्रकाशित होत राहिली. कपातलं चित्र कपातच राहिलं. एकदा त्याच्याकडे लक्ष गेल्यावर

त्याचा फोटो काढला.... मुखपृष्ठासाठी हा फोटो घेताना मनात आलं, माझं डायरी-लेखन म्हणजे कपात नकळत साकारत राहिलेल्या चित्रासारखं आहे. इतर लेखन पुस्तकरूपात प्रकाशित होत राहिलं. डायरीलेखन डायरीतच राहिलं होतं. आता ते 'मी, माझ्या डायरीतून..' या नावानं छापील आणि ई पुस्तक रूपात प्रकाशित होत आहे आणि याच्या मुखपृष्ठावर कपात नकळत साकारलेलं चित्र विराजमान झालं आहे..!

हे वेगळं आणि आशयगर्भ छायाचित्र 'मी, माझ्या डायरीतून..' या डायरी संकलनासाठी समर्पक वाटतं आहे. सुप्रिया जोगदेव यांनी ते मुखपृष्ठावर कलात्मकतेनं घेतलं आहे. अक्षरजुळणीचं कामही त्यांनी आत्मीयतेनं केलं आहे. माझी वहिनी मीरा फडके हिनं पूर्ण स्क्रिप्ट वाचून लेखनात शुद्धलेखनाच्या दृष्टीने दुरुस्त्या करून दिल्या. पुस्तकाची सुरेख निर्मिती वैजयंती ढोले, सुरेखा वागळे, गणेश बैकर आणि सेतू प्रकाशनाचे श्री श्रीनिवास काकडे यांच्या सहकार्याने झाली. ई साहित्य प्रतिष्ठानच्या श्री सुनील सामंत यांनी आगत्यानं या पुस्तकाच्या ई-आवृत्तीची निर्मिती केली.

पुस्तक निर्मितीत वेगवेगळ्या प्रकारे सहभागी झालेल्या सर्वांना हार्दिक धन्यवाद.

आसावरी काकडे

डी १ / ३ स्टेट बँक नगर

कर्जेनगर, पुणे ४११०५२

मोबाईल नं. ९७६२२०९०२८

प्रास्ताविक

(डायरी संकलनाची पार्श्वभूमी सांगणारा लेख)

एक चांगलं माणूस होण्यासाठी...

माझी एक मैत्रिण एकदा मला म्हणाली, 'तुझं बरं आहे.. नशीबवान आहेस तू. सगळं तुला घराजवळ, तुला हवं तसं मिळत जातं.. काही त्रास नाही...' माझ्या विषयीची अशी प्रतिमा मला ओळखणाऱ्या अनेकांच्या मनात असेल. काही प्रमाणात ते खरंही आहे. पण पूर्ण खरं नाही. सगळं मला घराजवळ मिळतं म्हणजे जे घराजवळ मिळतं ते मी चालवून घेते. लांब, गर्दीत जाऊन चिकित्सा करत खरेदी करण्यात वेळ घालवणं मला आवडत नाही. व्यावहारिक पातळीवर जगताना बऱ्याच बाबतीत असा त्रास मी करूनच घेत नाही. आपल्या सर्व क्षमता कशासाठी वापरायच्या, कशासाठी कष्ट घ्यायचे याविषयीची प्रत्येकाची भूमिका वेगळी असते...

माझ्या विषयीची ही 'स्वस्थ, सुखी' वाटणारी प्रतिमा बाहेरून दिसणारी आहे. आणि दैनंदिन जगण्याच्या पातळीवर ती खरीही आहे. अपेक्षेपेक्षा बरंच काही मला मिळालंय. पण एक माणूस म्हणून मला हवी तशी मी अजून घडायचीय. एका दीर्घ आंतरिक संघर्षातून ही घडण अजूनही चालू आहे. व्यवहारी जगण्यात अनेक गोष्टी चालवून घेणारी, शक्यतो संघर्ष टाळणारी मी, दुर्लक्ष करून चालण्यासारख्या बऱ्याच गोष्टींचा त्रास करून घेत असते. आयुष्याची पहिली पस्तीसहून अधिक वर्षे वेगवेगळ्या पातळ्यांवरच्या व्यावहारिक संघर्षांना सामोरं जावं लागलं, तेव्हा माझ्या प्रतिक्रिया काय होत्या हे आठवताना लक्षात येतंय की त्या वेळीही माझी हीच वृत्ती होती... ती माझ्यात कुठून, कशी आली? माझ्या आयुष्यात संघर्षाचे प्रसंग किती आले? मी त्यांना कशी सामोरी गेले? त्यातून मी काय मिळवलं?... विचार करता करता लहानपणापासूनचे बरेच प्रसंग डोळ्यासमोर चलचित्रासारखे सरकू लागले...

वडील खूप तापट आणि विक्षिप्त वाटण्याइतके एककल्ली होते. त्यामुळे

घरचं वातावरण बरेचदा तंग असायचं. जन्मापासून तेच अनुभवल्यामुळे लहानपणी तरी घरात वडलांचा आरडा-ओरडा, फेकाफेकी.. असं झालं की घाबरून गुपचुप बसायचं आणि वातावरण निवळलं की हसा-खेळायला लागायचं... अशी प्रतिक्रिया असायची. आमच्या घरी सणवार, व्रतं, उत्सव, पूजा असं काही व्हायचं नाही. कुणी आपल्याकडे यायचं नाही. आपण कुणाकडे जायचं नाही. अशी आमच्याकडली दहशत वाटावी अशी रीत होती. पण अगदी लहानपणी सुद्धा याविषयी मला कधी राग आला नाही. त्याबद्दल कधी हट्ट केला नाही. उलट तेच मला आवडायचं. आता आहे इतकी वैचारिक स्पष्टता त्यावेळी नव्हती तरी लोक सणवार इ. सर्व करतात त्याचीच चीड यायची... घरच्या एकूण वातावरणामुळे लहानपण खरं तर कोमेजत होतं. पण त्याची तशी जाणीव कधी झाली नाही. इतरांना मिळतं ते आपल्याला नाही मिळत याचं वाईटही कधी वाटलं नाही.

खूप काळ अस्वस्थ करणारी अगदी लहानपणाची एक आठवण, काही न मिळाल्याची नव्हती तर 'मिळाल्या'ची होती... तेव्हा मी तिसरीत होते. काही तरी स्पर्धा होती. बक्षीस म्हणून रिबिनी वाटल्या गेल्या. सगळ्या मुर्लीबरोबर मीही एक रिबिनी घेतली. पण मला आनंद झाला नाही. उलट आपण मागून घेतली याचंच अपराधीपण सलत राहिलं कित्येक वर्षे... आपण चूक केली, आपण वाईट आहोत... असं मनावर कोरलं गेलं. अजूनही मनाला लावून घेतलेली तिसरीतली मी मला चांगली आठवतेय...

माझ्या मोठ्या बहिणीपेक्षा मला जास्त मार्क्स मिळायचे नेहमी. पण त्याचा आनंद व्हायच्या ऐवजी नकोत तिच्याहून जास्त मिळायला असं वाटायचं. एकदा तर मला का जास्त मार्क्स मिळतात म्हणून रडल्याचं आठवतंय.. गोष्टी तशा साध्याच. पण त्यामुळे होणारा मनस्ताप... आंतरिक संघर्ष खूप जास्ती होता... ज्या गोष्टींचा त्रास होणं स्वाभाविक झालं असतं त्या गोष्टी मी बिनबोभाट स्वीकारत होते. मला त्रास देणाऱ्या गोष्टी वेगळ्याच होत्या... आई सांगते की अजून बोलायला लागले नव्हते त्या लहान वयात मी बरेचदा खूप रडत राहायची... भूक लागलीय का?, काही दुखतंय का?'... असे रडू येण्याच्या शक्यता असलेले सर्व प्रश्न आई विचारायची. त्या सगळ्याला

नको, नाही अशी माझी मान हलायची. मग सुखानं रड असं म्हणत आई माझा नाद सोडून घायची... वडलांचा अतितापट स्वभाव माझ्यात उतरला होता म्हणे. जरा काही मनाविरुद्ध झालं की माझी आदळआपट, चिडाचिड, रडारड सुरू व्हायची... हे पाहून आजी मला म्हणायची 'चुकून मुलीच्या जातीला जन्माला आलीय... बापाच्या पावलावर पाऊल आहे अगदी...' वयाच्या सहाव्या-सातव्या वर्षी बऱ्याचदा कानावर आलेली ही वाक्यं माझ्यात अपराधी भाव पेरत राहिली... तिसरीतली सलणारी आठवण यामुळं गडद झाली होती.

घरातील वातावरण दिवसेंदिवस बिघडतच होतं... हे वातावरण मला न मागता मिळालेलं होतं. ते स्वीकारायचं की नाही असा पर्याय माझ्या समोर नव्हता... पण त्याविषयी माझी काही दृश्य स्वरूपाची तक्रार नव्हती. आपल्याच वाट्याला असं का? असा प्रश्नही मला कधी पडला नाही. थोडी मोठी झाल्यावरही याचं कारण काय? कुणाचं चुकतंय? यावर उपाय काय? असा विचार मनात आला नाही... पण या निमूट वाटणाऱ्या स्वीकारामागे मुळारंभाशी नेणारा अस्फुट आक्रोश होता. त्यातूनच बहुधा न कळत्या लहान वयातच मला आपण जन्मालाच का आलो आहोत आणि आलोच आहोत तर त्याचं काय करायचं आहे? असे प्रश्न व्याकुळ करण्याइतक्या तीव्रतेनं पडू लागले. नुसता विचार करण्याखेरीज कोणताच मार्ग समोर नव्हता... मग त्या विचारांचं ओझं पेलवेनासं व्हायचं.. जगायला पुरेसं सबळ कारण नसेल तर मग कशाला जगायचं? नकोच जगायला... इथपर्यंत विचार पोचायचे.. मनात यायचं की अशी दिनचर्या असावी की विचार करायला वेळच मिळू नये...

समज येत गेली तसं भोवतीचं सगळं चुकीचं, अपुरं आहे असं जाणवायला लागलं. आपलं आयुष्य भोवतीच्या या माणसांसारखं नको असायला असं वाटायचं. पण तसं नको तर कसं हवं? त्यासाठी काय करायला हवं? हे कळत नव्हतं... बहुतेक वेळा तंग असणाऱ्या घरातल्या वातावरणाचं कारण वडलांचा तापट, विक्षिप्त स्वभाव हे आहे हे लक्षात येत होतं. पण त्यावर मला काही उपाय करता येण्यासारखा नव्हता.

माझे वडील बुद्धीमान होते. त्यांच्यात बरेच कलागुण होते. व्यायामानं

कमावलेलं शरीर होतं. चारचौघात उठून दिसेल असं व्यक्तिमत्व होतं. जमीन-जुमला, शेतीवाडी, चौसोपी वाडा, भरपूर सोनं-चांदी अशी इस्टेट त्यांच्या नावावर होती... पण यांपैकी कशाहीमुळे माझ्या आईला सुख मिळालं नाही. ती आला दिवस सहन करत राहिली... आम्ही अगदी सामान्य आर्थिक स्थितीत वाढलो. आमच्यावर जाणीवपूर्वक कोणतेही संस्कार झाले नाहीत... घरात सतत तंग आणि अस्थिर वातावरण, आणि बाहेरच्या जगात मोकळेपणानं वावरण्याला बंदी.. घरात अभ्यासाखेरीज वाचायला फक्त आध्यात्मिक ग्रंथ यामुळे लहानपण नको एवढं गंभीर झालं. व्यवहारी जगात व्यवहारी अर्थानं चांगलं जगायला लागतं ते सर्व मुबलक प्रमाणात असूनही केवळ वडलांच्या 'स्वभावा'मुळे आम्ही सर्व सामान्य, अस्थिर आणि क्लेषकारक स्थितीत जगत होतो. आणि तोच 'स्वभाव' माझ्या वाट्याला आला होता म्हणे! वेगवेगळ्या तऱ्हेनं मनावर हे बिंबत राहण्यामुळे मी सतत स्वतःला कुरतडत राहायची. या अपराधी भावनेच्या पोटात असलेली आंतरिक परिवर्तनाची अत्यंतिक निकड मला सतत अस्वस्थ ठेवत होती. प्रश्नांचं मोहोळ उठवत होती...!

आमची आई आणि आम्ही पाच भावंडं वाट्याला आलेलं भोगत होतोच पण वडील स्वतः सुद्धा 'स्वस्थ' नव्हते. उलट कुणालाच कधी न कळलेल्या आंतरिक झंजावातात ते हेलपाटत राहिले. त्यांनाही बहुधा स्वतःच्या मर्यादांमधून बाहेर पडायचं होतं पण ते त्यांना जमत नव्हतं. मग अपुऱ्या तयारीनिशी, अतिरेकी मार्गानं आध्यात्मिक साधनेच्या नादी लागून अधिकाधिक गर्तेत जात त्यांनी स्वतःचा सर्वनाश ओढवून घेतला. वयाच्या अवघ्या चोपन्नाव्या वर्षीच ते आम्हाला सोडून गेले...! शेवटी ते ज्या अवस्थेत होते त्यातून त्यांची सुटका झाली आणि आमचीही... तो प्रसंग फार विदारक होता... त्यांच्या आठवणीनं दुःखापेक्षा भीतीच अधिक वाटायची... तसंच होतं त्यांचं शेवटचं दर्शन! या दुःखद भीतीचं सावट बराच काळ आमच्यावर होतं.

या सगळ्याचा मी प्रचंड धसका घेतला होता. वडलांच्या पावलावर पाऊल टाकून 'चालणाऱ्या' माझं आयुष्य मला तातडीनं सावरायला हवं होतं... मला माझा असा शेवट होऊ द्यायचा नव्हता. त्यासाठी स्वतःत

आमूलाग्र आंतरिक परिवर्तन घडवण्याची गरज मला तीव्रतेनं जाणवली. शिक्षण, बुद्धिमत्ता, सांपत्तिक स्थिती, कलागुण, जात... या कशाहीपेक्षा स्वभाव, रोजच्या जगण्यातलं वर्तन हे अधिक महत्त्वाचं आहे हे मी आमच्या कुटुंबजीवनातून शिकले होते. सर्व गोष्टी प्रयत्नांनी मिळवता येतील पण 'स्वभाव' कमावणं दुरापास्त आहे हेही घरातल्या उदाहरणानं चांगलंच दाखवून दिलं होतं...

लहानपणापासून वाट्याला आलेलं वरकरणी मी निमूट स्वीकारत होते तरी त्याचा निषेध नकळत आतल्याआत होत राहिला असेल काय? तोपर्यंत कधीही व्यक्त न झालेलं परिस्थिती बदलण्याचं बळ, पुढे मला जे हवंच होतं ते मिळवण्यासाठी माझ्या कामी आलं. माझं आयुष्य मला हवं तसं घडवता येईल असा जोडीदार निवडताना मी पहिला दृश्य स्वरूपाचा संघर्ष केला... या बाबतीतला निर्णय घेताना मला ज्याचं अप्रूप होतं असा चांगला 'स्वभाव' असणं ही एकमेव अपेक्षा ठेवून मी व्यावहारिक पातळीवरच्या इतर सर्व गोष्टी नजरेआड केल्या. माझी पसंती व्यावहारिक, परंपरागत रूढ विचारात बसणारी नव्हती. काळजीपोटी आईचा 'मी तुला मेले...' असा निकराचा विरोध होता. त्यामुळे संघर्ष अटळ होता... परिस्थितीशी आणि स्वतःशीही! पण आंतरिक निकडीशी प्रामाणिक राहत, पडेल ती किंमत मोजत मला हवं ते मी मिळवलं! जाणीवपूर्वक हे सर्व केल्यामुळे लग्नानंतर अनेक अभावांशी कराव्या लागलेल्या संघर्षांबद्दल मुळातच स्वीकाराची भावना होती.

आता राहत असलेल्या दोन बेडरूम्सच्या फ्लॅटमध्ये येण्यापूर्वी पोटभाडेकरू म्हणून मिळालेली एक खोली... बंगल्याच्या बाजूची एक खोली... गावठाण भागातली दीड खोली... हौसिंग बोर्डाच्या दोन खोल्या अशा घरांमध्ये आम्ही १७-१८ वर्षे राहिलो... अनेक उणिवा गृहीत होत्या. त्याबद्दल तक्रारीचा प्रश्नच नव्हता. पण अधिक हवं याची घाईही नव्हती... पण लग्नानंतर पहिल्याच वर्षी आजारी झाले. ब्रेन ट्युमर हे निदान झालं. नोकरी, घर दोन्ही बाबतीत स्थैर्य नव्हतं. दोघांच्या घरातल्यांच्या सहकार्याची अपेक्षा करता येण्यासारखी नव्हती. पुण्यात नवीन होतो. काही माहिती नव्हती. ओळखी नव्हत्या. आणि पैसे तर नव्हतेच... पण अशा काही घटना घडत गेल्या की पुण्यातल्या कमांड

हॉस्पिटल मधे आजाराचं निदान झाल्यापासून चार दिवसात ऑपरेशन झालं. आईला नुसतं कळवलं होतं. ये म्हटलं नव्हतं तरी ती आली. महिनाभर हॉस्पिटलमधे होते... मुंबईच्या लोकलमधे चढणं-उतरणं गर्दीच्या रेट्यामुळे कळायच्या आत होऊन जातं तसं अचानक आलेल्या या प्रसंगातून आम्ही बाहेर पडलो..!

पण बरी होऊन घरी येताना सांगण्यात आलं की 'ट्युमर' कापून काढणं धोक्याचं असतं म्हणून तो काढलेला नाहीय. तो वाढू नये यासाठी आत एक ट्यूब बसवलीय आणि ती आत तशीच राहणार..! हे ऐकून बरं वाटायला लागलं होतं तरी नव्यानं पुन्हा धडकी भरली... पण असंही समजलं की मला त्या वेळी- १९७२ साली उपलब्ध असलेल्यातली जगातली सर्वोत्तम ट्रीटमेंट मिळालेली आहे...! तेव्हा जाणवलं की किती धोकादायक संकटातून आम्ही किती सुखरूप बाहेर पडलोय! तरी शारीरिक आणि मानसिक पातळीवरील या धक्क्यातून सावरण्यात आणि संसार, नोकरी यात स्थिरावून नॉर्मल होण्यात जवळ जवळ दहा वर्षे गेली. वडलांचा विदारक अंत आणि त्यांच्या शेवटच्या काळात आमच्या कुटुंबात घडलेल्या क्लेषकारक घटनांच्या आठवणी यातूनही ते सावरणं होतं. याच काळात आम्हाला मूल न होण्याचा प्रश्नही येऊन गेला. त्याचा आम्ही फारसा बाऊ केला नाही. सुरुवातीला तर ही इष्टापत्तीच वाटली. मला पारंपरिक रीतीनं संसार करण्याची आवड नव्हतीच. तरी हे सत्य स्वीकारणं आनंददायी अर्थातच नव्हतं. त्यानं क्लेश देण्याचं आपलं काम बराच काळपर्यंत निभावलं!

या सगळ्यातून दोन गोष्टींमुळे मी खऱ्या अर्थानं सावरले. एक- मी लुना चालवायला शिकले आणि पर्वती जवळच्या घरापासून ससून हॉस्पिटल जवळच्या बँकेपर्यंत लुनानं जाऊ लागले. शारीरिक पातळीवर मी अगदी नॉर्मल झाल्याचा विश्वास यातून मिळाला. आणि दुसरी- मी कविता लिहू शकते याचा शोध मला लागला..! मग मी लिहीतच गेले... या लेखनामुळे वैचारिक, भावनिक पातळीवर घुसमटवणाऱ्या आंतरिक संघर्षाला व्यक्त होण्याचा मार्ग मिळाला. मी मोकळी होऊ लागले...

सर्व संघर्षांना व्यावहारिक पातळीवर स्वीकाराच्या मानसिकतेतून सामोरी

जात होते, एक प्रकारे शांत होते. तरी त्याचा व्यत्यास असल्यासारखी बिनचेहऱ्याची अस्वस्थता आतल्या आत घुमत राहायची.. वैयक्तिक जगण्यातले प्रश्न, मी आहे ते आहे तसं स्वीकारून किंवा जे मिळणं शक्य नाही ते नकोच आपल्याला असं म्हणून सोडवून टाकले. आजूबाजूच्या घटना, माणसं, त्यांचं जगणं पाहून हे सगळं काय चाललंय? का चाललंय? असे प्रश्न विचलित करायचे. त्यावर विचार व्हायचा खूप. पण विचारांचा प्रवास उपाय शोधण्याच्या दिशेनं होण्याऐवजी कारणं शोधण्याच्या दिशेनं व्हायचा. अमूर्त पातळीवरचा हा प्रवास मनाच्या वेगानं अनेक टप्पे ओलांडत मुळारंभाशी असलेल्या 'आपण मुळात जन्मालाच का आलो आहोत?' या सतत अनुत्तरित राहणाऱ्या, असंख्य उपप्रश्न पोटात बाळगणाऱ्या आणि एका अर्थी बिनकामाच्या प्रश्नाशी येऊन धडकायचा. हा प्रश्न म्हणजे जिवंत ठेवणारी धग होती. पण तिनं मला कितीतरी काळ तिथल्या तिथंच घुमवत ठेवलं. पार दमछाक केली माझी... यातून सुटका करणारी, विचार करायला उसंत न देणारी, एके काळी मला हवी होती तशी, नोकरी आणि संसाराची दिनचर्या मला मिळाली होती. वैचारिक स्तरावर निष्क्रिय करणाऱ्या अस्वस्थतेचा तो काळ होता... तेव्हा कवितेनं आतून धक्के देत मला सक्रीय करायला सुरुवात केली.

लेखनाबरोबर हळूहळू वाचनालाही गती आणि दिशा मिळत गेली. तिथल्या तिथेच हेलपाटणारे विचार मोकळे, 'सजग आणि कृतिशील' होऊ लागले... आत्मपरीक्षणानं विचारलं की माझं मूलभूत प्रश्नांच्या नादी लागणं म्हणजे वर्तमानापासून पळणं तर नाही? समोरची परिस्थिती सुधारण्याचा कृतिशील प्रयत्न करण्याऐवजी या सगळ्याच्या मुळाशी काय असेल असा 'निरुपयोगी' विचार मी का करत असते?... उत्तर आलं की कोणत्याही गोष्टीच्या मुळाशी जाण्याची ही प्रवृत्ती मी जाणीवपूर्वक कमावलेली नव्हती. माझा तसा स्वाभाविक कल होता. कॉलेजात गणितं सोडवताना ती सोडवण्यासाठी दिलेली सूत्रं पाठ करण्यापेक्षा ती कशी बनली असतील ते समजून घेण्यात मला रस वाटायचा. मला गणित कसं सोडवायचं असा प्रश्न पडायचा नाही. ते मी बहुतेक वेळा सोडवू शकायची. एखादं नाही सुटलं तरी ते ओलांडून पुढे जाणं फारसं जड नाही जायचं. पण त्यामागचं सूत्र समजण्याची

जिज्ञासा मला बराच काळ अस्वस्थ ठेवायची...

माझ्या क्षमतांच्या मर्यादित मूलभूत गोष्टी जाणून घेण्यातली अस्वस्थ ठेवणारी जिज्ञासा आणि लहान वयात वेळोवेळी मनात पेरला गेलेला अपराधी भाव, त्यातून निर्माण झालेली आंतरिक परिवर्तनाची निकड या दोन प्रेरणा मला वैचारिक संघर्षाला सामोरं जायला भाग पाडत राहिल्या... सर्व क्षमता ज्यासाठी खर्ची घालाव्यात अशा या दोन गोष्टींपुढे मला बाकी सर्व कमी महत्त्वाचं वाटत होतं...

अशा काळात आमच्या घरी नियमित येणारं स्त्री मासिक आणि साधना साप्ताहिक.. इ. मी वाचत होते. त्यातून विचारांना पोषक खाद्य मिळत होतं. ते वाचताना अधिकाधिक अंतर्मुख होऊ लागले. उलघाल वाढली. त्यातून वाट काढण्यासाठी पत्र-संवाद सुरू झाला. स्त्री मासिकातून स्त्री सखी मंडळाची ओळख झाली. मी त्याची सभासद झाले. दर महिन्याच्या कार्यक्रमांना जायला लागले. विद्या बाळ यांचा परिचय झाला... यांतून सामाजिक प्रश्नांची, स्त्री-प्रश्नांची धग जाणवू लागली. माझ्या विचारांच्या परिघात या जाणिवांचा समावेश होऊ लागला. माझ्या प्राधान्याच्या प्रश्नांमुळे दूर राहिलेले हे प्रश्न अधिक निकडीचे आहेत हे लक्षात येऊ लागलं. पण या संदर्भात आपण काही करत नाही, करू शकत नाही ही बोट अपराधीपणाच्या जाणिवेत भरच घालत राहिली...

पण आता व्यक्त होण्याचं साधन हाती आलं होतं. असह्य, उत्कट भावनांना बाहेर पडायची फट सापडली होती. त्यामुळे, पीळ बसेल तसतसा कापसाच्या पेळूतून सुताचा धागा सुटत जातो तशा आतून कविता येऊ लागल्या. पस्तीस वर्षांचं मौन बोलू लागलं... कवितेमुळे आतल्या घुसमटीतून बाहेर पडता येत होतं. ते केवळ बाहेर पडणं नव्हतं. त्याच वेळी उघडल्या गेलेल्या दारातून बरंच काही आत येत होतं...! शब्दांतून व्यक्त होता होता कविता या माध्यमाची ओळख होऊ लागली. कविताविषयक कार्यक्रमातून इतरांच्या कवितांची आणि समीक्षा या नव्या विषयाचीही ओळख होत होती... विचारांचा परीघ विस्तारत होता. समीक्षेच्या स्वरूपाविषयीचे प्रश्न मला सतत सतावणाऱ्या प्रश्नांमधे सामील झाले...

चौदा

स्वतःतून बाहेर पडायला लागल्यावर माझा वैचारिक संघर्ष चतुर्भुज झाला. आधीचे प्रश्न थोडे मागे सरले. सामाजिक प्रश्नांचं वैविध्य आणि व्याप्ती जाणवत होती. हळूहळू लक्षात येत गेलं की समाजिक कार्यात प्रत्यक्ष सहभागी नाही होता आलं तरी त्या संदर्भातली संवेदनशील सजगता आणि त्याविषयीची योग्य जाण असेल तर आपण अप्रत्यक्षपणे बरंच काही करू शकतो. 'विचार' ही पण एक कृती आहे. लेखनाच्या माध्यमातून प्रभावीपणे समाजापर्यंत विचार पोचवणं हाही समाजकार्याचा एक भाग होऊ शकतो... हे मला जमण्यासारखं होतं. ते मी माझ्या परीनं करू लागले... हे करता करता हेही जाणवत गेलं की लेखनातून 'घडण्या'साठी केवळ अंतर्मुख विचार पुरेसा नाही. बाह्य जगाच्या सजग भानात असणं तितकंच आवश्यक आहे...!

कविता, साहित्य, समीक्षा.. या बाबतीतही संवादाला बऱ्याच जागा होत्या. नव्या-जुन्या कवितांबरोबर इतर साहित्यप्रकार- आत्मचरित्र, कथा, कादंबऱ्या ... यांचं वाचन व्हायला लागलं तसे जिज्ञासू मनाला नवे प्रश्न पडायला लागले. गौरी देशपांडे यांच्या कथा-कादंबऱ्यांमधल्या विचारांनी आमच्या समजूतदार सहजीवनातील समाधान प्रश्नांकित केलं. एकमेकांसाठी केलेल्या तडजोडी आठवून आपलं चुकतंय की काय असं आत्मपरीक्षण होत राहिलं... स्वसामर्थ्याची जाणीव होत गेली तसतसा अतिरिक्त जपलं जाण्याचा त्रास होऊ लागला. पण यापेक्षा अधिक अस्वस्थ करत मला अंतर्मुख केलं ते अजून लक्षात राहिलेलं वाक्य असं- 'ज्यांची आयुष्याकडून अपेक्षाच पराभवाची ते पराभवाचंही तत्त्वज्ञान बनवतात..!' व्यवहारी जगण्यात कसलीही महत्वाकांक्षा न बाळगणारी, शक्यतो संघर्ष टाळत आहे ते स्वीकारणारी माझी वृत्ती या वाक्यानं कितीतरी काळ परीक्षा-नळीत घालून ठेवली होती.... दलित आत्मचरित्रांनी घडवलेल्या वेगळ्या 'विश्वदर्शना'नं माझ्या संवेदनशीलतेच्या मर्यादांचं स्वतःची लाज वाटावी असं भान मला दिलं आणि वैचारिक संघर्षाला आणखी एक क्लेष वाढवणारा विषय पुरवला.. अधिक वाचन, संवाद आणि स्व-विचार करत अशा प्रत्येक वैचारिक संघर्षातून मी स्वतःविषयीची, जगण्याविषयीची समजूत कमावत होते...

सजग मनाला पडणारे प्रश्न, त्यातून निर्माण होणारी जिज्ञासा यांच्या प्रेरणेतून मी १९९९ साली मराठी विषय घेऊन आणि २००४ साली तत्त्वज्ञान विषय घेऊन एम.ए. केलं. या निमित्तानं झालेल्या अभ्यासातून, अनुषंगिक वाचनातून नवी अंतर्दृष्टी मिळत होती... पण त्यामुळे प्रश्न सुटण्याऐवजी त्यातील व्यामिश्रताच अधिकाधिक जाणवत होती... ते मला आणखी खोलात नेत होते. हा वैचारिक प्रवास टप्प्याटप्प्यानं ईशावास्य उपनिषदाच्या अभ्यासापर्यंत घेऊन गेला... मधल्या काळात मराठी कवितांबरोबर हिन्दी कविता, बालकविता, कवितांचे अनुवाद, अनुषंगिक विषयांवर लेख लिहिणं... हे सातत्यानं होत राहिलं...

ही सर्व लेखन-वाचन प्रक्रिया मी आतून अनुभवत होते. घडत होते. पण एक नजर सतत स्वतःवर रोखलेली असायची. रोजच्या जगण्यात कधी साध्याशाच गोष्टीनं मी चिडले, रागावले तर तो मला माझा पराभव वाटायचा. खूप मनाला लावून घेतलं जायचं. अधिक वाचन, विचारामुळे समज जितकी वाढत होती तितकी अशा पराभवाची वेदना तीव्र असायची. वाटायचं समज नुसती बौद्धिक पातळीवर वाढून काय उपयोग? मला साध्या गोष्टी निभावता येत नाहीत... या पराभवापुढे मला माझ्या नव्यानं मिळवलेल्या पदव्या, माझं प्रगल्भ करणारं वाचन, माझे कवितासंग्रह.. त्यांना मिळालेले पुरस्कार.. त्यामुळं होणारं कौतुक.. माझी नोकरी.. या सगळ्या जमेच्या गोष्टी निरुपयोगी वाटायच्या. खरं तर मनाविरुद्ध काही घडलं तर चिडणं ही स्वाभाविक प्रतिक्रिया आहे. त्यासाठी इतका मनःस्ताप करून घेणं अपेक्षित नाही. पण माझं चिडणं वाजवी पेक्षा जास्त आणि रागावण्याचं कारण त्यामानानं किरकोळ असायचं... आणि मुख्य म्हणजे या अपराधी वाटण्यामागे 'बापाच्या पावलावर पाऊल आहे अगदी' ही लहानपणी करून दिलेली जाणीव आणि अशा स्वभावापायी झालेल्या वडलांच्या कासावीस करणाऱ्या शेवटाची आठवण दहशत बनून उभी असायची..! त्यामुळे माझी अशी प्रत्येक 'चूक' मला लाल निशाण दाखवून सावध करायची.

लेखनातून सुटकेचा मार्ग सापडल्यावर कवितेत न मावणारे असे सर्व छोटे-मोठे स्व-संघर्ष मी डायरीत नोंदवू लागले. स्वतःशी संवाद करणाऱ्या

या दैनंदिनीत वेगवेगळ्या मार्गानं माझ्या परिघात येणारे नवे विचार आत्मसात करताना होणारा संघर्षही नोंदवला जायचा. माझ्या 'पराभवा'च्या- एका पातळीवरील मृत्यूच्याच- अशा नोंदींबरोबर स्व-संवादातून कमावलेलं उन्नत करणारं... एका पातळीवर पुनर्जन्म घडवणारं आकलनही या दैनंदिनींमधे समाविष्ट व्हायचं... (यातील निवडक लेखनाचं एक संकलन माझ्या डायरीतील 'पुनर्जन्मांच्या नोंदी' या नावानं पुस्तक रूपात आणावं असं बरेचदा मनात येतं असतं...)

कवितालेखन, अभ्यास, इतर वाचन... हे सर्व आपल्या जागी चालू होतं तरी आंतरिक परिवर्तनाचा मुद्दा कायम अग्रक्रमावर होता. त्यासाठी कमवत असलेली बौद्धिक प्रगल्भता पुरेशी नाही हे अनुभवत होते. हे इतकं अवघड का जातंय याची कारणं आणि उपाय शोधणं हा माझा ध्यासविषय बनला होता... एकदा संजीवनी मराठे यांना फोन करून, वेळ ठरवून त्यांना भेटायला गेले होते. बराच वेळ बसले होते. त्यांच्याशी बोलताना कवितेपेक्षा माझ्या मनातल्या या उलघालीविषयीच मी अधिक बोलले. तेव्हा त्या म्हणाल्या 'स्वतःला इतकं धारेवर धरू नये गं..' धीर देणारं त्यांचं हे वाक्य माझ्या कायम स्मरणात राहिलं.. स्वतःलाही माफ करता यायला हवं हे त्यांनी माझ्या लक्षात आणून दिलं होतं...

स्वतःत बदल घडवण्याची इच्छा इतकी तीव्र होती की त्यासाठीचा मार्ग म्हणून मनाला फारसं पटत नसतानाही 'रेकी'चा कोर्स, ध्यानधारणेचं शिबिर अशा गोष्टी करून पाहिल्या. तीन दिवसांच्या ध्यान-शिबिरातील चांगल्या अनुभवानंतरही वडलांच्या 'आठवणी'नं सावध केल्यामुळे ध्यानधारणा हा आपला मार्ग नाही हे मी ठरवून टाकलं... 'रेकी'चा कोर्स झाल्यावर त्यात सांगितल्यानुसार एकवीस दिवस कोणत्याही शंका मनात न घेता सर्व करून पाहायचं, अनुभवायचं ठरवलं. अनुभवात काही सकारात्मक गोष्टी जाणवल्या. पण त्या श्रद्धेनं स्वीकारता येईनात. कारण त्या बुद्धीनं खोडून काढता येण्यासारख्या होत्या. मग रेकी हे काय तंत्र आहे? त्याचा माणसावर अपेक्षित परिणाम कसा होत असेल? काय प्रक्रिया घडत असेल? असे प्रश्न पडू लागले. मग त्या संदर्भातली पुस्तकं मिळवून वाचली. विचार केला. माझ्यापुरता

निष्कर्ष काढला की तीव्र इच्छाशक्ती असेल तर अपेक्षित गोष्टी घडवून आणण्याचं बळ आपल्याला मिळतं. पण अशी इच्छाशक्ती आपल्यात निर्माण कशी करायची? याचं उत्तर मिळालं नाही...

कोणत्याही अनाकलनीय, अनुत्तरित राहणाऱ्या प्रश्नांची सांगड ईश्वराशी घातली जाते. लहानपणापासून कळत नकळत मनावर ठसलं गेलं होतं की कर्ता करविता तो आहे. त्याच्या इच्छेशिवाय झाडाचं पानही हलत नाही... हे फारसं बरोबर वाटत नव्हतं. पण ते न मानण्याला पर्यायही दिसत नव्हता... अनेक अनाकलनीय प्रश्नांची उत्तरं असू शकणाऱ्या ईश्वराचं स्वरूप समजून घेणं हा जिज्ञासेचा विषय सतत मझ्या सोबत होता. याच जिज्ञासेनं मला 'ईशावास्य'च्या अभ्यासापर्यंत पोचवलं... मराठीतील गीता- गीताई, ज्ञानेश्वरी... असे ग्रंथ वाचायचा प्रयत्न करत होते. त्यातून काही मिळत होतं. संत तुकारांमांची गाथा वाचायला लागल्यावर मात्र प्रथम अडखळायला झालं. अपुऱ्या आणि एकांगी वाचनामुळे, संसाराकडे दुर्लक्ष करून केलेल्या भक्तीविषयी मनात गैरसमज होते. त्यामुळे गाथा वाचण्यात रस वाटेना. पण 'आकांताचे देणे' हा कवी ग्रेस यांचा 'चर्चबेल' या पुस्तकातला छोटासा लेख वाचल्यावर माझे गैरसमज दूर झाले. पुन्हा गाथा वाचावीशी वाटू लागली. आवडो न आवडो, कळो न कळो ... एकदा तरी गाथा वाचायचीच असा निश्चय केला. अशा ग्रंथांची पारायणं करण्यातल्या निर्बुद्ध श्रद्धेला मी नावं ठेवत होते... स्वतःला आव्हान देत बुद्धीनं ठरवून मी गाथा वाचायला घेतली. हळूहळू त्यात गुंतत गेले. यात काहीतरी जवळचं आहे असं जाणवत होतं. तरी अभंगांमधून व्यक्त होणारा ईश्वरभेटीचा आकांत समजू शकत नव्हता. ईश्वराची- निर्गुण निराकाराची भेट म्हणजे नक्की काय साधायचं?.. स्वतःला धारेवर धरत, स्वतःशी वाद घालत, स्वतःची कसोटी पाहत अखंड आत्मपरीक्षण करणारा तुकोबांचा ईश्वरभेटीचा ध्यास- म्हणजे आंतरिक परिवर्तनाचाच ध्यास होता काय? दिलीप चित्रे यांच्या 'पुन्हा तुकाराम' या पुस्तकातून मला माझ्या या विचारांना पुष्टी मिळाली. तुकोबा ते विठोबा हा प्रवास गाथेतील अभंगांमधून उलगडत जातो.., विठोबा हे तुकोबांचं महत्तम रूप आणि तुकोबा हे विठोबाचं लघुत्तम रूप आहे... अशा विचारांनी मला तुकोबांच्या

ईश्वरभेटीच्या आकांताचा मला समजेल असा अर्थ सांगितला... 'लाहो' या शब्दाची, त्यात अनुस्युत असलेल्या आकांताची ओळख इथेच झाली. हाच लाहो माझ्यासाठी आदर्श बनला..!

आंतरिक परिवर्तनाचा 'लाहो' या स्वरूपाच्या, माझ्या क्षमतांच्या मर्यादितल्या आत्मसंघर्षातून मी काय मिळवलं? माझा चांगलं माणूस होण्याचा छोटासा ध्यास इतक्या संघर्षानंतर सफल झालाय का?... या मनोगताच्या निमित्तानं विचार करताना जाणवतंय की अजूनही पुरेसं परिवर्तन झालेलं नाहीय. पण मी आता थोडं स्वतःला माफ करायला शिकलेय.. हेही जाणून घेतलंय की सतत घडत राहणं हाच आपल्यातल्या 'स्व'चा धर्म आहे... या आंतरिक घुसळणीनं जिज्ञासा निर्माण करत वाचन, अभ्यास, विचार, आणि लेखन करायला भाग पाडलं. कमावलेल्या प्रत्येक शहाणपणाची सांगड आंतरिक परिवर्तनाशी घातली. केवळ बौद्धिक कमाईच्या निरुपयोगीपणाची जाणीव सतत जागी ठेवली. आणि सर्वात महत्वाचं म्हणजे I will not allow the History to repeat या वडलांच्या तोंडून बरेचदा ऐकलेल्या वाक्याचा, तेव्हा कधीच न समजलेला अर्थ प्रत्यक्षात उतरवला... त्यांचाच हरलेला आंतरिक संघर्ष वाटाड्या बनून माझ्या संघर्षात सामील झालेला होता काय?...

आज घडीला विचार करताना मनात येतंय की अजूनही न संपलेला हा सगळा संघर्ष आत्मकेंद्री आहे का? हे छोटंसं यश माझ्या पुरतंच आहे का? की माझ्या जवळच्या, भोवतीच्या, माझ्या कवितेनं जोडल्या गेलेल्या अनेकांपर्यंत पोचतेय माझी कमाई?

आसावरी काकडे

१८-११-११

अनुक्रमणिका

भाग १ (१९९७-२०००)

१. विचार करणं मी थांबवू शकत नाहीये	२५
२. आकलन किती अनंत आहे..	२७
३. हेच ते जन्म-मरणाचे फेरे...	२९
४. या फ्रॉडला काय म्हणावं?	३२
५. वादळ कोंबून भरलेली पिशवी आहे मी..	३५
६. आपलं मन अजबच आहे ना?	३७
७. हिनकस गोष्टीच आकार पेलत असतात..	४०
८. अरेच्चा इथून वाढायचं राहूनच गेलं..!	४३
९. 'जगावेगळं अध्यात्म'	४५
१०. मौन म्हणजे शब्दापासून शून्यापर्यंतचा प्रवास	४७
११. मृत्यू आहे कुठं?	५०
१२. आत आणखी एक खोली असतेच..	५३
१३. शहाणी निरागसता..	५६
१४. इच्छांची आवर्तनं म्हणजे जगणं..!	५९
१५. एक असणे फक्त	६१
१६. वाढण्याचा क्षण टिपता येत नाही.	६२
१७. 'हृदयी स्वयंभवि असे'	६५
१८. माझं निरीक्षण हा एका माणसाचा स्व-शोध आहे.	६६
१९. सगळंच at somebody else's cost	६८
२०. मग मीही सुंदर दिसेन झाडासारखी..!	७०
२१. 'विश्वात आपण एकटेच आहोत का?'	७२
२२. छोट्याशा प्रमोशनचा 'अपूर्व' अनुभव	७६
२३. आपला खारीचा वाटा	७९

भाग २ (२००१-२००५)

२४. नवे वर्ष- नवे पर्व	८२
२५. मी इथं का आहे?	८५
२६. दरीच्या आकर्षणाचा दोर..!	८७
२७. भीती सर्वव्यापी नसतेच तर..!	९०
२८. कोणताही शोध थकवणाराच असणार..!	९१
२९. 'स्व' म्हणजे काय?	९४
३०. कोणतीच अवस्था Hopeless असत नाही.	९६
३१. अस्वस्थ समाज... अस्वस्थ मीही...	९९
३२. हातात एक पोकळी निराकार	१०२
३३. आतल्या गर्दीचं काय करणार?	१०४
३४. अशा ओढाताणीचं काय करायचं कळत नाही...	१०६
३५. इतकं त्रासताना कुठं जाते संवेदनशीलता?	१०८
३६. त्या क्षणाचा 'विक्रम' आहे फक्त...	११०
३७. प्रश्न पडणं म्हणजे काय?	११२
३८. बरचसं आपोआपच होत असतं..!	११५

भाग ३ (२००६-२०१०)

३९. येरवडा जेलमध्ये कवीसंमेलन..	११७
४०. ईश्वर-कल्पनेचं कौतुक वाटतं ओतप्रोत....	११९
४१. जसं आकलन तशी भाषा..	१२२
४२. भक्ती-अभ्यास वर्गाची सांगता	१२४
४३. प्रत्येक क्षण मिरॅकल घडवण्यासाठी राबत होता.	१२६
४४. हेच खरं जगणं काय?	१२८
४५. तुका म्हणे 'एका देहाचे अवयव'	१३०
४६. अशा पेचात्मक विरोधांचं काय करायचं?	१३२
४७. मी निमूट श्रद्धाळू नसल्यामुळे...	१३५

४८.	विचार म्हणजे काय? त्याचं द्रव्य कोणतं?	१३७
४९.	अनुभवात आपण उपस्थित असावं लागतं..!	१३९
५०.	हतबलतेचा पूर्णविराम...	१४१
५१.	हे आहे फक्त मर्यादा समजून घेणं..!	१४४
५२.	आपापल्या 'क्ष'ची किंमत...	१४६
५३.	जिज्ञासा तरी कशातून आली?	१४८
५४.	पुढं गेल्यावरच कळतं की आपण मागे आहोत....!	१४९
५५.	स्व-समीक्षा	१५१
५६.	प्रत्येकाला आतलं एक स्वप्न असतं...	१५४
५७.	स्वतः जहाज काय आहे?	१५६
५८.	हे सर्व अनाकलनीय आहे.	१५९
५९.	नवा अन्वयार्थ म्हणजे नवा शोधच..!	१६२
६०.	जे आहे ते आहे..!	१६४
६१.	प्रगल्भ अवस्था कोणती?	१६६

भाग ४ (२०११-२०१५)

६२.	स्वेच्छामरणाविषयी...	१६९
६३.	घुमान अभ्यास सहल	१७१
६४.	मीरेची भक्ती ही काय चीज आहे?	१७४
६५.	नव्या वर्षाची सुरुवात झाली	१७७
६६.	कवितेभोवतीचं अवकाश	१७८
६७.	ईशावास्यम् इदं सर्वम्....	१८०
६८.	मोठ्या रेघा असतातच	१८३
६९.	थर्ड डिग्री थर्ड स्टेज...	१८६
७०.	मनाच्या सामर्थ्याचं दर्शन...!	१८९
७१.	जिवंतपणी देहदान...	१९१
७२.	नुसतं असण्याचा आनंद...	१९४

७३.	आजाराचं असंही 'पुनर्वाचन'..!	१९६
७४.	मला विचारांनी आधार दिला...	१९८
७५.	अद्भुत करार- आयुष्य रीन्यू केल्याचा	२००
७६.	केमो पर्व संपलं...	२०२
७७.	So.. let it be...!	२०४
७८.	पेशींच्या कार्यात लुडबुड नको...	२०६
७९.	उपचार-चक्र चालूच...	२०९
८०.	त्रास सुसह्य आहे तरी...	२११
८१.	तरी बधीरता कशी?	२१३

भाग ५ (२०१६-२०२१)

८२.	आता असे क्षण अनुभवायचे..	२१७
८३.	कामात व्यस्त राहाण्याचा उपचार प्रभावी ठरला..!	२१९
८४.	खुराड्यातून बाहेर पडल्यासारखं वाटलं...	२२२
८५.	जिवंत राहिल्याचं सार्थक झालं..	२२४
८६.	'ऑल इज वेल'चा सिग्नल मिळाला.	२२७
८७.	अंतर्मुख विचार ही पण एक साधनाच?	२२९
८८.	प्रत्येकाचा स्वतःचा तुरंग...	२३१
८९.	आता परतीचा मार्ग नाही...	२३४
९०.	जगणं आपल्या हातात आहे. मृत्यू नाही..!!!	२३७
९१.	मी माझ्या 'असण्या'ची भूमिका बदलली आहे.	२४०

मा, माइया डायरीतून..

भाग १ (१९९७-२०००)

१

विचार करणं मी थांबवू शकत नाहीए...

१ जानेवारी १९९७

या वर्षाची सुरवात चांगली झाली. गेल्या वर्षभर डायरी लिहिली याचं समाधान वाटलं. हे लेखन म्हणजे केवळ भावनिक आलेख नाही. ते बोट धरून पुढं नेतं. मनात आलेला प्रश्न लिहिता लिहिता उत्तर समोर येतं. कितीतरी सूक्ष्म गोष्टी आतून उलगडतात, हे वाटणं या लेखनात टिपलं जातं.

परवा वर्षभरात काय कमावलं त्याचा आढावा घेतला तेव्हा, छान वाटतंय, Positive thinking जमतंय असं वाटलं पण काल संध्याकाळपर्यंत दमायला झालं. अनुराधा आली होती तिच्याशी बोलताना हे त्यातून डोकावत होतं. तिचा आवाका आणि रुटीन ऐकून थक्क व्हायला होतं नेहमीच. काल तिच्याविषयी विचार करताना लक्षात आलं की ती मेडीटेशन, प्राणायाम, योगासनं इ. निष्ठेनं करते आणि कामाला लागते. आपला विचार करण्यातच बराच वेळ जातो. हे बरं की वाईट असं फारसं वाटलं नाही. तरी तसं काहीसं मनात आलंच. वाटलं, काही विचार न करता आयुष्यभर एखाद्या गोष्टीचा ध्यास घेऊन कुणी कुणी काढलेले निष्कर्ष आपण मानून टाकावेत आणि कामाला लागावं उगीच शिणू नये... पण मग माझं काम कोणतं? कदाचित असा मूलभूत विचार करणं हेच. कारण मी ते थांबवू शकत नाहीय.

छान वाटतंय, पॉझिटिव्ह थिंकिंग जमतंय असं म्हटलं, तेव्हाच कसोटीच्या वेळी ते टिकायला हवं हे लक्षात आलं. पण काल जरा तब्बेत बिघडली तर मूड गेला. कदाचित मूड जाणं हाही तब्बेत बरी नसण्याचाच भाग असेल. Let it be म्हणून पुढे जायला हवंय. 'रेकी' पुस्तकात एक वाक्य मिळालं.

....disease, though apparently so cruel is in itself be-
neficent and for our good and if rightly interpreted will
guide us to our essential faults. If properly treated it will be

the course of the removal of those faults and leave us better and greater than before. Suffering is a corrective to point out a lesson which by other means we have failed to grasp, and never can be eradicated until that lesson is learnt.

असा अनुभव तर पूर्वी आलेलाच आहे ! संकट, अडचण इ. बाबतही हा विचार लागू पडण्यासारखा आहे.

*

रेकी घेताना जी व्हायब्रेशन्स जाणवतात (असं म्हणतात) ती आतील रक्तप्रवाहाची असतील. हवा वाहते त्याचा फील एकाग्रतेमुळे येत असेल. रेडिओच्या स्पीकरवर हात ठेवला की जशी कंपनं जाणवतात, स्पर्शाला कळतात तशी शरीरावर हात ठेवल्यावर आतल्या जिवंतपणाचा नाद स्पर्शाला कळत असेल. ही अंतर-रचना, अंतर्व्यवहार स्वयंचलित यंत्राप्रमाणे होतच असतील.

कधी कधी प्रतिक्षिप्तपणे होणाऱ्या क्रिया अधिक सहज होतात. त्यात लुडबुड नसावी म्हणून तर त्वचेच्या अपारदर्शक आवरणाखाली सर्व व्यवहार चाललेले असतात ना ? ते तसेच बेदखल होत रहावेत ? जाणीवपूर्वकता त्यात आली तर ते अधिक चांगले होतील ? परवा एकदा मनात आलं की मालक सजग, सावध लक्ष देणारा असेल तर हाताखालची सर्व मंडळीही जागरूकतेनी चांगलं काम करतील. तसा नसेल तर तीही कसंतरी उरकून टाकतील. आपल्या अंतर्व्यवहारांवर आपलं लक्ष असावं. त्यामुळे त्यात हार्दिकता (लगन) आत्मीयता येईल. आपलं लक्ष असावं, लुडबुड असू नये. एकाग्रतेतून relaxed होण्यामुळे अंतर्व्यवहारांना आपण एकप्रकारे सहकार्य करतो, त्यांच्यामधले अडथळे दूर करतो. विखुरलेली शक्ती एकवटते.

आज मनात आलं की हे सर्व सूक्ष्म खुलासे, उगवणे समजून घ्यावेत, अनुभवावेत पण त्यातून निष्कर्ष काढू नयेत. त्यामुळे विचलित होऊ नये. निष्ठापूर्वक अनुभवत रहावं. अनुभवताना असंही वाटलं की एकाग्रतेनं फील घेताना अनुभव मेंदूपर्यंत आपोआप जावा. मेंदूनी, मनानी सांकेतिकपणे आधी

कल्पना करू नये. अलिप्तपणे पहात राहावं. येईल त्या अनुभवाशी हस्तांदोलन करून (without judgment) पुढे जावं.

प्रार्थना म्हणतानाही असं वाटलं की त्यातला (सर्वांसी सुख लाभावे) आशय, भाव आतून उगवण्यात, उफाळून वर येण्यात या शब्दांचा अडसर होतोय. हे शब्द उच्चारणं म्हणजे फक्त त्यातल्या भावनेची आठवण काढणं. ती भावना मनात निर्माण होणं आणि मग तिला शब्दांचा आकार मिळणं ही मूळ क्रिया. प्रार्थना म्हणताना किमान या शब्दांपूर्वीच्या करुणेत शिरायला हवं. आत सूत्रावस्थेत असलेली करुणा, माया, प्रेम जागृत व्हायला हवं. विश्वाचे आर्त माझ्या मनी प्रकाशले..... असं काहीसं.

नवीन वर्षातला संकल्प म्हणून अशा सूक्ष्म जाणवण्याचा लेखनाशिवाय फारसा उच्चार करायचा नाही असं ठरवायला हवं. तो सूक्ष्म होत होत बुद्धीत विलीन होईल तेव्हा कदाचित कृतीत प्रगटू शकेल.

***

२

आकलन किती अनंत आहे..

११.२.१९९७

आकलन किती अनंत आहे. Infinite. आणि आपण एवढेसे.. finite..! सगळं एकत्र एकावेळी नाहीच कळणार आपल्याला. एक कळून दुसरं कळेपर्यंत पहिलं कळलेलं बदललेलं असतं. आपण आपल्या एवढ्याशा विश्वात मस्त राहावं. पायरीवर चढून खेळ करणाऱ्या मुलासारखं. त्याच्या दृष्टीनं ती पायरी आणि उडी मारणं एवढंच अस्तित्वात असतं..!

आज एक वाक्य वाचलं- In order to raise your standard you must keep Agni, the Soul's flame of transformation burning in you.' Agni ला Agony हा शब्द किती जवळचा आहे ना ?

*

१३.२.१९९७

आज लवकर जाग आली. नीट आवरून झालं. फिरायला गेले तेव्हा मनात आलं, प्रत्येक कणाचं, प्रत्येक क्षणाचं काही ना काही विहित कार्य आहे, त्याची अशी काही एक भूमिका आहेच या विश्वनाट्यात. या फिरत्या रंगमंचावर सूक्ष्मपणे अव्याहत बदलतंय सगळं. रंगमंच सुद्धा..

असंही वाटून गेलं की चिरंजीव सत्यं दोन आहेत. एक- मृत्यु आणि दुसरं- जगण्याची इच्छा..!

*

१५.२.९७

आज धूमकेतू दिसणार असं कळलं म्हणून सकाळी अगदी लवकर डोंगरावर गेलो. धूमकेतू दिसला नाही. पण इतक्या लवकर टेकडीवरचं वातावरण अनुभवताना छान वाटलं.

कितीही लवकर आपण उठलो तरी आपल्या आधी कुणीतरी उठलेलं असतं! कितीही उशीर केला आपण तरी आपल्या मागे कुणीतरी असतंच. आपण अनेकात एक असतो नेहमी..

आपली क्षमता पूर्ण ताणून इप्सित ठिकाणी पोचल्यावर पुढं काय? तसं आपण पोचतच नाही कधी पण पोचलोच तर (नाथाघरच्या उलट्या खुणा) पुढे काय? याचं एक छान उत्तर ज्ञानेश्वरीत दिलंय... म्हणौनि कर्म न संडावे । विशेषे आचरावे । लागे संती॥ संतपदाला पोचल्यावरही सर्वसामान्यांची दिनचर्याच नव्या दृष्टीतून जगणं, सर्वांमधे, सर्वांबरोबर असणं ही खूप कसोटी लागणारी गोष्ट आहे. इथे जोनाथन सीगलचं परत आपल्या भावंडात येणं आठवतंय.

हे मोठं स्केल आपल्या जगण्यासाठी एक आदर्श आहे..!

*

२८.२.१९९७

शांततेच्या पाटीवर गिरगटलं जातंय सतत काहीतरी.. त्या विषयीची नोंद घेतली जातेय. पण उमेद खचवण्याइतकी खंत करत नाहीए. उमटू दे

ना काहीही. पुसलंही जाईल आपोआप..! माझ्यात येऊन धडकू दे काहीही.
मी त्याच्यात गेले नाही की झालं!

काल फिरायला गेले तेव्हा रस्त्यात जागोजाग पडलेल्या खड्ड्यात पाणी साठलेलं दिसलं. कावळे.. कुत्री पाणी पीत होती. ते बघून मनात आलं की या विश्वाच्या अस्तित्वातल्या प्रत्येक लहानातल्या लहान घटकाचाही काही उपयोग आहे. त्याचं असं काही कार्य आहे. प्रत्येक घटना, कृती कधीच व्यर्थ जात नाही. ती आपलं काम करतच असते. प्रश्न आपण ती जमेत धरतो की नाही याचाच असतो फक्त..!

हा आशय मनात घोळत राहिला... कवितेच्या वहीत लिहिलं गेलं-
'कोई भी जगह खाली नहीं होती
कोई भी चीज बेवजह नहीं होती
हर चीज का कुछ न कुछ मकसद होता है
जीने का अपना अपना अंदाज होता है..!'

***

३

हेच ते जन्म-मरणाचे फेरे....

१७.२.१९९७

आज उगीचच असं वाटून गेलं की ईश्वर-चिंतनात मग्न होणं, त्या निमित्तानं अधिकाधिक प्रगल्भ होत विस्तारत जाणं समजण्यासारखं आहे. आजच वाचलेल्या पुस्तकात (तुकारामदर्शन) 'देवासाठी झाले ब्रह्मांड सोड्रे' अशी ओळ आलीय. तिचा अर्थ मला खगोलशास्त्रीय दृष्टीनं जाणवला. म्हणजे देवाविषयीच्या चिंतनातून विश्वाचा, अनंतत्वाचा विचार केला जातो, त्याचं तार्किक आकलन होतं, व्हावं असं वाटतं, 'ब्रह्मांड सोड्रे' होतं. ईश्वर चिंतनाच्या निमित्तानं हे सगळं समजणं महत्त्वाचं आहे. पण ईश्वर भजनात रंगून जाणं, कीर्तनात तल्लीन होणं, ईश्वर साक्षात्कार.. त्याची ओढ हे सगळं काय आहे? अशी काही अलौकिक समजूत मिळवणं की केवळ क्लेशकारक

लौकिकाकडे पाठ फिरवणं? अधिक तरल, सूक्ष्म, सर्वभर होणं की गुंगीत राहणं? बधीर होणं?

*

१९.२.१९९७

काल मंजूशी गप्पा मारल्या. आपलं काम समजून, समरसून, स्वतःतलं त्यात ओतून करणाऱ्यांपैकी ती एक वाटते. तिचं कौतुक वाटतं नेहमी. ज्ञान असणं आणि ते जगण्यातून व्यक्त होणं यात महदंतर आहे. जाणीव विस्तारून ज्ञान होते. समजूत वाढवते. ही समजूत रक्तात मिसळून रोजच्या जगण्यातून अभिव्यक्त व्हायला हवी. ती केवळ शब्दांतून व्यक्त होऊन विरून जाते. जगणं मागेच राहतं. पराभूतासारखं भेलकांडत राहातं समजूतीच्या मागे! समजूतीचा, ज्ञानाचा प्रवास जगण्यातून शब्दात असा व्हायला हवा. 'आधी केले मग सांगितले' असं घडायला हवं. ही समजूत कधी कधी वागण्यातून झिरपतेही..! पण ती कुठल्या क्षणी हातावर तुरी देऊन निसटून जाईल आणि आपल्याला उघडं पाडेल ते सांगता येत नाही. याला काय म्हणावं? हेच ते जन्म-मरणाचे फेरे असणार. असा प्रत्येक पराभव म्हणजे एक मृत्यू! मात्र त्यानंतरचा प्रत्येक जन्म वरच्या श्रेणीतला असतो. प्रत्येक पराभवानं दिलेला धक्का आपल्याला कणभर तरी पुढे ढकलत असतो..!

अशा जन्म-मरणाच्या मार्गावरून सजगपणे, सातत्याने जाणारा प्रत्येकजण अधिक चांगला माणूस.. महामानव.. वासुदेव.. पूर्ण पुरुष होऊ शकतो. यासाठी कुणी ईश्वर-कल्पनेचा आधार घेतात तर कुणी ईश्वर नाहीए या समजूतीचा. चालणे महत्वाचे. आधार कुठला ही गौण गोष्ट. कित्येकजण मात्र जन्मतात जगतात आणि मरतात एकेकदाच... जन्म-मरण फेरे या अर्थानं समजून घेतले तर 'तुका म्हणे गर्भवासी, सुखे घालावे आम्हासी' या म्हणण्यातला वाच्यार्थापलिकडला अर्थ समजू शकेल.

आज सकाळी फिरायला गेले तेव्हा जाणवलं की निसर्ग.. सृष्टी... विश्व.. ईश्वर.. स्वतःच कुठे श्रद्धावान.. आशादायी.. positive thinking करणारा आहे? तो तर पुरता वस्तुनिष्ठ.. स्थितप्रज्ञ आहे. नुसता आहे..!

'सा' आणि 'रे' या दोन स्वरांच्या मध्ये जे अवकाश असते तिथे खरं

सौंदर्य आहे. ते अमूर्त सौंदर्य जाणवायला हवं. उदाराच्या आधीचा निर्मितीक्षम अवकाश, उचललेलं पाऊल टेकवण्याच्या मधला अवकाश, शून्य आणि infinity यांच्यामधल्या अवकाशाइतका अनंत, अमूर्त, अनाकलनीय, गूढ, सुंदर, हवाहवासा..!

*

९ मार्च १९९७

ऋतुचक्रासारखे पुन्हा पुन्हा आरून-फिरून पराभवांच्या त्याच त्याच खड्ड्यांत कोसळायला होतंय..! ...खड्ड्यातून उठून बाहेर पडेन तेव्हा कुठे असेन?..

आज रोजच्या सारखी फिरायला गेले. गळून पडलेल्या पानांचा वाढता थर मनावर परिणाम करतच होता. तोवर पक्ष्यांचा कोलाहल वाढलाय हे लक्षात आलं. काय घडलं असेल यांच्या जगात? असा प्रश्न घेऊन चालत राहिले. ग्राऊंडच्या मध्यभागी एक जखमी कबूतर उडता येत नाही म्हणून आपल्या दोन छोट्या पायानी चालत होतं. आणि एक लंगडं कुत्रं त्याच्या भोवती घोट्याळत होतं. कावळ्यांचा थवा काव काव करीत जमिनीवरच्या या दृश्यापर्यंत खाली झेपावत वर उडून जात होता. कोकीळाही आपलं गाणं, नेहमीची जुगलबंदी विसरून कोलाहलात आपला आवाज मिसळवत होत्या. मी अवाक् होऊन समजून घेत होते घटना...

त्या कुत्र्याला कबुतरापासून दूर करावं असं वाटलं आणि चार पावलं पुढे गेले तोपर्यंत ग्राऊंडवर अभ्यास करणाऱ्या मुलीही तिथं पोचल्या. एकीनं दगड मारून कुत्र्याला पळवून लावलं. कावळ्यांची झुंड खाली झेपावली नि त्याच गतीनं वर गेली. उडण्याच्या त्या गतीनं किंवा त्यांच्या सोबतीनं कबूतरही आपली जखम विसरून ग्राऊंडच्या कडेपर्यंत उडत गेलं. मुली त्याच्या भोवती गोळा झाल्या. मी दुरून अनुभवत होते सगळं. सगळ्याच्या मुळाशी असलेली ती वैश्विक चैतन्यशक्ती कुणाकुणाला कशा प्रेरणा देते आहे तो खेळ तिच्याच अलिप्तपणे पाहात होते...

त्या विद्ध कबुतराला अभय देण्याची प्रेरणा एकमतानं काम करत असलेली पाहून वाटून गेलं की ते कुत्रंही कदाचित त्याच्या त्याच्या पद्धतीनं

कबुतराला मदत करायचा प्रयत्न करत असेल.

पक्ष्यांना वाटत होतं कुत्रं आणि माणसांपासून याला वाचवावं. मुलींना वाटत होतं कुत्र्यापासून याला वाचवावं. आणि कुत्र्याला वाटत असेल याला बाजूला नेऊन इतरांपासून वाचवावं. फार दूरून विचार केल्यामुळे, घटनेच्या अधिक बाजू लक्षात आल्यामुळे हातून कृती काहीच घडली नाही. 'अती शहाणा त्याचा बैल रिकामा' ही म्हण अशांसाठीच पडली असेल !

असंही वाटलं की, 'ती' शक्ति किती विविध प्रकारे अवतरत असते वेगवेगळ्या कृतींमधून ! शेवटी एका मुलीनं त्या कबुतराला उचलून घेतलं. त्याची जखम शोधली. त्याला घेऊन माझ्या जवळ आली. मला जखम दाखवली, म्हणाली मी याला माझ्या खोलीत नेते. मी तिच्या पाठीवर हात ठेवला. जे मला विचारात करावसं वाटलं, ते ती प्रत्यक्ष करत होती. या समाधान-असमाधानाचे अश्रू जमले डोळ्यात. हा अनुभव घेऊन घरी येईपर्यंत मनात रेंगाळलेला पक्ष्यांचा कोलाहल थांबला होता.

***

४

या फ्रॉडला काय म्हणावं ?

१५ एप्रिल १९९७

परवा फिरून येताना एक दृश्य दिसलं. एका चिमणीनं एक झुरळ पकडलं होतं. ते तिच्या चोचीतून निसटलं. जीव घेऊन धावायला लागलं तर ती उडून त्याच्याजवळ आली त्याला पुन्हा चोचीत धरलं, आणि उडून गेली. हे दृश्य पाहून वाटलं, की चिमणीनं तिच्या कुवतीप्रमाणं झुरळ पकडलं. तिला कुणी कधी दुष्ट, क्रूर म्हणत नाहीत. वाघाची, सिंहाची क्षमता अधिक, ते अधिक मोठ्या प्राण्यांवर झडप घालतात. त्यांना क्रूर म्हटलं जातं. आणि माणसं? त्यांची क्षमता तर बहुअंगी. त्यांच्या काही करण्याला लेबलं का? निसर्गापासून माणूस दुरावतोय असं खंतावून म्हटलं जातं. पण निसर्गाचा एक भाग म्हणून, नैसर्गिक वागणं तर आपल्या कितीतरी मूल्यांच्या विरोधातच होईल ना? की माणसं खऱ्या अर्थानं नैसर्गिक वागतंच नाहीत? नैसर्गिक

अंतःप्रेरणांच्या विरोधी, त्यांना डावलून वेगळं वागतं ते कोण? त्या प्रेरणा कुठून येतात? कोण देतं? का देतं? या दोन प्रेरणांमधला भेद कसा ओळखायचा?

*

१६ एप्रिल १९९७

मन - अंतर्मन, कॉन्शस - सबकॉन्शस, यापैकी अंतर्मन, सबकॉन्शसमधून येतात त्या खऱ्या नैसर्गिक प्रेरणा असतील का? जाणीवपूर्वक केलेल्या कृतीपेक्षा प्रतिक्षिप्तपणे होणाऱ्या किंवा अचानक होणाऱ्या कृती अधिक नैसर्गिक असतात का? तसं असेल तर जाणीव अधिक प्रगल्भ करण्याचा अड्डाहास कशासाठी? की तिचं पुरेसं प्रगल्भ होणं, विस्तारणं म्हणजे कॉन्शस - सबकॉन्शस एक होणं ? शून्याचं infinite पर्यंत विस्तारणं ? तुकोबा ते विठोबा' हा प्रवास पूर्ण होणं ?

अशा कितीतरी मूलभूत प्रश्नांची उत्तरं शोधताना बीजगणितात जसं, जे उत्तर शोधायचं आहे त्याच्या जागी 'क्ष' मानतात, तसं या सर्व उत्तरांच्या जागी आपण ईश्वर कल्पना मानली आहे. पाण्यासारखी ही कल्पना प्रवाही आणि निराकार, निरंग आहे. प्रत्येक प्रश्नाचा खड्डा बुजवत ती वहात राहाते. कोणताही रंग धारण करते, कुठल्याही आकारात सामावते, आणि त्याच्या बाहेरही उरते ! गंमत म्हणजे या मानलेल्या 'क्ष'लाच उत्तर मानून आपण निवांत होतो. या 'क्ष'चं उत्तर कोण शोधणार? कसं? कधी? हा प्रश्न ऑप्शनला टाकूनही कित्येकजण पास होतच असतात म्हणा.

*

१९ एप्रिल १९९७

दिवस फार व्यग्रतेत जातायत. आज फिरायला गेले तेव्हा आकाशात ढग होते. काळे पांढरे तुरळक. सूर्य उगवून वर आला होता. ढगांना न जुमानता किरणांबरोबर आलेलं सूर्यतेज मिळेल त्या फटीतून घुसून बाहेर येत होतं. किरणांबरोबर ढगही विरून फाकले होते. ते दृश्य बघत राहिले क्षणभर. I wonder.. म्हणत डोळे भरून आले. या दृश्याच्या जरा खाली लगेच

भाजीची टपरी, रिक्शा, बसस्टॉप, सार्वजनिक नळ, त्यावर पाण्यासाठी लागलेली प्लॅस्टिकच्या कॅन्सची रांग, वाहणारं पाणी, घाण... पुढं रस्ता, रहदारी... वरच्या अनुपम सौंदर्याला छेद देणाऱ्या, या घटकांकडे बघून मनांत अरेरे असे उद्गार आले. आणि लगेच एक विचार- हे सर्व तिथे तिथे आहे म्हणून मी इथे आहे. I owe all of them...

प्रत्येक क्षण, प्रत्येक कण काही देत असतो. काही वसूल करून घेत असतो. हे अखंड चलन चलन, देवघेव माहीत नाही कधीपासून.... कधीपर्यंत.... आणि का?.... एक फिजुल प्रश्न !

प्रत्येक क्षण, प्रत्येक कण... सर्व काही नुसतं आहे. आपण मुक्त, रिक्त.... स्वागतशील let go अवस्थेत असावं. आरपार होऊ द्यावं सगळं सगळं.. भलं.. बुरं कोणतंच लेबल न लावता.

काल मेडिटेशनच्या वेळी प्रकाशाचं पीक पाहिलं. प्रकाशाचे देठ, त्याला प्रकाशाचे तुरे, प्रकाशाच्या पार्श्वभूमीवर डोलणारे.

*

संध्याकाळी संस्थेतल्या कार्यक्रमाला गेले. तिथे पुष्पा रोडे भेटल्या. त्यांच्याबरोबर तिथल्या हॉस्टेलवर गेले. त्यांनी नोकरीला लावलेल्या एका बाईना भेटायला. तिची अवस्था पाहून, तिची हकिगत ऐकून अस्वस्थ व्हायला झालं. अशा आणखी किती असतील? अन्याय अत्याचाराची किती भेसूर रुपं असतील.. अशा विचारांनी थकायला झालं. मी माझ्या जागी अगदी सुखात असताना, भोवतीच्या अनंत प्रश्नांनी आतल्या आत माझं खचून जाणं ही कदाचित माझ्या सुखाची किंमत असेल. पण ती त्यांच्यापर्यंत पोचती होत नाहीए. या फ्रॉडला काय म्हणावं ?

***

५

वादळ कोंबून भरलेली पिशवी आहे मी..

९ मे १९९७

आज थोडं काठावर येता आलंय. इथं आल्यावर कळतंय की धुमसणारं एक वादळ (कसलं कोण जाणे. वादळाला कुठं नाव असतं? वादळ वादळ असतं फक्त.) कोंबून भरलेली पिशवी आहे मी. वादळालाच मिठी मारून बसलेय. नि त्यालाच घाबरतेय. ते निघून गेलं तर उरणाऱ्या पोकळीची अधिक भीती वाटतेय का मला?

*

१६ मे १९९७

तुझ्यापर्यंत पोचायला एखादी फट शोधणंही किती कठीण जातंय..! तब्येतीची कुरकूर किती दिवस चालणार कोण जाणे. सगळं तर करतेय. पण नंतर उरत नाहीए तुझ्यासाठी माझ्यातलं काही.. असू दे. कदाचित ही तडफड, ही अनावर ओढ सगळ्यातून मोकळी होईन तेव्हा असेल की नाही कोण जाणे. किंवा ही ओढ म्हणजे 'ट्रॅफिक जॅम'चा करसपाँडिंग इफेक्ट असेल..!

दिवस दिवसाएवढे असत नाहीत कधी. ते कधी क्षण असतात तर कधी युगं असतात..!

*

१८ मे १९९७

काल 'भावपेशी' या अरुण गद्रे यांच्या पुस्तकावरील चर्चेला गेले होते.. हे समीक्षेवरचं पुस्तक आहे. एका डॉक्टरच्या चिंतनातून आलेले मौलिक विचार आहेत त्यात. मेंदूत अनेक पेशी असतात. कोऽहं? हा प्रश्न जिला पडतो ती भावपेशी..! विकत घेऊन वाचावसं वाटलं. एकानी आपल्या भाषणात एक कविता कोट केली-

Stone suffers
From its stoneness
Light suffers

मी, माझ्या डायरीतून.. / ३५

From its lightness
Word suffers
From its windness
I suffer
From my whoness..!

*

२० मे १९९७

ही घुसळण आता अनावर झालीय. धावत्या गाडीत बसलेले असलो की गाडीचा वेग गाडीत स्थिर असलेल्या आपल्याला येतो म्हणतात. सध्या मी अनुभवतेय तो वेग कुठल्या चक्रीवादळाचा? अलगद उचलून घे वर मला यातून. प्रत्येक निर्माणाच्या मागे एक वेदनांचे वादळ असते. पण प्रत्येक वादळाच्या निवळण्यातून काही जन्मते का?.. हो म्हण सई.. मग सोपं जाईल घुमत राहाणं..

*

२७ मे १९९७

'एकविसाव्या शतकातील मराठी साहित्याचे भवितव्य' या विषयावर काल चर्चासत्र झालं. सरोजिनी वैद्य चांगलं बोलल्या. त्या म्हणाल्या मी दुरून आले याचं इथं कौतुक झालं. पण इथं ९१ वर्षांचे द.न. गोखले आलेत... हे ऐकताना गावाच्या अंतरासारखं वयाचंही अंतर असतं (म्हणजे लहान मोठा असं नव्हे) असा काहीसा फील आला. ९१ वर्षांपूर्वी एक जन्म झाला तेव्हापासून ९१ वर्षे सतत तो काळासमोरून सरकतो आहे. हे सरकणं हे अंतर..

क्ष आणि य हे दोघं अ या ठिकाणी आलेत. क्ष ९१ वर्षांचा आणि य ६१ वर्षांचा. क्ष पुण्याचा रहिवासी य मुंबईचा. क्ष हा केव्हापासून प्रवास करतोय.. पहिल्या वर्षापासून आज ९१ वर्षापर्यंत. किती दुरून आलाय तो. किती पाहिलंय, अनुभवलंय त्यानं.. पोचल्याचा बिंदू एक पण प्रवासाला निघाल्याच्या बिंदूमधे केवढं अंतर..! अंतर फक्त स्थळाचं नाही काळाचंही...

*

३ जून १९९७

कुठलीही व्यक्ती, घटना तिची अवस्था सगळं काही 'एक' एवढं असतं. एका अर्थी पूर्ण असतं. झाडाला वर एक पान फुटतं तेव्हा खाली मुळं वरच्या पानांच्या वाढीला तोलणान्या दिशेनं वाढत असतात. म्हणूनच तर वर तिरकं, वाकडं कसंही वाढलेलं झाड आपला तोल सावरत ऊन पाऊस वाऱ्यात उभं असतं. एखाद्या व्यक्तिमत्वातल्या एखाद्या उणिवेला तोलणारी दुसरी एखादी धन बाजू त्याच व्यक्तिमत्वात असते. असं समग्र आकलन हाच खरा आपल्या स्थैर्याचा आधार होऊ शकेल.

***

६

आपलं मन अजबच आहे ना ?

१३ जून १९९७

काल विमला ठकार यांचं 'ध्यानमय दैनंदिन जीवन' हे छोटसं पुस्तक वाचलं. आवडीचा विषय असल्यामुळे सध्याच्या वेगळ्या मूडमध्येही वाचता आलं. मूळ इंग्रजी मिळवून वाचावसं वाटलं. त्यात एके ठिकाणी म्हटलंय, आपलं मन काही केवळ मेंदूत स्थानबद्ध झालेलं नसतं तर संपूर्ण, अगदी नखशिखांत आपण म्हणजेच आपलं मन असतं. हे वाचताना क्लोनिंग पद्धतीनं मेंढी बनवली त्या संदर्भातली नुकतीच वाचलेली सगळी माहिती आठवली. आपली प्रत्येक पेशी एक पूर्ण अस्तित्व असते. बीजात वृक्ष लपलेला असावा तसं प्रत्येक पेशीत एक पूर्ण अस्तित्व असणार..! (गझलेचा प्रत्येक शेर एक स्वतंत्र कविता असतो.. हे कशाला आठवलं इथे? मजाच आहे मनाची.. असो.)

ध्यान साधनेनं निरीक्षण करण्याची कला आत्मसात केली जाते, तेव्हा आपण आपल्याला समोर ठेवून आपलं निरीक्षण करू शकतो. आपल्या चांगलेपणाबरोबर आपल्या क्षुद्रपणाचेही दर्शन आपल्याला घडते. या संदर्भात या पुस्तकात खूप छान लिहिलंय- अशा निरीक्षणानंतर तुम्ही तुमच्या क्षुद्रपणाचे बेगुमान समर्थन करणार नाही. तेव्हा तुम्ही एका विलोभनीय अशा असहाय

अवस्थेत उभे असता. अशी निव्वळ असहायता अथवा असुरक्षितता म्हणजेच खरी निरागसता.. इनोसन्स..!

*

१८ जून १९९७

मी रोज लिहायला बसते त्या खोलीच्या खिडकीतून बाहेर बघितलं की झाडं दिसतात. मोठी झालीयत आता ती. पानांनी गच्च भरलीयत. त्यांच्या पलिकडे एक इमारत आहे. अर्धवट बांधकाम झालेली. झाडांच्या आड झाकली गेलीय. पण मधल्या फटींमधून दिसते ती. त्यात एक खोली बांधली असावी. दार (?) आमच्या बाजूला. बाकीच्या बाजू पूर्ण बंद असाव्यात. कारण इथून फक्त अंधार दिसतो. त्या अंधाराचा आकार वेड्यावाकड्या त्रिकोणासारखा आहे. तो रोज दिसतो मला आणि उगीचंच बर्म्युडा ट्रॅंगलची आठवण होते. आपलं मन म्हणजे अजबच आहे ना? कशाशी काय रिलेट करेल सांगता येत नाही. इतकंच नाही तर त्यानं अशीही कल्पना करून टाकली की आपल्या प्रत्येकात असा एक बर्म्युडा ट्रॅंगल असतो. त्याचा कुणालाही, अगदी आपल्यालाही तपास लागत नाही. त्याच्या जवळपास गेलेले आपले प्रश्न उत्तर घेऊन कधीच परत येत नाहीत. आतल्या आत गडप होऊन जातात..!

*

१९ जून १९९७

काल आम्ही टेकडीवर फिरायला गेलो होतो. निघताना वाटलं नव्हतं की वरपर्यंत जाऊ. पण सहज जमलं. जरा थांबून अनुभवला भवताल. खाली उतरताना एका जागी बसावसं वाटलं. बसलो. आकाशाचा भव्य घुमट नेहमीच लक्ष वेधून घेत असतो आपल्या नित्य बदलत्या विलोभनीय रूपांनी. काल टेकडीच निरखत बसले. टेकडीत सरळ उभा छेद देऊन रस्ता करतायत. एका प्रचंड यंत्राच्या सहाय्यानं दगड माती बाजूला करायचं काम चाललंय. तिथेच बाजूला त्याचा भला मोठा ढीग तयार होतोय. टेकडीची ही उलथापालथ पाहतेय अधून मधून.

तंद्रीत विचार करता करता जमिनीवर समोर लक्ष गेलं. मुंगळ्यापेक्षा

किंचित मोठा एक किडा दिसला. चकचकित निळसर काळा रंग, चार-सहा पाय, दोन मिशा आणि एवढुसं धड. स्वतःच्या आकाराहून मोठा एक खडा (तो गोल दिसत होता. पोकळ होता की काय कोण जाणे.) मिशांनी ढकलत खाच खळग्यातून, त्याच्या दृष्टिनं कडेकपाऱ्यांतून तो कुठे तरी चालला होता. विलक्षण वाटत होतं त्याचं ते खडा ढकलत कुठेसं जाणं. एके ठिकाणी तो थांबला. दमला असावा असं वाटलं. पण नाही. मातीत रुतलेल्या दुसऱ्या, त्याहून मोठ्या खड्याला उचकटून काढायचा प्रयत्न करत होता. खालून पायांनी माती उकरून (माती पण कसे खेळ करू देते सगळ्यांना ना ? कुणी अशी उकरतं माती तर कुणी प्रचंड यंत्राच्या सहाय्यांनं..) मिशा की डोक्यानं तो त्या खड्याला धडका देत होता. त्याच्या मानानं ती प्रचंड मोठी शिळाच होती. त्याचे प्रयत्न फसले. सगळं तसंच तिथेच टाकून तो दुसरीकडे निघाला. बरोबर तो 'खडा' होताच. आता वाटायला लागलं की ते कदाचित अंड्याचं कवच असेल. आत चिमुकली अंडी असतील ? कोणजाणे किड्यांचं पुनरुत्पादन कसं होतं ते... तो किडा स्वतःहून मोठा खडा ढकलत चाललाच होता... त्याच्या गावीही नसेल की आम्ही त्याच्या हालचाली निरखतोय ते !

अंधार झाला तसे आम्ही परतलो. पाऊस केव्हाही येईल ही शक्यताही होतीच. मोठा पाऊसच काय थोडी दमदार वाऱ्याची झुळुक जरी आली तरी तो किडा त्याच्या दृष्टिनं मौल्यवान अशा त्या खड्यासह फेकला जाईल कुठेही. काहीच उरणार नाही त्याचं असं !

आपल्या यच्चयावत् हालचाली अशाच कुणी निरखत असेल काय ?

✱

२५ जून १९९७

संस्थेत फिरायला जाते रोज सकाळी. कडक उन्हाळा होता.. थंडी होती.. सध्या पावसाळा आहे. संस्थेतल्या झाडांशी दोस्ती झालीय. त्यांच्यातले बदल निरखत असते. निव्वळ खोडं आणि वाळक्या फांद्या असतात कित्येक दिवस.. गळून पडलेल्या पानांचे ढीग असतात. चालताना चुरा होतो त्यांचा. इतका बारीक की मातीत मिसळून जातो. आता पाऊस पडतोय ना तर त्या पानांचा थर जमिनीचाच भाग झालाय. असं वाटलं, ही जमीन नाही. शेकडो

युगं दर ऋतूत गळणाऱ्या पानांचे थर आहेत एकमेकांवर साचलेले! आणि ही ताजेपणानं चमकणारी झाडं आहेत ना ती म्हणजे जमीन आहे आतलं सृजनेच्छेचं वादळ घेऊन उफाळून वर आलेली..!

*

२६ जून १९९७

एक कविता लिहिती या आशयाची.. कविता म्हणजे फॅटसाइजिंगच! फॅटसाइज करण्यामुळं आपलं आकलन वाढू शकतं. समज वाढू शकते. एवढंच नाही तर फॅटसाइज करता येण्यानंच फॅटसाइज न करणं म्हणजे काय ते कळू शकतं... जगताना आपण एखाद्या गोष्टीवर लक्ष केंद्रित करतो तेव्हा त्या गोष्टी नकळत फॅटसाइज करतो. त्या आहेत तशा, तेवढ्याच बघायला आलं पाहिजे.

***

७

हिणकस गोष्टीच आकार पेलत असतात..

२७ जून १९९७

या असीमाच्या पसान्यात आपल्या नगण्यतेला काही सीमाच नाही ही जाणीव सतत क्षीण होत जाऊन मी म्हणजेच सगळं काही हे वाटणं इतकं ताजं, इतकं खरं होऊन आपल्याला लपेटून बसतं की बस..! पण हे किती बरं आहे ना? अभिमानानं, उमेदीनं जगायला बळ त्यातूनच तर मिळतं!... 'कोणी केव्हा केलं असेल, केव्हा काय वाटायला हवं' असं जाणीवेचं प्रोग्रॅमिंग?

*

२८ जून १९९७

कालचा पुस्तक प्रकाशनाचा कार्यक्रम छान झाला. पण अशा कार्यक्रमांचं भाबडं कौतुक आता वाटत नाही. उलट अशा उत्सवांमुळे कमअस्सल साहित्य / कला लोकांसमोर येतात. त्यांचाच गवगवा होतो. ती म्हणजेच कला / काव्य असा समज होतो... असे विचार मनात येऊन काय चाललयं

हे?’ अशी प्रतिक्रिया मनात उमटली. आणि लगेच असंही वाटलं की आपल्याबद्दलही इतर काहींना असं वाटत असेल.. हे जाणवून अस्वस्थ व्हायला झालं.

आजुबाजूच्या सगळ्या अशा गुंत्यात, भंगारात मनाला न पटणाऱ्या, बरं न वाटणाऱ्या गोष्टी निर्ममपणानं नाकारायच्या ठरवल्या तर सगळ्यातून निवृत्तच व्हावं लागेल. जगण्यासाठी उमेद बाळगायची तर काही कमअस्सल गोष्टी स्वीकाराव्या लागतात. नाकारण्यात वाइटाबरोबर बरंही नाकारलं जातं. त्याहून अधिक बरं होण्याची शक्यताही नाकारली जाते. काकांशी बोलताना समजलेली ‘मिथुन’ कल्पना इथे आठवतेय. ‘शुद्ध गोष्ट शुद्ध स्वरूपात ‘आकार’ घेऊच शकत नाही. कल्पनेतून ती आकारात ‘उतरते’ तेव्हा हिणकस गोष्टीच तो आकार पेलत असतात. जसा मृण्मय देह चैतन्य, आत्मतत्त्व धारण करत असतो.!

*

२५ जुलै १९९७

दिवस उजाडलाय. पण झाकोळलेलंच आहे वातावरण. आकाशात ढगही नाहीत जमलेले. अख्खं आकाशच एक ढग झालंय की काय? पावसानं ओथंबलेलंही वाटत नाहीय. नुसताच सुंद मूड आहे हवेचा. तळ्यासारख्या माझ्या मनाच्या पाण्यात प्रतिबिंबित झालंय हे सगळं ! बळेच स्वतःला उठवून कामाला लावलंय.

हवेचं बरं आहे ना... वाटलं तरच वाहते प्रसन्नपणे. नाहीतर ठप्प राहाते निःशंकपणे. त्या त्या वेळच्या वाटण्याशी एकनिष्ठ. तिला भीती नाही वाटत की, पुन्हा प्रसन्नतेचा ऋतू येईल की नाही याची ! आतून फाकेल प्रकाश, उजाडेल या विश्वासाचीही गरज नसल्यासारखी हवा ‘असते’ नुसती. कधी ठप्प तर कधी सळसळत. दोन्ही ‘अवस्थाच’ केवळ..! हे स्वयंभू शहाणपण कसं विसरतं पुन्हा पुन्हा? की मरगळ आपला रोल इतक्या इंटेन्सली, खरेपणानं बजावतेय की ती कायमसाठी आलीय मनात वास्तव्य करायला असं वाटावं!

आज तर ती इतकी अस्ताव्यस्त पसरलीय मनभर की सकाळी फिरायला

मी, माझ्या डायरीतून.. / ४१

गेल्यावर आपापल्या दिनचर्येत मग्न झालेल्या तमाम लोकांचं कौतुक कौतुक वाटलं ओतप्रोत ! मुलांना शाळेत घेऊन जाणारा रिक्षेवाला, पेपर टाकणारी मुलं, मुलांची दसरे हातात घेऊन मुलांना शाळेत सोडायला जाणाऱ्या आया, देवासाठी फुलं.. दुर्वा गोळा करणाऱ्या गृहिणी, मस्तीत वाहनं चालवणारी माणसं.... वाटलं की उभारी धरून ही सर्व माणसं काहीतरी करताहेत हे किती बरं आहे ना ?

मरगळून, ढेपाळून सगळी ठप्प राहिली तर? भलेही ती आतून कशीही असतील, वरच्या या कृतींनाही महत्त्व आहेच आहे. कुणासाठी काही करायला हवं अशी बांधीलकी नसलेली माझ्यासारखी माणसं, काठावरून बघत राहतात नुसती. विचार करतात (किंवा करत नाहीत), अर्थ लावत राहतात सगळ्याचा, निष्कर्ष काढतात... जगणारी वेगळीच राहतात. आज असं वाटलं एकदम की काळजी करावा असा देहाचा संसार तरी आहे, हे बरं आहे ना ? एका अर्थी जमीनीवर यायला. नाहीतर... काय माहीत ?

रुटीनमधे अडकलेल्या, सुखेनैव (?) गुंतलेल्यांच्या कौतुकाची मजल कुठंपर्यंत गेली माहिती आहे ? भ्रष्टाचार... इत्यादी, 'कु'व्यवहारात गुंतलेल्या लोकांचंही एका अर्थी कौतुकच वाटलं. वाटलं की किती त्रास घेऊन ते निभावतायत आपला 'कु'रोल ! या सर्वव्यापी मरगळीनं, निराशेनं, निष्क्रियतेनं त्यांना थोडाही स्पर्श केलेला नाही. किती समरसून, at any cost, उमेदीनं ते निभावतायत त्यांनी निवडलेली लाईफस्टाईल !... की तेही नाईलाजानेच चाललेत पुढे... परतीची सोय नसलेल्या या वन वे रस्त्यावरून ?

*

२७ जुलै १९९७

वावटळीचा जागीच घुमवणारा वेग कमी झालाय. उडालेली धूळ हळूहळू खाली बसतेय. वाट चुकून भरकटलेले धुळीचे कण परतलेत आपल्या घरी. जमीन सुखावलीय मुलं सुखरूप परतल्यावर नकळत निःश्वास टाकणाऱ्या आईसारखी. आतले प्रवाह कसलीशी चाहूल लागल्यासारखे आंतरिक ओढीनं निघालेत कुठेतरी .... कशाची पूर्वतयारी आहे ही ?

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / ४२

८

अरेच्चा इथून वाढायचं राहूनच गेलं..!

११ जुलै १९९७

आपल्या दुःखातून उजळून निघायचं, संकटातून नवा मार्ग काढायचा, नवं वळण नवी दिशा मिळवायची आयुष्याला.. हे संत तुकारामांनीही सांगितलंय. नुसतं सांगितलं नाही, तसं जगून दाखवलंय. ते म्हणतात, बरं झालं शूद्र म्हणून जन्माला आलो नाहीतर अहंकारानंच बुडालो असतो. बरं झालं बायका मुलं मेली.. दुष्काळात सगळं उद्ध्वस्त झालं.. आता मोह करावा असं काहीच नाही उरलं. लौकिक आयुष्यातल्या या संकटांकडे त्यांनी असं पाहिलं. हे केवळ पराभव स्वीकारणं नव्हतं तर संकटातून तावून सुलाखून अधिक उन्नत करणाऱ्या मार्गाचा शोध घेण्याची संधी आहे असं मानणं होतं... अशा आत्मशोधाचा पूर्ण आलेख असलेले अभंग इंद्रायणीत बुडवले तेव्हा तर या दृष्टिकोनाची कसोटीच होती. तुकाराम महाराज या कसोटीलाही उतरले. लोक म्हणतात की अभंग तरले... केवळ अभंग नाही ते स्वतः पण तरले....!

परवा सातारला जाताना प्रवास अनुभवत होते. बाहेरचं धावंतं दृश्य, ओव्हरटेक करणारी वाहनं, मागे पडणारी वाहनं.. झाडं.. रस्ते.. एका ट्रकला आमच्या एस. टी.नं ओव्हरटेक केलं. तेव्हा त्या ट्रककडे लक्ष गेलं.. २५-३० वर्षांचा तरुण झ्यव्हर ट्रक चालवताना स्टीअरिंगवर हातानं ताल देत गात होता बहुधा. तो झ्यव्हिंग एन्जॉय करतोय असं त्याच्या चेहऱ्यावरच्या हावभावावरून वाटलं. तो गाण्याच्या तालावर अंगही मजेत हलवत होता. आमची गाडी ओव्हरटेक करून पुढे जाताना गाडीकडे बघत जाओ जाओ असं इतक्या सहज गंमतीनं म्हणत होता की वाटलं आमचं पुढं जाणंही तो एन्जॉय करतोय. काही सेकंदांचं ते दृश्य, हा अनुभव त्या झ्यव्हरच्या सर्व प्रतिक्रियांसह उगीचच लक्षात राहून गेला..!

*

२९ ऑगस्ट १९९७

आज मनात आलं की जाणीवेचा प्रगल्भ होण्याचा प्रवास चालूच

मी, माझ्या डायरीतून.. / ४३

राहणार. 'मी' हे या प्रवासात लागलेलं गाव. या गावातला मुक्काम संपला म्हणजे प्रवास संपला असं होत नाही. या मुक्कामात ती 'क्ष' या पातळीत पोहोचली असेल तर पुढच्या मुक्कामात 'क्ष+' अशीच सुरवात होईल ना ?

*

४. ९. १९९७

रेडिओवर हिरव्या पाणकावळ्यांबद्दल माहिती सांगत होते. प्रजनन काळात त्यांच्या डोक्यावर हिरवा तुरा येतो म्हणे. आणि ते घरटी बांधायला लागले की नाहीसा होतो तुरा.. माहिती interesting वाटली. निर्मितीप्रक्रिया या विषयावर विद्यापिठात बोलायचं होतं. त्या संदर्भात विचार चालला होता. त्यामुळं या माहितीकडं लक्ष गेलं. आणि मनात आलं निर्मितीप्रक्रियेचा आंतरिक व्यवहार चालू असल्याच्या खुणा माणसाच्याही चेहऱ्यावर उमटत असतील का..?

*

१४. ९. १९९७

आत्ता छान मूड आहे. बरं नाहीए तरी झाडासारखं थेंब थेंब वाढत जाणं अनुभवतेय. लिहिता लिहिता किंवा बोलता बोलता नवीन काहीतरी मिळतंय. किंवा माहीत असलेलं नव्यानं उलगडतंय...

परवा लयबद्ध कवितेविषयी बोलताना म्हटलं, कविता गुणगुणाविशी वाटणं हा काही चांगल्या कवितेचा निकष होऊ शकत नाही. कवितेचा आशय मनात रेंगाळत राहिला आणि तो पुन्हा शब्दात वाचावा असं वाटलं तर ते गुणगुणल्यासारखं नाही का? एखादी कविता गुणगुणली जाते तेव्हा आशयापेक्षा त्याची लयच आठवलेली असते. गुणगुणाविशी वाटते ती लय. आशय तेव्हा अभिप्रेत असेलच असं नाही...

पूर येऊन गेला तरी या वेळचा पावसाळा दुरून गेला. त्यानं माझी दखल घेतली नाही. की मीच आक्रसलेली राहिले?..

फांदीवर पान.. फळ.. फूल उगवण्याचं ठिकाण किंवा बिंदू ठरलेला असतो. फांदीच्या प्रत्येक बिंदूतून पान उगवत नाही. जिथून उगवतं त्या बिंदूला उचकटून निघावं लागतं फांदीतून. वाट करून द्यावी लागते पाना-

फुला-फळाला. कोणता असतो हा नवं उगवण्याचा नेमका बिंदू?...

आपल्यावर आलेलं संकट, वाट्याला आलेलं दुःख किंवा टीका म्हणजे असे बिंदू असतात. तिथून फुटून बाहेर पडायचं. वाढायचं. बहरायचं. मनाला तर काय पडेल त्या फटीतून बाहेर पडता येतं. वाढता येतं.. म्हणता येतं की वाढायला नवी दिशा मिळाली. किंवा असंही की अरेच्चा इथून वाढायचं राहूनच गेलं होतं..!

***

९

‘जगावेगळं अध्यात्म’

३०. ९. १९९७

पिऊन झालेल्या चहाचा कप, टेबल पुसायचं फडकं, पेन, चष्मा, डायन्या, पुस्तकं, मासिकं, घड्याळ, बॅटरी, कापूस, रेडिओ, पेनस्टॅंड, पैसे, रिकामी फाइल, कॉर्डलेस फोन, आलेली पत्रं, सुपारीची पुडी, लेटरहेड, चष्म्याची केस, चिकटवलेलं चित्र... अडीच बाय चार फुटाच्या चौकोनात पसरलंय सगळं. आणखीही काही मावू शकेल इथे. ‘असूदे पसारा कोण इथे मुक्त’ या माझ्याच ओळी आठवत कशाकशानं भरलेली मनाची पिशवीही ओतू पाहतेय मी या चौकोनात..!

*

१०. १०. १९९७

आज सकाळी मेडिटेशनच्या वेळी खूप छान वाटलं. काही हवं असण्याचा भाव नव्हता. नुसतं जाणवून घ्यायचं की स्वयंभूपणे गोष्टी होत असतात. त्या प्रेरणांच्या स्वागतासाठी आपण मोकळं राहायचं फक्त... काही गाठल्याचा.. मिळवल्याचा भाव होता... उंच उडी मारल्यावर, त्या एका उंचीवरल्या बिंदूशी असण्याचं जे निमिष असतं तितक्या अल्पकाळ का होईना..!

मग नेहमीसारखी फिरायला गेले. मेघना भेटली. काहीतरी उत्कटतेनं तिला सांगायचं आहे असं वाटत होतं. पण वेगळंच काहीतरी बोलणं झालं. आता ती अकोल्याला जाणार आहे. तिला एकटं जाऊ देताना तिच्या

फुलपाखरूपणावर कुठलं कवच घालता येईल असं वाटून गेलं...

.... कुठल्या संदर्भात मनात आलं आठवत नाही. पण असं वाटून गेलं की, 'पहले जीने की इच्छा मरती है बाद में मनुष्य...' मात्र एखाद्याची जगण्याची इच्छाच इतकी तीव्र असते की तिचे पडसाद घुसतात कुणाकुणाच्या मनात आणि त्या व्यक्तीला वाचवण्यासाठी ते ओढल्यासारखे धावून जातात. मदत दुसरं कुणी करत नाही. ती व्यक्ती आपल्या अजाण इच्छाशक्तीनं मदत करवून घेते... आजच्या काळात भोवती इतकी अनास्था, तुटलेपण, बेफिकीरी दिसतेय.. या दृश्य वास्तवाचं दुसरं टोक तिथं असेल...

काल एक पत्र आलंय. बच्चूलाल अवस्थी 'ज्ञान' यांचं. 'मौन क्षणों का अनुवाद' या माझ्या कवितासंग्रहाच्या शीर्षकाचं मर्मच उलगडलंय त्यांना. पत्रात त्यांनी लिहिलंय, जो मानस में एक क्षण की बात होती है वह अनुवाद में कई क्षणों का समय लेती है' किती खरं आहे ना हे?

आज सकाळी अनुभवलेला क्षण अनुभवत असतानाच शब्दबद्ध व्हायला लागला तेव्हा शब्दांना रोकलं. वाटलं तो क्षण 'पूर्ण' अनुभवून तर होऊदे..!

*

२२. १०. १९९७

'जगावेगळं अध्यात्म' - विमला ठकार यांचं पुस्तक वाचलं. त्यातलं मनानं टिपून घेतलं काही.. मौन म्हणजे शब्दापासून शून्यापर्यंतचा प्रवास. शब्द - नाद - आहत नाद - अनाहत नाद - शून्य. (आहत म्हणजे घर्षण झालेलं)

अहं-ego म्हणजे somebodyness, somethingness, somebeingness मौनात, शून्यात या अहंला स्थान नाही. कारण अहंचं अस्तित्व जे शब्द स्पर्श रस रूप गंध जाणीव यांच्यामुळे, यांच्या संदर्भातच आहे ते काहीच मौनात, शून्यात नाही. त्या भानरहित अवस्थेत भीती वाटते. ज्याला लटकावं असा कुठलाच आधार न मिळून गुरुत्वाकर्षण कक्षेच्या बाहेर भाररहित अवस्थेत अधांतरी गटांगळ्या खाव्या तसा फील येऊन लगेच त्या अवस्थेतून अहं उसळून वर येतो. पटकन कशाचा तरी आधार घेतो. पण या

मी, माझ्या डायरीतून.. / ४६

अवस्थेला घाबरायचं कारण नाही. या अवस्थेतून खरंतर आपण रोज आपल्या नकळत जात असतो. रोज आपण झोपतो. त्या झोपेतला काही काळ अशा प्रगाढ निद्रेत.. शून्यावस्थेत जात असतो. त्यातून सुखरूप येतोच ना रोज स्वगृही परत? हा निद्रेत झालेला शब्दापासून शून्यापर्यंतचा प्रवास..! तोच जागृतावस्थेत केला की झाले...

Living and dying from moment to moment... जीवन समग्र आहे. या सृष्टीतला प्रत्येक कण हा एकमेकाला जोडलेला आहे. त्यांच्यात परस्पर अभिमुखता- reciprocity.. mutuality आहे. निसर्गात एकप्रकारची व्यवस्था अंतर्निहित आहे...

परवाच एक कविता लिहिली. त्यात या interrelationचा संदर्भ आला. लिहिलंय - कितना अद्भुत है / व्यष्टि का सृष्टी से / यह आंतरिक मेल..!' असं काहीतरी जाणवावं आणि त्याचा तसाच उल्लेख वचनात, पुस्तकात मिळावा असं खूपदा होतं.. cosmic intelligenceचीच ही उदाहरणं असतील.

***

१०

मौन म्हणजे शब्दापासून शून्यापर्यंतचा प्रवास

२८. १०. १९९७

आज थोडी काठावर आलीय. ही सगळी भावनिक उलथापालथ शरीरातल्या हार्मोन्सच्या पातळीत बदल झाल्याने होते... पाऊस पडतो तेव्हा तो नुसता पाऊस कुठे असतो? वणवे सोसलेले असतात आधी.. त्या सगळ्या प्रक्रियेतून जावंच लागतं. मग कोसळतो पाऊस. हलकं होतं आभाळ... हे कळतं सगळं. पण त्या त्या वेळी नाही उपयोगी पडत!

पण हे किती बरं आहे ना ! नाहीतर एकच एक निरभ्र अवस्था राहिली असती. प्रश्न अनुत्तरित राहाणं जितकं अस्वस्थ करणारं तितकं जगवणारं.. जिवंत ठेवणारं.. काव्य आहे त्यात. पुढचाच क्षण.. माहीत नाही उचललेलं पाऊल कुठे पडेल.. पडेल की नाही.. या माहिती नसण्यात किती मौज आहे ना..!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ४७

२९. १०. १९९७

‘साधना’ दिवाळी अंकात मिर्झा गालीब यांच्यावर नंदिनी आत्मसिद्ध यांचा एक लेख आहे. त्यात एक शेर आहे-

न था कुछ तो खुदा था

कुछ न होता तो खुदा होता

डुबोया मुझको होने ने

न होता मैं तो क्या होता?’..

लेखात यावर भाष्यही आहे थोडं. मला वाटलं, इथे ‘मैं’ म्हणजे सर्वनाम ‘मी’ नाही. ‘मैं’ म्हणजे अहं-ego. अहं म्हणजे मी आहे, असण्याची जाणीव. जी पाची ज्ञानेंद्रियांमार्फत होत असते सतत. ‘मी’ ‘आहे’ या असण्याच्या जाणिवेमुळे समग्रतेशी एकरूप असणं बाधित होतं. ही जाणीव जेवढी तीव्र तेवढं समग्रतेतून दुरावणं आणि जेवढी कमी तेवढं निकट जाणं... ‘न होता मैं तो क्या होता?’ तो सिर्फ खुदा होता..! लेकिन डुबोया मुझको होने ने..!!

*

७ ११ १९९७

कितीही कामं असली तरी moment to moment जगता आलं तर अधिक कामं अधिक कुशलतेनं प्रभावीपणे होतील. दुसऱ्या क्षणाच्या घरात जाताना पहिल्या क्षणाचं ओझं बरोबर न्यायचं नाही. तिथं मोकळं जायचं...

*

छोट्या शब्दांवर विश्वास ठेवून मी सोपवते आतला मौल्यवान आशय त्यांच्या हाती तेव्हा तेही सर्वशक्तीनिशी जतन करतात तो आपल्या आकारांमधे आणि पोचवतात खुलेपणानं त्यांच्याकडे येतील त्यांच्यापर्यंत...

*

काल गाडीतून जाताना उन्हाची तिरीप आली डोळ्यांवर तर पटकन डोळे मिटले गेले प्रतिक्षिप्त क्रियेने आणि आपल्या शरीरातील सर्व क्रियांच्या अद्भुत योजनेचे अपरंपार कौतुक वाटले. आपली प्रत्येक पेशी स्वयंपूर्ण असते

एका मर्यादित अर्थाने. अशा 'अचानक' वेळी मॅदूच्या संदेशाची वाट न बघता तिथल्या पेशी स्वयंनिर्णय घेऊन टाकतात..!

*

१७. ११. १९९७

रोजचा दिवस नवंच रूप घेऊन समोर येतोय..

कौतुकाच्या अभिप्राय-पत्रांना उत्तरं द्यायचा उत्साह ओसरलाय. सगळं खरंतर मनासारखं होऊनही मधून मधून इतका प्राणांतिक कंटाळा कसा येतो? की ती उत्साहाची दुसरी बाजू आहे? बॉल उसळून वर येण्यासाठी जमिनीवर आपटावा लागतो. ही उदासी.. कंटाळा म्हणजे असं आपटून घेणं आहे?

*

२१. ११. १९९७

Creative silence असं कुठं वाचल्याचं आठवत नाहीए. पण ही संकल्पना मनात घोळतेय. काहीच न करता प्रगाढ मौनात स्थित झालेली एखादी व्यक्ती अखंड.. एकसंध अशा शांततेच्या प्रदेशात पोचते. ती शांतता स्वयंभूपणे निर्मितीक्षम असेल.. असं काहीतरी. किंवा अशा मौनाच्या जरा अलिकडे मनात उमटणाऱ्या प्रार्थना, विचार एखाद्या यानासारख्या प्रभावीपणे अवकाशात भ्रमण करून कुणा मनात प्रेरणा उत्पन्न करू शकतील. त्या प्रेरणेतून कृती घडू शकेल. कधी कधी आपल्याला अचानक काही सुचतं ते अशा अदृश्य प्रक्षेपणामुळेच.. Creative silence म्हणजे असं काहीतरी असेल..!

*

२३. ११. १९९७

व्यक्त होण्याची गरज इतकी अनावर का होत असेल?... ज्याला प्रथम अशी इच्छा झाली आणि मग सृष्टी निर्माण झाली असं म्हणतात त्या 'ब्रह्मा'चेच आपण अंश असतो म्हणून..!

*

धुक्यात झाकून गेलेली वाट दिसत नसली तरी आपण चालत राहतो तसा विश्वास ठेवावा जगताना.

*

२४. ११. १९९७

नवीन काही नाही. तेच भोवरे. त्याच गटांगळ्या. तीच भीती... दुःख क्लेश, घुसमट.. सगळं तेच नव्या पानावरही..!

*

नेमाडे यांचं 'टीका स्वयंवर' वाचतेय अधून मधून. जवळ जवळ सगळ्यांना तुच्छ लेखणाऱ्या चित्र्यांचीही पार उलटी सुलटी केलीय एका लेखात. (अॅन अँथॉलॉजी ऑफ मराठी पोएट्री- संपादक दिलीप चित्रे) ते वाचून एक गंमतीशीर रिलॅक्सेशन मिळालं. मानदंड मानावा असं कुणी नाहीच तर..! आता कुठल्या आदर्शाचा ताण घ्यायला नको! 'एकावे जनाचे करावे मनाचे'.. आत्मनिष्ठा / जाणीवनिष्ठा हा एकमेव निकष ठेवावा लेखनात. मग ते कोणत्याही दर्जाचे निपजले तरी 'प्रामाणिक' हा एक गुण तरी त्यात नक्कीच असतो. उड्या मारत राहायचं. शेवटी लक्षात असू द्यायचं की आपल्या त्वचेबाहेर आपली उडी जाऊच शकत नाही..!

*

२५ ११ १९९७

काल बरं नसण्याचा एक अर्थ सापडला. आपला ego, अहं आपलं अस्तित्व सिद्ध करण्याच्या मागे असतो. स्वतःत काही वाढवून किंवा स्वतःतलं काही कमी करून! स्वतःत काही वाढवता आलं नाही की काहीतरी कमी करायचं! ते म्हणजे आजारपण...!

***

११

मृत्यू आहे कुठं ?

२. १२. १९९७

परवा नाशिकहून येताना खिडकीतून पाहत होते बाहेर. दूरदूरपर्यंत

पसरलेला विस्तार आणि माझं लाडकं आकाश.. बघता बघता पोटाने खड्डा पाडणारा विचार मनात येऊन गेला... हे सर्व आपण बघू शकतो... म्हणजे जिथपर्यंत दृष्टी पोचते तिथपर्यंत पोचू शकतो. विस्तारू शकतो.. जे बघूच शकत नाहीत त्यांचे क्षितिज कुठे असेल? त्यांच्या पापणीत? त्वचेत?.. की कल्पनेनं, मनानं ते दृश्याच्या सीमा ओलांडत असतील? कितीतरी अंध डोळसांपेक्षा कर्तृत्ववान असतात हे माहितीए. तरी प्रत्यक्ष नाही दिसलं ती उणीव राहणारच...

*

घाणीतून जीव (किडे, अब्या, पाखरं, मच्छर..) जन्माला येतात.. त्यावर पोसले जातात. विषारी द्रव्य निर्माण करणारे किंवा आपल्या शरीरात पोसले जाणारे रोगजंतूही जिवंत जीव असतात. एडस, कॅन्सर सारखे प्राणघातक आजार 'जीव' असलेल्या जंतूमुळे होतात. यात नवं काही नाही. पण हे सगळं आज जिवंतपणाच्या दिशेनं उमगलं... जीवनच भरलेलं आहे की सगळीकडे.. मृत्यू आहे कुठं? जे एकाच्या मृत्युला कारण ते दुसऱ्याचा जीवनाधार..!

*

३. १२. १९९७

काल सकाळी अचानक 'विश्वाचे आर्त माझ्या मनी प्रकाशले..' ही ओळ आठवली आणि डोळ्यात पाणी आलं.. खोलवर काहीतरी जाणवत राहिलं बराच वेळ...

*

मृत्यू आहे कुठं?... कालचं हे जाणवणं (लिहिता लिहिता आलेला फील) पसरत गेलं. वाटलं माणसानं आपल्या बुद्धीच्या बळावर एकेका आपत्तीवर मात केली. उपाय शोधले. एकेका आजाराचं निर्मूलन केलं आणि जेत्यासारखा जगत राहिलाय... या उपायांनी कदाचित काही रोगजंतूंचा (काही स्पेसीज) नायनाट झाला असेल. पण त्यांच्या विनाशातूनच अंकुरलेली, फोफावलेली दुसरी जमात नव्या जोमाने फैलावते आहे... ना बुद्धी, ना साधनं, ना प्रयोगशाळा... कुठे काय घडतं? कसं अंकुरतं चैतन्य मृत्युच्या

भयंकर रूपात?... अर्थात हे भयंकरपण माणासासाठी. जीवसृष्टीतल्या एका जातीसाठी.. मूलतः भयंकर असं काही नाही. ही सगळी विशेषणं केवळ सापेक्ष आहेत..!

*

७. १२. १९९७

'सद्बुद्धी' म्हणजे आपली इच्छा आणि स्वयंभूपणे कार्यरत असलेल्या वैश्विक शक्तीची इच्छा यातला फरक कळणं. त्या शक्तीच्या इच्छेशी आपली इच्छा जुळवून घेता येणं...

*

रात्री दात घासत होते. कृत्रिम दात लावलाय त्याच्या बाजूचा दात किडलाय बहुधा. भोक पडलंय तिथं. त्यात अन्नकण अडकून बसतात. ते स्वच्छ नाही केलं तर कीड वाढत जाईल. कीड म्हणजे 'जीव'च की. या जाणिवेनं आणखी पुढे नेलं. आपल्या शरीरात असे आणखी काय काय असेल. काही घडवणारे. काही बिघडवणारे.. खुद्द आपण म्हणजे कोट्यवधी पेशींचा समूह आहेत... क्षणभर थरारलं मन या जाणवण्यानं ! प्रत्येक पेशी म्हणजे एक स्वतंत्र जीव. अशा असंख्य पेशींनी गच्च जोडलेला असतो देह. एकसंध दिसतो म्हणून छान वाटतं. सूक्ष्मदर्शकातून एखाद्या धातूचे कण कण वेगळे दिसतात तसे शरीराचेही दिसत असतील का?.. गंमत..!

*

११. १२. १९९७

मी रोज फिरायला जाते तिथल्या भल्या मोठ्या वटवृक्षाखाली एक कुत्रं उभं आहे असं दुरून वाटत होतं. पण ते इतकं निश्चल कसं उभं आहे? आणि त्याचा रंगही निळसर कसा? असं वाटून कुतुहलानं त्याच्याजवळ गेले तर ते एका दगडावर ठेवलेलं दप्तर आहे असं लक्षात आलं. तिथं अभ्यासाला आलेल्या एका मुलीनं ते ठेवलं होतं तिथं... मला हसू आलं माझ्या प्रथम वाटण्याचं... दुरून काही ग्रह करून घेणं किती हस्यास्पद असू शकतं ना?

*

१६. १२. १९९७

मी, माझ्या डायरीतून.. / ५२

सूर्य उगवण्यापूर्वी असते तसे आकाश केशरी होत होते आणि धुके पसरले अनावर. त्या दोघात किती अंतर असेल? त्या दृश्यापासून कित्येक प्रकाशवर्षे दूर असलेल्या मला ते गुलाल उधळल्यासारखे दिसत होते. त्याच्याकडे पाहात भराभर पावलं टाकत फिरायचा व्यायाम करायला निघाले होते. असंच चालत राहिलं तर त्या दृश्यात मिसळून जाऊ आपण असा एक गंमतीशीर विचार येऊन गेला मनात... आत ग्राउंडवर सुद्धा सगळं मस्त वातावरण होतं. व्यायाम करताना वाकून वर पाहिलं तर त्या धुक्यातून वर चंद्र दिसला. अहाहा.. असा उद्गार उमटला..!

*

जगण्याविषयीचं आकलन वाढवणारं शहाणपण ज्या वाटेनं गेल्यावर फूल उमलावं तसं उगवतं मनात ती वाट परतून पुन्हा जगण्याशी का भिडत नाही? ते शहाणपण जगण्यात उतरण्यासाठी लागणारी तटस्थ अलिप्तता आणि शहाणपण उगवू देण्यासाठी हवी असलेली उत्कट माती एकत्र कशी येणार म्हणा..!

***

१२

आत आणखी एक खोली असतेच..

२०. १२. १९९७

काळजी, दोलायमानता, होईल की नाही.. काय होईल.. असा कोणताही विकल्प नसलेली पूर्ण विकल्परहित अवस्था म्हणजे श्रद्धा..! पण अशी अवस्था प्राप्त होणं अवघड आहे. म्हणून विकल्पांच्या जागी काही तरी नेमलं जातं. त्यावर श्रद्धा ठेवली जाते. पण ही एक तात्पुरती सोय आहे हे लक्षात घ्यायला हवं...!

*

झाडं धुक्यात बुडली होती. दूर डोंगरांवरची झाडं अंधुक दिसतात तशी अगदी जवळचीही दिसत होती. पारंब्या जमिनीत घुसून खोड होता होता दोन वटवृक्ष एकच असल्यासारखे सलग झालेयत. त्या वटवृक्षांच्या पलिकडे

दूर एक दिवा लागला होता. धुक्यातून दिवेही विस्कटलेला प्रकाश संभाळत असल्यासारखे दिसत होते. त्या एक झालेल्या वटवृक्षाच्या दाट फांद्यांमधे छोट्या खिडकीएवढा भाग मोकळा होता. तिथून तो दिवा दिसत होता. दुरून तो त्या झाडाचाच प्रकाशित अवयव असल्यासारखा दिसत होता. जाता जाता दिसलेले ते दृश्य स्मरणात राहिले...

*

२२. १२. १९९७

अजूनही खूप दाट धुकं आहे. खिडकीतून दिसतंय. धावत जावंसं वाटलं धुक्यात. का वाटते त्यात मजा? निघाले. उशीर झाला होता तरी. घरातल्याच कपड्यात होते तरी. दार उघडलं. बाहेर पाऊल टाकणार तर खाली जिऱ्यात एक कुत्र दिसलं. वर बघत होतं. मी त्याच्याकडे बघितलं तर तोंड वळवून जिऱ्यात बसून राहिलं. मी जाऊ नये असं वाटत असल्यासारखं. मग घरात आले. बाल्कनीचं ग्रील उघडून बघितलं डोकावून. पुन्हा दाट धुकं दिसलं. पुन्हा जावंसं वाटलं. पण न जाता आतच आले... कधी कधी सौंदर्य न अनुभवणं हाही एक अधिक तरल अनुभव असू शकतो...!

*

२६. १२. १९९७

आजही खूप धुकं होतं. या धुक्याला क्षणभर आकाश मानून आले दारात 'आकाश' हा आनंद निःसंकोच का घेऊ नये? साध्या योगायोगाला 'विठ्ठलाची कृपा' मानण्यात केवळ एक रीत, सवय असेल. पण याची सुरुवात ज्याने केली, ज्याच्या तोंडून हे प्रथम उमटले त्याच्या मनात तेव्हा कोणते भाव असतील? नम्रता, भक्ती, अहंकारविरहितता.. असेलच. पण योगायोगातल्या आश्चर्य-भावेनाला कृपेचा अमूर्त रंग देण्यात काव्यही आहे... काल बोलता बोलता विचार करण्याचा हा एक दर्शनबिंदू सापडला.

संत तुकारामांचे भक्तीचे तत्त्वज्ञान समजून घ्यायचेय. 'बोलविता धनी वेगळाची' ही अवस्था तर कुठल्याही कलाकाराची असते. पूर्ण निर्मिती-प्रक्रियाच अबोधपणे होत असते. शास्त्रीय चिकित्सा करून त्याचे भलेही कुणी विश्लेषण करोत पण त्या प्रक्रियेवर आपले नियंत्रण नसते. ती प्रक्रिया सुरू

व्हावी म्हणून काही करता येत नाही कुणाला. शिवाय त्याची शास्त्रीय चिकित्सा एका बाजूला आपलं बौद्धिक काम करत असली तरी अशा अनुभवाचे 'बोलविता धनी वेगळाची' असे काव्यात्म वर्णन भावनिक पातळीवर वेगळ्या स्तरावरचे आकलन करून देणारे असते..!

*

२७. १२. १९९७

उठायला उशीर झालाय. करावंसं वाटतंय त्याची आणि करावं लागतंय त्याची एकमेकांत झटापट चाललीय. 'करावं लागतंय' त्याचीही मी आभारी आहे. कारण त्यामुळे करावंसं वाटतंय त्यातली ओढ, उत्कटता वाढतेय. आज या झटापटीत सगळं उलटं सुलटं चाललंय.

परवा एकदा प्राणशक्तीशी स्वतःला जोडणं म्हणजे काय? हे उमगलं. ते मी लिहिलं. ते लिहिताना हेही आत कुठेतरी लुकलुकत होतं की माझं हे उमगणं म्हणजे आत्तापर्यंत या संदर्भात कुणी कुणी काय काय म्हणून ठेवलंय ते समजून घेणं आहे फक्त. प्रत्यक्ष अनुभूतीचा क्षण कसा असेल?

*

२९.१२.१९९७

आज एक झाड बघितलं. त्याला टेकवून एक सायकल उभी करून ठेवली होती. एखादी काठी रोवून ठेवल्यासारखा तो एक निष्पर्ण बुंधा होता अगोदर. मी जातायेता रोज बघायची. त्याला हळू हळू पानं फुटली. एकापुढं एक पानं येत गेली तशा त्यांच्या फांद्या झाल्या. (कसं ना पानं येतायेताच फांदी बनत/घडत जाते... मग पानं गळून पडली तरी फांदी तशीच राहते. नव्या पानांसाठी. त्यांना उगवून येण्याच्या खुणा जपत...) एक दिवस त्या झाडाकडे विशेष लक्ष गेलं. त्याचा आकार नृत्याच्या एखाद्या मुद्रेसारखा झाला होता. मग ते तसंच वाढत राहिलं. झाड झालं. इतर अनेकांसारखं. इतर अनेकांत मिसळून गेलं. आज पुन्हा एक काठी रोवल्यासारखा बुंधा दिसला तेव्हा या सगळ्याची आठवण झाली. मागे वळून पाहिलं तर तो वाढून झाड झालेला आधीचा बुंधा झाड म्हणून बाजूला उभा होता. कुणीतरी त्याला सायकल टेकवून ठेवली होती.

*

३१. १२. १९९७

आज सकाळी प्रार्थनेच्या वेळी मी स्वतःसाठी प्रार्थना केली. असूदे इच्छा. असतेच ना ती आत. आज व्यक्त केली मनातल्या मनात. विसरण्यासाठी. त्यातून मुक्त, दूर होण्यासाठी. असं होता यावं ही पण एक इच्छा धरायला हवी.

हे वर्ष कसं गेलं कळलं नाही. ज्यात रमावं, चवीचवीनं आनंद घ्यावा अशा घटनाही पटकन दृष्टिआड झाल्या.

आता एम. ए. करायचं डोक्यात आहे. त्याचा ताण घ्यायचा नाही असं ठरवलं तरी पुन्हा पुन्हा येतोच आहे. येऊ दे. त्याला त्याच्या जागी बसवून मी आत जाईन. आत आणखी एक खोली असतेच. आतल्या खोल्यांचा शोध लागत जाईल अशामुळे..!

***

१३

शहाणी निरागसता..

४. १. १९९८

‘तादात्म्यानं जगणं ही सुद्धा एक क्रिएटिव्ह गोष्ट आहे..!’

आता डोळे मिटून काही क्षण बसले तर जाणवून गेलं की सगळं काही घडत जातंय. योग्य तेच.... आणि तो अभंग आठवला- ‘जेथे जातो तेथे । तू माझा सांगाती...’ आता मी फक्त ओझं सुपूर्द करायचं बाकी आहे.. विश्वासाच्या हाती..!

*

६. १. १९९८

काल दिवसभर जडपणा जाणवत राहिला. ‘ओझं’ सुपूर्द करता आलं नाही बहुधा... ओझं बाळगायची हौस मिटली नाहीय की ज्याच्या हाती सुपूर्द करायचं त्याच्या अस्तित्वाविषयी पुरेसा विश्वास नाही? काल रात्री असं जाणवून गेलं की थकलेली मान टेकवावी असा खांदा आहे असं मानता येत

मी, माझ्या डायरीतून.. / ५६

नसेल, असा विश्वास वाटत नसेल, बुद्धी, विवेकावरच विसंबायचं असेल तर ते ओझं, ते थकलेपण हे सुद्धा काल्पनिक आहे, मीच निराधार काळजीनं, विचारानं ते वाढवून घेतलंय, जसा मान टेकवावी असा खांदा नाही तसं थकवणारं ओझंही नाही हे शहाणपण मला का अनुसरता येऊ नये?

*

७. १. १९९८

काल 'ओझं' आणि ते सुपूर्द करावं असं विश्वसनीय ठिकाण याबद्दलचे दोन दृष्टिकोन सुचले. एक, दोन्ही आहे असं मानायचं. ओझं सुपूर्द करून हलकं व्हायचं आपण किंवा दोन्ही नाही हे समजून घ्यायचं खूप आणि निवांत व्हायचं. काल मंजूशी बोलता बोलता असं लक्षात आलं की 'नाही' हे समजून घ्यायचं पण तरी 'आहे' असं मानण्यात 'सोय' आहे. काव्य आहे. ती एक हार्दिकपणे जगण्याची सुंदर शैली आहे. दीपू कशी रमलेली असते आपल्या कल्पना-विश्वात तसं निरागस, निर्विकल्प व्हायचं आणि रमायचं आस्तिकाच्या कल्पनेत. सर्व संतांनी अनुसरली ही पद्धत. अशी शहाणी निरागसता प्रयत्नांनी अंगी येईल? की सहज असायला हवी?

*

९. १. १९९८

प्रकाशाचा नाद मालवला तेव्हा नीरव काळोख तिथं होताच हे लक्षात आलं..!

काल सकाळी संस्थेत फिरायला गेले होते. तिथे मुलींची कवायत चालली होती. बाए मुड.. लेफ्ट..राइट.. असा आवाज ऐकून तिकडे गेले. ते दृश्य बघताना डोळे भरून आले. ओघळलेल्या अश्रुंना कारण नव्हतं कळलेलं...

रोज बँकेत जाताना मेटॅडोरमध्ये जोशीबाई येतात. त्या आजी झाल्यायत. धावपळ करून घरातलं आवरून मेटॅडोर गाठतात. मुलगा स्कूटरवर आणून सोडतो. गाडीचा पाठलाग करत येतात दोघं. कुणाला तरी दिसल्या की गाडी थांबवली जाते. मग त्या जेत्याच्या आविर्भावात गाडीत चढतात. त्यांचा

खुललेला चेहरा मला खूप आवडतो. अशी छोटी छोटी युद्धं प्राण पणाला लावून लढायची आणि विजय साजरा करायचा...!

*

११. १. १९९८

‘अनुदिनी अनुतापे... घडी घडी विघडो हा निश्चयो अंतरीचा... तळमळ निववी रे राम कारुण्य सिंधो...’ शुभमंगल सावधान हे शब्द ऐकताच खरोखर सावधान झालेल्या आणि संसार सोडून निघून गेलेल्या समर्थ रामदासांना सुद्धा असं म्हणावं लागलं? .. की ही एक सार्वत्रिक तळमळ त्यांच्या शब्दांतून व्यक्त झाली? ... कर्वे संस्थेत फिरायला जाते तिथे वाटेत कोपऱ्यावर एक चहाचं दुकान आहे. तिथे चक्क करुणाष्टकं लावलेली असतात. फिरून येताना ऐकू येतात...

तिथेच कोपऱ्यावर इमारतींशिवाय असलेल्या रिकाम्या, म्हणून उकिरडा झालेल्या जमिनीच्या तुकड्याकाठी एक बाई, गोळा करून आणलेल्या कचऱ्याचं भलं मोठं पोतं उशाला घेऊन चिंध्याचिंध्यांचं पांघरूण डोक्यापासून घेऊन झोपली होती... एक चैतन्यपूर्ण मानवी देह कचऱ्यात... माथ्यावरच्या नित्यनवेपणानं सुंदर दिसणाऱ्या आकाशाखाली? आणि मी काय करतेय इथे तिच्यासाठी?... हा गहिवर कसला? श्रद्धांजली.. आदरांजली.. मुर्दाड निरीक्षक.. अनेकांसारखी एक रस्त्यावरून जा-ये करणारी वाटसरू केवळ? असो...!!

क्षितिजातून डोकावणारा लालचुटुक सूर्याचा गोल वर अनंत अंतरावर.. आणि इथे खाली पोटापाण्यासाठी निघालेल्या म्हातान्या हातगाडीवाल्याच्या ओठात बिडीचा लालचुटुक जळता गोल.. एकानंतर दिसलेले दुसरे दृश्य...!

आज दादार्जीशी गप्पा झाल्या.. भीतीबद्दल ते म्हणाले, एकेकाचा एकेक वीक पॉइंट असतो. कुणाला राग अनावर होतो.. कुणाला भीती..! To overcome it is to understand it thoroughly..!

*

२०.१.१९९८

ज्ञानेश्वर, तुकाराम या संतांनी काळाची आणि भाषेची आवरणं बाजूला

सारून 'ज्ञान' समजून घेतलं आणि समजून सांगितलं. नवीन काही भर घातली? ज्ञान म्हणजे काय? आवरणं बाजूला सारणं तर आहे. मूळ ज्ञान ज्याला प्राप्त झालं त्यानं तेच केलं फक्त. म्हटलं तर नवीन तेही नाही. म्हटलं तर प्रत्येकाला, अगदी शेवटचा बिंदू असलेल्या मला गवसलेलंही नव्हतं..! कारण ज्ञान स्वयंभूपणे आहेच.

ज्ञानाची जगण्यातून अभिव्यक्ती होणं हीच ज्ञान होण्याचीही अवस्था आहे. प्रत्यक्ष प्रतीती हीच ज्ञानाची, ते मिळाल्याची खरी खूण आहे.

फुलात गंध असतोच. त्याच्या आस्वादाचा क्षण तो गंध जाणवण्याचा क्षण. गंधाचा पुनर्जन्म होतो आस्वादक्षणी. तसं ज्ञान होण्याचा क्षण हा ज्ञानाचा पुनर्जन्म..!

***

१४

इच्छांची आवर्तनं म्हणजे जगणं..!

२९.१.१९९८

आपण जागे होतो, डोळे उघडतो त्या आधीच जागे झालेले असतो. पूर्ण जागे होण्याच्या आधीच्या स्टेशनात येऊन हेलपाटत असतो स्वतःत... हे जाणवणं, आपले अनुभव, विचार.. हे भाषेत असतं की भाषानिरपेक्ष असतं? भाषा-विज्ञानातला हा एक वाद किंवा अनुत्तरित प्रश्न या जागं होण्याच्या अवस्थांशी जोडता येईल...

आधी ते नुसतंच निराकारपणे जाणवतं. खरंतर जाणवतं त्याच्याही आधी ते आसपास दरवळत असणार. जाणवलेलं स्पष्ट होणं म्हणजे प्रातिभज्ञान आणि ते व्यक्त होणं म्हणजे कृती किंवा कलाकृती..!

*

३१.१.१९९८

एखादी गोष्ट व्हावी ही तीव्र इच्छाच वाट मिळेल तिथून पाझरणाच्या पाण्यासारखी आपल्या कृतीतून पाझरत राहाते आणि मग तीच आपल्याकडून करवून घेते हवं ते. ती इच्छा किती जिन्हारी लागलेली आहे त्यावर सगळं

आहे. याचंच वर्णन 'जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती..' सारख्या श्रद्धेत करता येईल. अनुभवातून विश्वास वाढतो आणि मग कायमसाठी श्रद्धा बनून जातो.

ती इच्छा रक्तात भिनली की आपल्या अपरोक्ष, आपल्या निरपेक्ष सळसळत राहाते आत. आपल्याला वाकवते, वळवते, दमवते, धाववते, तृप्त करते हातचा ठेवून..! मग तो अतृप्तीचा कण सलत राहातो. ती पोसते त्यावर पुन्हा. पुन्हा दरवळू लागते आत... इच्छांची ही आवर्तनं म्हणजे जगणं..!

आधी पूर्ण विवेकानिशी 'इच्छे'ची निवड करायची आणि मग विवेक बाजूला ठेवून स्वतःला इच्छेच्या आधीन करायचं.. 'चालविशी हाती धरोनिया...' असा अनुभव तेव्हा येईल.

*

१५.२.१९९८

या संपूर्ण विश्वात जे जे काही आहे त्याच्या उच्चतम भल्यासाठी वैश्विक प्राणशक्ती कार्यरत असते... हे सत्य आहे की केवळ positive thinking? की तसं मानणं सोयीचं आहे?

वासंतीला फोन केला होता. तिच्याशी या विषयावर बोलणं झालं. ती म्हणाली, Infinite च्या दृष्टीनं उच्चतम 'भलं' असं काही नाही. सगळं काही नुसतं 'आहे'!... ती गावाला जाणार होती. ती म्हणाली की तिकडे गेल्यावर ती तिचं नाव तारा वासंती असं ठेवणार आहे. स्वतःतील बदलांबरोबर नावासकट सगळं बदलून टाकायची गरज तिला वाटते. यात त्यामागची उत्कटता, समग्रता, हातचं काही न राखता पूर्णपणे बदलाच्या स्वाधीन होण्यातला खुलेपणा, धैर्य आहे. हे जाणवून गहिवरून आलं. आपण जुन्या माझ्या 'मी'मधेच किती गुरफटून बसतो ना? बिनदिक्कत सगळं बदलण्यात असाही भाव असेल... स्वतःला पूर्ण विश्वासानं होऊ देण्यावर सोपवणं... जे वळण समोर येईल त्याच्यामागे फरपटल्यासारखं न जाता ते स्वीकारून त्याला स्वागतोत्सुक मनानं सामोरं जाणं... जीने का अपना अपना अंदाज..!

*

२३.२.१९९८

उड्डाणपुलाचं काम चाललयं. तिथून जाताना नेहमी एक दृश्य मी, माझ्या डायरीतून.. / ६०

दिसतं... कबूतरांचा थवा त्या पुलावर घिरट्या घालत असतो. कावळे अशा घिरट्या घालतात तेव्हा त्यांच्यातला एखादा कावळा जखमी होऊन जवळपास कुठेतरी पडलेला असतो... असं दृश्य बरेचदा पाहिलंय. या कबूतरांचं घिरट्या घालणं मला त्या प्रकारचं का वाटलं? त्यांच्या उडण्याचा अवकाश हिरावून घेतला जातोय असं त्यांना वाटत असेल काय? ती आपला परिसर धरून ठेवू पाहात असतील? की आणखी थोडं उंचावर जायला मिळालं या आनंदात पुलाला, त्याचं बांधकाम करणाऱ्या माणसांना धन्यवाद म्हणत असतील..? त्यांची अंतर्गत प्रतिक्रिया काहिही असेल... पण ती व्यक्त करण्याची तऱ्हा निःसंशय सुंदर आहे... निळेपणाच्या पार्श्वभूमीवर मस्त फिरत राहायचं..!

पुलाच्या खाली तयार झालेल्या जागेतही झोपड्या करून राहतायत माणसं. कदाचित बांधकामावरचीच... हातगाड्या.. इ. मानवी संसार... जाता येता हे दृश्य दिसत असतं रोज..!

***

१५

एक असणे फक्त

५.३.१९९८

मरू घातलेल्या घायाळ कबूतराचा संडासाच्या ड्रेनेजमधे खाली तोंड केलेल्या अवस्थेत संशयित मृत्यू... पाण्याच्या शोधात गेलं असेल तिथं खुरडत खुरडत..

- दोन तीन दिवसांपूर्वी

काळ्या ढगांच्या अनपेक्षित आक्रमणाचा आनंद घेणारा मावळता रसरशीत सूर्य... - काल

दप्तरातून पडलेलं पेन रस्त्यावर... रिक्षावर चिकटवलेलं शिवाजीचं चित्र...- एकदा

गळून पडलेल्या पानांच्या पसान्यात आपल्या फांद्या पसरून त्यावर पाखरांना, खारीना खेळू देत असलेला वृद्ध वृक्ष .... - आज

मी, माझ्या डायरीतून.. / ६१

कुणी येऊ जाऊ नये म्हणून रचून ठेवलेल्या दगडांच्या आडोशाला
संसार थाटलेला माणूस... - येता जाता

या सर्वांना सांभाळू तू..

आत्ता इथे खिडकीशी कोकिळा काल पाऊस पडून गेल्याचं सांगतेय ते
मला फक्त ऐकायचं आहे...!

*

१७.३.१९९८

खंत नाही समाधान नाही... काळजी नाही स्वस्थता नाही.... दुःख
नाही आनंद नाही... आजार नाही स्वास्थ्य नाही... हे सर्व रस्त्याच्या दुतर्फा
उभं आहे. आणि मी मधून हेलपाटत चालते आहे. कधी इकडे तोल जातो..
कधी तिकडे...

इच्छा नाही अनिच्छा नाही... मरगळ नाही... उत्साह नाही....संभ्रम
नाही... शांती नाही... उत्सुकता नाही.. अलिप्तता नाही...

हे सर्व नकार म्हणजे स्थितप्रज्ञता नाही.. की हतबल निराश अवस्थाही
नाही...

एका प्रवासातली एक अवस्था... एक असणे फक्त..!

***

१६

वाढण्याचा क्षण टिपता येत नाही.

२६.३.९८

काल कमावलेलं आज छोटं वाटतं आहे....

वाढण्याचा क्षण टिपता येत नाही. पण काल रात्री सगळ्यांच्या पार
होताना हा तो 'क्षण' असं जाणवून गेलं.. अर्घ्य द्यावीत तसे अश्रू ओघळत
होते. माझं सगळं सगळं हवं असणं, सगळ्या इच्छा एक एक करत सोडत
होते मी 'ओम नमः शिवाय' या नामोच्चारामधे.... त्या अवस्थेचं वर्णन
आणखी करवत नाहीए..!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ६२

२८.३.१९९८

लाल रसरशीत सूर्य.... पाणी भरण्यासाठी सामूहिक नळावर कॅनची रांग... लंगडत येणारा भिकारी... अखेरचं, वाळून काळं पडत आलेलं पान सांभाळत उभा असलेला भणंग नग्न वृक्ष... मरून पडलेल्या कुत्र्याच्या एका पिल्लाशेजारी दुसऱ्या पिल्लाला पाजत असलेली कुत्री.... गळून पडलेल्या पानांचा पसारा सर्वत्र.. अभ्यास करणाऱ्या मुली इथे.. तिथे.. कोणत्याही ऋतूत तसाच डेरेदार स्वस्थ राहाणारा वृक्ष... आज सकाळी फिरायला गेले तेव्हा ही मंडळी भेटली.... आज साळुंक्या भेटल्या नाहीत. ते दूध पिणारं पिल्लू मरून पडलेल्या पिल्लाच्या जवळ आलं. मीही मान फिरवून निघून न जाता पाहिलं ते दृश्य.... मृत्यु तिथं येऊन गेला होता. ते पिल्लू म्हणजे मृत्यूच्या स्मृतीचं दृश्य रूप होतं. दूध पिऊन आलेल्या पिल्लाने या पिल्लाच्या अंगाचा वास घेतला आणि निघून गेले हळूहळू.. मीही..!

अशा दृश्यांचा विचार आता वेगळ्या प्रकारे होतो आहे... एम. ए. (मराठी) एक्सटर्नल करते आहे. अभ्यास चालू आहे... त्यामुळे विचारांना नवी चालना मिळते आहे....

या सर्वांचे यथातथ्य, दिसले तसे वर्णन म्हणजे वास्तववादी लेखन आणि त्यावर आपल्या भावनांचे, कल्पनांचे आरोपण, म्हणजे रोमँटिसिझम? दिसले तसे वर्णन करण्यातून 'माहिती' शिवाय आणखी काय कळेल? की कल्पना करायला वाचकांना मोकळीक ठेवायची? एखाद्या दृश्यामुळे मनात उमटणारे कल्पना तरंग, भावना प्रत्येकाच्या वेगळ्या असतात. प्रतिभावंत लेखकाला अगदी वेगळं वाटू शकेल. त्याच्या त्या संदर्भातल्या अभिव्यक्तीतून कलात्मक सत्याचा बोध होऊ शकतो. वाचकावर दृश्याकडे बघण्याचे संस्कार होतात तेही महत्त्वाचेच ना?

घटनांचं यथातथ्य वर्णन करताना प्रतिभावंत लेखकानं केलेली घटनांची 'निवड' हीच असामान्य असते. सर्वसामान्य लोकांना ज्या घटनांबद्दल विशेष काही वाटत नाही आणि म्हणून ज्या सहजपणे विसरल्या जातात अशा घटनांत एखाद्या कवीला महत्त्वाचं काही जाणवतं. तो त्या घटना फक्त

शेजारी शेजारी ठेवतो. आणि आपलं जाणवणं सूचित करतो. घटनांमधून घटनांपलिकडचं व्यक्त न करता व्यक्त होतं. जे सूचित होतं ती कविता..!

*

३१. ३. १९९८

साहित्याचा, संप्रदायांचा इतिहास पाहिला की अनेक 'का?'चे उत्तर मिळते. प्रत्येक वर्तमान स्थिती ही आधीच्या पगड्यातून बाहेर पडण्याचा केलेला प्रयत्न असते. प्रत्येक टप्पा हा इतिहासाच्या साखळीतला एक दुवा असतो. आणि तो कितीही वेगळा म्हटला तरी आधीच्या टप्प्याच्या हातात हात घालूनच उभा असतो. त्यामुळे आधीचे काही अवशेष (प्रतिक्रिया म्हणून दुसरे टोक गाठलेले असले तरीही) नव्या अवस्थेत येतातच.

नाथपंथपूर्व काळात ज्या समजुती, प्रथा होत्या त्या अधःपतनाच्या टोकाशी आलेल्या होत्या. नाथ संप्रदायाने प्रस्थापित अधःपतित स्थितीविरुद्ध बंड करून नवे वळण दिले. अद्वैत तत्त्वज्ञान, लोकभाषेचा वापर, लोकाभिमुखता, समाजाकडे बघण्याचा उदार.. सर्वसमावेशक दृष्टिकोन, योगमार्ग, गुरुभक्ती, कृष्णभक्ती (यांना अवशेष किंवा प्रतिक्रिया म्हणता येईल) या गोष्टी नाथपंथाने इतिहासाला दिल्या. महानुभाव, वारकरी पंथाने त्यातले काही घेऊन, नवे जोडून नवा मार्ग आखला.

अभिजातवादाला प्रतिक्रिया म्हणून रोमँटिसिझम आला. रोमँटिसिझमला प्रतिक्रिया म्हणून वास्तववाद आला. तसा नाथपूर्व अवस्थेला प्रतिक्रिया म्हणून नाथपंथ आला असे वाटून गेले.

आणि 'हे' कर्म मी कर्ता । कां आचरेन या अर्था । ऐसा अभिमान झणें चित्ता । रिगो देसी ॥' या ओळी वाचताना वरचं सगळं मनात आलं. तत्त्वज्ञानही असंच कात टाकत, नवी धारण करत पुढे जात असतं. अमुक एका टप्प्याचं सुटपणानं मूल्य ठरवून त्याचे कौतुक किंवा त्यावर टीका करणं चूक आहे.

***

१७

‘हृदयी स्वयंभचि असे’

१.४.१९९८

‘जो जे वांछिल तो तें लाहो प्राणिजात’.... सातशे वर्षापूर्वी सर्वांसाठी केलेली ही प्रार्थना आत्ता माझ्या डोळ्यांसमोर आहे. ती मला दिलासा देते आहे. प्रार्थनेच्या उद्गारपूर्व अवकाशातील सदिच्छांची कंपनं या पट्टीवर छापलेल्या अक्षरांत बद्ध आहेत. त्या अक्षरांपलिकडे जाऊन त्या कंपनांना स्पर्श करण्याचा प्रयत्न मी करते आहे.....

आज सकाळी झोपेत ‘प्रभाते मनीं राम चिंतीत जावा’ हे आठवलं. यातील ‘चिंतीत’ मध्ये बरंच काही मननीय आहे, ‘पुढे वैखरी राम आधी वदावा’ यातही समजलेय त्याहून अधिक काही आहे... उच्चार नंतर... त्या आधीच राम मनात उमटावा.. असं काही...

सकाळी अभंगांची कॅसेट ऐकली.. ‘तुका म्हणे सोपी केली पायवाट..’ ही ओळ पूर्वसुरींची कृतज्ञता म्हणून त्यांनी लिहिली. ती त्यांच्यासाठी म्हणाविशी वाटली..

*

२.४.१९९८

भाषाशास्त्राचा अभ्यास चाललाय. ओम या उच्चाराची व्याप्ती ‘अ ऊ’ (कण्ठ्य उच्चार) ते ‘म’ (ओष्ठ्य उच्चार) जाणवून स्तिमित व्हायला झालं...

भाषा कशी निर्माण झाली ते वाचताना मजा आली. घशातून आवाज निघतो याची समज माणसाला आली आणि या आवाजांचा उपयोग संदेशनासाठी होतो हेही लक्षात आलं. तेव्हा गंमत वाटून मुलांनी खेळण्याशी खेळ करावा तसा माणसाने घशातून निघणाऱ्या ध्वनीशी केला असेल. खेळता खेळता त्याला वेगवेगळे ध्वनी सापडले असतील. आणि अधिक चांगले संदेशन साधले गेले असेल. त्याची पुनरावृत्ती झाली असेल. मग अनुकरण झाले असेल. रूढी बनली असेल. संकेत मान्यता पावले असतील.... हे वाचताना मनात आलं, ‘मा निषाद...’ हे वाल्मिकी ऋषींचे काव्योद्गार नोंदले गेले म्हणून

आपल्याला माहिती झाले. पहिली ध्वनीसंहिता केव्हा निर्माण झाली असेल? कोणत्या अनुभूतीला प्रथम उच्चार मिळाला? असे उच्चार मिळून अभिव्यक्ती व्दारा ते इतरांपर्यंत पोचवले जाऊ लागले त्यापूर्वी या आतच पडून राहणाऱ्या अनुभवांचे काय होत असेल? त्यांचे स्वरूप कसे असेल?

*

३.४.१९९८

ज्ञानेश्वरीतल्या १०८ ओव्यांचं छोटं पुस्तक पुन्हा वाचतेय. अधिक आतला अर्थ कळतोय. या अर्थाच्या जवळ जातेय असाही अनुभव येतो आहे. कृतज्ञतेचा एक निश्वास आपोआप बाहेर पडला आता.... त्यातली एक ओवी अशी-

मोटके गुरुमुखे उदैजत दिसे । हृदयी स्वयंभचि असे । प्रत्यक्ष फावो लागे तैसे । आपैसयाचि ॥

इथे 'गुरु' संदर्भात जग 'संपूर्ण गुरु दिसे' (संत एकनाथ) हे आठवलं. आणि 'हृदयी स्वयंभचि असे' या संदर्भात प्रॉफेटमधलं शेवटचं अल्मुस्तफाचं म्हणणं-

I only speak to you in words of that which you yourselves know in thoughts... And what is word knowledge but a shadow of wordless knowledge..!'

***

१८

माझं निरीक्षण हा एका माणसाचा स्व-शोध आहे.

१६.४.१९९८

काल चिडाचिड झाली मनातल्या मनात सगळं फेकून दिलं. फाडाफाडी केली. उद्वेगाच्या टोकाशी जाऊन आले. उबग.. कंटाळा सर्वव्यापी झाला. अशा मूडमधे अभ्यास झालाच नसता म्हणून बँकेत गेले. या मूडने बऱ्यापैकी असर टिकवला. पण काम हातावेगळं केलं याचं समाधान वाटलं. संध्याकाळी खूप दमायला झालं तरी थोडा अभ्यास झाला.

माझं बिथरणं हे दाखवण्यासाठी असावं की अजून घसरवणारे बरेच अवशेष बाकी आहेत...

*

२८.४.१९९८

एम. ए. (मराठी) साठी एकेक विषय अभ्यासताना अधिकाधिक अंतर्मुख होते आहे आणि बाह्य घटनांबद्दलही जागरूकता वाढते आहे. माझ्या अंतर्मुखतेला नेहमीच वस्तुनिष्ठतेचं परिमाण मिळत असतं. माझं निरीक्षण हा एका माणसाचा स्व-शोध आहे.

अभ्यासाच्या निमित्ताने दोन्ही महायुद्धे.. जगभरातल्या क्रांत्या या बदलची अधिक माहिती समजून घेण्यातून आकलनात भर पडली. इतिहास आणि भूगोल याची समज हे आकलन वाढण्यासाठी खूप महत्त्वाची आहे. नाथपंथापासून सर्व संप्रदायातील संत महात्मे तीर्थयात्रेच्या निमित्ताने पदयात्रा करीत. त्यामुळे त्यांना होणारे समाज, सृष्टी यांचे आकलन त्यांच्या अंतर्मुखतेला पूर्णतेचे परिमाण देत असेल.

मागे एकदा असं वाचल्याचं आठवलं की अंतःकरणाची अत्यंत निर्मल, अत्यंत पवित्र अवस्था म्हणजे मुक्ती. आणि हेही आठवलं की माझ्या आंतरिक प्रवासाचे ध्येय ते आहे. आज असं वाटलं की आप्पांची (माझे वडील) हीच इच्छा माझ्यात उतरली आहे. मध्यंतरी एकदा जाणवलं होतं तेही आठवलं..-

तीव्र इच्छाच आपल्याकडून सर्व करून घेते, आपण स्वतःला 'इच्छेच्या' स्वाधीन करायचं. किंवा इच्छेला आपल्या रक्तात मिसळून द्यायचं. मग ती आपल्या निरपेक्ष आपल्या माध्यमातून काम करते. जसे रक्त, श्वास.. आपल्यासाठी काम करतात. आपली जगण्याची इच्छा जन्मक्षणीच आपल्या पेशींमध्ये संक्रमित होते आणि पेशींबरोबर वाढत वाढत अनेक होते. अंतर्बाह्य आपल्याला लपेटून बसते. इतकी की कधी कधी क्षणिक उद्वेगाच्या भरात 'आता पुरे' असं वाटलं तरी 'पुरे' होत नाही. थांबत नाही जगणे. 'श्वासांची जेवढी पुंजी बरोबर आणली असेल ती सपेपर्यंत ती इच्छा आपल्यात सळसळतच राहते.'

आपण 'निवडलेली' अशी इच्छा जिव्हारी लागलेली असली की तीच

आपल्यातील कार्यकारी अभियंत्याची जागा घेते. आणि आतल्या बाहेरच्या सर्व उपलब्धतांना साधन बनवते आणि पूर्णत्वास जाते.

आत्ता लिहिता लिहिता असं वाटलं की आपली कोणती इच्छा अशी जिव्हारी लागेल, तीव्र बनेल, आणि केव्हा बनेल यावर बाह्य, वैश्विक इच्छेचे नियंत्रण असते काय? साधी एखाद्यासाठी मनात उगवणारी शुभेच्छाही प्रत्येक वेळी तितकी हार्दिक असत नाही, तेव्हा वाटलं तरी...

.....

घरातला पसारा ही नेहमीच चीड आणणारी गोष्ट. आताशा त्याचा त्रास होत नाही. यात बेफिकीरी नाही. त्याहून महत्त्वाच्या गोष्टीत लक्ष असल्यामुळे त्याचं महत्त्व कमी वाटणंही नाही. त्या पसान्यात, त्याच्या अस्ताव्यस्ततेत एक व्यवस्था, सौंदर्य आहे असं जाणवलं. छान वाटलं. आप्पा 'कुठे काय विस्कटलंय' असं म्हणायचे त्यामागे मनाची ही अवस्था असेल?

***

१९

सगळंच at somebody else's cost

२.५.१९९८

समोरच्या कुंडीतल्या मोगन्याच्या पानावर वरून थेंब थेंब पाणी पडतंय... प्रत्येक टपोऱ्या थेंबाच्या धक्क्यानं ते छोटसं झाड हलतंय. पानावर पडलेला पाण्याचा थेंब पानानं सांभाळून ठेवलाय... त्याच्या टोकाशी येऊन तो थांबलाय. त्या दोघांचा सहवास काही क्षणांपुरता. वरून आणखी एखाद-दुसरा थेंब येईल, फार तर तिसरा चौथा.. मग त्यांच्या धक्क्यानं हा पहिला थेंब गळून पडेल. आणि त्याजागी हळूहळू दुसरा थेंब येईल. या थेंबांची ये-जा सांभाळणारं, अनुभवणारं पान स्वतःही हळूच केव्हातरी गळून पडेल. आणि त्याच्या जागी दुसरं उगवेल. पानांची ही ये-जा सोसणारं झाडही... हे चक्र फिरत राहातं. निरोप आणि स्वागत दोन्ही दोन अवस्थांच्या प्रतिक्रिया आहेत फक्त. त्या नाइलाजानं द्याव्या लागतात तशा सहर्ष स्वीकारताही येतात..

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ६८

१३.८.१९९८

काल 'विद्रोही कविता' या कवितासंग्रहाची प्रस्तावना वाचली. केवळ सुख-चैनच नाही तर सर्व श्रेष्ठ कला, मूल्ये, उच्चतम असं सगळंच at somebody else's cost असा फील आला. जसं मुळं आणि फळं.... फिरणाऱ्या राहाटाची भरलेली गाडगी वर येतात.. रिकामी होऊन परत खाली जातात... झाडं स्थिर दिसली तरी तिथंही असंच चक्र चालू आहे. मुळं जीवनरस पुरवतात झाडांना आणि पानं-फळं-फुलं अखेर सुकून खाली पडतात.. जमिनीत गाडली जातात.. खत बनून मुळांना जीवनरस पुरवतात. एका वेगळ्या अर्थानी, वेगळ्या तऱ्हेनी वेगळ्या पातळीवर 'आहेरे' वर्ग देणं चुकतं करतच असतो. शोषण करण्याची क्रिया शोषले जाण्याच्या क्रियेची दृश्य बाजू असते. जन्माला आल्यापासून जसा आपला मृत्यूकडेच प्रवास चाललेला असतो...

तरी क्रांती व्हावी. उलथापालथ व्हावी. फळांना फळ या अवस्थेतच कळावं मुळांचं गाडलेलं असणं.. आणि मुळांनाही कळावी फळा-फुलांच्या शोषणाची जीवघेणी रीत...

*

२७.९.१९९८

आवाजाच्या अनावर लाटांपासून बचावेल असे एकही बेट उरलेले नाही. मेंदूतील श्रवण केंद्रावर एकामागून एक आघात होताहेत. बांधकामावरच्या सिमेंट-वाळूच्या पाट्या एकीकडून दुसरीकडे जलद पोचवणाऱ्या मजुरांच्या रांगेप्रमाणे मेंदूतील पेशी ध्वनी-संवेदन एकमेकींच्या हाती देत पुढे पोचवताना त्यांना निमिषभराचीही उरतं मिळत नाहीए... पुराचे पाणी घरात शिरल्यावर जिवाच्या भीतीने वरच्या वरच्या मजल्यावर जात राहावे तसे या आवाजाच्या पुरापासून बचाव करण्यासाठी कुठे जाता येईल?...

भोवतीच्या समाजात आपापल्या वृत्ती-कोषात जगत असतात सगळे... आवाजाच्या भोवऱ्यात भेलकांडून झिंग एन्जॉय करणारे आणि त्रासून त्रासून अगतिकतेच्या दरीत कोसळणारे... खुशाल झापडं लावून जगणारे आणि भोवतीच्या अनाचाराबद्दल आक्रोश करणारे... बदलासाठी झगडणारे किंवा

कुरतडत राहणारे स्वतःला... त्याच त्याच रेकॉर्ड्स आलटून पालटून लावणारे आणि नव्यासाठी आसुसलेले... स्वतःच्या नावाची पाटी घेऊन भिरभिरत राहणारे आणि तहानेमागे तृप्तपणे धावणारे... प्रतिक्षिप्तपणे वागण्याचे कार्य असलेल्या इंद्रियांप्रमाणे अंतःप्रेरणेच्या आदेशाची वाट न पाहताच प्रतिक्षिप्तपणे जगत असतात माणसं..!

*

९.१२.१९९८

‘ते पूर्ण आहे... हे पूर्ण आहे...’ ही विनोबांनी मराठीत केलेली प्रार्थना मूळ संस्कृतमधून समजून घ्यावी असं वाटलं... प्रथम ज्याला ही पूर्णत्वाची जाणीव झाली असेल तो किती उंचीवर पोचला असेल..! त्याची खूण म्हणून त्यानं ती अनुभूती शब्दबद्ध करून ठेवली. तिथे निशाण रोवून सर्वांना आवाहन देत राहिला. एक सर्वकालिक शहाणपण नोंदवून ठेवलं. त्यानं जाणिवेचा एक मार्ग प्रशस्त केला. आपण त्यावरून चालत गेलो तर त्या उगमाच्या शिखरावर पोचू शकतो...

*

१८.१२.१९९८

आज रेडिओवर ‘चिंतन’मध्ये जे कृष्णमूर्तीचे विचार सांगितले. त्यातल्या एका वाक्याने लक्ष वेधले- ज्ञान म्हणजे खरंतर अनावरण. पण आपण पुस्तकं वाचून, शिकून त्यावर आवरणं घालत राहातो...!

***

२०

मग मीही सुंदर दिसेन झाडासारखी..!

१३,१४.१.१९९९

चंद्रकोर कपाळावर कोरावी असं प्रथम कुणाला सुचलं असेल? चेहऱ्याला चंद्राची उपमा देणाऱ्या कवीपेक्षा ही कल्पना व्यापक आहे..! कपाळ म्हणजे

मी, माझ्या डायरीतून.. / ७०

आकाशच झालं की..!

ज्ञानेश्वरांनी 'ब्रह्म सत्यं जगन्मिथ्या' मधलं 'ब्रह्म सत्य' मानलं. पण विश्व मिथ्या हे मानलं नाही. विश्व हे मिथ्या, खोटं नाही तर ते 'ब्रह्म'चा विलास आहे असं म्हटलं. शंकराचार्यांच्या तत्त्वाचं असं आकलन करून घेणं हे ज्ञानेश्वरांचं ज्ञानेश्वरपण..! जगन्मिथ्या याचा शब्दशः अर्थ न घेता त्यातलं काव्यात्म सत्य (पोएटिक ट्रुथ) लक्षात घ्यायला हवं ते घेतलं जात नव्हतं 'जगन्मिथ्या'चा निराशावादी, स्थितीप्रिय बनवणारा परिणाम होऊ लागला होता. ज्ञानेश्वरांनी नाही असं 'नाही' ही भाषा बदलली. शून्यामागे एक अंक काढला. आणि निरर्थकाला अर्थपूर्ण केलं. 'मिथ्या'ला चिद्विलास म्हटलं..! अभ्यासाच्या निमित्तने चाललेल्या आजच्या वाचनातून हे समजलं आणि ग्रेट वाटलं. ज्ञानेश्वरी वाचनाचा मूड आला.

*

बुद्ध, शंकराचार्य, चक्रधर यांच्या व्यापक अलिप्त दृष्टीला जगातील व्यवहार क्षणिक, आभासमय वाटणारच. त्यांनी आपले हे जाणवणे, आकलन सर्वसामान्यांसमोर मांडले ते प्रपंचात अतिरिक्त लडबडण्याच्या संदर्भात. अतिरिक्तपणाची सीमा ओळखता आली पाहिजे. आपण मोठे झाल्यावर पेन्सिल हरवली म्हणून रडणार नाही. त्या हरवण्याचं दुःख आपल्याला रडण्याइतकं मोठं वाटणार नाही. बुद्ध, शंकराचार्य, चक्रधर हे बुद्धी, ज्ञान, अनुभूतीच्या पातळीवर इतके 'मोठे' झाले की जगातले कुठलेच दुःख त्यांना रडण्याइतके मोठे वाटले नाही. इतकंच नाही तर ते दुःख, दुःखच वाटलं नाही. ते दुःख निर्माण करणाऱ्या घटना तात्कालिक, क्षणिक, आभासमय, खोल्या वाटल्या. एखाद्या कवीने आपले 'वाटणे' शब्दबद्ध करावे तसे त्यांनी हे उत्कट, प्रगल्भ 'वाटणे' तत्त्वविचार म्हणून सांगितले असेल...

*

२८.२.१९९९

कवितेचा एक दुसरा प्रवाह जो मला आतापर्यंत अपरिचित होता, आता ओळखीचा झाला आहे, त्या प्रवाहामागच्या कविताबाह्य भूमिकेसह.. आणि मी अस्वस्थ होते आहे. माझी अस्वस्थता नक्की कशासाठी आहे? ती मला

मी, माझ्या डायरीतून.. / ७१

कुठे नेणार आहे? माझ्या कवितेतील वैचारिकता हे कदाचित तिचं सामर्थ्यही असेल. पण तसं ठामपणे म्हणणारं कोणी भेटत नाहीए.... जसजसं वाचन वाढतं आहे तसतसं आपण काहीच नाही.. कुठेच नाही हे असमाधान वाढतं आहे. त्यामुळे अस्वस्थता? मी स्वतःशी प्रामाणिक राहून लिहीत राहावं... स्वतःला वाढवत राहावं..

सकाळी फार ग्रेट वाटतं ते संध्याकाळी बुटकं वाटतं... हे माझ्या वाढीचं चिन्ह आहे आणि अस्वस्थतेचंही....

*

१९.४.१९९९

कॉलनीच्या सुरुवातीला एक झाड आहे. वाळक्या, मळक्या पानांनी भरलेलं होतं. त्याच्या शेजारचं झाड पिवळ्या फुलांनी नखशिखांत भरलेलं... हे झाड सहनसिद्धी प्राप्त झाल्यासारखं उभं होतं स्वस्थ. हळूहळू पानगळ झाली. हे पुरतं रिकामं झालं. मग शेंड्यापासून पिवळ्या फुलांची झुंबरं लटकू लागली. हिरवी कोवळी पानं लकाकू लागली. मधून मधून वाळक्या शेंगा आणि गळता गळता लटकून राहिलेली काही पानं तशीच त्या झळाळत्या झुंबरांच्या मधून... त्याला हे झटकावसं वाटलं नाही. जे जसं आलं - गेलं.. त्याचा सहज स्वीकार करत राहिलं ते.... मी रोज त्याच्याकडे बघते जाता-येता. ते खूप सुंदर दिसते आहे. जसे आहे तसे. वाळक्या शेंगा आणि मळक्या पानांसकट... पिवळी झुंबरं आणि कोवळ्या पोपटी पानांसकट...! या झाडासारखं नुसतं असण्याचा सराव करायला हवा. सहनसिद्धी असो नसो.. नुसतं सहज असणं.. आहे त्या सगळ्यासकट.. मग मीही सुंदर दिसेन झाडासारखी..!

*

३१.५.१९९९

एम.ए. मराठी पार्ट २ परीक्षा संपली. छान लिहीता आलं नाही याची रुखरुख वाटत राहिली बराच वेळ....

परीक्षा झाल्याबरोबर सातारा- औंध ठरल्याप्रमाणे झालं... परतीच्या

प्रवासात गाडीत माझ्या शेजारी एक शेतकरीण होती. तिच्याशी चक्र गप्पा मारल्या. तिची मळलेली मुलं फरसाण खात होती. ती ज्योतिबाला जाऊन आली होती. त्यांनी होळीत वाजवतात तसला डमरू (टिमकी) आणला होता. त्या मुलानं तो काढला आणि वाजवायला लागला. त्रासायला झालं नाही. उलट मजा वाटली. तो बसमध्ये खुशाल खाली बसला.. त्याच्या आईनं बसू दिलं.. खालच्या कचऱ्याचं त्यांना काही वाटलं नाही. त्यांच्या या करण्याचाही एक जैविक अर्थ भावून गेला. 'सुसंस्कृत' होता होता आपण जगण्यापासूनच दुरावत जातो... ही माणसं जगण्याच्या जवळ राहतात असं वाटून गेलं..

गाडीत एक मुलगा अचानक किंचाळला. सगळी ताडकन त्याच्याकडे बघायला लागली. काय झालं? कुणाला काही कळना... मग तो ओरडला 'इंडिया जीत गया..' जिंकल्यामुळे आपण महत्त्वाच्या फेरीत प्रवेश केला. सगळ्यांनी त्याच्या उत्स्फूर्त प्रतिसादाला दाद दिली. इंडियानं जिंकणं या विषयीचा हा सार्वत्रिक आनंद बराच बोलका आहे..

***

२१

'विश्वात आपण एकटेच आहोत का?'

१३, १७.६.१९९९

ठरल्याप्रमाणे सकाळी भूगावला शरद कापुसकर यांच्या डोंगरावरच्या घरी गेलो. नेहमीप्रमाणे मजा आली. स्वातीशी विशेष गप्पा झाल्या. एम ए नंतर आता पीएचडीचा विचार मनात येतोय.. 'बुद्ध, तुकाराम, गांधी' असा अभ्यास विषय सुचलाय.. इत्यादी बोलणं झालं.. तिला विषय आवडला... नंतर आप्पांचा, (माझे वडील) विषय निघाला. त्यांच्याविषयी सांगितलेलं ऐकताना तिला रडूच आलं.. मीही हलले. या विषयावर काहीतरी लेखन करायचे मनात आहे... मागे एकदा सचिनशी (माझा भाचा) बोलताना आप्पांचा विषय निघाला. तो त्यांच्याविषयी आदरानं बोलला. म्हणाला, ते कोण आहेत, काय आहेत हे त्यांना माहिती नसेल.. ते त्यांच्या काळात जगण्यासाठी नव्हते....

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ७३

बुद्धावरची तीन पुस्तकं आणलीयत... धर्मानंद कोसंबी यांचंही पुस्तक मिळवलंय. वाचते आहे... वेगळं काही समजतं आहे.. बुद्धाने चैनीचा गृहस्थाश्रम आणि संन्याशांची तपश्चर्या दोन्हीचा निषेध केला. त्यानी सर्व समकालिन वाद नाकारले. परलोक चर्चा त्यानी अनावश्यक मानली. दुःख दूर करणे महत्वाचे मानले... त्याने गृहत्याग केला तो केवळ आत्मज्ञान, आत्मबोध करून घेण्यासाठी नाही. परस्पर सलोख्यानं चालणारी समाजरचना कशी करता येईल असा विचार तो सतत करत असे. तपश्चर्येने यावर काही मार्ग सापडेल म्हणून त्याने गृहत्याग करून तपश्चर्या केली. पण त्यातून काही निष्पन्न होत नाही हे पाहून तपश्चर्या सोडून दिली आणि एक अभिनव मध्यम मार्ग शोधून काढला. त्याच्या या क्रांतिकारी विचारांमुळे त्याला नास्तिक, अक्रियावादी मानले गेले...

बुद्धाने यज्ञ, जातिभेद यांचा निषेध केला. 'यज्ञ' बेकारी नाहीशी करण्यासाठी करावा असे सुचवले. बेकारी घालवण्यासाठी यज्ञ म्हणजे रोजगार हमी योजना.....

*

१८.६.१९९९

आज मूड जाण्याची परिसीमा झाली. सकाळी आणि संध्याकाळी अनावरणे चिडले. मनातल्या मनात खुशाल वार्ट विचार येऊ दिले. कुणाचं तरी देणं दिल्यासारखे. पारा नॉर्मलवर आला लगेच. धुमसत राहिले नाही. स्वतःला टोचत राहिले नाही. तरी प्रसन्नता कोसो मैल दूर आहे. आणि मी नखशिखांत दुश्चित अवस्थेत बुडते आहे. रूटीन पार पाडते आहे.... एकदा पूर्ण भिजल्यावर एखादी सर अंगावर आली तर तिच्यापासून बचावण्यासाठी धावत नाही आपण तसं झालंय. तब्येत, मूड कशाकडेच लक्ष द्यायचं नाही. नुसतं पाहात राहायचं. Tolerance is obedience to God.. सहन करणं म्हणजे 'ईश्वराची आज्ञा पाळणं' असं कुठं तरी वाचलं होतं. मनातल्या बिथरलेपणापुढे अशा शहाणपणाचे तुकडे टाकते आहे. शिदोरी काठोकाठ भरलेली आहे. त्यातल्या कोणत्या चेंडूचा नेम बसेल कळत नाहीए...

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ७४

११, १३.७.१९९९

आज जयंत नारळीकरांचा सकाळ पेपरमधला लेख वाचला. त्यातल्या 'विश्वात आपण एकटेच आहोत का?' या प्रश्नातील आपण म्हणजे 'पृथ्वी' हे स्केल लक्षात घेऊन विश्वातील गहन अथांगात आपण एकटेच आहोत या भयंकर कल्पनेनं पृथ्वीवरील सर्व मानवजात, जीवसृष्टी एखाद्या घरातील भावंडांसारखी एकमेकांना बिलगून बसली आहे असं चित्र डोळ्यासमोरून तरळून गेलं...

*

१९९५ सालच्या 'लाहो' या कवितासंग्रहानंतरच्या कविता एकत्र करतय. नव्या संग्रहाची तयारी...!

*

१५, १९, २५.९.१९९९

बँकेत नवीन योजनेनुसार आपोआप प्रमोशन मिळते आहे. ते स्वीकारावे म्हणून जवळची, सोयीची शाखा देणार आहेत. बरीच उलटसुलट चर्चा चालू आहे. होय नाही करत मी ते स्वीकारायचं ठरवते आहे.. याकडे मी स्वतःतील मर्यादांच्या पार होण्याच्या दिशेने केलेला प्रयत्न म्हणून पाहते आहे. जे मला जमत नाही, जमावं असं वाटत नाही त्यातला 'आळस' झटकून फुल स्विंगमध्ये नोकरी करायचं ठरलं... स्वेच्छानिवृत्तीचे वेध लागलेलेच आहेत. प्रमोशन घेऊन बाहेर पडेन तेव्हा आत्मविश्वास वाढलेला असेल...

चौवीस तारखेला 'स्पेशल असिस्टंट' च्या पोस्टसाठी लेखी स्वीकृती दिली आणि निर्णय-प्रक्रियेवर पडदा पडला..! यथावकाश त्यासाठीचं आठ दिवसांचं ट्रेनिंग झालं...

*

२५.११, ११.१२.१९९९

कवितासंग्रहाचं स्क्रिप्ट डीटीपीला गेलं. 'मी एक दर्शनबिंदू' असं शीर्षक अचानक सुचलं आणि पक्क झालं... मुखपृष्ठाची निवड झालीय. आता मनोगत

लिहायचंय.. पुस्तकाचं मी करायचं काम संपलं... पुस्तक चांगलं होईल आणि त्याचं भवितव्यही असं लिहिता लिहिता मनात आलंय...

*

२३.१२.१९९९

आज एम ए (मराठी)चं सर्टिफिकेट मिळालं. प्रथम वर्ग असं लिहिलेलं पाहून छान वाटलं... कवितासंग्रहही तयार होऊन हातात आला... वर्षाखेर छान साजरी झाली..!

***

२२

छोट्याशा प्रमोशनचा 'अपूर्व' अनुभव

३, ५.१.२०००

नवीन वर्षाची सुरुवात छान मूडने झाली. काहीतरी निर्णय झाल्यासारखी स्वस्थता होती. सकाळी फिरायला गेले तेव्हा चंद्र आणि चांदणी छान दिसली. तिकडे लक्ष गेलं हे विशेष.. परत येताना वाटेतल्या शेळ्या मी आले तरी बाजूला झाल्या नाहीत. त्याचंही बरं वाटलं. मूड कोसळवतो तसा सगळं छानही वाटवतो...

मजल दर मजल करत वर्ष निघाले आहे आपल्या गतीने. एका बाजूला हा वेग अनावर वाढतो आहे आणि एका बाजूने कसली तरी घाई झाल्यासारखी वाट पाहातेय मोकळं होण्याची. अस्थिरतेतून बाहेर पडण्याची... इथे आहे तोवर इथे असून घ्यायला हवंय...

*

६, ७.२.२०००

ठरल्याप्रमाणे काल झोनल ऑफिसमधून रिलीव्ह झाले. सगळं काम संपवल्याचं समाधान, मैत्रिणींना सोडून निघण्याचं दुःख, सेंड ऑफमुळे आलेली रुखरुख, नवीन जागी जाण्यातली धाकधुक... असं काय काय रेंगाळतंय मनात आणि कॅलिडोस्कोप मधल्या काचांसारख्या त्याच्या हिंदकळण्यातून

मी, माझ्या डायरीतून.. / ७६

वेगवेगळ्या आकृत्या तयार होतायत...

दत्तवाडी ब्रँचला हजर होऊन प्रत्यक्ष काम करताना टेन्शन आलं.. वाटलं जमेल की नाही.. नकोच.. पण संध्याकाळी सगळं काम झाल्यावर सगळ्यांनी खूप मनापासून धीर दिला. इतका की त्या चांगुलपणानं गहिवरून आलं. असं मनात आलं की ज्या निष्ठेनं आणि जिद्दीनं मी तुकाराम-गाथा वाचली तशी भूमिका आताही घ्यावी. सगळ्यांनी धीर दिलाय तर मी आपल्या सूक्ष्म क्षमता वापरायला हव्यात.. प्रमोशन घेतलंय तर हे काम निभावणं ही माझी नैतिक जबाबदारी आहे असं वाटतं आहे. हा प्रामाणिकपणाच मला ते निभावायचं बळ देईल. आणि त्याचं बक्षिस म्हणून सर्वांचं सहकार्य मिळेल असा आतून विश्वास वाटतो आहे...

*

बघता बघता नवीन कामात रुळले. हळूहळू ते सोपं वाटायला लागलंय.. नेहमीचं पासिंग ऑफिसरचं काम.. वेळ पडली तर कॅश ऑफिसर म्हणून कॅशच्या किल्ल्या सांभाळणे, दिवसाच्या शेवटी कॅश बॅलन्स करणे, कॅशची ने-आण करणे... अशी कामं मी कधी करीन असं चित्रच रंगवलं नव्हतं... मी घेत असलेला नोकरीतला हा अनुभव माझ्यासाठी 'अपूर्व' आहे...

*

१४, १५.३.२०००

म.सु. पाटील यांचं पत्र आलंय. 'मी एक दर्शनबिंदू' हा नवा कवितासंग्रह अपेक्षाभंग करणारा आहे म्हणून. ८-९ मुद्द्यातून उणिवा दाखवल्या आहेत. पत्र वाचून धक्का बसला. पण उपेक्षा करण्यापेक्षा सविस्तर पत्र लिहिलं याचं बरं वाटलं. पत्र पुन्हा पुन्हा वाचून त्यांना सविस्तर उत्तर लिहिलं तेव्हा बरं वाटलं...

उपनिषदांचा अनुवाद वाचतेय. एकच गोष्ट आपण पुन्हा पुन्हा वाचतोय असं वाटत राहिलं. उपनिषदातील तत्त्वज्ञानात नंतर कुणी भर घातली का असा प्रश्न पडला..

*

२.४.२०००

आज व. दि. कुलकर्णी सरांची भेट झाली. त्यांनी मी पीएच डी करू नये असा सल्ला दिला. समीक्षेबद्दल विचार करू नये, आपणच आपली समीक्षा करावी असंही सांगितलं...

*

गेले काही दिवस वेणू पळशीकर यांनी अनुवाद केलेलं 'एका काडातून क्रांती' हे पुस्तक वाचतेय. आज पूर्ण झालं. या पुस्तकानं बरंच अंतर्मुख केलं, अस्वस्थ केलं आणि दिलासाही दिला.. बऱ्याच नोंदी केल्यायत डायरीत.

निसर्ग हे विश्वातील घडामोडींचे अविचल उगमस्थान आहे. आताचं निसर्गापासूनचं तुटलेपण सांधणं अवघड आहे. या वन वे रस्त्यावरून आता मागं फिरणंही अशक्य आहे. आता फेरा पूर्ण करायलाच हवा..!

*

१६.५.२०००

काल विद्या सप्रे-चौधरी यांचा फोन होता. नवीन संग्रहातल्या कविता वाचून त्यांना वाटलं की माझ्या व्यक्तिमत्वात फार मोठं परिवर्तन घडतं आहे. कदाचित ते मलाही माहिती नाही. मला काहीतरी हवंय त्याच्या परीघापर्यंत मी आलीय... इत्यादी. ऐकून बरं वाटलं...! त्यांना सविस्तर पत्र लिहिलं...

*

आज संस्थेत फिरताना गुलमोहराच्या झाडाखाली उभी राहून आस्वादत होते झाडाचा बहर... ऐसपैस बहर... परवा वाचलं.. 'Share in the joy of someone else's glory'.. तसं शेअरिंग अनुभवत होते... तिथं नेहमी फिरायला येणाऱ्या कुणाला वाटलं मला फुलं हवीयत... कुणाला वाटलं माझा हात पोचत नाहीए.. कुणी म्हणालं आम्हाला कविता ऐकायला मिळणार या झाडावर... मी त्या झाडाचा बहर आस्वादला.. अनुभवाच्या ओंजळीत ते जमा झालं..!

***

आपला खारीचा वाटा

२.७.२०००

स्वेच्छानिवृत्तीचा विचार चालू आहे. निवृत्तीनंतरचं नियोजन म्हणून पीएचडीचा विचार करत होते. पण तो विचार मनातून काढून टाकल्यावर तत्त्वज्ञान विषय घेऊन एम ए करावं हा विचार पकड घ्यायला लागलाय. काल सिलॅबस वाचलं. रेने देकार्त अभ्यासाला आहे. कुठेतरी त्याच्या विषयीचा लेख वाचून त्याचं तत्त्वज्ञान समजून घ्यायची उत्सुकता निर्माण झाली....

देकार्त म्हणतो, वेळ थोडा राहिलाय. अनादि-अनंताचे गुंते सोडवत बसायला मला वेळ नाही. ईश्वर आहे. त्याने मला मुक्तच जन्माला घातलेय. स्वतःला तुच्छ, हीन न लेखता मला माझे काम सर्वक्षमतेनिशी करणे शक्य नाही काय?..'

*

पुणे विद्यापिठात एम ए (तत्त्वज्ञान)चा अर्ज भरून झाला. इंटरव्यू झाला. तत्त्वज्ञान विषय का घ्यावासा वाटला?... मी सांगितलं, घरातल्या वातावरणामुळे हा विषय जिज्ञासेचा झालेला आहेच... पीएचडी साठी बुद्ध, तुकाराम, गांधी यांचा मानव ते महामानव प्रवास कसा झाला याचा एकत्रित अभ्यास करावा अशी कल्पना सुचली होती. पण हा विषय साहित्याच्या विभागात बसत नाही, त्यासाठी तत्त्वज्ञान विषय घेऊन एम ए करावं लागेल असं समजलं. म्हणून अर्ज करतेय...'

*

१७.९.२०००

अर्ज मंजूर होऊन प्रवेश मिळाला. एक महिन्याची रजा घेऊन विद्यापिठात जायला सुरुवात झाली...

एकदा बसनी उतरून घरी चालत येताना एक माणूस दिसला. आजारामुळे त्याचा एक पाय आणि एक हात वाकडा झाला होता. पायरी उतरताना त्याला दुसऱ्याचा आधार घ्यावा लागला. उतरून तो लंगडत चालायला

लागला. त्याला पाहून उगीच आठवून गेलं की 'आजारा' शिवाय आयुष्याजवळ पुष्कळ काही असतं. तो गृहीत धरून त्याला त्याच्या जागी ठेवून दिलं की इतर गोष्टीत समरसायला होतं. तो चालताना काहीतरी पुटपुटत होता. वाटलं की तो नामस्मरण करतोय. जरा पुढे गेल्यावर स्पष्टच ऐकलं. तो 'ओम् नमः शिवाय'चा जप करत होता. एक गहिवर आला. नंतर बरंच काही घडलं... तरी स्मृतीपटलावर तो 'ओम् नमः शिवाय' म्हणणारा माणूस तरळत राहिलाय. त्यानं कुठली साधना केली असेल ?

*

३, ७.१०.२०००

आज बँकेत जायचंय. महिनाभर रजा भोगून घेतली. कॉलेजचा अनुभव झाला. तत्त्वज्ञानाचा आवाका लक्षात आला आणि शिकवण्याचाही. सध्या तरी नोकरीला पर्याय नाही असा फील आलाय.

*

प्रत्येक कळणं (आकलन) हे एका अर्थी प्रतिकात्मकच असतं. माती घेऊन त्याला वेगवेगळे आकार द्यावेत तसे प्रत्येक आकलन म्हणजे भाषेत व्यक्त झालेला आकार. एक चिन्ह. शब्द-ज्ञान म्हणजे या चिन्हाचं ठरलेल्या नियमांनुसार डीकोडिंग करणं. आत्मज्ञान म्हणजे ते स्वतःला आपणहोऊन कळणं... पण आपलं कळणं हे स्वतंत्रपणे आपलं असतं का मुळात? जन्माअधीच्या आणि नंतरच्या संस्कारातूनच ते उगवत असणार..!

*

आकाशाचं आकलन न होणं सहन करत कसं काय जगू शकतो आपण ?

कितीही उंच उडी मारली. अगदी बांबूचा आधार घेऊन उंच उडीचे रेकॉर्ड केले तरी आकाशाच्या संदर्भात त्या उडीला काय अर्थ?... तरी जिवाच्या आकांताने उंच उडीचा सराव का चालू ठेवायचा ?

*

१७.१०, ७.११.२०००

सध्या नोकरी एके नोकरी चाललयं... काम अंगवळणी पडलयं. हळूहळू त्यात रमायला झालयं. व्हि आर एस स्कीम येण्याची चिन्ह दिसत नाहीएत... एम.ए. बारगळलयं...

*

२०.११.२०००

मी स्वस्थता, प्रसन्नता, शांतता मिळवू पाहतेय... कवितेला तर अस्वस्थतेचं अग्रिकुंड सतत पेटतं ठेवावं लागतं... कवितेचा रोल (माझ्या आयुष्यातला) आता संपला आहे काय? मला होत असलेल्या आकलनासाठी दुसरे एखादे माध्यम शोधायला हवेय? की जगणं हेच अभिव्यक्तीचं माध्यम करू? जे माझं प्राथमिक ध्येय आहे...

*

३१.१२.२०००

सगळ्या बाजूचे दरवाजे बंद झाल्यासारखी... बँकेची एकच वाट राहिल्यासारखी स्थिती झाली. अस्थिरतेतून बाहेर येत सहर्ष बँकेत रमले... आणि आता ज्याची वाट पाहात होते ती स्वेच्छा निवृत्ती योजना आली आहे... आनंद आहे..! समाधान आहे. नवं जबाबदारीचं काम जमेल की नाही असं वाटत होतं. पण निष्ठेनं, जिद्दीनं केलं आणि जमलं..! रजा न घेता कामात असतानाच निवृत्त व्हायचं असं ठरवलेलं तेही जमतंय...!

उद्या एकविसाव्या शतकाचा पहिला सूर्योदय. या नव्या शतकाचा शेवटचा सूर्योदय आपण पाहणार नाही. या दोन सूर्योदयांमधल्या घडामोडींमधे आपला खारीचा वाटा असेल तो आपल्या परीनं अर्थपूर्ण करणं, सुंदर करणं आपल्या हातात आहे..!

***

भाग २ (२००१-२००५)

२४

नवे वर्ष- नवे पर्व

११.१.२००१

अखेर स्वेच्छानिवृत्ती योजना जाहीर झाली.. आणि आता त्याबद्दलच्या चर्चेला ऊत आला आहे... चर्चा करकरून अनेकांनी अर्ज केले. मंजूर झाले. त्यानुसार ३१ मार्च २००१ ही स्वेच्छानिवृत्ती घेणाऱ्या सर्वांना रीलीव्ह करण्याची तारीख ठरली. आणि काउंटडाउनला सुरूवात झाली....

*

२४.१, २०, २३ २.२००१

Stephen Hawking यांचं 'Brief Histroy of Time' हे पुस्तक वाचायला मिळालं. त्या विषयानं काही दिवस खिळवून ठेवलं... अंतर्मुख केलं... बऱ्याच नोट्स काढून ठेवल्यायत... या भारावलेपणानंतर लक्ष्मण गायकवाड यांचं 'उचल्या' हे जमिनीवर आणणारं पुस्तक हातात आलं. एका वेगळ्या जगाचं अस्वस्थ करणारं दर्शन घडलं.. त्यातलं वास्तवदर्शन वाचताना हतबुद्ध व्हायला झालं... ह्यात कधी आणि कसा बदल होणार? .... आणि पाठोपाठ 'बुद्ध जीवन और दर्शन' वाचतेय...

ज्या दृश्यांमुळे सिद्धार्थ कमालीचा अंतर्मुख झाला आणि राज्यत्याग करून संन्यासी, बुद्ध झाला त्याहून भयंकर चित्रण असलेले 'उचल्या' वाचून झाल्यावर हे पुस्तक हाती लागावे हा योगायोग कदाचित अर्थपूर्ण आहे....

*

६.३.२००१

.... हे सगळे शब्द आहेत. आकार आणि ध्वनी असलेले. त्यांनी निर्देशित केलेला अर्थ / आशय आपल्या मनात सुप्तावस्थेत असतोच.

झोपलेले असताना आवाज झाला की जाग येते तसा आशय शब्दाच्या ध्वनीमुळे जागा होतो. हा जागा होणारा आशय ज्याचा त्याचा वेगळा..! हा आशय म्हणजे स्थळ-काळाच्या एका बिंदूवर उतरलेले ज्ञान..!

*

१९.३.२००१

जगाविषयी.. घटनांविषयी.. इव्हन स्वतःविषयी आपली काही मतं असतात. ते सर्व 'असं असं आहे' असं आपण मानतो. अगदी घट्टपणे...

वस्तुस्थिती वेगळी, पूर्ण वेगळी असणं शक्य आहे. अगदीच शक्य आहे. 'जग मिथ्या आहे' असं तत्त्वज्ञानात म्हटलं आहे ते या अर्थी असेल.

वस्तुस्थिती आपल्या जागी स्थिर, निर्विकार... तिच्याकडे बघणारे असंख्य दर्शनबिंदू तिचे आकलन करतात आणि असंख्य वस्तुस्थिती निर्माण करतात.. ज्या त्यांच्यापुरत्या, त्या क्षणापुरत्या असतात..!

*

विचार हा अवकाश-पक्षी आहे.

शब्दाच्या पिंजऱ्यात तो आपले पंख पसरवू शकेल

पण उडू शकणार नाही.

*

१.४.२००१

काल ठरल्याप्रमाणे स्टेट बँकेतून रीलीव्ह झाले. शेवटच्या दिवसापर्यंत उत्साहाने, पूर्ण क्षमतेने काम करायची इच्छा होती. त्याप्रमाणे करता आले. शेवटी शेवटी तर जास्तच गुंतत चालले होते. वर्षाखेर म्हणून काल साडेसातपर्यंत बँकेत होते. सेंड ऑफ ह्यु झाला. समाधान वाटलं. एखादा प्रवाह दोन किनाऱ्यातून निवांत वाहात राहून शेवटी समुद्राला मिळतो. तेव्हा त्यातल्या एका थेंबाचं कर्तृत्व काय असतं? तशी मी स्वेच्छानिवृत्ती घेतलेल्या इतर अनेक सहकान्याबरोबर सहज बाहेर पडले..! वंदना मला घरी सोडायला आली. उशीर झालेला असूनही थोडावेळ थांबून गप्पा, खाणं-पिणं करून मग

गेली. फार बरं वाटलं..

उद्यापासून नोकरीचं रूटीन असणार नाही.. आता नव्या पर्वासाठी मनाचं प्रोग्रॅमिंग बदलायला हवं....

*

७ मे २००१

सध्या रामकृष्ण परमहंसांचं चरित्र वाचतेय.... त्याच्या प्रभावात आहे. त्यात म्हटलंय, 'ते विराट-चैतन्य जगदरूपाने प्रकाशित असून सर्व चराचरात ओतप्रोत भरून निरनिराळ्या नामरूपात नटलेले आहे.'

मनात आलं, 'मी' त्यापैकी एक आहे.... माझे बोट साखळीसारखे त्याच्या हाती गुंफले आहे म्हणजे मीही विराट चैतन्यच आहे..!

*

१३ मे २००१

सर्व ईश्वरावर सोपवणे म्हणजे काय? निराकारावर कसे सोपवायचे?...

सोपवायचे म्हणजे खरं तर सोडून द्यायचे. पण या सोडून देण्यात बेफिकिरी, असहायता, नाइलाज असू नये. आणि सोडून दिल्यावर निराशा, उदासीनता असू नये.

*

सोडून देण्यात विश्वास असावा आणि सोडून दिल्यावर घडेल त्याबाबत हार्दिक स्वीकाराची भावना असावी. इथे मानवी प्रयत्न, विचार, प्लॅनिंग... हे सर्व गृहीतपणाने हवेच आहे.

या सोडून देण्याला, सोपवण्याला ईश्वराच्या सगुण रूपाचा आधार घेणं ही एक 'सोय' आहे..! तुकोबांनी म्हटलंच आहे, तुका म्हणे येथे अवघेचि होय | धरी मना सोय विठोबाची ||

***

२५

मी इथं का आहे?

२१.५.२००१

आंतरिक प्रेरणा म्हणजे काय? सगळ्याचं नियोजन करणाऱ्या वैश्विक शक्तीची इच्छा? त्या प्रेरणा दडपून टाकून 'मी'च्या प्रेरणा मला खेळवत असतात? माणसाव्यतिरिक्तच्या जीवसृष्टीत असे द्वंद्व नाही.. 'मी'ला स्वतंत्र प्रेरणा देऊन काय साध्य झालं? जर ती वैश्विक शक्ती स्वयंभूषणे सर्व सृष्टीचे व्यवस्थापन करते आहे तर माणसाला तेवढी स्वतंत्र बुद्धी का दिली? की स्वतंत्र बुद्धी आहे हा भ्रम आहे? हा भ्रम असेल तर माणसातही ते व्द्व नाही असं म्हणावं लागेल. मग माणूस करत असलेली सर्व 'पापपुण्य'ही तिच्याच प्रेरणेनं होतात असं म्हणता येईल?...

*

२८.५.२००१

एकूण सृष्टीच्या, विश्वाच्या कार्यात सृजनाइतकेच विनाशाचे स्थान महत्वाचे आहे. मृत्यू म्हणजे एकाने उठून दुसऱ्याला जागा करून देण्यासाठी दिलेला खो..! या मृत्युची असंख्य रूपं... व्देष.. मत्सर.. क्रौर्य... सूड.. इ. या प्रेरणा भुकेसारख्या आहेत. त्या माणसाला कृती करायला लावतात. या प्रेरणांतून घडलेली कृतीही समर्थनीय ठरू शकेल. मात्र ती शुद्ध पशू-पातळीवरून झालेली असली पाहिजे..!

*

२९.५.२२०१

'शब्द' या आत्मचरित्रात माणसाच्या वागण्याला सार्त्र यांनी सतत अभिनय म्हटलं आहे....

अभिनय करणं हे आपल्या अंगात इतकं भिनलंय की तो अभिनय आहे हे लक्षातही येत नाही. अभिनय न करणं अशक्यच आहे. पण निदान आपण अभिनय करतोय हे लक्षात यायला हवं. स्वतःशी आपल्यापुरतं का होईना हे स्पष्ट व्हायला हवं की अभिनय कोणता आणि आपलं खरं वागणं कोणतं?

आत एक आणि बाहेर एक अशा वागण्यात केवळ दांभिकपणाच असतो असं नाही. चांगले संस्कार जपण्याचाही तो प्रयत्न असतो. उदा. घरी आलेल्या व्यक्तीशी मनात नसताना चांगलं वागणं इ. अभिनयाचं आणखीही काही प्रकारे समर्थन करता येईल आणि तो करत राहावं लागेल. तरी त्यासंदर्भातली स्पष्टता 'स्व'चा शोध घेण्यासाठी उपयोगी पडणारी आहे.

*

२३.६.२००१

डायरीचे नवे पान उलगाडावे तसा दिवस उलगाडतोय. कोरा. त्यावर तारीख नाही.. वार नाही.. सुट्टीची खूण नाही. सगळी पानं सारखी. त्यावर काय लिहायचं? समोर कोरा दिवस आणि त्याकडे बघणारं असंख्य कल्लोळ मागे टाकलेलं रिकामं मन... 'मला निर्बुद्ध भक्ती आणि बुद्धीवादी अश्रद्धा यांचा मध्य गाठायचाय..' मागे पडलेल्या कल्लोळातून काढून रिकाम्या मनानं ही एक सोंगटी टाकली कोऱ्या पटावर..!

*

५.८.२००१

रेल्वेत झोपून प्रवास हा एक अनुभव असतो. गाडीच्या लयीत जोजवल्यासारखं पुढे पुढे जात झोपल्या झोपल्या काही काही मनात येतं... आपण श्वास घेतो त्यामुळे बाह्य वातावरणाशी जोडले जातो. ही ये-जा नसती तर? आतल्या आत काय झालं असतं? आपलं अस्तित्व असतं लोखंडाच्या चिपेसारखं नाहीतर विटेसारखं बंदिस्त. पाच ज्ञानेंद्रियांच्या खिडक्यांतून सतत वर्दळ चाललेली असते. नाहीतर किती एकाकी झालो असतो आपण... या कल्पनेनं शहारे आले... गंमत वाटली तिची. पुन्हा पुन्हा खिडक्या बंद करून बघितल्या आणि दचकून पुन्हा पटकन उघडून टाकल्या...!

*

२७.९.२००१

काल आणि अवकाश (Space and Time) मधला एक कण 'मी'नं व्यापलाय... आणि मला ते समजतंय. जाणवतंय. ही सर्व सृष्टी निर्माण

करणारं कुणी नाही.. ती स्वयंभू आहे. जर तिचा निर्माणकर्ता स्वयंभू मानायचा तर तिलाच का स्वयंभू मानायचं नाही? तर ती आहे स्वयंभू, निर्माणकर्ता सृष्टीच्या बाहेर नाही सृष्टीरूपच आहे. या सर्व असण्याचं मूलतत्त्व एक आहे ते म्हणजे vibrant energy... तिचीच ही नाम-रूपं.. मी सुद्धा..! Why me? By chance? मी इथं का आहे? उगीच?

***

२६

दरीच्या आकर्षणाचा दोर..!

१५.११.२००१

प्रत्येक नवा शोध माणसाला त्याच्या माणूस म्हणून होणाऱ्या प्रगतीपासून दूर नेतो आहे.

भाषेचा शोध लागला आणि जे ज्ञान, अनुभव रक्तातून संक्रमित होत होते ते भाषेतून होऊ लागले.. वरच्यावर विरून जाणारे

लिपीचा शोध लागला आणि मनात, बुद्धीत शब्दबद्ध राहिलेलं, राहू शकणारं ज्ञान, अनुभव कागदावर आले.

कॉम्प्युटरचा शोध लागला आणि सगळं भांडार एका अदृश्य हार्डडिस्कवर बंद झालं.

प्रत्येक नव्या शोधाच्या पायरीनं माणसाला खाली उतरवलं आणि आपण म्हणतो आहोत माणूस किती विकसित झाला..!

(हे लिहिताना आज वाटलं, आता स्मार्ट फोन.. आर्टिफिशियल इंटेलिजन्स माणसाला खेळणं बनवणार की काय?)

*

२९.११.२००१

मी एका दरीत राहात असते. मला कुणीतरी वर बोलावतं. मी वर बघते. मला वर खेचणारा हात दिसतो. मला वर जावंसं वाटतं. पण मी हातही वर करत नाही. खालचं आकर्षण मला धरून ठेवतं. मग मी दुर्लक्ष करते कुणी मला बोलावतंय त्याकडे आणि निःशंक बुडी मारते आत.. खोलात.. तरी

मी, माझ्या डायरीतून.. / ८७

हाकांचे पडसाद उमटत राहतात... मला वाटतं तितकी निर्विवाद पाठ फिरवलेली नसते मी. हाका ऐकू येत राहतात. त्या विचलित करतात मला भुलवतात आणि नेतात वर खेचून. मग मी स्वतःला हाकांच्या हवाली करते. उपन्यासासखी भिरभिरत राहते त्यांच्या मागे मागे. दरीतल्या आकर्षणाची खेच कुरतडत राहाते मला. तिच्याशी झगडत मला हाकांच्या स्वरात स्वर मिळवावे लागतात. पट्टी जुळता जुळत नाही. जिवाच्या आकांताने मी कापून टाकते दरीच्या आकर्षणाचा दोर आणि मिळवते त्यांच्या स्वरात आपला स्वर. गाणे चांगले रंगते. दाद मिळते भरभरून. सुखावतं मन. तरी तिच्यासाठी मोजलेली किंमत, करावा लागलेला झगडा पुन्हा करावा इतका नसतो सहज. मला पुन्हा जाणवू लागते आतली खेच. मला वाटतं तितक्या निग्रहाने मी कापलेला नसतो दरीच्या आकर्षणाचा दोर..!

*

१९.१२.२००१

एक परदेशस्थ मनस्वी मैत्रीण- पुण्यात आलीय. भेटायचंय... अशा विचारात होते तर कळलं की ती खूप आजारी आहे आणि भेटायला गेले तर कळलं की ती गेली..! धक्का बसला. खूप वार्ड वाटलं... अस्वस्थता आली. तरी शेवटची दर्शन-भेट झाली..! पण खूप दिवसांचं वैचारिक शेअरिंग राहून गेलं. माणूस गेलं की त्याचे विचार कुठे जातात? काय होतं त्यांचं? ते 'युनिव्हर्सल रीझन'मधे सामावून जातात? जिथून येतात तिथे जातात? विचार म्हणजे एका पातळीवर अनुभवांच. तिचे अनुभव तिच्याबरोबर जाणार...! तिचा ईमेल पत्ता तिला जगाच्या कुठल्याही कोपऱ्यात सापडवू शकत होता.... आता ती त्या पत्त्याच्या परिघाबाहेर गेलीय..!

*

५.१.२००२

डोळ्यांचा नंबर वाढला म्हणून नव्या नंबरचा चष्मा करून घेतला. तो सूट होण्यात बराच वेळ गेला. सगळ्या गोष्टी मला मोठ्या दिसायला लागल्या. मी गोंधळून गेले. त्याच्याशी जुळवून घेताना मनात आलं हे मोठं दिसणं चुकीचं की आधीचं लहान दिसणं चुकीचं? कुठला आकार प्रमाण मानायचा?

मी, माझ्या डायरीतून.. / ८८

कुणाच्या दिसण्याशी कसं टॅली करून बघायचं? मला एक वस्तू एक फुटाची दिसली पण ती नऊच इंचाची होती असं होत नाहीय. मला फूटपट्टीच मोठी दिसतेय. दुसऱ्या कुणाच्या दिसण्याचा काहीच अंदाज घेता येत नाही. ज्यानं मापायचं ते साधनच जर प्रत्येकाला वेगळं दिसत असेल तर मग एकसूत्रता कशी येणार?

माझा फूट वेगळा. दुसऱ्याचा वेगळा. सगळं जगच असं आहे.. प्रत्येकाला त्याच्या फूटपट्टीच्या मापात दिसतं. निश्चित असं काही नाही. सगळंच सापेक्ष..! प्रत्येकाचं 'वास्तव' त्याच्यापुरतं खरं. कुणाच्याही निरपेक्ष असं सत्य काय असेल?

*

१७.२.२००२

एस पी कॉलेजमधील तत्त्वज्ञान वर्गाला जातेय. काल नियतीवाद, नियतत्ववाद, आणि कर्मसिद्धान्त शिकवला. नियतत्ववाद निसर्गाला लागू आहे. मानवी घटनांच्या स्पष्टीकरणाकरता कर्मसिद्धान्त मांडला. ऐकताना वाटलं, माणूस हा माणूस या स्पेसीचा केवळ एक घटक असा विचार केला तर नियतत्ववाद माणसालाही लागू करता येईल. एका झाडाने आपल्या जगण्याबद्दलच्या, स्थितीबद्दलच्या प्रश्नांचं स्पष्टीकरण विचारलं तर? त्याला काय उत्तर देणार? त्यालाही कर्मसिद्धान्त लावणार का?..

पण कर्मसिद्धान्त पुनर्जन्म संकल्पनेवर आधारित आहे. झाडाचा पुनर्जन्म म्हणजे काय? त्याच्या बीजातून नवा वृक्ष तयार होणं? तो तर ते झाड जिवंत उभं असतानाच होतो...! याच प्रकारे माणसाचा पुनर्जन्म म्हणजे त्याची मुलं असा अर्थ लावता येईल....

*

१२.३.२००२

कॉम्प्युटर वापरायला सुरुवात केलीय. एकेक शिकतेय. आज डीलीट करायला शिकले. समजलं की कॉम्प्युटरमधली एखादी फाईल डीलीट केल्यावर

तो मॅटर रीसायकल बीनमधे जाऊन पडतो.... मनात आलं की मृत्यू म्हणजे आपला 'मॅटर' रीसायकल बीनमधे जाऊन पडणं..! मृत्यूनंतर माणसाचे विचार, कमावलेलं ज्ञान, कला, अंतःकरण-शुद्धी... या सगळ्याचं 'बीन'मधे काय होत असेल?

असं काही वाटणं म्हणजे केवळ भाषेचे खेळ आहेत काय? उच्चारित भाषा म्हणजे आकारबद्ध ध्वनीमाला. मनातले विचार म्हणजे काय.. त्याच्या असण्याचे घटक कोणते?

***

२७

भीती सर्वव्यापी नसतेच तर..!

११.५.२००२

आम्ही तिघी मैत्रिणी वेताळ टेकडीच्या पुढे दगडाच्या खाणी आहेत तो परिसर बघायला.. फिरायला गेलो होतो. संध्याकाळचे सहा वाजून गेलेले... आकाशात काळ्या ढगांनी गर्दी करायला सुरुवात केली होती. वादळ... वावटळ दबा धरून बसल्याच्या खुणा वातावरणात स्पष्ट दिसत होत्या. आणि आम्ही तिघी निघालो होतो. दुतर्फी पसरलेली झाडी पूर्णतः झडून नग्न झालेली. आमच्या मागे पुढे कुणी दिसत नव्हतं. क्वचित कुणी दिसत होतं ते परत येतानाच. आणि आम्ही आता चाललो होतो. गप्पा तत्त्वज्ञानाच्या, शहाणपणाच्या, उभारी धरण्याच्या विविध युक्त्यांच्या... आणि मनात भीतीनं पंख पसरलेले. त्या पंखांनी अंतराकाश झाकोळून टाकलेलं. डोळ्यांनी सौंदर्य टिपण्याचं आणि मेंदूपर्यंत पोचवण्याचं आपलं काम केलेलं. पण भीतीनं अगोदरच संवेदनांच्या दारावर नजर ठेवलेली.

गप्पा मारत आम्ही पुढे पुढे चाललो होतो. परत जाऊया असं वाटणं मी आत दडवून ठेवलं होतं. माझं लक्ष गप्पा, आतली भीती आणि बाहेरचा भिववणारा भव्य निसर्ग या तिघात विभागलं गेलं होतं. चालता चालता अखेर तो स्पॉट आला... दगडांच्या खाणीचा.. बहुधा माणसांनीच सतत खणत राहून

रुंद आणि खोल करत नेलेला. इतक्या दूरवर माणसांची रहदारी बेताची. तरी आधार वाटेल इतपत होती. खाली उतरणाऱ्या ढगांना दडपण येईल इतकी जास्त नाही आणि सुनसान एकाकी निराधार वाटेल इतकी कमीही नाही.

तिथं जरा निवांत बसलो. छान वाटत होतं. पण तिकडं पुरेसं लक्ष जात नव्हतं. ते भीतीनं वेधून घेतलं होतं आणि मी तिला इतकी किंमत देत होते की ती समोर दिसत असलेल्या सौंदर्याच्या आनंदासाठी जास्त वाटत होती. आता उठूया असं मी म्हणायच्या आत मैत्रीण म्हणाली आणि आम्ही परतायला लागलो. हायसं वाटलं. भीती घाबरवून मनासमोर चित्र उभं करत होती तसं काही झालं नाही. वादळ वारा विजा पाऊस... काहीच आलं नाही. अंधारही अजून बाहेर पडला नव्हता. आम्ही सुखरूप घरी पोचलो.

आज दुर्गाबाईंच्या 'पैस' मधल्या लेखात भीतीबद्दल लिहिलेलं वाचताना हा प्रसंग आठवला. आणि लक्षात आलं की माझ्यातल्या निरीक्षकानं भीतीसह सगळंच टिपून ठेवलंय आणि मी मागताच माझ्या हातात दिलंय.

भीती वाटते तशी सर्वव्यापी नसतेच तर..! आताही त्या खाणी असलेला परिसर त्यावेळच्या वातावरणासह डोळ्यासमोर येऊ शकतोय. निरीक्षकानं व्हिडिओ रेकॉर्डिंग उत्तमच केलंय..!

*

१३.५.२००२

आपण आपल्या मर्जीनं जन्माला येत नाही. मग त्या जन्माचं सार्थक करण्याची जबाबदारी आपल्यावर का असावी?

***

२८

कोणताही शोध थकवणाराच असणार..!

१६.५.२००२

माझ्या मैत्रीणीची आई गेली. तिला भेटायला गेले होते. ती स्थिर होती. थोडेच दिवसांपूर्वी तिची ताई गेलेली. ताईच्या अकस्मात मृत्यूच्या धक्क्याहून कुठला धक्का मोठा असूच शकत नव्हता... आपल्या ताईचं मरण स्वीकारून

मी, माझ्या डायरीतून.. / ९१

जणू काही तिनं मरण ही कल्पनाच स्वीकारून टाकलीय असं तिच्याशी बोलताना वाटलं.... जवळच्या कुणाचा मृत्यू किंवा कुणाच्या मृत्युची बातमी पचवणं हा अनुभव प्रत्येकाला कधी ना कधी आलेला असतो. तरी त्याचं गूढ कुणाला म्हणून उकलत नाही. तो अनुभव क्षणकाल अंतर्मुख करून बाजूला होतो. मिनिमाइज करून ठेवलेल्या कॉम्प्युटरमधल्या फाइलसारखा खालच्या पट्टीवरच्या कोपऱ्यात पडून असतो काही काळ आणि मग आपल्या जागी जातो..!

आत्ता, या क्षणात मी काय आहे तेवढं महत्वाचं. बाकी सगळं काळाच्या बोगद्यात गुडप असतं..! 'आत्ता'च्या 'मी'मधे गत 'मी'च्या स्मृती असतात आणि आगामी 'मी'विषयीचे संकल्प असतात. प्रत्येक क्षणी आपण त्रिमूर्तीसारखे असतो... दोन बाजूचे दोन 'मी' मूक.. अदृश्य..!

*

आज आम्ही दोघं स्मृतीबनात लावलेल्या झाडाला पाणी घालायला गेलो होतो. दोन कॅन भरून घेऊन वर चाललो होतो. चालता चालता हे वाटेतल्या झाडांनाही पाणी घालत होते. वर पोचेपर्यंत 'आपल्या' झाडाला उरू दे ना पाणी असं मनात आलं. पण म्हटलं नाही काही. वाटलं की ती वाटेतली झाडं चोची उघडून खुणावत असतील आणि त्या प्रेरणा बनून कुणाकुणाला कृतीशील करत असतील. 'आपल्या' झाडालाही कुणी घालत असेल पाणी...

*

२७.६.२००२

काल एक स्वप्न पडलं... कुठे तरी गावाला गेलीय आणि आता परतायचं म्हणून बॅगा भरतीय. गाडीची वेळ होत आली तरी मला माझं सामान सापडतच नाहीए. इतःस्ततः विखुरलेले कपडे गोळा करतय आणि पुन्हा पुन्हा ते हरवतायत. स्वप्नभर हाच शोध चाललेला. शेवटी थकले. जाग आली तरी थकवा गेला नव्हता. वाटलं, स्वप्नातला असो की जागेपणातला.. कोणताही शोध थकवणाराच असणार..!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / ९२

२१.१०.२००२

काल संध्याकाळी स्टेशनवर आणणांना भेटून आलो. ते भडूचला निघालेत लोकाकडे... स्टेशनवर गेलं की तिथल्या माहोलमध्ये आतपर्यंत काहीतरी हलतं. तात्पुरतं, तरी जिवंत वाटतं सगळं. कुठल्याही परिस्थितीत जगलंच पाहिजे असं वाटतं. काहीही प्रश्न असले तरी जगलं तरच त्याला उत्तरं मिळण्याची शक्यता. प्रश्न असतात तेव्हा उत्तरं कुठेतरी असतातच..! एक दिशाभूल करणारं विधान?

आज वर्गात राईल या तत्त्वज्ञाच्या संकल्पना शिकवताना 'पद्धतशीर दिशाभूल करणारी विधानं' हा विषय होता. (त्यावेळी मी तत्त्वज्ञान विषयात एम. ए. करत होते.) त्याचा अर्थ आतून उमगल्यासारखं वाटलं.. 'विचारविश्व - घटनाविश्व' ही मांडणीही उलगडली. 'सृष्टी त्रिगुणात्मक आहे.. स्थितप्रज्ञ.. निष्काम कर्मयोग..' या संकल्पना विचारविश्वाचा भाग आहेत. आपण हे सगळं किती खरं मानून चालतो..! हेच ते दिशाभूल करणं..! वेगळ्या विश्लेषणामुळे ही दिशाभूल लक्षात येत असेल तर ते एका अर्थी जाग आणणारं आहे. दुसऱ्या अर्थी सगळे आधार काढून घेणारं..!!

*

१०.११.२००२

'Reality' बद्दलच्या या नव्या आकलनामुळे मी आधारासाठी धरलेली खुंटी सुटल्यासारखं झालं होतं. अचानक जाणवलं की 'Reality'च्या असंख्य शक्यता आहेत. आणि मी मानली ती त्यापैकी एक असू शकते. असंख्यांपैकी मी एक दर्शनबिंदू..!

*

३१.१२.२००२

दोन हजार दोन साल संपतंय. डायरी लिहायला घेतलीय. वर्षाच्या सुरुवातीला आखलेले बेत बरेचसे डायरीतच राहिले. एकूण वर्ष डल गेलं असा फील आहे. सर्व प्रश्नांना उत्तरं मिळाल्याचं समाधान होतं. एम. ए. च्या अभ्यासामुळे ते गेलं..! पण त्यामुळे क्रिएटिव्ह अस्वस्थता.. त्यातून नवे प्रश्न

असं न होता शून्यावस्थाच आलीय. सगळी घुसळण थांबलीय. प्रश्न उरले नसल्यासारखी, उत्तरं अपुरी असल्यासारखी, काही मार्ग नसल्यासारखी एक मख्ख अवस्था आलीय.. अभ्यासामुळे घुसळण पूर्ण होऊन बाहेर पडल्यावर काय होतंय पाहू. मूड जाणं.. असणं अनुभवतेय. स्वस्थता आहेही आणि नाहीही...

***

२९

‘स्व’ म्हणजे काय ?

५.२.२००३

काल कॉलनीतल्या तीन लहान मुलांनी मिळून एका बेडकीला खेळत असलेल्या बॅटनं ठेचून मारलं. मी गेटपर्यंत जाताना मुलांचं काहीतरी चाललेलं पाहिलं होतं. त्यांना बेडकाला त्रास देऊ नका असं म्हटलं होतं. मला वाटलं ती मुलं बेडकाला जाऊ देऊन खेळत असतील. पुढं गेल्यावर मी हे विसरूनही गेले होते. पण परत येताना पाहिलं तर त्यातला एक मुलगा बेडकीला पुन्हा पुन्हा बॅटनी मारूनच टाकत होता. मी त्यांच्यावर मनःपूर्वक रागावले. मला खूपच अस्वस्थ व्हायला झालं. रागावून घरी येताना वाटलं तीन..चार..पाच वर्षांच्या मुलांचं हे कृत्य क्रूरपणाचं म्हणता येईल का? त्यांनी काय म्हणून बेडकाला असं ठेचून मारलं असेल? केवळ खेळ म्हणून?... त्यांनी घरात मोठ्या माणसांना पाली, झुरळं मारताना पाहिलं असेल? अशा प्राण्यांना मारायचं असतं असे संस्कार त्यांच्यावर नकळत झाले असतील? ... मेडिकलचे विद्यार्थी शिकण्यासाठी इतके बेडूक मारतात त्याच्याबद्दल काय म्हणायचं? ती मुलं आपापल्या अंतःप्रेरणेनं वागत होती? हे वाईट आहे. असं करू नये हे न कळता केलेलं कृत्य वाईट होईल? अस्वस्थतेला या प्रश्नांनी खोलवर गुंतवून ठेवलं..!

*

रोजच्या सारखी सकाळी लवकर फिरायला गेले होते. दिवस कामाला लागला होता.. एक माणूस चहाची गाडी लावत होता. सर्व नीट लावून

झाल्यावर पहिल्या चहातला थोडा चहा व पाणी त्यानं रस्त्यावर टाकलं... काय असेल हा 'विधी'? काय भावना असेल त्याची या मागे?... दूध उतू घालवणे.. चित्राहुती.. अशा प्रथांशी काही नातं असेल याचं?

*

भर वाहत्या रस्त्याच्या कडेला भाजीवाले.. भाजी घेणारे यांच्या गर्दीत एक भाजी विकणारा १२-१३ वर्षांचा मुलगा पत्र्याचं एक पिटपिट वाजणारं छोटंसं खेळणं कानाशी धरून वाजवत होता. इतक्या तमाम आवाजांच्या गर्दीत खेळणं कानाशी धरून तो पिटपिट आवाज ऐकण्यातला आनंद घेत होता. त्याची ही सहज कृती बराच वेळ मनात रेंगाळत राहिली... आनंद किती हाताशी असतो ना..?

*

२०.२.२००३

कवितेतील प्रतिमांचं एस्थेटिक फंक्शन समजणं म्हणजे 'कवितेचा आशय समजणं..!' कुठून कुठून कमावलेल्या अशा आकलनांच्या सोबतीनं मी समृद्ध होत चाललेय आणि हे आकलन शेअर करावं असं कुणी समानधर्मी मला भेटेनासं झालंय...

*

३.४.२००३

निवृत्तीनंतर एस पी कॉलेजमधून एम. ए. (तत्त्वज्ञान) करत होते तेव्हा- आज वर्गात 'स्व' म्हणजे काय? What is Self? हा विषय झाला. हुसेर्लच्या मते 'स्व' पारदर्शी असतो. रिकरच्या मते नसतो... विषय मनात घोळत राहिला. वाटलं, 'स्व'विषयी असं काही कसं म्हणता येईल? मानवी जाणिवेलाच काय ते कळत असतं. ती स्वसंवेद्य - स्वतः स्वतःला जाणणारी असते. पुन्हा तिचं 'स्वरूप' तिलाच कसं काय कळावं? आपल्या देहासंदर्भात विचार केला तर आपला चेहरा कुठे आपल्याला दिसतो? त्यासाठी आरसा घ्यावा लागतो. किंवा कुणीतरी सांगावं लागतं. या दृष्टीनं विचार केला तर रिकर बरोबर वाटतो. त्याच्या मते 'स्व'च्या आकलनासाठी मध्यस्थाची गरज असते..

मान-पाठ दुखतीय. त्यामुळं त्रासायला होतंय. कंटाळा येतोय... खरंतर अत्यंतिक आवडीतूनच मी हा एम. ए.चा घाट घातलाय. निवृत्तीनंतर छान मोकळं राहाता आलं नाही. मग अस्वस्थतेनं धावायला हे गाजर बांधलं डोळ्यासमोर. सतत काहीतरी व्यवधान का लागतं माणसाला? रिकामेपण सुखानं का उपभोगता येऊ नये?..... असंही वाटलं, आता.. अजून लर्निंगच चालू ठेवलं तर डीलर्निंग कधी करायचं?... की नवं काही मिळवताना जुन्याचं डीलर्निंग आपोआप होतच असतं?

*

१.४.२००३

पुस्तक वाचताना लिहिलेली अक्षरं, शब्दं दिसतात. वाचलेल्या मजकुराचा आशय कळतो. त्याच वेळी मधे मधे चष्म्याची फ्रेमही दिसते... जाणणारी 'मी' फ्रेमसारखी अशीच अनुभवणाऱ्या 'मी'च्या मधे मधे येत असते. चष्म्यामुळेच दिसतं तरी त्याचं मधे मधे येणं अडचणीचं वाटतं. वाचताना व्यत्यय आणणारं वाटतं. तसं जाणणाऱ्या 'मी'चं भान अनुभवाच्या आड येतं. 'मी'चं भान म्हणजे ईगो? सर्व बाबतीत ईगोलेस होणं आवश्यक मानतात ते यासाठीच असेल?

*

११.४.२००३

आपलं सगळं वाटणं आपल्या विचार करण्याच्या पद्धतीनं ठरतं. ती पद्धतच बदलून पाहिली तर? माझं सकाळचं अमुक एक वागणं आता जुनं झालं... आताच्या 'मी'नं ते अजून कशाला वागवायचं? जात्या क्षणाला सतत खो देऊन वर्तमानाच्या जागेवर येऊन बसायचं ते लगेच उठायच्या तयारीनच..!

***

३०

कोणतीच अवस्था Hopeless असत नाही.

११.४.२००३

संध्याकाळी डोंगरावर फिरायला गेलो. उन्हां उतरल्यावर हळूहळू छान

प्रसन्न वाटू लागलं. फिरून येताना वाटेत बाकावर बसलो जरा वेळ. हे बासरी वाजवत होते. एक मतिमंद मुलगी वडलांबरोबर फिरायला आली होती. दोघं आमच्या मध्ये येऊन बसली. माझी चलबिचल झाली... परत जाताना ती मुलगी ह्याना म्हणाली, तुम्ही छान वाजवता. तुमचं नाव काय? मग ह्यानीही तिला नाव विचारलं. तिनं नाव सांगितलं. 'हे माझे बाबा' म्हणून ओळख करून दिली. आम्ही 'सद्भाव' मधे राहतो. 'आमच्याकडे या' असं म्हणाली. त्या दोघांमधला हा साधासाच संवाद ऐकताना डोळ्यात पाणी आलं. ती आली तेव्हा तिच्याकडे बघून कसंतरी वाटलं होतं. दया वगैरे.. पण तिचं बोलणं ऐकल्यावर वाटलं, खरंतर तीच नॉर्मल आहे. सहज आहे. तिचे बाबा काही न बोलता निघाले होते. सहज संवाद तिनं साधला..!

*

१२.४.२००३

दुपारी जोरात वारा सुटून पाऊस आला. वान्याबरोबर झाडं गदागदा हलत होती. पिकली पानं गळत होती. वाटलं, असं आपल्याला आपल्यातलं नको ते गाळता आलं तर? किती वेळा एवढ्या तेवढ्यावरनं अस्वस्थ व्हायचं.. किती वेळा सावरायचं... किती वेळा सारवासारव जगण्याची... किती वेळा तेच ते?

*

मेघना पेठेचं लेखन मला आवडतं. तिनं एका लेखात लिहिलेलं मला इतकं आवडलं की ते मी टिपून ठेवलं. आणि मग ते माझ्याही समजुतीचं भाग झालं... तिनं म्हटलंय, लिहिण्याचा काळ हा बघण्याचा, समजण्याचा असतो. न लिहिण्याचा काळ हा जगण्याचा, सोसण्याचा असतो... चक्रधर स्वामींच्या 'दृष्टान्तपाठात' एक लेकुरवाळीचा दृष्टांत आहे. 'अनेकातलं एक मूल असं असतं, जे आईशिवाय कुठेच रमत नाही. रडत राहातं. ते 'काईसेनि बुझावेना' पाहिल्यावर अखेर आई येते.' चक्रधर स्वामी परमेश्वर भेटीच्या संदर्भात हा दृष्टांत देतात. मेघना पेठे हा दृष्टांत लेखनाच्या संदर्भात वापरतात. त्यांनी म्हटलंय, आपला एखादा अनुभव, सल 'काईसेनि बुझावेना' झाल्याशिवाय लेखन होत नाही. होऊ नये...

*

१७.७.२००३

Problems of Philosophy हे रसेलचं पुस्तक वाचतेय. काही काही आकलनाच्या जागा दीर्घ श्वास घ्यावा इतपत वर उचलतायत. पुन्हा जैसे थे..

सध्या सकाळी योगासनाच्या क्लासला जातेय. तिथं आसनं करताना अवयव ठराविक दिशेने, ठराविक पद्धतीने ताणायचे असतात हे समजले... रसेलचं पुस्तक वाचताना बुद्धीला तसा ताण पडतो आहे. बुद्धीला पद्मासन किंवा शीर्षासन जमायला लागलं की तिच्या आकलन कक्षेत थोडं काही येऊ शकेल..

हे पुस्तक वाचताना मला काय, किती समजतंय त्याबरोबरच जी कसरत होते आहे त्यामुळे बुद्धी तंदुरुस्त होईल. असंही मनात आलं की बुद्धीला कळणाऱ्या या गोष्टींमुळे माझ्या जगण्यात काय, कसा फरक पडेल? मनात निर्माण होणाऱ्या भावनांचं काय? योग्य आकलनामुळे त्यांचं व्यवस्थापन शक्य आहे काय?

*

२१.७.२००३

आज टेकडीवर फिरायला गेलो होतो. दोन तीन महिन्यांपूर्वी याच टेकडीवर गेलो होतो तेव्हा सर्व परिसर उन्हांनं कोळपून गेला होता. वाळलेल्या काड्यांसारख्या फांद्या तोलत ओकीबोकी झाडं सर्वभर पसरलेली.. आणि जमिनीवरचं गवत जाळल्यासारखं झालेलं... इतकं वैराण होतं दृश्य की इथं परत कधी हिरवं काही उगवेल यावर विश्वासच बसला नसता. पण आज बघितलं तर सगळं हिरवंगार..! राहून राहून समाधान, कौतुक, आश्चर्य वाटत राहिलं. वाटलं, कोणतीच अवस्था Hopeless असत नाही. असणार नाही. There is always a way leading to Hope..!

*

१३.८.२००३

दुःख, निराशा, कंटाळा, उदासीनता, नाउमेद... इत्यादीमुळे मनाचं भांडं जितकं खरवडून निघेल, जितकं खोल, रुंद होईल तितकं नंतर या

सगळ्याच्या टोकाशी असलेल्यांची पाळी येईल तेव्हा ते घ्यायला मनाचा पैस वाढलेला असेल. गेले कित्येक दिवस हे पोखरणं चालू आहे...

‘मिळून साऱ्याजणी’ मधे गौरी देशपांडे यांचं पत्र वाचलं. पत्रातून व्यक्त होणारी निराशा पाहून आश्चर्य वाटलं. त्याच्या शेजारी माझा कंटाळा... निराशा ठेवून पाहिली. आणि कितीजणांचे कितीतरी कंटाळे आठवले.. कंटाळा ही चीज आहे तरी कशी? ती भावस्वरूप आहे की उमेदीचा अभाव असं आहे तिचं स्वरूप?

***

३१

अस्वस्थ समाज... अस्वस्थ मीही...

३.१०.२००३

सध्या नवरात्र चालू आहे. माईकवर मोठ्या आवाजात गाणी.. आरत्या चालल्यायत. आश्चर्य म्हणजे काल लिहिण्यात मी एवढी गढले होते की त्या कर्कश आवाजावर चक्क ताल धरला गेलाय हे लक्षातही आलं नाही. गाणं होतं डोकं फिरलंया... लगीन ठरलंया... नेहमीप्रमाणे एक्साईट होण्याइतपत चिडचिड होण्याऐवजी ही सहज प्रतिक्रिया जाणवून मजाच वाटली..! हा काही माझ्यातला बदल वगैरे नाहीये. काल तब्येत चांगली होती असं फार तर म्हणता येईल.

*

४.१०.२००३

काल एकांशी फोनवर बोलणं झालं. ‘परमेश्वराची लीला बघा कशी असते’ असं ते एका संदर्भात म्हणाले. ऐकून आश्चर्य वाटलं... परवा डाळिंब सोलताना आतली रचना पाहून अशा निर्मितीचं आश्चर्य वाटलं... ही परमेश्वराची लीला म्हणता येईल. पण कितीही आश्चर्यकारक असल्या तरी मानवी घटनांना परमेश्वराची लीला कसं म्हणता येईल? गणितात जे उत्तर शोधायचंय त्यासाठी प्रश्नात एक अक्षर घालतात.. गणित सोडवून त्या अक्षराची किंमत काढायची

मी, माझ्या डायरीतून.. / ९९

असते. परमेश्वराची 'लीला' हा गणितातल्या त्या 'क्ष-य' सारखा एक पोकळ आकार आहे. जे कळत नाही, गूढ आहे त्याबद्दलचं नवल व्यक्त करणारा एक आविष्कार फक्त..!

*

७.११.२००३

डायरीतील जुनी पानं वाचताना किती कसा विचार करत होते ते पाहून सध्या तसा विचार होत नाहीए याचं नवल वाटलं. खरंतर एम ए अभ्यासामुळे 'तत्त्वज्ञान'च इकडे तिकडे चोहीकडे अशी स्थिती आहे.. तरी?... आता भराभरा नुसतं ग्रास्प करणं चाललय. तिथं रेंगाळता येत नाहीए. परिक्षेत स्वतःच्या विचारांना जागा नाहीय. कदाचित परिक्षार्थी म्हणून चाललेल्या वाचनात मला रस नाहीये...

बऱ्याच घुसळणीनंतर मी श्रद्धेकडे वळायला लागले होते. अभ्यासानी त्याला खिळ घातलीय. विचारांची उलथापालथ झालीय. नव्या आकलनाचं व्यवस्थापन करायला वेळ मिळत नाहीये. चिडचिड.. कंटाळा... लगेच ताबा घेतायत मनाचा..!

*

३१.१२.२००३

एकूण वर्ष चांगलं गेलं. बराच प्रवास.. वाचन.. अभ्यास.. 'मेरे हिस्से की यात्रा', 'बोल माधवी' हे दोन कवितासंग्रह प्रकाशित झाले... तरी कंटाळा सारखा भोवती घुटमळत राहिला.. नव्या वर्षात त्याच्या विळख्यातून बाहेर पडायला हवं..!

*

४.१.२००४

कालचा रा.ग.जाधव सरांच्या मुलाखतीचा कार्यक्रम छान झाला. त्यांचे विचार ऐकताना, खूप वाचन असलेला व्यासंगी माणूसही इतका सकारात्मक विचार करू शकतो हे जाणवून छान वाटलं. 'We all are guilty for all of us' अशी बरीच मननीय विधानं कोट करत, अनेकांचे संदर्भ देत एकूण

साहित्य व्यवहार आणि समाज-जीवन यावर केलेले त्यांचे भाष्य आवडले.
खूप दिवसांनी एखाद्या कार्यक्रमाने प्रभावित झाले.

*

२८.१.२००४

अस्वस्थ समाजाचा एक घटक असलेली मी अस्वस्थ आहे.... आपल्याला वाटतं तेवढी परिस्थिती वाईट नसते.... श्रद्धा.. सबुरी.. 'लोका समस्ता सुखिनो भवन्तु...' अशा समजुतीची चारी बाजूंनी फिल्डींग लावली आणि स्वस्थ व्हायचा प्रयत्न केला. तरी, असं स्वस्थ होणं म्हणजे पलायन... मुर्दाड होत जाणं असा एक क्षीण टाहो फुटण्याच्या प्रयत्नात होता. पण परीक्षेचा फॉर्म भरायचा होता.... इ. व्यापामुळे तिकडे दुर्लक्ष होऊ शकलं... ताण घ्यायची एक ठराविक क्षमता असते. ती अनेकात विभागली गेली त्यामुळे प्रत्येकाच्या वाट्याला थोडी थोडी आली.

*

१५.२.२००४

मनाची अस्वस्थ चलबिचल स्थिरावण्यासाठी त्याला समजुतीचे वळसे देताना वाटलं की होऊ दे ना चलबिचल. मी कशाला लक्ष देतीय? प्रतिक्रिया न देणं हा एक यावरचा उपाय आहेच. मग असंही वाचलेलं आठवलं की मनाची चलबिचल ही शरीरातील रासायनिक प्रक्रियेचा परिणाम असते. शरीरातील प्रेरित झालेल्या पेशींचा आवेग स्थिरावायला वेळ लागू शकतो. अस्वस्थतेचं कारण संपताक्षणी त्यांनी स्वस्थ व्हावं ही अपेक्षा तशी चुकीचीच. वेगात असलेली गाडी हळूहळू थांबवावी लागते.

तर मनाची चुळबुळ ही एका अर्थी शारीरिक घटना.... तिला प्रतिक्रिया देणारी ती म्हणजे 'मी'?..'स्व'? मग ती थांबावी म्हणून प्रयत्न करणारी कोण? हे सगळं अनुभवणारी, त्याचा अन्वयार्थ लावणारी कोण? ...

तत्वज्ञानाच्या संकल्पना कोशात 'स्व' - 'सेल्फ'ची एक छान व्याख्या आहे-

'Self' is the elusive 'I' that shows an alarming tendency

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०१

to disappear when we try to introspect it.'

त्यामुळे 'मी' कोण हे कधी ठरतच नाही..!

***

३२

हातात एक पोकळी निराकार

२.४.२००४

कालच्या पेपरमध्ये राजेंद्र बर्वे यांनी छान लिहिलं होतं... 'आजच्या युगाचं आर्यसत्य दुःख नाही, कंटाळा हे आहे. ही मनःस्थितीचीच दोन वेगळी नावं नाहीत. दुःखात मीपणाशी बांधलेपण आहे तर कंटाळ्यात एक प्रकारची परत्मता आहे.'

दुःख आणि कंटाळा याचं हे विश्लेषण मननीय वाटलं.

*

२०.४.२००४

ज्या दिशेनं पाहिलं जाईल त्या दिशेचं दृश्य दिसेल. पाहिलंच नाही तर नाही दिसणार. बुद्धीचं तसंच आहे. एखाद्या प्रश्नाचा (अंतिम वगैरे सुद्धा) लक्षपूर्वक, सखोल विचार केला तर ज्ञान मिळतं.. आकलन होतं.. उत्तर मिळतं. ग्रीक तत्त्वज्ञ प्लेटो यानं म्हटलं आहे, माणूस फक्त जड देह नाही. त्याच्यात आत्मा, मन, जाणीव, आणि अविनाशी चैतन्यतत्त्व आहे. त्यामुळे चिंतनाने, अनुस्मरणाने देहाच्या पलिकडचं आकलन होऊ शकतं. माणसाला विश्वाचं आकलन होतं तेव्हा तो प्रतिभावंत.. कलाकार असतो. जगाचं खरं स्वरूप ज्याला कळतं तोच खरा कलाकार..! कला आणि कलाकार या संदर्भातले हे विचार कलेकडे पाहण्याची दृष्टी प्रगल्भ करणारे आहेत.

एक आवडलेलं वाक्य...- 'ब्रह्म ही मूळ साहित्यकृती असून जग हा तिचा अवकाश-काल यांच्या पातळीवरील एक अनुवाद आहे.'

*

१५.५.२००४

शब्दांचं आशयाशी तादात्म्याचं नातं नाही. शब्द वेगळा. आशय वेगळा.

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०२

पण असंही नाही की शब्द म्हणजे फक्त टरफलं... लेबल.. त्यांच्यात आशय वाहून नेण्याचं सामर्थ्य असतं. आपण फक्त समजून घ्यायला हवं की शब्द म्हणजेच आशय नव्हे. तो समजून घेण्यात आपली सक्रियता अपेक्षित आहे. तत्त्वज्ञानातील संकल्पना, कविता यांच्या आकलनासंबंधात हे अधिक महत्त्वाचं आहे.

*

६.६.२००४

शारीरिक.. मानसिक.. बौद्धिक.. तिन्ही पातळ्यांवरील ताणांना सामोरं जात एम. ए. (तत्त्वज्ञान)चं दोन वर्षांचं प्रोजेक्ट पूर्ण झालं... हुशय वाटलं. पण त्यातल्या अडकलेपणातून बाहेर पडल्यावर लगेच रिकामेपण अस्वस्थ करायला लागलं... त्या अवस्थेत लिहिलेल्या एका कवितेत शेवटी म्हटलंय-

....माझ्या भोवतीचा गराडा

पांगतो आहे

एकेक करत सर्व पाठमोरे होऊन

निघाले आहेत.

मी मुक्त त्यांच्या नजरकैदेतून

हातात एक पोकळी निराकार

आणि मनावर

निरंकुश स्वतंत्र्याचा भार...

"Man is condemnd to be free"

या सार्त्रच्या म्हणण्याचा आशय

नरसिंहासारखा प्रकटलाय समोर

मी भयव्याकुळ

आशयाला सामोरं जावं

की पाठमोरं व्हावं

या दुविधेत..!

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०३

आतल्या गर्दीचं काय करणार ?

२.९.२००४

‘मी’ कोण ? या प्रश्नाचं उत्तर असलेलं श्रीमद् शंकराचार्यांचं आत्मषट्कम् हे स्तोत्र मी उत्सुकतेनं समजून घेतलं. देहापासून ‘मुक्ती’पर्यंतच्या लौकिक जगण्यातल्या सर्व गोष्टींचा एकेका कडव्यात निर्देश करून, ते म्हणजे ‘मी’ नाही असं या स्तोत्रात म्हटलं आहे... मग ‘मी’ काय आहे तर ‘चिदानंदरूपः शिवोहं शिवोहं..!’ पण हे समजल्यावर वाटलं की हे कळण्यानी काय होईल ?

हा प्रश्न मनात पडून होता... काल वसुधाशी अशा काही विषयावर बोलता बोलता एकदम क्लिक झालं की हे कळण्यानी दृष्टिकोन बदलेल. देहाच्या पायथ्याशी उभं राहून काय दिसेल ? काय कळेल ? त्यापेक्षा ‘शिवोहं’ या आकलनाच्या शिखरावरून वेगळं दिसेल... वेगळं जाणवेल... जगण्याला प्रतिक्रिया देण्याची शैली बदलेल...

*

१३.१०.२००४

सूक्ष्म आकलन विजेसारखं चमकून जातं. त्या क्षणार्धात त्याला पकडून शब्दबद्ध करावं लागतं... पण हे कठीणच. केशवसुतांनी कविता म्हणजे आकाशीची वीज पकडणं असं म्हटलंय तसं काहीसं... हे कठीण तर आहेच पण तसं करणं एका अर्थी केवळ अहं सुखावण्यासारखं आहे. ‘आकलनाचं शब्दांकन करता येणं म्हणजेच आकलन’ असं मानणं म्हणजे केवळ दंभ आहे. कारण हे आकलन जितकं सूक्ष्म तितकंच क्षणिकही असतं..! विजेच्या प्रकाशात क्षणभर उजळावं आणि वीज निरवताच काळवंडून जावं तशी ही प्रक्रिया..! काळवंडलेलं राहण्याचाच कालावधी दीर्घ. उजळण्याची क्षणचित्रं टिपण्यामुळे उजळलेपणात स्थिरावण्याची शक्यता दुरावत जाईल काय ? ही क्षणचित्रं आतल्या आत मुरवत ठेवावीत की एखाद्या काळवंडल्या क्षणी आपल्यालाच किंवा इतरांनाही ती मार्ग दाखवतील म्हणून शब्दबद्ध करावीत ?

*

२४.१२.२००४

‘अस्तित्ववाद आणि मराठी कादंबरी’ हे रेखा इनामदार साने यांचं पुस्तक वाचतेय... एम. ए. अभ्यासाच्या निमित्ताने अस्तित्ववादाची ओळख झाली होती. तो अधिक समजून घ्यावा असं वाटत राहिलं. कारण जे समजलं होतं ते माझ्या दृढ झालेल्या समजुतीच्या विरोधी होतं. तोपर्यंतच्या वाचन-विचारातून, या विश्वाचा.. एकूण ‘असण्या’चा आपण अविभाज्य भाग आहोत आणि ‘वैश्विक घडामोडीत माणसाला अगदी मर्यादित स्वातंत्र्य आहे.’ या समजुतीत मी स्थिरावले होते. आणि अस्तित्ववाद तर सांगतो आहे की माणसाला अमर्याद स्वातंत्र्य आहे आणि त्याची जबाबदारी नाकारणं ही दुःश्रद्धा- बॅड फेथ आहे.... हे समजून घ्यायला हवं असं तीव्रतेनं वाटत होतं. त्याची सुरुवात झाली.. मनात आलं, दोन महायुद्धानंतरच्या खचून जावं अशा वातावरणात ‘माणूस स्वतंत्र आहे’ असा विचार आला तरी कसा?...

*

२६.१.२००५

आपण माणसाचे कितवे वंशज? या अनाकलनीय लांबीच्या वंशावळीचे आपण फलित... एवढ्या सगळ्यांच्या सतत बदलत गेलेल्या अंशांचे ओझे वागवत जगत असतो. "That Solitary Individual"- शुद्ध स्व-रूपाकडे परतण्यासाठी बाहेरच्या गर्दीपासून दूर जाता येईल कदाचित पण या आतल्या गर्दीचं काय करणार?

*

२९.१.२००५

ज्ञानेश्वरी वाचन बरेचदा केवळ एक रूटीन होतंय. अधूनमधून थांबवावं असं वाटतं. तरी चालू ठेवलंय. सायनेकर सरांशी या संदर्भात एकदा बोलले तर ते म्हणाले, उत्कटतेनं आशयाला भिडता येण्याचे क्षण मोजकेच येतात. ‘तंबोरा सारखा लागलेल्या अवस्थेत ठेवता येत नाही. तारा उतरवून ठेवाव्या लागतात..’ अशा संवादातून दिशा आणि दिलासा मिळत राहातो. विचारात स्पष्टता येते... मीही एका कवितेत लिहिलं होतं- ‘चैतन्यदायी क्षण कुछ ज्यादाही क्षणिक होता है..!’

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०५

१४.२.२००५

एम. ए. प्रथम क्रमांकासाठी असलेले एस पी कॉलेजचे विठ्ठल रामचंद्र सासवडकर - स्वामी शिवानंद सरस्वती पुरस्कृत पारितोषिक १०६/- रुपये मिळाले...! घेताना मज्जा वाटली.

*

८.५.२००५

ज्या स्वशोधाच्या वाटेने मी जाते आहे तो प्रत्येक शोध म्हणजे आकलनाची एकेक पातळी. ही प्रत्येक पातळी काही एक उंची गाठत जाते. पण प्रत्येक उंचीवर हेच अधिकाधिक खरेपणानं कळतं की खरं कळणं अजून दूर आहे. खरं कळणं म्हणजे प्रत्यक्ष अनुभूती... म्हणजे कळण्याचं विसर्जन. हे मला जाणवत असल्यामुळे मी ठाम उच्चरवात कोणताही दावा करत नाही. आणि हे कुणाला कळावं, कुणी मला त्याची पावती द्यावी यामुळे फारसं काही साधणार आहे असंही नाही. पण अधूनमधून तशा पावतीची तहान लागते...!

***

३४

अशा ओढाताणीचं काय करायचं कळत नाही...

१२.५.२००५

लेखनासाठी भोवतालच्या पर्यावरणाबद्दल जागरूक असणं, समकालीन असणं आणि उपनिषदांचा अभ्यास करताना अंतर्मुख होत राहणं या दोन विरुद्ध दिशांच्या डगरींवर पाय ठेवून मी निघालीय असं वाटत होतं. काल केनोपनिषदात असा उल्लेख अढळला की आत्मसुख भोगण्यासाठी काव्य, संगीत, साहित्य, शास्त्राची उपासना इत्यादी गोष्टींचा अभ्यास करणे उचित ठरते.... आत्म्याचे ज्ञान करून घेण्यासाठी निराळी शक्ती आवश्यक असते. तिचे नाव प्रतिभा होय... शेवटी प्रतिभा जागृत होण्यासाठी आपली बुद्धी काही काळ विराम पावणे अवश्य असते. त्यासाठी तन्मयता हा उपाय आहे.' हा उल्लेख मननीय आणि दिलासा देणारा वाटला.

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०६

१५.६.२००५

मनापासून वाटतंय म्हणून उपनिषदं वाचतेय. पण भारावून जायला होत नाहीए. आत्मज्ञान करून घेणं हा उपनिषदांचा गाभा 'माहिती' झालाय. त्याची अनुभूती मिळणं अशक्य तर आहेच पण आवश्यक तरी आहे का? असा प्रश्न परत परत विचलित करतोय. वाचताना काही नवीन गोष्टी कळतायत. उदा. सदबुद्धी म्हणजे प्रतिभा. तिच्यामुळे दृश्याच्या पलिकडला विचार शक्य होतो. त्याचं आकलन शक्य होतं. साधना, उपासना करण्याला या प्रतिभेचा उपयोग होतो. त्यासाठी ती एक प्रभावी साधन होते...

जागृती, स्वप्न, 'सुषुप्ती..' विषयी वाचताना वाटलं की या अवस्थांचं आकलन करून घेणं हा आपल्या अस्तित्वाचं स्वरूप समजून घेण्याचा मार्ग आहे. स्वप्नात प्रत्यक्ष दृश्य जग नसतं. आणि त्याचं ज्ञान करून घेणारी इंद्रियेही झोपलेली असतात. तरी दृश्याचे सर्व अनुभव येतात. त्या अर्थी स्थल-कालाची चौकट नसलेली स्थूलाची प्रतिरूप अशी सूक्ष्म सृष्टी असली पाहिजे... ती आपण स्वप्नात अनुभवतो...!

*

२५.६.२००५

उपनिषदं सांगतात की 'आत्मज्ञान करून घेणं हे माझ्या माणूस असण्याचं सार्थक. त्यासाठी मी बुद्धीला विराम द्यायचा, 'मी'चं विसर्जन करायचं. त्यासाठी अनभ्यासाचा अभ्यास करायचा...' वाचताना या सगळ्याचा मोह पडतोय... आणि 'मराठी साहित्य आत्मकेंद्री आहे. त्याला भवतालाचं, वास्तवाचं भान नाही...' असं काही वाचून, ऐकून एक साहित्य-रसिक, वाचक, लेखक म्हणून अस्वस्थ होतेय. एक माणूस म्हणून अशा ओढाताणीचं काय करायचं ते कळत नाही.....

***

इतकं त्रासताना कुठं जाते संवेदनशीलता ?

३.८.२००५

बाहेर पुरामुळे इतका हाहाकार उडालाय तरी मी माझ्या स्वस्थपणात व्यत्यय येतोय एवढ्यानंही चिडचिड करतेयच कशी? प्राजक्ताची पडलेली फुलं ओलांडून जाताना त्यांना उचलून घेतलं नाही तर वार्ड वाटत असेल असं वाटून माघारी वळून फुलं वेचणारी माझी संवेदनशीलता कुठे गेली? कॉलनीत एक कुत्री व्यालीय आणि तिची सात पिळं सगळ्या संकटांना तोंड देत उघड्यावरच्या कुठल्यातरी आडोशाला तग धरून मोठी होतायत. आता चालायला लागलीत आणि कॉलनीभर फिरतायत. छान हवेत फेऱ्या मारताना त्यांचा अडथळा होतो त्रासायला होतंय. इतकं की त्यांना हाकलून लावतेय आणि ती जात नाहीएत म्हणून राग येतोय... त्यांना म्युनिसिपालटीनं किंवा कुणीही इथून घेऊन जावं असं वाटतंय. या अनावर रागाकडे पाहताना वाटतंय कुठे आहे माझी संवेदनशीलता? फुटपाथच्या आतल्या बाजूला लोकं झोपड्या करून राहायला लागलीयत नव्यानं. जाता येता त्या झोपड्या डोळ्यांना खुपतायत. त्यांना वेळीच उठवायला हवंय. तेही दुसऱ्या कुणीतरी... असं वाटताना त्यांच्या त्रासाचा विचारही येत नाहीये. ती जगतायतच कशाला असा उर्मट, अघोरी विचार डोकावून जातोय... असं, इतकं त्रासताना कुठं जाते संवेदनशीलता?

रजनीश वाचतेय... त्यातले विचार पुरात बेघर होणाऱ्यांना, पुरात अडकलेल्यांना कसे तारणार?... सर्व काही स्वस्थ, स्थिर, शांत असताना तात्विक विचारांनी भारावून जाणं... गहिवरून येणं.. उन्नत वगैरे झाल्यासारखं वाटणं किती निरर्थक, पोकळ आहे ! आपण आपल्या त्वचेच्या बंधनातून बाहेर पडूच शकत नाही? ते कसलं ज्ञान जे बाहेर पडायला उपयोगी पडत नाही. अशा मानसिकतेत एक कविता लिहिली होती. त्यातल्या 'कधी कधी अनावर होतो आपण आपल्याला / मावत नाही त्वचेच्या झोळीत / सांडत राहातो बाहेर वेडेवाकडे...' या आशयाचा अनुभव घेतेय परत... रजनीश, किर्केगार्ड, उपनिषदांनो मला आवरा. मला भीती वाटतेय माझी. या आवेगांना

दिशा दाखवा.... Help me in making a virtue out of this suffering..!

*

२६.८.२००५

रजनीश वाचत असताना 'वर्तमानात जगणे' या मुद्द्यावर डोक्यात समांतरपणे विचार चालू झाले. जाणवलं की विषय मिळून मूर्त झालेली जाणीव हाही जाणिवेचा विषय होतो. संतत धारेसारखे जाणिवेला विषय मिळत राहतात. एक विषय मिळून मूर्त झालेली जाणीव स्मृतीकक्षात जाते. त्याची एक साखळीच तयार होत राहाते. नवा विषय मिळण्यापूर्वीची कोरी जाणीव (नदीच्या पात्रासारखी... अखंड प्रवाह अनुभवणारी) आपल्या कोरेपणाचा अनुभव घेई घेई पर्यंत तिला नवा विषय मिळतो. एक विषय विंगेत जाऊन दुसरा तिला लटकण्यापूर्वीचा सूक्ष्म काळ तो (म्हणे) मध्यसंधी.... यावेळी जाणीव सजग असेल तर ती हा क्षण जाणू शकते.... 'विषय' झालेली 'मूर्त' जाणीव ती प्रकृतीचा भाग... भोक्ता. आणि हा भोक्ता हाच जिचा विषय होतो ती साक्षी... सावध अशा मध्यसंधीकालात या दोन्ही एक होतात... असं खूपदा अनुभवलयं खरं म्हणजे. त्याचं आज शब्दांकन करता आलं. या अशा आकलनाचं 'साधने'च्या संदर्भात स्थान काय?

भोक्ता मी आणि साक्षी मी यांचं नातं तपासून पाहावं असं काल मनात येऊन गेलं होतं. ते लक्षातही नव्हतं. पण आज वाचता वाचता अचानक असा उलगाडा झाला. जणू काही माझ्या अपरोक्ष.. म्हणजे प्रकृती 'मी'च्या नकळत... साक्षी मी'च्या समोर..! .....

*

४.९.२००५

जगणं म्हणजे भोवतालाला दिलेल्या सततच्या प्रतिक्रिया. त्या असंख्य शारीरिक, मानसिक, बौद्धिक प्रक्रियांमधून व्यक्त होतात. ही समग्र प्रक्रिया अनंत भूतकालाशी जोडलेली आहे.... काल रात्री बाहेर संतत धार पाऊस आणि मनात विचलित करणारी भीती ही स्थिती 'पाहात' झोपले होते. तेव्हा किंचित काळ साक्षी 'मी'च्या जवळ जाता आलं. वाटलं माझं अस्तित्व

मी, माझ्या डायरीतून.. / १०९

म्हणजे शरीर+मन+बुद्धी यानी बनलेली एक संरचना आहे. एक कॉम्बिनेशन आहे. असंख्यातलं एक. त्यावर 'आसावरी' हे लेबल चिकटवलंय. ते इतकं पक्क चिकटलंय की तेही 'संरचनेचा' भाग झालंय. क्षणभर कल्पनेत हे नाव वजा करून पाहिलं. नावाशी जोडलेली मी-माझेपणाची नाळ कापणं अवघड तर आहेच पण कापल्यावर जगणं किती अवघड आहे असं वाटून गेलं. रेडिओवर चालू असलेल्या एका गाण्याची ओळ मनातल्या समग्र गोंगाटाला पार करून आतपर्यंत येऊन मला सुखावून गेली. तो क्षण पकडून ठेवावासा वाटला. 'नाळ' तोडल्यावर या सर्व लौकिक व्यवहाराचं काय होईल? दुभंगलेपण येईल की काय असं काहीतरी वाटून अस्वस्थ व्हायला झालं..... काल एक Atlas आणलाय. त्यात पृथ्वीची माहिती आहे. नकाशा आहे. यात संपूर्ण विश्वातील पृथ्वीचं स्थान आणि आकार दाखवलाय. तो डोळ्यासमोर आला. त्यात मला माझ्या अस्तित्वाचा कण दिसला नाही..!

***

३६

त्या क्षणाचा 'विक्रम' आहे फक्त...

५.९.२००५

परवा फिरायला जाताना एक छोटा मुलगा दिसला. हातात काहीतरी घेऊन कुठेतरी मजेत चालला होता. मळलेला. कपडे तसेच.... वाटलं कितीतरी लोक असंख्य अभावांमधेही मजेत जगत असतात ना? जाताना मनात आलेला हा भाव परतेपर्यंतही टिकला नाही. आठवण झाली तेव्हा मनात आलं, त्यांची दया करावी असं काही नसेल. प्रत्येक दुःखद स्थितीला सावरणारे दुसरे बरेच मुद्दे असतात. आणि तथाकथित सुखाला ओरबाडणारेही.... तरी आत कुठेतरी वाटलं की ही चुकीची समर्थनं आहेत, जरी त्यात तथ्यांश असला....

पण अशा सामाजिक वास्तवात जगताना मी काय करायला हवं?... मी जे करू शकते ते प्रामाणिकपणे करत राहावं. जे करू शकत नाही ते करण्याचा प्रयत्न... जमत नाही म्हणून खंतावणं चालूच राहणार... राहायलाही

हवं. आणि काही न केल्याची 'शिक्षा' भोगायचीही तयारी हवी....

ओला सुका कचरा वेगळा केला नाही तर सोसायटीला दंड होणार हे सर्वाना माहिती झालंय. पण सांगूनही लोक एवढी साधी गोष्ट करत नाहीत. त्यासाठी न कंटाळता, ते अंमलात येईल इतका पाठपुरावा मी करते का? नाही. तर मग सोसायटीला दंड झाला तर मलाही दंड होईलच जरी मी प्रामाणिकपणे कचरा वेगळा ठेवत असले तरी. मी, माझं घर, माझी बिल्डिंग, माझी सोसायटी, माझा परिसर, गाव.. देश... कोणताही बदल मी कुठपर्यंत घडवून आणते? त्या प्रमाणात मला समाधान किंवा त्रास होणार...

समाजात घडणाऱ्या गोष्टींसाठी त्रासताना ह्या गोष्टी मनात स्पष्ट व्हायला हव्यात... आपली सामाजिक जबाबदारी आणि आपली कुवत यांचा मेळ बसेलच असं नाही. आपण आपल्या कुवतीनुसार कर्तव्य केल्याचं समाधान आणि करायला हवं ते न केल्याचा दंड दोन्ही आपल्या ओंजळीत राहणार. 'दुसरे लोक काही का करत नाहीत' हा त्यांचा प्रश्न आहे. Eternity will ask them..! (किर्केगार्डचं वाक्य आठवलं)

*

१६.९.२००५

काल एका घरगुती कार्यक्रमात माझं कवितावाचन झालं. जाणकार श्रोत्यांनी भरभरून दाद तर दिलीच. पण कवितावाचनानंतरही कवितेविषयी, त्यातील प्रगल्भ जाणिवांविषयी बरंच बोललं गेलं... या सगळ्याचं छान वाटलंय....

उंच उडी, रन्स, नेमबाजी... अशा विविध खेळात खेळाडूंचे विक्रम होतात. त्या विक्रमाचं एक बिरुद त्यांना चिकटतं. पण 'उंच उडी' साधलेला तो क्षण इतिहासजमा झालेला असतो. खेळाडूंना लाभलेलं बिरुद इतकंच सांगत असतं की या खेळाडूत ही क्षमता होती / आहे.... माझ्या कवितेत प्रगल्भपणानं गाठलेली उंची म्हणजे ती लिहिली त्या क्षणाचा 'विक्रम' आहे फक्त. आता या क्षणी मी जमिनीवरच आहे मातीचे पाय घेऊन...!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १११

१७.९.२००५

गणेशोत्सव चालू आहे. नेहमीप्रमाणे ढोल वाजतायत. सहन करण्याच्या प्रयत्नात एक उपाय म्हणून या मनाविरुद्ध चाललेल्या जल्लोषाच्या चित्राशेजारी मी एक उदासीनतेनं मलूल झालेलं, स्तब्ध, सुनसान चित्र रंगवून पाहिलं. तर आधीचा जल्लोषच बरा वाटला... पण आपल्या दुःखाच्या रेषेपुढे एक मोठी रेघ ओढून आपलं दुःख सुसह्य करण्यासारखंच झालं हे.. या दोन चित्रांच्या मधली काही समतोल अवस्था असू शकते की नाही ?

***

३७

प्रश्न पडणं म्हणजे काय ?

२९.१०.२००५

फोन डेड आहे. तो आता फक्त एक हँडसेट आहे. कशाशीही, कुणाशीही न जोडलेला. तो चालू असतो तेव्हा त्यात जगातल्या कुणाशीही संपर्क करण्याच्या असंख्य शक्यता पडून असतात. तो चालू आहे की डेड आहे ते बाहेरून काहीच कळत नाही. उचलून कानाला लावला आणि त्याची धडधड ऐकू आली नाही की कळतं तो डेड आहे.

पोळीची वाफ हातावर आली आणि अंगठ्याला भाजलं. आग झाली. त्यावर पाणी ओतलं. मग कैलासजीवन लावलं. आग थांबली. त्वचा काळी पडली. जरा फुगवटा आला. आतून जखम बरी होईपर्यंत काळी त्वचा वर पांघरलेली राहिली. तिचा रोल संपल्याचा आतून संदेश आल्यावर हळूहळू तडकत गळून पडायला लागली. तिच्या जागी तंतोतंत तशीच दुसरी त्वचा हजर झाली. मी काही न करता. प्रत्येक त्वचेखाली तिला रीप्लेस करण्याची शक्यता नेहमीच असते. पान गळून पडतं तिथूनच नवं उगवतं. ते असतं देठाच्या खाली शक्यतेच्या रूपात. प्रत्येक गळून पडण्याच्या क्रियेला उगवून येण्याची प्रतिक्रिया देत अनंत शक्यता 'शून्यात' असतातच.

पण असंही समजलं की शून्य.. emptiness अशी काही वस्तुस्थिती

मी, माझ्या डायरीतून.. / ११२

नाही. किंवा ती एक संकल्पनाही नाही. तर 'विरचनेचं' - deconstructionचं एक साधन आहे. (deconstruction म्हणजे साचेबद्ध विचार करण्याच्या सवयीतून बाहेर पडणं. परिस्थितीकडे पूर्णतः नव्या दृष्टिकोनातून पाहणं. एक प्रकारे 'पुनर्वाचन') 'डेरीडा फॉर बिगीनर्स' वाचून झालं. बरंचसं कळलं नाही. जे कळलं ते ग्रेट, वेगळं, नवी दृष्टी देणारं वाटलं. पुस्तकात शेवटी 'बुद्धीझम आणि डीकन्सट्रक्शन' अशी मांडणी केली आहे. बुद्ध्याचा शून्यवाद म्हणजे वैदिक परंपरेची विरचना करणं आहे.... शून्यवादाचं वेगळं आकलन झालं असं वाटलं.

'डीकन्सट्रक्शन आणि मानसशास्त्र' अशीही एक मांडणी आहे. तीही समजली. आवडली. पटली.... तसा विचार करून पाहावा असं वाटलं. 'मी निराशेच्या गर्तेत आहे' हे माझं, माझ्या अवस्थेचं एक वर्णन आहे. माझ्या वर्णनाच्या कित्येक शक्यता परिघावर आहेत. त्यातली कोणतीही मी केंद्रस्थानी आणू शकते. माझ्यावर नियंत्रण करणारा, मला दिग्दर्शन करणारा कुणी एक 'स्व' माझ्या आत आहे या समजुतीचं बोट सोडून मी मुक्त होणं शक्य आहे. असा कुणी एकच एक 'स्व' नाही. दर क्षणी बदलणारा, पूर्ण नवा विचार देऊ शकणारा 'स्व' मला कोणत्याही एका अवस्थेशी बांधून ठेवू शकणार नाही.

*

३०.१०.२००५

तब्येत बरी नाही. काही उपाय म्हणून गव्हांकूर चूर्ण घेत होते. ते आज घेतलं नाही. पुन्हा ताकावरचं पाणी घेऊन बघतेय. दुर्लक्ष करून बघणं हाही एक उपाय करून बघावा म्हणतेय.... दिल्लीत बॉम्बस्फोट झालेयत. कुठेही होऊ शकतात. या ब्रेकिंग न्यूजनं आन्ध्र / तामिळनाडूतली अतिवृष्टी, वादळ, रेल्वे अपघात... या बातम्या मागे टाकल्यायत... भोवतीच्या सततच्या अशा काही वातावरणानं अस्वस्थ होतेय पण इतकी नाही की माझ्या त्रासाचा विसर पडावा... मनाच्या स्क्रीनवर तीच एक ब्रेकिंग न्यूज फ्लॅश होतीय. यातून सुटका करून घ्यायचा प्रयत्न केला. पण काही साधलं नाही... काही टाळण्याचं निमित्त म्हणून बरं नसणं मीच धरून ठेवलंय काय? पण मला काय टाळायचंय? तोल जाऊन पडायला लागलं की प्रतिक्रियेपणे हात

मी, माझ्या डायरीतून.. / ११३

जवळच्या कशाचा तरी आधार घेतात त्याप्रमाणे माझ्या आतल्या सिस्टिमला निमित्त पुरवायची सवय झालीय का? की या ना त्या प्रकारे मीच निर्माण केलेल्या बागुलबुव्याला मी घाबरतेय? हद्द म्हणजे हे कळूनही मी स्वस्थ होऊ शकत नाहीये. याला काय म्हणावं? डेरिडाच्या पुस्तकात एक वाक्य आहे- Intellectual clinging is one of the worst forms of suffering.... the meditator finds that there is no underlying basis for any emotion, experience or viewpoint- and with nothing to grasp, the mind is free.

*

१.१२.२००५

‘मी का लिहिते?’ या विषयावर लिहिण्याच्या निमित्तानं विचार करताना मी का वाचते? याचाही विचार झाला. असे प्रश्न पडणं महत्वाचं. पण केवळ प्रश्नांना धडकत राहाणं पुरेसं नाही. त्यांचा योग्य दिशेनं पाठपुरावा करायला हवा. तत्त्वज्ञानाच्या अभ्यासातून प्रश्न पडणं म्हणजे काय? आणि त्याचा पाठपुरावा कसा केला जातो ते उमगलं. तितकं आपल्याला शक्य नसलं तरी आपल्या पातळीवरच्या प्रश्नांना सामोरं जाताना त्या समजुतीचा उपयोग होतो. ‘मी का वाचते?’ असा प्रश्न पडण्याचं कारण म्हणजे बरेच विचारवंत दुसऱ्याचं वाचायला विरोध करतात. ज्ञान.. विचार आतून उगवायला हवेत.. इ. मी वाचते ते विचारांना चालना मिळावी म्हणून. वाचत नसते तेव्हा येणारं बौद्धिक शैथिल्य घालवण्यासाठी. अधिक वाचनाचे तथाकथित धोके (फुकाचा अहंकार वाढेल.. मनात अनावश्यक गर्दी होईल स्वतःचा स्वतंत्र विचार दबला जाईल.... इ.) मला घाबरवत नाहीत. कारण अधिक वाचनानं आपण किती अपुरे आहोत, खऱ्या ज्ञानापासून किती दूर आहोत हेच लक्षात येतंय. त्यामुळे अहंकार वाढण्याची शक्यता नाही. बाह्य वाचनाची गर्दी होऊ न देता त्याचा उपयोग आंतरिकतेला जाग आणण्यासाठी करून घेतेय. ही सजगता समजूत वाढवतेय ना हेही निरखत असते....

***

३८

बरचसं आपोआपच होत असतं..!

१७.११.२००५

We, wasters of sorrow.... Rainer Maria Rilke

आपण आपलं दुःख अकारणच वाया घालवतो, त्याच्यापासून सुटकेच्या प्रतीक्षेत...

किती मननीय आहे हा विचार..!

*

४.१२.२००५

पुस्तक प्रकाशनाचा ठरलेला कार्यक्रम झाला. मी अध्यक्ष होते. ४.३० ते ७.३० असा तीन तास कार्यक्रम चालला. या तीन तासांपैकी दीड तास सत्कार होत राहिले. येतील/ दिसतील/ आठवतील तसतसे सत्कार चालले होते. प्रेक्षकात उपस्थित होते त्यापैकी अनेकांनी मनोगतं व्यक्त केली. सगळे हार्दिकतेनं बोलत होते. स्टेजवर येऊन सत्कार स्वीकारताना सर्वांना कृतकृत्य वाटत होतं. कार्यक्रम चालू असताना खाणं चहा.. चालू होतं. स्टेजवरून उत्सवमूर्ती सारख्या सूचना देत होती. उठून खाली जाऊन मान्यवरांना वर घेऊन येत होती. जवळ बसवून घेत होती. त्यांच्या गप्पा चालल्या होत्या. कौतुक, आभार, भरून येणं, धन्यता वाटणं, आशीर्वाद.. शुभेच्छा देणं चाललं होतं. श्रोत्यात सर्व कुटुंबीय होते. आणि संस्थेच्या विद्यार्थिनी. त्या शेवटपर्यंत बसल्या होत्या. त्यांना ऐकण्यात इतका रस होता? ऐकू येत होतं? कळत होतं?... की खाण्यापिण्यात लक्ष होतं? की दोन्ही?...

मनात आलं, व्यक्त होण्याचं स्वातंत्र्य, क्षमता मिळाली... ते लोकांपर्यंत पोचवायचं बळ आलं. पोचल्याची पावती मिळत राहिली तर कुणी कृतकृत्य समाधानी का होऊ नये?

हे सर्व अनुभवत असताना एका बाजूला 'काय चाललय काय?' म्हणून अवाक होत होते. दुसऱ्या बाजूला चिडचिड थोपवून सगळं समजून घ्यायचा प्रयत्न करत होते. बेअरिंग टिकवण्याचा, जे चाललय त्यातली जमेची बाजू

मी, माझ्या डायरीतून.. / ११५

शोधण्याचा प्रयत्न करत होते. असंही वाटून गेलं की यांना उत्सवच साजरा करायचाय तर आम्हाला इथं बोलावलं तरी कशाला? अशा वातावरणात कवितेविषयी काही ज्ञान 'पाजळावं' असं वाटेना. कोणी ऐकू, समजू शकेल, कुणाला ते हवं असेल असंही वाटेना. आम्ही- पाहुणे, अध्यक्ष खरोखरच शोभेसाठी होतो काय? ... की मी त्या सगळ्याला अंडरएस्टिमेट करतय / स्वतःला 'वर' वगैरे समजतेय?

एकूण त्या सगळ्यात मनापासून समरस होता आलं नाही. आणि मनःपूत बोअरही होता आलं नाही. माझ्यातली थोडी मी त्या सगळ्यातलं चांगलं काही टिपण्याच्या प्रयत्नात होती !

अध्यक्ष म्हणून सत्कार झाला. तारीफ झाली. शाल, श्रीफळ, मानधन, जेवण झालं. हे सर्व आणि हा बोअर होऊ न देणारा अनुभव घेऊन घरी आले. परत कधी अशा कार्यक्रमांना बोलावलं तर दहादा विचार करावा काय ?

*

७.१२.२००५

पल्लूला मुलगी झालीय. एवढासा जीव आता हळूहळू मोठा होणार. असंख्य अडथळे पार करत.... त्यासाठी आपण उपाय करतो ते किती वरवरचे, अंदाजे, अपुरे असतात... तरी कोट्यवधी माणसं जिवंत आहेत. आणि सर्व काही चाललं आहे. जे बरं चाललंय त्यासाठी आपण काय केलेलं असतं? किती थोडंच कळतं आपल्याला. तेवढ्यातच हात-पाय हलवायचे. बरचसं आपोआपच होत असतं..!

दोन हजार पाच साल संपत आलं. तसं खास काहीच केलं नाही. तरी वर्ष बघता बघता संपलंही...!

***

भाग ३
(२००६ - २०१०)

३९

येरवडा जेलमध्ये कवीसंमेलन..

२४.१.२००६

भक्ती अभ्यासवर्ग सुरू झाला.... भक्तीचा प्रभाव अतिशय सूक्ष्मपणे पण स्पष्टपणे जीवनाच्या सर्व क्षेत्रांवर (साहित्य, कला, समाजकारण, अर्थकारण, राजकारण..) होत असतो. तरी त्या त्या विषयाच्या अभ्यासात भक्ती या मुद्द्याचा विचार केला जात नाही. त्यामुळे भक्ती हा स्वतंत्र अभ्यास विषय होऊ शकतो. भक्तीचा अशा तऱ्हेनं कधी विचार केला गेला नव्हता. तो करण्याची गरज आहे. अभ्यासवर्ग सुरू करण्यामागची ही भूमिका महत्त्वाची वाटली. त्यामुळे पुणे विद्यापिठात दिलीप चित्रे आणि सदानंद मोरे यांच्या कल्पनेतून भक्ती अभ्यासवर्ग सुरू होतायत असं कळल्यावर जायचं ठरलं....

आज पहिला दिवस... अभ्यासवर्गाचा हेतू आणि अभ्यासक्रमाचा आवाका तरी चांगला आहे. प्रत्यक्षात काय साध्य होतं बघू..!

*

३.३.२००६

हायडेगार वाचतेय. समजत नाहीये. काल वाचताना वाटलं की कळलं नाही तरी वाचन थांबवू नये. कळत नाही हे कळणंही बरंच. या वाचनानं कोण कोण कुठल्या पातळीवर कसा विचार करत होतं हे तरी कळेल. पाश्चात्य तत्त्वज्ञानातले 'वेगळे' विचार वाचताना गोंधळून जाण्यातून विचार करण्याच्या साच्यातून बाहेर पडता येईल...

'चांगदेव पासष्टी'चं आजच्या मराठीत अभंग छंदात रूपांतर केलंय. मनात आलं आणि सुरुवात केली तेव्हा पहिल्याच ओवीला इतकं अडायला झालं की जमणार नाही म्हणून नाद सोडून दिला. तरी ओवी मनात घोळत राहिली. ओवीतले शब्द आजच्या रूपात आणताना, त्यांची ओवीतली 'मूळ व्यवस्था' बदलताना त्यांच्या अधिक जवळ जाता आलं. ती एक आनंददायी

मी, माझ्या डायरीतून.. / ११७

कसरत होती... बौद्धिक पातळीवरची... पण एवढंच नाही झालं फक्त. या कसरतीमुळे आशय आणखी एक स्तर खाली झिरपला..! रूपांतर प्रक्रिया म्हणजे आकलनासाठी झालेला रियाजच असतो हे उमगलं.

एका बाजूला असं वाचन चालू असताना त्या जडपणावर उतारा म्हणून दूरदर्शन मालिका बघतेय. 'भाग्यविधाता' मधली सुनंदा (आई) भोंदू ज्योतिषाच्या आहारी गेलीय. आणि ती तन्वीला पांढऱ्या पायाची म्हणून त्रास देतीय. घरातून बाहेर काढलंय तिला. आणि काय काय चाललंय. फालतूपणा वाटतोय. पण सुनंदाचं बिनडोक खरेपणानं वागणं बघताना मनात आलं की कथानकाच्या दृष्टीनं असं घडणं आवश्यक असणार. कथानकाला कसं वळण द्यायचं ते कथाकार ठरवणार. त्यानुसार त्यातल्या पात्रांना वागणं भाग आहे. त्याला ती पात्रं काय करणार अभिनय निभावण्याखेरीज? प्रत्यक्ष जगण्यातही 'माणस' अशी वागतातच का? असा प्रश्न पडतो तेव्हा 'अज्ञात कथाकाराची तशी योजना असते म्हणून' असं उत्तर देता येईल असं वाटून गेलं... पण कदाचित हा नियतीवाद झाला. तो नाकारून 'का?' या प्रश्नाला भिडायला हवं..!

*

१२.३.२००६

अवितोको संस्थेतर्फे येरवडा जेलमध्ये कवीसंमेलन आयोजित केलं होतं. मला निमंत्रण होतं. गेले होते. बिचकतच... तिथलं वातावरण नवं होतं. प्रत्येक गोष्ट लक्ष वेधत होती. तुरुंग असून स्वच्छता आणि फुलझाडं, हिरवळ इत्यादीमुळे प्रसन्नता होती. आम्हाला उशीर झाला होता. कवीसंमेलन चालू झालं होतं. कैदी बायका गझल गायन enjoy करत होत्या. त्यांच्या चेहऱ्यावरचे भाव निरखत बसले. कवितेच्या शब्दांकडे लक्षच नव्हतं. त्यांच्या चेहऱ्यावरचं हसू पाहून गलबलायला झाला. ते हसू चेहऱ्यावर येण्यासाठी त्यांनी केवढं काय काय मागे टाकलं असेल... सगळ्या स्त्रिया तशा अशिक्षित, गरीब दिसत होत्या. झालं गेलं विसरणं, अन्याय, अपमान, चीड, दुःख, हताशता, अगतिकता, निराशा, असं काय काय असेल जे हसून झाकून टाकलं जात होतं.. हे सगळं तितक्या तीव्रतेनं त्यांना जाणवत असेल? की रक्तात स्वाभाविकपणे गोठण्याची क्षमता असते वाहून जाऊ नये म्हणून तशी

मनाचीही रचना असेल आपोआप घट्ट होण्याची?... कुणाचा इतिहास कळण्यासारखा नव्हता. पण हिरव्या पिवळ्या साड्यांच्या गणवेषामधे काय काय लपवलं गेलं असेल त्या कल्पनेनंही व्याकुळ व्हायला झालं.

कवीसंमेलनासाठी आलेल्या कवयित्री नेहमीसारख्या 'तयार' होऊन आल्या होत्या. तसं normal येणं त्यांनी जाणीवपूर्वक केलं असेल काय? सोशल वर्कचं टेकनिक म्हणून? निघताना तिथली एक बाई संस्थेच्या प्रमुख बाईच्या गळ्यात पडून रडत होती. तुरुंगातल्या कुणाला असं जवळ घेणं, अगदी शो म्हणून देखील सोपं नाही. कोणत्याही हेतूनं असेना का, सर्व मर्यादांसह असं काही काम करतात त्यांचं कौतुक वाटतं. कारण मला यातलं काहीच जमत नाही..!

***

४०

ईश्वर-कल्पनेचं कौतुक वाटतं ओतप्रोत....

१५.३.२००६

'बहु ये हे त्रिपुटी । सहजे हो तया राहटी । प्रतिक्षणी काय ठी । करीतसे ॥' अमृतानुभव ७/१८२ भावार्थ- दृश्य द्रष्टा दर्शन, ज्ञेय ज्ञाता ज्ञान, भोग्य भोक्ता भोगणे,... अशा असंख्य त्रिपुटी, रहाटाप्रमाणे फिरणाऱ्या विश्वाच्या दिनचर्येत दर क्षणाला निर्माण होतात आणि लय पावतात... त्या सगळ्याचे किती स्मरण (ठी) ठेवणार?

हे समजून घेताना मनात आलं, स्वप्न पाहताना स्वप्नातल्या सर्व गोष्टी या स्वप्न पाहणाऱ्यांचीच (फक्त) निर्मिती असतात. तोच पाहणारा, पाहणे आणि स्वप्न सर्व तोच असतो. दिवसा, जाग आल्यावर यातलं काहीच उरत नाही.

पण जागेपणीही तो जे जे बघतो, अनुभवतो, ते ते सर्व फक्त त्याचंच नसतं काय? 'झाड' भलेही वस्तुनिष्ठपणे स्वतंत्र अस्तित्वात असेल. पण माझ्या खिडकीतून, माझ्या खुर्चीवरून मला या क्षणी दिसलेलं, माझ्या नजरेच्या कॅमेऱ्यानं टिपलेलं झाड फक्त माझंच नाही काय? कोणत्याही

मी, माझ्या डायरीतून.. / ११९

व्यक्तीचं माझ्याशी असलेलं नातं फक्त माझंच नाही काय? कोणत्याही घटनेचा मी लावलेला अन्वयार्थ फक्त माझाच नाही काय?... माझ्या भोवती जे जे काही आहे ते ते सर्व एकप्रकारे माझीच निर्मिती...! मला एकटं अगदी निखालस एकटं राहाता येत नाही. मग मी असंख्य परीच्या सुखदुःखांची निर्मिती करत राहते. ही सर्व निर्मिती अगदी पूर्णतः वेगळ्या तऱ्हेनं करता येणं शक्य आहे...

आपल्याला जे कळतं, जाणवतं, आवडतं... ते सगळं संस्कारांमुळे, सतत सांगितलं, ऐकलं गेल्यामुळे असेल का? तसं तर असंख्य गोष्टी आपल्या भोवती असतात. असंख्य प्रकारे आपल्यावर संस्कार होतात. त्यातला एखादाच विचार आपल्याला का पटतो, जवळचा वाटतो? तो आपल्या आत असतोच म्हणून?

तत्त्वज्ञानाचा प्रत्यक्ष जगण्यात कसा उपयोग होईल? प्रत्यक्ष जगण्यात 'चांगलेपणा' उतरणं ही ज्ञानाची कसोटी ठरेल का? या प्रश्नाचं उत्तर 'हो' असं देणं बरोबर- चूक म्हणण्यापेक्षा हिताचं असतं. म्हणून चांगलं जगण्याशी ज्ञानाची सांगड घालणं आवश्यक आहे. तत्चं 'ज्ञान' झालं की मोक्ष मिळतो म्हणतात. मनात आलं की असं ज्ञान झाल्यावर जगणं अवघड होत असेल. दर क्षणी विसंगतीग्रस्त व्हायला होत असणार. जगणं आणि ज्ञान सम पातळीवर राहू शकत नाही. म्हणूनच काही जण समाधी घेतात. काहींना जगण्याच्या आंतरिक संघर्षात लवकर मृत्यू येतो...

ओवीच्या निमित्तानं कुठं कुठं गेलं मन..!

*

२०.३.२००६

भक्ती अभ्यासवर्गात 'ज्ञान' (अंतिम सत्याचं ज्ञान) मिळवण्यासाठी श्रद्धा लागते का यावर चर्चा झाली... श्रद्धा ठेवणं म्हणजे काहीतरी गृहीत धरणं, त्यावर विश्वास ठेवणं... असा विश्वास ठेवून त्याच्या प्रत्यक्ष अनुभूतीचा ध्यास घेतला आणि तशी अनुभूती आली तरी ते खरं ज्ञान ठरेल का? की जे मानलं होतं ते पटलं एवढंच होईल? काहीही न मानता, म्हणजेच कोणतीही श्रद्धा न ठेवता कोन्या मनानं शोध घेत गेल्यावर जे हाती लागेल ते खरं ज्ञान

असू शकेल? ते प्रत्येकाचं प्रत्येक वेळचं वेगळं असणार... थोडक्यात, झालेल्या चर्चेतून ज्ञानासाठी श्रद्धेची गरज नाही असं निष्पन्न झालं.

भक्ती अभ्यासवर्गात ज्ञानमार्ग आणि कर्ममार्ग, प्रवृत्ती आणि निवृत्ती या दोन सनातन निष्ठांविषयी परत परत सांगितलं जातंय. भारतीय तत्त्वज्ञानात या दोनच प्रमुख निष्ठा मानल्या गेल्या. त्यात भक्ती येत नाही. भक्तीचा विचारच कुठे येत नाही. म्हणजे श्रद्धा.. भक्तीची सुट्टीच झाली की असं वाटून गेलं...

'गीतारहस्य' ग्रंथात टिळकांनी लोकांना कर्मप्रवृत्त करण्यासाठी कर्ममार्गाची महती सांगितली. ज्ञानी माणसानेही कर्म केलेच पाहिजे हे सांगितलं. भक्तीचा उल्लेख केला पण कर्माच्या आड येणारी भक्ती अवैध ठरवली. शंकराचार्यांनीही कर्म, भक्ती ही चित्तशुद्धीची साधनं आहेत ती ज्ञानाची साधनं नाहीत असं सांगितलं.

*

१.४.२००६

श्रद्धा.. भक्ती विषयीचे तात्त्विक विचार आपल्या जागी... रोजच्या जगण्यात घडणारं तिचं दर्शन वेगळंच..! फिरण्याच्या वाटेवरचा एक टप्पा म्हणून नेहमीसारखी साईबाबा मंदिरात गेले होते. तिथे येणाऱ्या भक्तांचा भाव बघून खूपदा गहिवरून येतं. ईश्वर या कल्पनेविषयी 'विस्मय'भाव उमटतो. किती सर्वव्यापी कल्पना आहे ही..! तिचं कुणालाही सोडलेलं नाही. जगातल्या कुठल्याही कोपऱ्यातली कुठलीही व्यक्ती घ्या. तिच्या भावविश्वात कुठल्या ना कुठल्या प्रकारे ईश्वर असतोच. कुणालाच न दिसता, न समजता एकाच वेळी अनेकांचा असतो. कुणीही केव्हाही कुठेही त्याच्याशी संवाद करू शकतं. त्याला सर्वसाक्षी म्हणतात ते याच अर्थानं असेल!

मंदिरात डोळे मिटून बसलेली माणसं बघते... ती काय म्हणत असतील मनात? कुणी कशी कधी पेरली ही ईश्वरकल्पना ज्याच्या त्याच्या मनात? ज्याच्यावर विश्वास ठेवावा, भिस्त ठेवावी असं 'सदातत्पर' प्रत्यक्षात कोण असणार? रात्री दोन वाजता जाग आली आणि अस्वस्थ, निराधार वाटलं तर ईश्वराइतकं तत्पर, इतकं जवळचं, इतकं सहज कोण येईल धीर द्यायला?

मी, माझ्या डायरीतून.. / १२१

अशा ईश्वराच्या कल्पनेनं भरून येतात डोळे मंदिरात जाते तेव्हा बऱ्याच वेळा.
ईश्वर-कल्पनेचं कौतुक वाटतं ओतप्रोत....

डायरी-लेखन म्हणजे अनुभव-चिंतन. अनुभवाचा अनुभव घेत त्याचं शब्दांकन करणं. त्यावेळी प्रत्यक्ष अनुभवाचा सर्व तपशील कंसात टाकला जातो. त्यापासून आपण अलिप्त होतो. अतीत होतो. किंचित वर उचलले जातो. त्यावेळी चिंतन करणाऱ्या 'स्व'ला साक्षी 'मी' म्हणता येईल. लेखनाच्या निमित्तानं वर उचललं जाण्याची प्रक्रिया उन्नत करून दिलासा देणारी, आनंद देणारी असते.

***

४१

जसं आकलन तशी भाषा..

१३.४.२००६

हेलेन केलरचं आत्मचरित्र वाचायला घेतलंय. अंध, मूक, बधीर असलेल्या या बाई कशा शिकल्या ते वाचताना भाषेसंबंधीचं काही खोलातलं लक्षात येतंय. भाषा कशी तयार झाली? आपल्या बाह्य जगाच्या आकलनानुसार पुस्तकात दिसणे, पाहणे, बघणे ही क्रियापदं खूपदा आलीयत. सांगणे, ऐकणे ही क्रियापदंही आहेत. दिसणं, ऐकणं या संवेदनातून आपल्याला आकलन होत असतं त्यामुळे त्याला ती क्रियापदं योजली गेली. ज्या व्यक्तीला ऐकण्याचा, बघण्याचा अनुभवच नाही ती व्यक्तीही लिहिताना.. भाषेतून व्यक्त होताना या क्रियापदांशिवाय मांडणी करूच शकत नाहीए. उदा. एक वाक्य आहे- 'सांताक्लॉज आल्यानंतर काय करतात ते मला बघायचे होते.' यात बघणे क्रियापदाऐवजी दुसरे कोणते क्रियापद वापरता येईल? आणि दुसरं काही वापरलंच तर वाचकांना ते कसं समजेल? मी वाचतेय तो अनुवाद आहे. मूळ काय लिहिलंय पाहायला हवं..

भाषेचा असा विचार करताना लक्षात आलं की आपल्या पाच ज्ञानेंद्रियांपैकी डोळ्यांचा वापर सर्वाधिक होतो. आकलनासाठी डोळे हे माध्यम सर्वाधिक वापरलं जातं. पण त्यामुळे स्पर्श ही संवेदना अनुभवली जात नाही.

मी, माझ्या डायरीतून.. / १२२

भाषा/शब्द यांचं स्वरूप ध्वनी+आकार असं आहे. या दोन्ही गोष्टींच्या आकलनाची क्षमता नसलेल्यांनी भाषा कशी शिकायची? स्पर्शानं..! अक्षरांना स्पर्श करून. वस्तूंना स्पर्श करून... स्पर्शातून पाहायचं.. ऐकायचं.. बोलायचं...

ब्रेल लिपीबद्दल एक छान वाक्य आहे. अंध लोक वाचताना अक्षरांना स्पर्श करतात. आणि प्रतिसाद म्हणून अक्षरं त्यांना आशयाचा स्पर्श करतात. यातला आनंद डोळसांना कळणार नाही.

जर्मन तत्त्वज्ञ हायडेगगर यांनी आपल्या 'असण्या'चा (बीईंगचा) वेध घेण्यासाठी भाषेचा विचार केला. सत्ताशास्त्रीय भूमिका असेल तशी भाषा बनते असं शिकवताना मॅडम म्हणाल्या होत्या... एकूणच आकलन जसं तशी भाषा..

लहान हेलेनला भाषेची ओळखच नाही. तरी तिला काही वाटत असणारच.. त्या वाटण्याचं माध्यम काय असेल? सौंदर्याच्या अनुभवाचा बरेचदा उल्लेख आहे. तो वाचून वाटलं की सौंदर्य हा दृष्टीचा विषय असं इतकं पक्क मनात बसलंय की सौंदर्याचा अनुभव स्पर्श.. गंध अशा इतर माध्यमांतूनही घेता येऊ शकतो हे पटकन लक्षातच येत नाही...

आपल्याला वस्तू दिसते म्हणजे काय? वस्तूविषयीचं काही एक आकलन आपल्या मेंदूत नोंदवलं जातं. तसंच काही वेगळ्या पातळीवरचं आकलन स्पर्शातून होत असेल.... स्पर्श संवेदना तीव्र असेल तर प्रत्यक्ष स्पर्श न करताही वातावरणातल्या हालचालींचा स्पर्श आपल्या असण्याला होऊ शकेल. कुणी आल्याचा वास येऊ शकेल. आपली एकूण क्षमता आपल्या सर्व संवेदनांमधे विभागली जात असेल. ज्यांना दिसत नाही त्यांची दृष्टीच्या वाटची क्षमता स्पर्श/गंधाला मिळत असेल. आवाजाचाही स्पर्श होऊ शकेल. न ऐकता आवाज झाल्याचं कळू शकेल. आवाजांनी वातावरणात कंपनं निर्माण होतात. त्यांचा स्पर्श होऊ शकेल.

स्पर्शानं अख्खी भाषा आणि त्या माध्यमातून अख्खं वस्तू-ज्ञान मिळवणं आणि ते शेअर करता येणं किती अवघड आहे..!

✱

१७.४.२००६

हेलेन केलरच्या आत्मचरित्रात मर्यादांवर कशी मात केली त्याविषयी शेवटी बराच खुलासा होतो. एके ठिकाणी म्हटलंय, 'मला असे वाटते की मानवजातीच्या सुरुवातीपासून अनुभवलेल्या भावना आणि मनावर झालेले परिणाम ही एकत्र करण्याची आणि समजावून घेण्याची सूक्ष्म शक्ती आपणा सर्वांमध्ये आहे. प्रत्येक माणसाच्या अर्धजागृत स्मृतिकोशात हिरवीगार वनराजी.... अशा सर्व ऐंद्रिय संवेदनांची आठवण असते. ती आठवण किंवा मागील पिढीपासून मिळालेला तो ठेवा आंधळेपणा अथवा बहिरेपणा लुबाडून घेऊ शकत नाही. ही वंशपरंपरेनं आलेली शक्ती म्हणजे एक प्रकारचे सहावे इंद्रियच आहे म्हणाना. त्या आत्मशक्तीच्याच आधारे आपण बघू, ऐकू किंवा स्पर्श करू शकतो..'

मूळ इंग्रजी वाचायची उत्सुकता वाटते आहे.

प्रत्यक्ष बघणं, ऐकणं, स्पर्श करणं हे ते ते ज्ञान होण्यासाठीचं, त्या विषयीचं सूप्त ज्ञान जागृत करण्याचं केवळ निमित्त ठरत असेल का?

***

४२

भक्ती-अभ्यास वर्गाची सांगता

२०.४.२००६

'ज्ञाना'साठी श्रद्धेची गरज नाही आणि ज्ञानप्राप्तीनंतर भक्तीची गरज नाही हे आधीच्या लेक्चर्समधून लक्षात आलं होतं. भक्ती-अभ्यास वर्गात आज समजलं की ज्ञान मिळवण्याची पात्रता येण्यासाठी विवेक, वैराग्य, क्षमादी सहा गुण, आणि मुमुक्षा (मोक्ष मिळण्याची इच्छा) या साधन चतुष्टयाची गरज आहे. असा मुमुक्षु (मोक्ष मिळण्याची इच्छा असणारा साधक) वेदान्त वाक्यांचे योग्य गुरुकडून श्रवण करतो. त्यावर मनन चिन्तन, निदिध्यास, तत्त्वपदार्थ शोधन... साक्षात्कार या मार्गाने ज्ञान मिळवू शकतो. असा ज्ञानातून झालेला साक्षात्कार क्षणिक नसेल. आणि असा ज्ञानी, जो ज्ञानपूर्व अवस्थेतच विवेकी, वैराग्यसंपन्न असेल तो ज्ञानी झाल्यावर कसा वागेल याची कल्पना करता येईल. अनिष्ट काही त्याच्या हातून घडणारच

मी, माझ्या डायरीतून.. / १२४

नाही...

अद्वैत वेदान्ताची ही भूमिका न सोडता ज्ञानेश्वरांनी भक्तीचा पुरस्कार केला हे विलक्षण आहे. पूर्णतः रॅशनल असूनही, नव्हे रॅशनल राहूनच सर्व समजून घेता येणं शक्य आहे. आणि अशा परिपूर्ण समजुतीनंतरची भक्तीच खरी भक्ती आहे. ती जगणं हार्दिक करेल, प्रेममय करेल. अशा भक्तीला पंचम पुरुषार्थ म्हटलं आहे. अमृतानुभव ग्रंथात ज्ञानेश्वरांनी भक्तीचं समर्थन फार सुंदर आणि बुद्धीला पटेल असं केलेलं आहे. ती ओवी-

अहो ऐक्याचें मुद्दल न ढळे । आणि साजिरेपणाचा लाभ मिळे ।

तरी स्वतरंगांची मुकुळे । तुरंबु कां पाणी ॥१/५९॥

भावार्थ- पाण्याचा अखंड एकपणा अबाधित राहूनही पाणी आपल्या तरंगफुलांचा आस्वाद घेत असते तसा ज्ञानी भक्त भक्तिप्रेम अनुभवतो... ज्ञानी भक्ताच्या मनातील अद्वैत भाव स्थिर असल्यामुळे सगुण भक्ती केल्यानेही त्याच्या मनातील ऐक्याचे मुद्दल कमी होत नाही.

*

११.५.२००६

भारतीय तत्त्वज्ञानाची पूर्ण मांडणी मोक्ष हे साध्य केंद्रस्थानी ठेवून झाली. अशा मोक्षालाही गौण मानणाऱ्या भक्तीला ज्ञानेश्वरादी संतांनी पाचव्या पुरुषार्थाचं स्थान देऊन चार पुरुषार्थांची चौकट ओलांडली. भक्तीचं हे स्वरूप साद्यंत समजावून दिल्यावर भक्ती-अभ्यास वर्गाची सांगता झाली... या निमित्तानं सर्वांनी भक्तीच्या स्वरूपाविषयी निबंध लिहायचा होता. मीही लिहिला....

*

२३.५.२००६

तत्त्वज्ञानाच्या वाचनाबरोबर इतर वाचनही चालू आहे. काल 'आयदान' हे उर्मिला पवार यांचं आत्मचरित्र वाचून झालं. एका वेगळ्या आयुष्याचं दर्शन घडलं. इतकी गरीबी की पाणी घालून वाढवलेलं अन्न एका ताटात पसरून एकत्र जेवायचं. प्रत्येकानं मोजून घास घ्यायचे. कुणी एखादा जास्त घेतला

तर त्यावरून भांडणं... दोन पैशाचं लोणचं आणायला जाण्याचा प्रसंग.. कुणीतरी वाढून दिलेला उरलेला/उष्टा भात एकत्र करून नदीत धुऊन घेऊन परत गरम करून खाणं... होळीत 'इडा पिडा टळो...' अशी प्रार्थना म्हटली जाणं... जन्मलेल्या मुलाला अंघोळ घालताना कानात चुळा टाकणं... अंघोळ झाल्यावर नखाची माती कपाळाला लावणं... असल्या असंख्य गोष्टी वाचून थक्क व्हायला झालं. किती गरीबी, अज्ञान, कसल्या कसल्या चालीरीती, किती सहज अन्याय....(करतोय, सोसतोय हेही समजू न देता होणारा) उर्मिला पवार या व्यक्तीबद्दल काय ढालगज बाई आहे अशी समजूत व्हावी इतकं खरंखुरं थेट लेखन आहे. व्हीलनचा खराखुरा राग यावा ही त्याच्या अभिनयाला पावती असते तसं उर्मिला पवार यांनी त्या किती ग्रेट आहेत याचं दर्शन न घडवता त्या त्या प्रसंगी त्या जशा आहेत त्याचं प्रामाणिक दर्शन घडवलंय....

तत्त्वज्ञानाच्या वाचनातून होणाऱ्या वैचारिक आकलनाचा आनंद या जीवनदर्शनापुढे तग धरू शकला नाही.....!!

***

४३

प्रत्येक क्षण मिर्कल घडवण्यासाठी राबत होता.

६.७.२००६

टिपून घेतलेले काही...

'असे कधीही म्हणू नका की मी एक वस्तू गमावलीय. म्हणा की वस्तू परत केली गेली...'

'शब्दात प्रकट झाल्याने आपले विचार 'कसे दिसतात' ते कळते. अशा प्रकटीकरणामुळे शेवटी आपण स्वतःपेक्षा अधिक शहाणे होतो. एका तासाच्या अशा अभिव्यक्तीने आपण इतके शहाणे होतो की दिवसभराच्या चिंतनानेही आपण इतके शहाणे होणार नाही'

'तू स्वतःला जाण' एवढे म्हणून भागणार नाही. स्वतःचे ज्ञान म्हणजे अर्थे ज्ञान होईल. दुसऱ्याचे, भवतालाचे ज्ञान होणे आवश्यक आहे.'

'माणूस स्वतःच्या क्षमतांनुसार वस्तूंचे आकलन करून घेतो. म्हणून

आपले आकलन हे वस्तूंचे आकलन नसते तर ते आपले स्वतःचेच आकलन असते.'

*

२४.७.२००६

'तत्त्वज्ञानाच्या प्रत्येक पंथातील प्रत्येक आचार्य हा थोडासा लबाड असतो. जगात ढोंगी लोकांनाच सदैव खात्री असते. ते निःशंक असतात. त्यांना प्रश्न पडत नाहीत. संशय वाटणे ही काही चांगली स्थिती नाही पण खात्री वाटणे हे तर हस्यास्पद आहे.'

'विचार करण्यामुळे दुःखी झालेल्या आणि न करण्यामुळे सुखी झालेल्या दोघांची गोष्ट.. दुःखी माणूस म्हणतो, 'मी विचार केला नाही तर मीही सुखी होईन पण ते सुख असे आहे जे मी इच्छित नाही.'

'तत्त्वज्ञानाचा शेवट जरी अनुत्तरित प्रश्नांनीच व्हायचा असेल तरी तत्त्वज्ञान हे माणसाचे परमोच्च साहस आहे. सद्वास्तूशास्त्राची चार हजार पुस्तकेही आत्मा काय ते तुम्हाला शिकवू शकणार नाही.'

*

२५.७.२००६

त्रेपन्न फूट खोल कोरड्या विहिरीत पडलेल्या पाच वर्षांच्या 'प्रिन्स'ला लष्कराच्या जवानांनी दोन दिवसांच्या शर्धीच्या प्रयत्नांनी बाहेर काढले. सर्व न्यूज चॅनल्सचा आणि वृत्तपत्रांच्या मथळ्यांचा विषय (एक दिवसापुरता) प्रिन्स हा होता.... एका सामान्य लहान मुलाला इतक्या अशा प्रयत्नांनी बाहेर काढण्यासाठी केवढी यंत्रणा कार्यान्वित झाली..! त्या विहिरी शेजारी एक विहिर खणून खालून बोगदा करून त्या मुलापर्यंत जवान पोचले आणि त्यांनी त्याला वर काढलं. या सगळ्यासाठी मेहनत, खर्च, कौशल्य, आणि धाडस या सगळ्याची फार मोठ्या प्रमाणावर गरज होती. ती उपलब्ध झाली. या सगळ्यामागे कोणती प्रेरणा प्रभावी ठरली असेल? सरकारी आदेश, आणि तो अंमलात आणण्याच्या यंत्रणेतले सर्व दुवे झपाटत्यासारखे कुठल्या आवेगांनी कार्यान्वित झाले असतील? पाच वर्षांच्या मुलाची स्वतःची अशी

काय जीजीविषा असणार? एवढ्या प्रचंड प्रयत्नांनी जीवदान मिळालेल्या आयुष्याचं पुढं काय होईल? हे सर्व मिरॅकल कशामुळे, कशासाठी घडलं? मूल दोन दिवस अन्नपाण्यावाचून जगलं, त्याला वाचवण्याचे प्रयत्न झाले, ते यशस्वी झाले.... या सर्व नाट्यातला प्रत्येक क्षण मिरॅकल घडवण्यासाठी राबत होता. कोणी घडवलं हे सारं की केवळ एक हॅपनिंग?

***

४४

हेच खरं जगणं काय ?

८.८.२००६

सध्या Will Durant यांच्या 'The Story of Philosophy' या पुस्तकाचा 'पाश्चिमात्य तत्त्वज्ञानाची कहाणी' हा साने गुरुजी यांनी केलेला अनुवाद वाचते आहे. जागोजागी मननीय विचार भेटत आहेत. त्यातले काही नोंदवल्याशिवाय पुढे जावत नाहीये... त्यातल्या काही नोंदी-

जीवन दुःखमय आहे. तेच त्याचं मूलभूत आणि यथार्थ स्वरूप आहे. Pain is the basic stimulus and reality. सुख म्हणजे दुःखाचे केवळ थांबणे.

गरज, दुःख संपले, स्वास्थ्य यायला लागलं की माणूस निरुत्साही होतो. त्याला कंटाळा येतो.

जसजसे यश मिळत जाते तसतसे जीवन रसहीन आणि कंटाळवाणे व्हायला लागते. जीवन जितके अधिक उच्च दर्जाचे तितके दुःख अधिक. ज्ञानाने दुःख कमी होत नाही, ते स्पष्ट होते, वाढते. स्मृती, दूरदृष्टीही मानवी दुःखात भर घालतात.

The man who is gifted with genius suffers most of all. प्रत्येक व्यक्तीला आवश्यक इतके दुःखाचे माप तिच्या प्रकृतीने निश्चित करून टाकलेले असते.

तृप्ती नव्या इच्छेला जन्म देते. 'संकल्पशक्ती' (will) सदैव भुकेलीच राहात असते. 'जीवनाचे खरे रूप आपल्याला कळत नाही म्हणूनच केवळ

आपण जगू शकतो. आपलं चालत राहाणं म्हणजे पडण्यापासून सतत वाचत राहाणे आणि जगणं म्हणजे मृत्यू पुढे ढकलला जाणे.'

हे सर्व मननीय आहे... आता, इतक्या वर्षांनी या नोंदी वाचताना मनात आलं की एवढ्या मोठ्या पुस्तकातून आपण नेमकी काही वाक्येच का निवडत असू डायरीत नोंदवण्यासाठी? आपलं काही खोल.. आंतरिक नातं असेल का त्यातल्या आशयाशी?

*

२.१०.२००६

बुचाच्या फुलांच्या झाडाखाली पांढऱ्या फुलांचा सडा पडलाय. काळ्या जमिनीवर हा सडा आणि मधे झाड रोवल्यासारखे... बागेत हिरवळीच्या कडेला दोन झाडं अशीच आपल्या पिवळ्या.. गुलाबी फुलांचा सडा हिरवळीवर घालून उभी आहेत.... मी अनुभवतेय ही दृश्यं डोळ्यांना सुखावणारी आणि मनात 'The Tao of Physics' या नुकत्याच वाचलेल्या पुस्तकातले विचार रेंगाळतायत... तेही पाहतायत या दृश्यांकडे. त्यांना प्रश्न पडलाय, स्पेस आणि टाईम यांचं वेगळं नसणं, 'नथिंगनेस'चं असणं, एका लयीत सर्व काही गतिमान असणं... या पदार्थविज्ञानाच्या शोधाचं या फुलांशी काय, कसं असेल नातं?

*

२१.१०.२००६

'कुर्वन्नेवेह कर्माणि जिजीविषेत शतं समः ....' असं मनात घोकतेय पण प्रत्यक्षात सर्वांचा.. सगळ्यांचा कंटाळा आलाय. पुरे पुरे झालंय.... 'ज्ञान' कळण्याच्या अतिरिक्त आनंदाचा काय उपयोग?.... की त्याचंच हे दुसरं टोक?... बाहेर उत्साहाला उधाण आलंय. फटाक्यांचे आवाज.. धूर यांनी हैराण केलंय... काही समजेनासं होण्याचं आणखी एक आवर्तन.. असो.

*

२४.१०.२००६

‘वाचनातून बुद्धीला कळणारं ज्ञान’ आणि जगणं यांची झटापट चालू आहे. हे तसं नवीन नाही. फक्त शून्यांची संख्या वाढत चाललीय. वरच्या संख्येतली शून्यं वाढतायत आणि त्यांच्या बरोबरीनं माझ्या नकळत त्यांची ‘अँटीपार्टिकल्स’ लगेचच तयार होतायत. हाती काही न उरण्याचा आणखी एक दंश..! जे जे उत्पन्न होतं ते ते त्याच्या दुसऱ्या टोकासहच उत्पन्न होत असतं हे समजूनच घ्यायला हवंय. या समजुतीचा विसर पडू नये म्हणूनच होत असतात काय असे जीवघेणे दंश पुन्हा पुन्हा? असे दंश पचवत ‘आकांत’ धगधगता ठेवणं हेच खरं जगणं काय?

***

४५

तुका म्हणे ‘एका देहाचे अवयव’

१ ११ २००६

दापोली येथील तत्त्वज्ञान परिषदेला जाऊन आले. तीन चार दिवस खूप वेगळ्या वातावरणात गेले. परिषदेत बऱ्याच विषयांवरचे निबंध ऐकायला मिळाले. या बौद्धिक कमाईबरोबर सहलीचा आनंदही घेता आला. समुद्र, चिखली येथील रेणू-राजा दांडेकर यांची शाळा, हर्णे बंदर, मुरुड, लाटघर, केशवराज मंदिर, आजर्ल्याचा कड्याचा गणपती.... अशा बऱ्याच ठिकाणी जाऊन आलो. निसर्गाची लयलूट.. जाता-येता वरंदा घाटातला दीर्घ प्रवास.. गाण्याच्या भेंड्या, कविता-वाचन, गप्पा... या सगळ्यात हर्णे बंदरावरचा सनसेट पाहणं हा क्लायमॅक्स वाटला. उत्स्फूर्तपणे म्हटल्या गेलेल्या ‘मावळत्या दिनकरा.... कहीं दूर जब दिन ढल जाएँ...’ अशा गाण्यांनी तो अनुभव अधिक उत्कट केला. एकूण रुटीनमधला बदल चांगला वाटला.... त्या दरम्यान ईशावास्य उपनिषदाचं पद्यरूपांतर करत होते. ते थोडं वाचून दाखवलं. चांगली दाद मिळाली. बरं वाटलं.

*

१५.१२.२००६

वाचन..विचार.. साहित्यिक कार्यक्रम.. घरातला राबता.. या सगळ्यात 'ईशावास्य' उत्कट आनंद देतं आहे. त्यातच अधिक वेळ राहावं असं वाटतंय. पण जमत नाहीये.

काल बागेत फेऱ्या मारताना 'ईशावास्यम् इदं सर्वम्..'चा किंचित फील आला. तुका म्हणे 'एका देहाचे अवयव' या ओळीची आठवण झाली आणि वाटलं की लिहिण्याची क्रिया चालू असताना प्रत्यक्षात उजव्या हाताची दोन बोटं पेन धरतात. तिसरं त्या पेनाला खालून आधार देतं. तिसऱ्या बोटाला बाकीची दोन बोटं आणि पंजा यांचा ठोस आधार असतो. दुसरा हात वही/कागद धरतो. डोळे पाहतात... मार्गदर्शक असल्यासारखे. मन आशय पुरवते. आणि माहिती नसल्यामुळे नाव नसलेली क्षमता शब्द सुचवते. देहातले सर्व 'रस' एकमेकांशी हातमिळवणी करत सान्याचे संतुलन राखत लेखन-क्रिया होऊ देतात. देहात ज्यामुळे जिवंतपण आहे त्यामुळे हे सर्व शक्य होते. ईशावस्यच्या पद्य रूपांतरात एके ठिकाणी म्हटलं आहे, ते आहे म्हणून विश्व चालते..'' याचा उलगडाच झाला असं वाटून गेलं.

लिहिण्याच्या क्रियेत कागद सरकू नये म्हणून कागदावर असलेला डावा हातच नुसता पाहिला तर हाताच्या त्या स्थितीचा काही संदर्भ लागणार नाही, महत्त्व कळणार नाही. त्यासाठी संपूर्ण क्रिया लक्षात यायला हवी.... विश्वाच्या एकूण व्यापारात आपल्या नजरेला दिसणाऱ्या घटना... अवस्था... अशाच एका प्रक्रियेचा भाग म्हणून आहेत तशा असतात. आपल्याला त्याचं समग्राच्या संदर्भातलं औचित्य कळणं अवघड आहे. फुलाच्या उमलण्याची गती किंवा पृथ्वीच्या दुहेरी भ्रमणाची गती आपल्याला दिसत नाही, जाणवत नाही... आकलनाचे आपल्याला पेलणारे स्केलच आपल्या मेंदूत ठोकून बसवलेले असते. त्यामुळे घटना-दृश्यांचे आंतरिक संदर्भ समग्रपणे आपल्याला कळत नाहीत. एका देहाचे अवयव असावेत तशा सर्व घटना दृश्ये विश्वात नांदत असतात..!

*

वृत्तपत्रात जाहीर केल्यानुसार 'नासा'ने सोडलेले 'डिस्कव्हरी' यान पुण्यात काल संध्याकाळी ७.०१ ते ७.०५ दरम्यान दिसले. हजारो मैलांवरून चालणारे यान एखाद्या चांदणीसारखे दिसत होते. ही धावती चांदणी इतक्या दुरून दृष्टीच्या कक्षेत नेमकी केव्हा आणि कुठे येईल याचं गणित मांडणं आणि प्रत्यक्षात ते तसं घडणं यातल्या विस्मयाचा काल अनुभव घेतला. सूक्ष्म पार्टिकल्सच्या जगात इतकी गतिमानता, अनिश्चितता, अखंड परिवर्तन असताना लार्ज स्केलवर असा मिनिट-सेकंदांचा अंदाज वर्तवणं आणि तो बिनचूक ठरणं हे थक्क करणारं आणि अनाकलनीय आहे....

*

१८.१२.२००६

'स्त्री असण्याचा अर्थ' पुस्तक प्रिंटिंगला गेलंय. कव्हर-चित्र आवडलं म्हणून मैत्रिणीकडून आणलं होतं. पण तसंच्या तसं पूर्ण स्कॅन करून प्रिंटाउट काढल्यावर छानच वाटेना. गडद.. फिकं करून पाहिलं तरी आवडेना. मग ते छोटं करून त्याला टेक्स्चर असलेल्या ग्रीन कलरची चौकट केली तेव्हा कॉम्प्युटरवर तरी चांगलं दिसलं.... चौकट हाही चित्राचाच भाग असतो तर..! तो काढून टाकल्यावर उरलेलं अपुरं चित्र कसं आवडणार?

***

४६

अशा पेचात्मक विरोधांचं काय करायचं?

१८.१.२००७

२००७ सालाची सुरुवात भरगच्च झाली. कार्यक्रम.. वाचन.. संकल्प जोरदार.. 'ईशावस्य'च्या अभ्यासाला गती मिळालीय. प्रत्येक वाचनामुळे आकलनात नवी भर पडतेय. मला त्याचा अहंकार नाहीये. उलट आशयाच्या भव्यतेचं आकलन जितकं अधिक तितके जगण्यातल्या छोट्या छोट्या चुकांचे पराभवही मोठे आणि क्लेशकारक वाटतायत. पण होत असलेलं आकलन पोकळ, शाब्दिकही नाही म्हणता येणार... जगण्यात फारसं न उतरलेल्या या बौद्धिक आकलनाचं स्थान काय?

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १३२

६.२.२००७

नागपूरच्या अखिल भारतीय मराठी साहित्य संमेलनाला जाऊन आले. विविध साहित्यिक कार्यक्रमांचा आस्वाद.. साहित्यिकांच्या भेटीगाठी.. गप्पा... नोंदवावं असं बरंच काही घडलं... राम शेवाळकर यांची त्यांच्या घरी जाऊन घेतलेली भेट विशेष लक्षात राहिली. तीन मजली आलिशान घर. स्वतंत्र ग्रंथालय, अभ्यासिका, सन्मान चिन्हे..पदके..मानपत्रे..स्मृतीचिन्हे यांचा उत्तम सजावट केलेला वेगळा विभाग, खाली, वर सर्वत्र फोटोच फोटो थोरामोठ्यांबरोबरचे.. टेरेसवर गार्डन, स्विमिंग पूल, वर जाण्यासाठी लिफ्ट.. त्याच्या बाजूला ज्ञानेश्वर..तुकाराम अशी डेकोरेटिव्ह अक्षरं.. नातीची स्वतंत्र खोली, किचन, डायनिंग हॉल दोन भागात, बाहेर झोपाळा.. मोठं अंगण.. हाताखाली नोकर-चाकर सूचनेनुसार अदबीनं काम करणारे. त्यातल्याच एकाने आम्हाला हे सर्व फिरवून दाखवलं. आल्या आल्या चहा-चिवडा.. सगळं बघून झाल्यावर पुन्हा चहा पोहे, घरचं दही.. निघताना त्यांनी आपली पाच-सहा पुस्तकं सही करून भेट दिली आणि सोडायला गाडी...!!

विद्वत्ता, साहित्यिक दबदबा, प्रत्यक्ष काम, यामुळं नागपुरात असलेलं मानाचं स्थान.. मला दिलेलं प्रोत्साहन आणि केलेलं कौतुक... हे सर्व आणि इतकं अगत्य.. याच्या जोडीला चकचकीतपणा.. प्रदर्शन.. यामुळं भांबावायला झालं. त्यांचं आतापर्यंतचं आयुष्य खडतर गेलं असेल. आता मुलानं वैभवात ठेवलंय. पण ते भोगण्याची शारीरिक कुवत नाही असं ते म्हणाले. 'तात्विक विचार' आणि 'दरी' वाढवणारं वैभव यांचा स्वीकार त्यांनी कसा केला असेल? दोन्हीची सांगड कशी घातली असेल?... असंही मनात आलं वैभव असण्यात मला चूक का वाटतेय पण? 'विचारां'ची सांगड साधेपणाशीच का असायला हवी?

कवीसंमेलनात एक बाई डायरेक्ट स्टेजवर आल्या आणि माईकचा ताबा घ्यायला लागल्या. संयोजकांनी त्यांना तिथून घालवलं. त्यांना कविता वाचायची होती. त्या पाया पडल्या. श्रोते आणि आम्ही काही कवयित्री 'त्यांना कविता वाचू दे ना' असं म्हणालो. पण त्यांना कविता वाचू दिली नाही. यावर

वेगवेगळी मतं पडली. कार्यक्रमाची शिस्त म्हणून चिठ्ठी पाठवून नाही म्हटल्यावर गप्प राहणाऱ्यांना डावलून असं घुसून येणाऱ्यांना का संधी द्यायची? असं एक मत. नाही म्हणताना अधिक सुसंस्कृत पद्धतीनं ते म्हणता आलं असतं... ही कसली संवेदनशीलता? असं एक...

स्त्रीला व्यक्त होऊ द्या असं कवितेतून मांडलं जातं. प्रत्यक्षात बोलायला आलेल्या स्त्रीला घालवून दिलं जातं...! अशा पेचात्मक विरोधांचं काय करायचं?

सर्व कार्यक्रम आटोपून परतीच्या प्रवासाला निघालो... गाडी येईपर्यंत वेटिंगरूममध्ये बसलो होतो. शेजारी एक बाई एक इंग्रजी पुस्तक घेऊन बसली होती. सहज बोलायला गेले तर उद्गारांची गरज असल्यासारखी ती बोलतच राहिली. अमरावतीहून लखनऊला चालली होती. नवरा-मुलांना सोडून... 'मी दारात बसून राहते. उन्हात.. मुलं हुशार आहेत लहान आहेत. पण ती मला मारतात.... नवऱ्यानं दागिने काढून घेतले...' असं काय काय पुन्हा पुन्हा सांगत राहिली. मी 'सई' कवितासंग्रह वाचत होते. ती हिंदीभाषी होती. तरी बहुधा तिला जाणवलं की ते काहीतरी तिच्यासाठी आहे. तिनं हातातलं पुस्तक बाजूला ठेवून हे मागून घेतलं. पुस्तकांतल्या रेखाटनांवरून, थोडं वाचून तिला काही कळत होतं. त्यातून तिला दिलासा मिळत होता. ती बोलत होती. मी ऐकत होते आणि टाळतही होते. आपण होऊन काही विचारायला गेले नाही. समोर एक गुजराती फॅमिली होती. हातांवर पूर्ण मेंदी काढलेल्या बाया.. त्यांच्याकडे बघून ही विचलित होत होती. सारखं बोलत होती. पण डोळे कोरडे होते. कुणीतरी एक मुलगा बरोबर होता. तो कोण असं विचारलं तर म्हणाली अटेंडंट आहे. तो तिला चहा आणून देत होता. सामान आणत होता... तिची व्यथा मला कळली नाही. मी कळवून घेतली नाही. समजलं तेवढ्यावरूनच काहीतरी विचार करत राहिले....

ही अलिप्त संवेदनशीलता सलत राहिली तिच्या आठवणीबरोबर...

***

मी निमूट श्रद्धाळू नसल्यामुळे...

१४.२.२०७

मनात आल्यावर लगेच सातारला जाऊन आले. जाताना वाटेत विनोबांचं 'रामनाम - एक चिंतन' हे छोटसं पुस्तक वाचलं. अनेक संत नामस्मरणाबद्दल सांगत असतात. पण मी निमूट श्रद्धाळू नसल्यामुळे नामस्मरण ही अशी काय प्रक्रिया आहे की ते एक भक्तीचं साधन व्हावं? या जिज्ञासेतून या संदर्भातलं काही काही वाचत असते. विनोबांसारख्या विवेकी कार्यकर्त्यांनीही यावर पुस्तक लिहावं हे मला उत्सुकता वाढवणारं वाटलं. म्हणून प्रवासात बरोबर घेतलं. त्यात तीन महत्त्वाचे मुद्दे मिळाले.

१- रामनाम.. खरंतर कुठलंही 'नाम' हे अंतःकरण शुद्धीचं साधन आहे. त्याचं उच्चारण म्हणजे अंतर्जगत आणि बहिर्जगत यांच्या मध्यावर ठेवलेला दिवा. तो दोन्ही उजळवतो. तुलसीदासाच्या दोन ओळी दिल्या आहेत-

रामनाम मनी दीप धरु दीह देहरी व्दार

तुलसी भीतर बाहेरहू जौ चाहती उजियार

२- ईश्वरनाम, वैराग्य, अध्यात्म... अशा गोष्टींमध्ये ढोंग, दंभ आहे. फसवेगिरी आहे. म्हणून अपण ते नाकारतच चाललो आहे. असे एकेक पवित्र शब्द (मार्ग) आपण पुसायला लागलो तर ते फार भयंकर होईल. ते नव्या रूपात पुन्हा पुन्हा समोर यायला हवेत.

३- विष्णुसहस्रनामात दोन नावं आहेत- शब्दातीगः , शब्दसहः . त्यांचा अर्थ ईश्वर शब्दांपलिकडे आहे पण तो शब्द सहन करतो.

*

२१.२.२००७

काल 'बोल माधवी' या माझ्या अनुवादित कवितासंग्रहाला अनुवादाचा साहित्य अकादमी पुरस्कार जाहीर झाला. लोकसत्ता आणि ई टीव्हीवर बातमी दिली गेली. दिवसभर अभिनंदनाचे फोन येत राहिले. त्या निमित्ताने हा

अनुवाद करताना काय काय जाणवलं ते आठवत राहिलं....

‘बोलो माधवी’ कवितासंग्रहातील कवितांचा विषय असलेली कथा अंगावर येणारी आहे. तिचं कुठेही भांडवल न करता, त्यातल्या ‘आकर्षक’ गोष्टी अधोरेखित न करता ती कथा परिशिष्टामधे यथातथ्य निमूटपणे ठेवून दिलीय. त्या कथेचं पूर्ण आंतरिकीकरण करून त्यातलं माधवी हे पात्र / व्यक्तीरेखा समजून घ्यायचा, तिला बोलतं करण्याचा प्रयत्न या कवितांत केला आहे. आणि हे करताना काळ, इतिहास, कविता या मूलभूत संकल्पना प्रस्तावनेमध्ये स्पष्ट करून घेतल्या आहेत. कवितांमध्ये माधवी येते ती केवळ प्रतिमा बनून... पूर्ण तपशील लगडलेला तो काळ परिशिष्टातल्या कथेत बांधून ठेवलाय आणि त्या संदर्भातल्या उत्कट प्रतिक्रियांना काव्यरूप दिलंय. प्रतिमेला चिकटून काही तपशील येतो जो आजच्या वास्तवाशी जोडता येतो.

इतिहास आणि कवितेचा संबंध समजून घेतला आहे. इतिहास-पुराणातला साररूप आशय काळाला भेदून खेचून आणलाय आणि वर्तमानाच्या मुशीतून काढून त्या समकालिन आशयाला कविताबद्ध केलंय.

कालसापेक्ष तपशील वजा करून त्यातल्या वृत्ती-प्रवृत्तींना अधोरेखित करत ही कविता आजच्या स्त्रीवास्तवाचं चित्रण करते.

रचनाकाराची निर्मित पात्रं लोकमनात रुजून निर्मात्यापासून अलग होऊन स्व-तंत्र होतात. काळ आणि तपशील गळून पडतो आणि सदैव समकालिन आशय प्रक्षेपित करणारी प्रतिमा बनून ती अमर होतात. ‘माधवी’ हे असं पात्र आहे.

माधवीला समजून घेण्यातली कवीची तात्त्विक, प्रगल्भ भूमिका महत्त्वाची आहे. या आकलन प्रक्रियेतून मिळालेल्या आशयाला काव्यात्म पातळीवर नेतानाची कवीची खानदानी, उत्कट आणि प्रामाणिक शैली प्रभावी आहे.

यात केवळ माधवीच्या आधाराने आजच्या स्त्रीवास्तवाचे चित्रण केलेले नाही तर या वास्तवाला एक पुरुष या नात्यानं मीही जबाबदार आहे... त्यातून मुक्त होण्यासाठी काय प्रायश्चित्त घेऊ माधवी? असा प्रश्न विचारलेला आहे.

या अनुवाद-प्रकियेच्या प्रभावातून नंतर माझा 'स्त्री असण्याचा अर्थ' हा कवितासंग्रह आला. त्यातल्या एका कवितेत आलेली ओळ 'पुरुषही पेलू शकतो असं 'स्त्रीपण' हे 'प्रायश्चित्त' आणि एकेका कवितेतील व्यक्तिरेखेतून आलेलं, असं 'स्त्रीपण म्हणजे काय' त्याचं चित्रण म्हणजे 'बोल, बोल माधवी / स्त्री कधी बोलणारच नाही काय?', 'काय प्रायश्चित्त घ्यायला हवंय?...'या 'बोल माधवी'तील कवितांमधे आलेल्या दोन प्रश्नांची उत्तरं आहेत असं आता विचार करताना जाणवलं..

२००१ साली केलेला अनुवाद आणि २००५ दरम्यान लिहिलेल्या 'स्त्री असण्याचा अर्थ' मधील कविता ही स्वतंत्र निर्मिती यांच्यातला हा आंतरसंबंध समजून घेण्यासारखा आहे.

*

२८.२.२००७

देकार्त - पास्कल संवाद असा एक लेख वाचनात आला. त्यातला एक उल्लेख लक्षात राहिलाय- पृथ्वी सूर्याभोवती फिरते या कोपर्निकसच्या मताला पुष्टी देणारा सिद्धान्त देकार्तने मांडला पण प्रसिद्ध केला नाही. या संदर्भात देकार्त म्हणतो, हा सिद्धान्त म्हणजे संकटाला निमंत्रण.. चर्च सामर्थ्यवान आणि शंकेखोर आहे. आणि मी काही रोज शूर असत नाही...' हे वाचल्यावर माझ्यातल्या घाबरटपणाला मला माफ करता आलं.

***

४८

विचार म्हणजे काय ? त्याचं द्रव्य कोणतं ?

२१.३.२००७

मुंबई-नागपूर-मुंबई विमान-प्रवासात दोन्ही वेळा खिडकीजवळ जागा मिळाली. इतक्या खूप उंचीवरून खाली बघताना टोलेजंग इमारती पत्त्याच्या बंगल्यासारख्या, वाहनं काडेपेटी एवढी दिसत होती. विमान आणखी उंच गेलं तसं त्रिमिती चित्र सपाट होत गेलं. भल्या मोठ्या कॅनव्हासवर अमूर्त शैलीत केलेल्या पेंटिंगसारखे लहान मोठे चौकोन... लांब लांब रस्ते.. जलप्रदेशाचे

पट्टे.. मग पुढे पर्वतरांगा... खालून वर पाहताना उंच दिसतात. त्याच्या विरुद्ध वरून खाली पाहताना बुटक्या दिसत होत्या. पर्वत उंच असतात की बुटके? आपण कुठे आहोत त्यावर याचं उत्तर ठरेल... माणसं.. घटनाही अशाच आपण 'असतो त्यानुसार' दिसतात...

अशा प्रवासाची सवय नसल्यामुळे आकाशातून जातानाचा अनुभव भरभरून घ्यावासा वाटत होता.... मध्ये काही काळ तर विमान इतक्या उंचीवर होते की खालचं काहीच दिसत नव्हतं. नजर पोचेल तिथपर्यंत आकाशच आकाश एकच एक स्थिर असं. त्या दृश्याच्या पुढून प्रचंड वेगाने जातानाही बाहेरचं दृश्य तेच राहिल्यामुळे विमानही स्थिरच आहे असं वाटत होतं. गतीचा अनुभव बाहेरचं दृश्य वेगात बदलण्यामुळे येतो. दृश्य स्थिर तर धावणारे आपणही स्थिरच वाटतो. प्रचंड वेगात जात असूनही तो वेग आपल्यात मुरल्यामुळे जाणवत नाही... पृथ्वीवर तिच्या दुहेरी भ्रमणाचा वेग मुरवून आपण स्थिरच असतो की..! आपल्या आतल्या शारीर स्थित्यंतराची गती तरी कुठे जाणवते आपल्याला?

विमानप्रवासांनी दिलेल्या या अद्भुत अनुभवापुढे ज्यासाठी गेले होते तिथले अपेक्षाभंग आणि दुखावणारे अनुभव छोटेसेच वाटले. मूड गेला. कंटाळा आला तरी त्रासले नाही. आतपर्यंत दुखले नाही. शांत राहता आलं आणि घरी परतल्यावर बरंच काही मिळवून आल्यासारखं वाटलं..!

*

१८.४.२००७

कुंडीत एक कळी आली होती. ती काल उमलली. तिला ऊन लागेल म्हणून कुंडी उचलून सावलीत ठेवताना धक्यांनं फूल गळून पडलं. वार्ड वाटलं.. उचलून घेतलं. वाटलं देवाला घालावं. पण मग वाटलं त्याचा वास घेता येणार नाही. आणि असं त्याचा आस्वाद न घेताच देऊन टाकायचं... बरोबर वाटेना. खरंतर त्याचा आस्वाद घेणं, तो जाणवणं हाच पूजाविधी नाही काय? हा आस्वाद 'मी' घेणं यात 'मी' म्हणजे जाणिवेचं एक रूप... फुलाला जिवंत आस्वादाची दाद मिळाली तर ते अधिक सुखावेल ना?

*

२५.४.२००७

भाचीच्या साखरपुड्याला कोल्हापूरला जाऊन आले. भावाशी गप्पा झाल्या. त्यात त्याला पडलेले प्रश्न विचार करण्यासारखे वाटले. विचार कुठून येतात? आणि आनंदानं मोहरून यावं असं बरंच काही घडत असूनही तितकं मोहरता का येत नाही?

परतीच्या प्रवासात नकळत त्यावर विचार झाला.... विचार म्हणजे काय? त्याचं द्रव्य कोणतं? हे लक्षात घेतलं तर ते कुठून येतात ते समजू शकेल. मला वाटतं विचार म्हणजे वाटण्याचं, जाणवण्याचं शब्दांकन... भलेही ते मनातल्या मनात असेल. अमूर्त रूपात काहीतरी वाटतं/ जाणवतं ते शब्दांकनामुळं विचाररूपात व्यक्त होतं....

अमूर्त रूपात जे वाटतं / जाणवतं ते म्हणजे आपल्या शरीरातल्या वेगवेगळ्या रासायनिक द्रव्यांच्या विशिष्ट प्रमाणात एकत्र येण्यातून निर्माण होणाऱ्या क्रिया-प्रतिक्रिया..! विचार जर असे शरीरातल्या रासायनिक प्रक्रियेतून निर्माण होत असतील तर ते बदलणं शक्य आहे.. ! त्यासाठी आहार नियंत्रण, यम-नियम-प्राणायाम इत्यादी मार्ग सतत सांगितले जातात. ते करणं हातात आहे. पण विचार बदलावेसे वाटणं, हे 'वाटणं' टिकून राहाणं, आणि त्याचा तीव्र इच्छाशक्तीनिशी पाठपुरावा केला जाणं हे अधिक अवघड आहे..! त्यासाठी तर वाचन-मनन.. स्व-संवाद करणारं डायरीलेखन..!

***

४९

अनुभवात आपण उपस्थित असावं लागतं..!

२९.४.२००७

ईशावास्य उपनिषदाचा अभ्यास चालू आहे. या उपनिषदांवरील भाष्यांवर अवलंबून न राहता थेट संस्कृतमधूनच समजून घेते आहे. वैदिक संस्कृत व्याकरण हाच अभ्यास-विषय असलेल्या भाग्यलता पाटसकर यांच्याकडून एकेक मंत्र शिकते आहे. त्या एकेका शब्दाची व्युत्पत्ती सांगत अर्थ समजावत आहेत. यातून होणाऱ्या सूक्ष्म आकलनाचा थरार अनुभवते आहे. हे शिकत

असताना संस्कृत भाषेविषयीही काही खोलातले उमगत आहे....

संस्कृत भाषेतली बहुतेक सर्वनामं ही क्रियापदाची साधित रूपं आहेत. किंवा सामासिक रूपं आहेत. (उदा. ईशू = 'असणे' चे ईश्वर = असण्याची क्रिया करणारा हे नाम, जग = जन्माला येऊन गमन करणारे ते जग) क्रियापदं गतीची / स्थित्यंतराची निर्देशक.. त्यापासून नामं बनतात. शक्ती आणि वस्तुमान (एनर्जी आणि मॅटर) यात जो संबंध तोच क्रियापद आणि नाम यात आहे. 'क्षेत्र' (फील्ड) साकळून 'कण' (पार्टिकल) बनतात तशी क्रियापदापासून नामं बनतात. वैश्विक प्रक्रियेशी संस्कृत भाषा अशी निगडित आहे..!

*

१.७.२००७

अरुण गद्रे यांचं 'भावपेशी' हे पुस्तक वाचते आहे. - पेशीचे तीन भाग- पेशीकेंद्र- डीएनएच्या प्रथिनांनी बनलेलं, पेशीद्रव- यात जिवंत ठेवणारी यंत्रणा असते, पेशीभित्त- बाह्य जगापासून स्वतंत्र अस्तित्व देणारी. या मूळ पेशीचे विभाजन होत होत अब्जावधी पेशींमुळे एकेक अवयव बनत माणूस तयार होतो. आणि तो 'पूर्ण' झाला की त्याच्यात 'पूर्ण' माणूस तयार करणारी, माणसाचा सारांश असलेली बीजं तयार होतात. स्त्री-पुरुष बीजांच्या संयोगातून माणूस तयार होतो. 'भावपेशी' मधली ही माहिती तशी नवीन नाही. तरी 'पेशीभित्त' आणि माणसाचा सारांश असलेलं 'बीज' या कल्पना थ्रिलींग वाटल्या. अब्जावधी पेशींच्या सर्व क्षमतांचा सारांश असलेली असंख्य बीजं माणसात तयार होतात.. कुठल्या पेशींनी हात व्हायचं, कुठेल्या पेशींनी हृदय व्हायचं.. इत्यादी डीएनएच्या आज्ञावलीतून ठरतं म्हणे....

हे वाचून मनात आलं, अशा असंख्य आश्चर्यांना अंगाखांद्यावर खेळवत आपण वावरत असतो... धावत असतो एखाद्या रेल्वेसारखे... तिच्या आत आणि बाहेर असतात अशी असंख्य आश्चर्ये..! आणि सगळ्यात मोठं आश्चर्य हे की आपल्याला यातलं काहीही समजलं नाही तरी हा खेळ निर्वेध चालू असतो.

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १४०

१५.७.२००७

काल बागेत बाकावर बसले होते. तेव्हा आकाशात भिरभिरणारं एक पाखरू दिसलं... (ईशावास्य उपनिषदाचा अभ्यास सतत मनात घोळत असल्यामुळे) वाटलं 'ईशत्व' बरोबर घेऊन किती सहज मजेत भिरभिरतंय ते.... न आकाशाच्या असीमपणाची धास्ती न ईशत्वाच्या आशयाची चिंता...! एक कविताच दिसली त्याच्या रूपात...

आज वाटलं ते पाखरू आपल्यातल्या ईशत्वाशी खेळतंय ते अजाणतेपणी. जाणतेपणानं, जाणीवेचा विषय करून ईशत्वाशी खेळणं म्हणजे भक्ती.... ईश हा जाणीवेचा विषय होण्याच्या अनुभवाचा अनुभव घेत राहणं म्हणजे भक्ती... या सततच्या अनुभूतीचंच वर्णन संत तुकारामांनी 'जेथे जातो तेथे तू माझा सांगाती / चालविसी हाती धरोनिया' असं केलं असेल. आपण असतो त्या प्रत्येक क्षणाला आपलं ईशत्व (म्हणजे असणेपण) आपल्यात असतंच. त्याची जाणीव जागी होते तेव्हा त्याची सोबत असल्याचा आनंद होतो...

विषयाचा नुसता अनुभव येऊन चालत नाही त्या अनुभवात आपण उपस्थित असावं लागतं...!

***

५०

हतबलतेचा पूर्णविराम...

१६.७.२००७

'अहं'चं विश्वात्मकतेत विसर्जन करायचं तर 'अहं' म्हणजे काय, कोण हे समजून घेणं महत्त्वाचं आहे. ते समजून घेणं ही प्रक्रिया विसर्जनाच्या दिशेनंच जाणारी असू शकेल... 'अहं'चे स्वरूप समजल्यावर ते या विराटाचाच अविभाज्य भाग आहे असं कळेल. मग विसर्जन ही क्रिया वेगळी राहणारच नाही..!

पण अस्तित्ववादी तत्त्वज्ञ सार्त्र वेगळंच काही सांगताहेत. त्यांच्या मते माणसाला जाणीव असल्यामुळे माणसाचा अहं- सेल्फ वस्तुविश्वाहून वेगळा आहे. वस्तू, वनस्पती, प्राणी... सगळ्यांनी भरलेल्या विश्वाचा अविभाज्य भाग

मी, माझ्या डायरीतून.. / १४१

नाही. हे वेगळेपण समजून घ्यायचं म्हणजे जन्मानं दिलेल्या वेगळ्या सेल्फचं, देहातल्या 'मी'चं स्वरूप समजून घ्यायचं...

आध्यात्मिक 'विसर्जन' या संकल्पनेत देहात राहून देहातीत होणं अभिप्रेत आहे...या देहातल्या 'मी'चं देहात असतानाच काय ते करायचं आहे.

ईशावास्यच्या स्पष्टीकरणात हे सर्व कसं सामावून घ्यायचं? मी- 'सेल्फ'च्या 'वेगळं' असण्या-नसण्याची सांगड कशी घालायची?

*

२३.८.२००७

हैदराबाद-पुणे विमान-प्रवासात... ढगांचे प्रचंड पुंजके.. आकाश, त्यातले रंग.. क्षितिज.. सूर्यकिरणांमुळे चमकणारे ढग... त्यांच्या थरांमधून मध्येच पृथ्वीवरचे रस्ते, शेतं, घरं.. यांचं दूरदर्शन...! आकाश अगदी हाताशी असल्याइतकं जवळ, ढग त्याच्या खाली आणि त्यांच्या खाली भूतल... या हाताशी असणाऱ्या आकाशाच्या वर आणखी एक, तितकंच दूर असलेलं आकाश... एकाच दृष्टीक्षेपात तीन पातळ्या दिसत होत्या. भूतल, हाताशी आलेलं आकाश आणि वरचं / दूरचं नेहमीचं अप्राप्य आकाश... मी खालच्या पातळीपासून खूप वर गेले होते, त्या 'उंची'चं सौंदर्य, आनंद अनुभवत होते. आणि 'ते' आकाश कितीतरी दूरच होतं...! विमान प्रवास नेहमी असं भारावून टाकतो. पण ते भारावलेपण टिकत नाही घरी पोचेपर्यंत सुद्धा..!

*

१५.९.२००७

दादरला मुंबई मराठी ग्रंथ संग्रहालयात टेकायला होईल, प्रेश होता येईल म्हणून रूम बुक केली होती. त्याचा उपयोग झालाही.. नाहीही. प्रेश झालेलं रूममधून खाली उतरेपर्यंतही टिकलं नाही. दादरहून ४५ नंबरच्या मंत्रालय बसने चर्चगेटला पोचेपर्यंतचा एक प्रवासच झाला. बसमधून झालेलं 'मुंबईदर्शन' अवाक करणारं होतं. गर्दी तर खूपदा अनुभवाला येते. वाहणारी माणसं दिसतात. पण काल बसमधून जाताना लागलेली दोन मजली (?) घरांची रांग पाहताना डोळ्यांवर विश्वासच बसेना. कच्च्या भिंतींच्या छोट्या

छोट्या खोल्या आणि त्यावर माळा असावा तसा दुसरा मजला. त्यात ताठ बसताही येणार नाही इतक्या कमी उंचीचा. वर जायला शिड्या... खालच्या खोलीत, वरच्या जागेत, शिड्यांवर.. नजर पडेल तिथं उघडीवाघडी काळी हडकुळी माणसं.. लहान मुलं.. रस्त्यातही फुटपाथवर जागोजागी उघडी मळलेली माणसं झोपलेली डाराडूर... मधल्या आयलंडच्या जागी पार्क केलेल्या मोटरसायकलींवरही माणसं झोपलेली भर उन्हात भर वाहतुकीत... हे सगळं मी प्रत्यक्ष पाहात होते. अनाकलनीय, असंबद्ध उलगडणारं स्वप्न नव्हतं ते..! बसमधे विविधरंगी लोक चढत, उतरत होते.. कंडक्टर भराभर पुढे मागे होत तिकिटं देत होता. भेंडीबाजार... इत्यादी स्टॉप येत होते मागे पडत होते. सगळ्याला एक गती होती. लय होती. केव्हाही काहीही होईल अशी मनाची तयारी असलेली स्वस्थता होती त्या धावत्या गर्दीला.... प्रत्येक माणूस, इमारती, दुकानं, रस्ते.. सगळंच वापरून वापरून जुनं, मोडकळीला आल्यासारखं.... जागोजाग मोठमोठी हॉर्डींग्ज राज्यकर्त्यांच्या हसऱ्या चेहऱ्याची. कुठेही कशीही सांडलेली... वाहणारी त्यांची जनता.. तिनं काय करावं या चेहऱ्यांचं? त्यांनी काय करावं या अनावर, बेढभ जनतेचं? प्रत्येक प्रश्नापुढचा हतबलतेचा पूर्णविराम सगळ्यांनी स्वीकारलेला..!

*

१६. ९. २००७

‘मुंबई दर्शन’ अजून कुरतडतंय.... यानं मी खरंच अस्वस्थ झालीय की असाही अनुभव मिळाला हे जमा बाजूत जमा करून घेऊन चक्क छान वाटून घेतीय? छान, ग्रेट वाटण्याच्या शामियान्यात असुरक्षित वाटण्याच्या पताका फडफडत असतात आणि दुःख क्लेष त्रास होण्याच्या क्षणांना देणं चुकतं झाल्याच्या समाधानाची चमक असते का?

***

५१

हे आहे फक्त मर्यादा समजून घेणं..!

२२.९.२००७

कविता महाजन यांची 'भिन्न' कादंबरी वाचतेय. त्यातल्या वास्तव-दर्शनानं अवाक होतेय. रचिताचा नवरा विठ्ठल... तो बाहेरख्याली.. मुलं मोठी.. शिकतायत. दोघंही शिकलेली आणि नोकरी करणारी... ही लोकलनं जाणारी. निवेदनातून लेखिका विश्वदर्शन घडवतेय. खचाखच शिव्या. रचिताच्या तोंडी न शोभणाऱ्या. कुठून कुठून डोक्यात शिरलेलं भडाभडा बाहेर पडतंय कसंही कुठेही.. काही जागी भावना उत्कटपणे सुंदर होऊन प्रकटल्यायत... आत आग असेल तर धग आणि धूर् दिसेल त्या फटीतून झिरपत राहणार..!

*

२३.९.२००७

शिकता शिकता ईशावास्यचं पद्यरूपांतर होतं आहे. आज अचानक शांति-मंत्राचं पद्य-रूपांतर करून झालं. चांगलं वाटतंय... 'भिन्न'मधल्या वास्तव-दर्शनाचा मेळ कसा घालायचा या आकलनाशी? त्या आकलनाचा आनंद या दर्शनानं झाकोळलाय... अशा वास्तवांसाठी हे तत्त्वज्ञान काय करतं? हा प्रश्न विचलित करणारा आहे.

*

२६.९.२००७

'भिन्न' मधलं वास्तव-दर्शन मला इतकं विचलित करतंय की वाटतंय वास्तवाच्या पूर्ण कॅनव्हासवर हेच एक वास्तव पसरलेलं आहे... जगात अशी दुःखं, अशा विकृती, अशी हतबलता, असे भ्रमनिरास, अशा फसवणुकी, असं निगरगट्टपणे जगणं.... अजून कितीतरी किती किती परीनं चाललेलं असेल. तरी बुचाच्या झाडाचा बहर टपटपत राहतोय... विजयाबद्दल जश्र मनवले जातायत... विसर्जनाच्या मिरवणुकी निघतायत बेभान जल्लोषात... केरवारे..चहानाशते.. जेवणीखाणी... सर्व आपापल्या जागी आपापल्या तऱ्हेनं चालू आहे....!

जगताना कुणाला स्वतःचेच प्रश्न दिसतात, छळत राहतात. कुणाला

मी, माझ्या डायरीतून.. / १४४

परिसराचे, कुणाला देशाचे, कुणाला जगाचे, कुणाला विश्वाचे, कुणाला विश्वाच्या आरंभ-अंताचे...! कुणाला कोणत्या प्रश्नांनी समूळ हलवावं, मेंदूच्या पेशींवर कब्जा करून कृतीशील.. चिंतनशील बनवावं हे प्रत्येकाच्या इच्छा-कुवतीप्रमाणे ठरणार. इच्छा-कुवत आत-बाहेरच्या, आज-इथेच्या घटकांनी ठरणार. ज्याच्या वाट्याला जे येईल ते प्रामाणिकपणानं करणं तेवढंच हातात आहे आपल्या. आणि हेही की यातलं एक श्रेष्ठ दुसरं हीन असं काही नाही हे समजून घेणं...! हे असंही समजून घेता येईल की एक विशालकाय व्यक्ती अनंत कालाच्या पटावर असंख्य हातांनी निभावत असते एकेक कर्तव्य त्यांची आंतरिक सांगड कळत नाही हातांना. आपल्यातील श्वास घेणाऱ्या संस्थेला पचन संस्थेच्या कार्याचा परिचय असणार नाही. असून चालणार नाही. सर्व संस्थांच्या कार्याचं संतुलन राखलं जातं... समतोल ढळतो तेव्हा कोलमडतो डोलारा.. लहान चित्राचं असं विस्कटून जाणं मोठ्या चित्राचा तोल सांभाळणारा एक भाग ठरू शकतं... हा नियतीवाद नाही. नियतत्ववादही नाही. हे आहे फक्त मर्यादा समजून घेणं..!

*

टीम इंडियाची विजययात्रा चाललीय. त्यांना राजतिलक केलाय. 'चक दे इंडिया'च्या तालावर नाचतायत सगळी. पाऊस कोसळतोय आणि हजारो सामान्य लोक जल्लोष करतायत... विजयरथाच्या बाजूनं धावत.. फूटपाथवर, इमारतींवर उभं राहून.. खेळाडूंवर फुलांचा वर्षाव होतोय. स्तुतीचा आणि बक्षिसांचाही...

या प्रचंड गर्दीतल्या विजयरथाच्या बाजूनं धावणाऱ्या सामान्य माणसाचं मन या क्षणी किती शुद्ध असेल.... 'स्व'तून उठून देशाला विजय मिळवून देणाऱ्याचं निखळ, उत्स्फूर्त कौतुक करण्याइतकं मोठं झालं असेल..!

हेच समूह-मन हारलेल्या टीमला खाली खेचण्याइतकं खालीही येत असतं...!!

***

आपापल्या 'क्ष'ची किंमत...

२९.९.२००७

ईशावास्यच्या पहिल्या मंत्राच्या पहिल्या ओळीत आहे विश्वाचं तत्त्वज्ञान आणि दुसऱ्याच ओळीत आता-इथं जगण्याचं भान..! मी पहिल्या ओळीच्या आशयाच्या भव्यतेत हरवत होते. 'भिन्न'च्या निमित्तानं अंतर्मुख होऊन विचार करताना दुसऱ्या ओळीनं लक्ष वेधून घेतलं... मग एकूण तत्त्वज्ञान आणि दैनंदिन जगण्यातलं वास्तव यांची सांगड समजून घ्यायचा प्रयत्न झाला...

भोवतीचं क्लेशकारक वास्तव बदलायचं तर समजून घ्यावे लागतात त्याचे सर्व आयाम ज्यामुळे ते घडतंय. ते समजून घेण्यासाठी केंद्रात शिरून मग परिघावर यावं लागतं. जरा दूर गेल्याशिवाय मावत नाही पूर्ण दृश्य छायाचित्रात. फोटोग्राफरला व्हावं लागतं अलग दृश्यापासून...

जरा बाजूला होऊन विचार केला की कळतात कारणं. पण ती कारणं सामान्य नजरेला दिसतात तशी, तेवढीच नसतात. त्या कारणामागे गुंता वाढवणाऱ्या कारणांची रांगच उभी असते. उदा. एड्स का? एक.. दोन.. तीन कारणं.. ती कळूनही का टाळली जात नाहीत? तर अज्ञान, बेपर्वाई, असंयम, अगतिकता, वखवख... या गोष्टी का? तर दारिद्र्य.. माणूस असण्याचं भान नसणं.. हे का तर वाढती लोकसंख्या.. हे का? पुन्हा पुन्हा असं पतन का? तर 'निर्मिती'ची योजनाच तशी असेल..?

प्रत्येक समस्येच्या कारणांच्या मागे मागे जात राहिलं तर असे बरेच प्रश्न पडतात. मुळात हे सगळं इथं का आहे? काय स्वरूप आहे या असण्याचं? ज्यांना हे प्रश्न पडतात अगदी आतून, खूप आतून अस्वस्थ करतात ते जगण्याच्या भर माध्यान्हीतून एकेक प्रहर ओलांडत मौनाच्या गाढ निरभ्र अंधारात बसतात तप करत अस्वस्थतेचा स्फोट होईपर्यंत. तेव्हा त्यांच्या प्रज्ञेला 'मा निषाद...' सारखा टाहो फुटतो. आणि दाह शमल्यावर उमटतात ईशावास्यचे मंत्र जे उत्तर देत नाहीत इथे-आत्ताच्या प्रश्नांना. ते राहतात खूप दूर शिखरावर... पण म्हणूनच ते सार्वकालिक आणि सार्वत्रिक

होऊ शकतात.. नेहमी समकालीन ठरतात. त्यातल्या शब्दांचं डीकोडींग करत करत प्रत्येकाला मिळवता येते आपापल्या 'क्ष'ची किंमत. आपल्या काळाला अनुरूप असलेली...!

तत्त्वज्ञानाचे आदर्श अवघड असतात नेहमीच. अप्राप्य असतात. पराभव करणारे.. बिथरवणारे असतात खूपदा. तरी आवश्यक असतो त्यांचा उच्चार... त्यांचे प्रतिध्वनी निनादत राहणं अवती-भोवती आवश्यक असतं. कधी कुणाला कसा दिलासा मिळेल... आधार मिळेल कोसळत्या क्षणी काय सांगता येतं ?

*

१.११.२००७

गोवा ट्रीप भरगच्च कार्यक्रमांची.. प्रोत्साहित करणारी झाली. सर्व कार्यक्रम पार पडल्यावर स्कुटर घेऊन फिरायला गेलो. दोना पावला, मीरामार, बामणोली, काकरा, कलंगुट.. इथं मनसोक्त समुद्र अनुभवला. काकरा बीच काकरा खेड्याला लागून. अगदी लहान. तिथे मच्छीमार त्यांची कामं करत होते. अखंड रोरावत लाटा उसळवून किनाऱ्याशी धावणाऱ्या, लक्ष वेधून घेणाऱ्या समुद्राचं त्यांना कौतुक नव्हतं. अंगणात खेळत असलेल्या मुलांकडे कामात असलेल्या आईचं जसं जेवढं लक्ष असेल तसं.. तेवढंच लक्ष मच्छीमाराचं समुद्रावर होतं असं वाटलं. प्रत्यक्ष जगण्याहून काहीच मोठं नसतं.. समुद्र सुद्धा..!

'मिळून सान्याजणी'ची प्रतिनिधी उज्वला आचरेकर कडे जमलो होतो. गप्पा झाल्या. तिथं आलेली डॉ. नीलप्रभा तेलंग तिच्याकडे आलेल्या केसेसबद्दल सांगत होती... नवरा नपुंसक म्हणून घरातल्यांच्या संमतीनं दीरापासून मूल होऊ देणारी, काही वर्षांनी पाळी चुकली म्हणून भांबावलेली स्त्री, बालविधवा असून इतकी वर्षे कुणाशी (रांडांशीही) संबंध न ठेवलेली, ते अभिमानानं.. आवर्जून सांगणारी प्रौढ स्त्री.... असं आणखी काय काय... ज्यांना दोन वेळच्या जेवणाची भ्रांत असेल, ज्यांची सर्व क्षमता त्यासाठीच खर्ची पडत असेल त्यांना नीतिमान असण्याची, त्यावर चर्चा करण्याची चैन परवडत नाही..

अंतर्मुख होऊन विचार करायला लावणाऱ्या या दोन आठवणी..!

***

५३

जिज्ञासा तरी कशातून आली ?

३.१२.२००७

'ईशावास्य उपनिषदा'वरचे 'अस्तित्वनो उत्सव' हे गुजराती पुस्तक वाचतेय. गुजराती वाचताना आणि वाचल्यावर भाषा या माध्यमाची 'मजा' लक्षात येतीय. भाषा ओळखीची नसल्यामुळे, पुरेशी येत नसल्यामुळे पूर्ण आशय कळत नाहीये. पण विषय ओळखीचा असल्यामुळे मथितार्थ कळतोय. कळलेला, भावलेला आशय मनात रेंगाळणं हा जो भाग आहे तेव्हा खरी मजा येतेय. शब्दांखेरीज आशय स्पष्टपणे रेंगाळू शकत नाहीये. मूळ गुजराती शब्द लक्षात राहात नाहीयेत. त्यामुळे मनातल्या मनात अनुवाद होतोय. वाचतेय गुजराती कळतेय मराठी.... मातृभाषा आकलनात अशी काही मिसळून गेलेली असते की आकलन भाषेत होतेय हे आपल्या लक्षातही येत नाही. आशय लक्षात येतो किंवा बोलला / लिहिला जातो तेव्हा त्याची भाषेशी असलेली सांगड स्पष्ट होते. केव्हा केव्हा वाचलेलं, ऐकलेलं, पाहिलेलं, अनुभवलेलं मनात पडून असतं ते थोडीच भाषेच्या आवरणाची अडचण बाळगत असेल..!

CD च्या एवढ्याशा डिस्कवर केवळ शब्दच नाही तर पूर्ण दृश्य, भाषणे, गाणी... सर्वकाही पडून असतं ते कोणत्या रूपात? केवळ एक वायर विजेशी जोडून सगळं काही जिवंत होऊन उलगडत जातं डोळ्यांपुढे.... सगळं reduce करायचं सूक्ष्मात आणि हवं तेव्हा उलगडायचं.... सूक्ष्माची शून्यता आणि पसान्याची / उलगडण्याची अनंतता या प्रतीकातून समजून घेता येण्यासारखी आहे.

शून्याचं / nothingnessचं चैतन्याशी- energyशी सतत अनुसंधान असणं (कोणत्याही दृश्य साधनांशिवाय) तर्कानी समजून घेता येईल....

हे कोडं उलगडण्याची ओढ केवळ जिज्ञासेपुरती की जगण्याशी

मी, माझ्या डायरीतून.. / १४८

जोडण्यासाठी?... जिज्ञासा तरी कशातून आली? जगताना पडलेल्या असंख्य प्रश्नांच्या प्रेरणेतूनच ना? एक प्रश्न दुसऱ्या प्रश्नाला खो देत राहतो. हा खोखोचा खेळ उगमापर्यंत घेऊन जातो. उगमाला भिडलेल्या शेवटच्या प्रश्नांनं सुरुवातीच्या प्रश्नाला समजवावं लागत नाही. कारण पहिला प्रश्न आपल्या क्षमतेचं उत्तर मिळवून दुसऱ्या प्रश्नाला खो देऊन खाली बसलेला असतो.... शेवटच्या प्रश्नाचं उत्तर / आकलन पहिल्या प्रश्नाला झेपणार नाही.... तळागाळातला प्रश्न आणि शिखरावरचं उत्तर अशी सांगड घालता येणार नाही..!

*

‘वुई जी’ एक चिनी संकल्पना- अर्थ - ‘महासंकट’ जे आपली दिशा चुकतीय हे दाखवून / सांगून ती बदलण्याची प्रेरणा देतं...

२२.१२.२००७ च्या गतिमान ‘संतुलन’ या अंकातून.

आणखी थोडं लिहायला हवं होतं असं आता वाचताना वाटलं.

*

३१.१२.२००७

बरेच कार्यक्रम.. प्रवास.. लेखन-वाचन.. घरातलं पाहुण्यांचं येणं-जाणं... सर्व बाबतीत भरगच्च गेलेलं हे वर्ष उत्साह देणारं झालं.. धन्यवाद २००७ !

***

५४

पुढं गेल्यावरच कळतं की आपण मागे आहोत....!

१२.२.२००८

बहुभाषी कवीसंमेलनासाठी गोव्याला गेले होते. संमेलनानंतर गप्पा झाल्या. बोलताना ईशावास्य, हायडेगार हे विषय निघाले. या विषयात अधिक अभ्यास असलेल्यांबरोबर बोलताना जाणवलं की त्याविषयीच्या मी केलेल्या वाचनामुळं झालेल्या आकलनाबाबतचं माझं भारावलेपण बाळबोध, नवश्रीमंतासारखं आहे... अंतर्मुख, काहीशी अस्वस्थ झाले... अवधूत परळकर यांना, गीतेसंदर्भात अंतर्नाद अंकात त्यांनी लिहिलेल्या लेखनाला प्रतिसाद

मी, माझ्या डायरीतून.. / १४९

म्हणून एक सविस्तर पत्र लिहिलं होतं.. ते वाचून त्यांचं छान, सविस्तर उत्तर आलं. ते वाचतानाही मनात आलं की माझ्या पत्रातले प्रतिसादाचे मुद्दे, लेखनाचा सूर 'बाळबोध' आहे असं त्यांना वाटलं असेल....

खरं तर अभ्यासाचा प्रत्येक टप्पा आपल्याला समजुतीच्या वाटेवर थोडं पुढे नेत असतो. पुढं गेल्यावरच कळतं की आपण मागे आहोत.....!

*

२४.२.२००८

'मायमावशी' अंकासाठी मंगेश पाडगावकर यांनी केलेल्या अनुवादांवर लेख लिहिण्याच्या निमित्ताने त्यांनी केलेल्या वीस-पंचवीस अनुवादांपैकी सात अनुवाद वाचले. गुजराती कविता, कबीर, मीरा, सूरदास आणि शेक्सपियरची तीन नाटकं. या सर्व अनुवादांना दीर्घ प्रस्तावना आहेत.

'सूरदास' या अनुवादाच्या प्रस्तावनेत म्हटलं आहे, 'सूरदासाचे भक्ती-काव्य समजून घेण्यासाठी त्याचं चरित्र जाणून घेताना लोककथांचा आधार घ्यावा लागतो....' ते वाचताना जाणवलं की लोककथांचा अन्वयार्थ लावण्यातून सूरदासाची माहिती थोडीफार कळेल पण त्याहून अधिक त्यावेळचे लोकमानस कसे होते ते कळेल. तेव्हाचं सामान्यांचं वैचारिक मागासलेपण कळेल...

'सूरदास साक्षात्कारी संत नव्हता. त्याच्या पदांकडे भक्ती-काव्य म्हणून पाहिले पाहिजे...' प्रस्तावनेतला हा निष्कर्ष धाडसाचा वाटतो. काव्यात अनुभूती आहे की नाही कसं ठरवणार ?

या निमित्तानं सूरदास वाचताना वेगळा आनंद मिळाला. कृष्णलीलांचं वर्णन हा भक्तीप्रकार म्हणजे जगण्यातल्या सर्व गोष्टीत ईश्वर-रूप बघणं.. त्या पातळीवरचा आनंद घेणं... 'संसार' म्हणजे 'माया' किंवा खोटं किंवा पाप असं काही न मानता 'हे सर्व ईश्वर आहे' असं समजून ते भोगण्यातला आनंद घेणं.....! 'भ्रमरगीत' भागात उद्धव गोकुळात येऊन गोपींना तत्त्वज्ञान सांगतोय- इथे तत्त्वज्ञान 'प्रेम-भक्ती'च्या शेजारी ठेवून दाखवले आहे.... जे आवडेल ते घ्यावं...!

अशा भक्ती-काव्याचा पद्यात्म अनुवाद करणं सोपं नाही. त्यात अनेक

त्रुटी राहाणं स्वाभाविक आहे. पण कितीही तडजोडी कराव्या लागल्या तरी मूळ आशयाचे सर्व आयाम अनुवादकाला माहिती होतातच. त्यापासून आपण किती दूर गेलोय हे माहिती असतं..!

*

२६.२.२००८

लेखाच्या निमित्तानं छान वाचन झालं... जुन्या काळातलं काहीही वाचताना जाणवतं की संत किंवा राजे महाराजे यांच्या खेरीजचा त्या वेळचा समाज बऱ्याच बाबतीत मागासलेला होता. त्या वेळेपेक्षा आताचा समाज वैचारिकदृष्ट्या खूप पुढे गेलेला आहे. त्या काळात जे ढोबळपणे, पुन्हा पुन्हा सांगितलं जायचं ते स्वाभाविकपणे आता कालबाह्य वाटतं. सूचकतेनं, सूक्ष्म विचार सांगणारी मांडणी आता प्रेक्षक, श्रोते, वाचक यांना हवी असते. मात्र ही बौद्धिक प्रगती वरवरची आहे. माणूस म्हणून तो आतून बदललेला नाही. कारण त्याला मिळालेलं शहाणपण भाषिक आहे. आणि भाषा ही प्रत्यक्ष जगण्यापासून वेगळीच असते. जशी डबा ही वस्तू आणि डबा हा शब्द दोन वेगळ्या गोष्टी आहेत... तसंच जगण्यातलं शहाणपण आणि त्याविषयीचं बोलणं यात अंतर आहे. माणूस भाषेत, भाषेच्या पातळीवर पुढे गेला आहे. जगण्याच्या पातळीवर नाही..!

***

५५

स्व-समीक्षा

२०.३.२००८

भारत सासणे यांची तीन-चार पुस्तकं आणलीयत वाचायला. त्यांच्या एकूण साहित्यावर दिवसभराचं चर्चासत्र आहे. ऐकायला जाणार आहे. होमवर्क म्हणून वाचायचीत... त्यातली 'राहीच्या स्वप्नांचा उलगडा' ही कादंबरी आणि काही कथा वाचल्या. तेवढ्यावरून सासणे यांच्या शैलीची थोडीशी ओळख झाली. त्यावरून जाणवलं ते असं- कथावस्तुनुसार ही शैली बदलत नाही. छोटी छोटी वाक्यं.. वर्णनात सर्व सूक्ष्म छटा आणणारी. विशेषणं

मी, माझ्या डायरीतून.. / १५१

सलग... एकेका वाक्यासारखी. स्वप्नं, पाऊस, धुकं अशी प्रतिकं वारंवार येतात. कथा-कादंबरीतलं वातावरण जुनं-पुराणं.. मध्यमवयीन, मध्यमवर्गीय.. स्त्री पात्रं बऱ्यापैकी समजूतदार, धीट.. पुरुष-पात्रं निराश, उदास, आत्मविश्वास नसलेली, वेडसर, नियतीवादी, खिशात हात घालणारी..

राहीच्या स्वप्नांचा उलगडा... संधं.. त्याच त्याच वर्णनांच्या चालीनं जात विशेष काही उलगडलेलं स्पष्ट न करणारा... हा उलगडा आपण समजून घ्यायचा.. राहीला वह्या... इ. काही कारण सापडलं. पण त्यापेक्षा ते शोधताना स्वतःतल्या क्षमतांचा शोध लागला हे महत्त्वाचं... डॉक्टर आणि लेले ही हतबल आणि स्थितीशरण प्यादी.... महांकालेश्वर संस्थानिक काळातला असतो तसा नोकर, स्वतःसाठी नाही 'आमच्या'साठी ग्रंथ शोधायला आलेला हट्टी तंत्रमार्गी गोसावी, आरशात तोंड उघडून जीभ बाहेर काढून स्वतःला बघत रानकाळातलं आपलं सौंदर्य आठवत बसणाऱ्या वृद्ध आईसाहेब... त्यांना मरणाची चाहूल लागलीय पण त्यांना जगायचंय... बाळासाहेब धास्तावलेले, विक्षिप्त हसणारे, काहीतरी घडावं म्हणून काहीही नाटकं करणारे, आजूबाजूच्या सर्वांना रुबाबात वापरून घेणारे... त्यांची पत्नी उतारवयात गर्भारपण सोसणारी, बंदीवान, उमेद नसलेली.. नंतर पुत्रप्राप्तीमुळे उत्साहित झालेली... एक नर्स आणि राही एवढी पात्रं कादंबरीभर त्याच त्याच स्वभावानिशी, त्याच त्याच अंधार-उजेड-गंध-धुक्यात वावरत राहतात.... दिवाणखाना, खोल्या कितीतरी, कबूतरखाना, रानगव्याचं डोकं भिंतीवर लावलेलं हे नेपथ्य.. त्याची तीच तीच वर्णनं.... कादंबरीवाचन ठरवून पूर्ण केलं... स्वप्नांचा अर्थ उलगडण्यासाठी अबोध मन.. तळघर.. प्रतिकं इ. फ्रॉइडचे विचार आलेत. कर्मफळ सांगणारी एक कथा, आपण फुलपाखरू झालोय असं स्वप्न पडलं. (चिनी तत्त्ववेत्ता) ते स्वप्न की हे सर्व जगणं हे फुलपाखराला पडलेलं स्वप्न? असा प्रश्न पडण्याचा किस्सा.. असे काही आधार कथन-शैलीला...

एकूण सासणे यांची लेखन-शैली भारावून जाण्याइतकी आवडली नाही. एकदा वाचायला ठीक. वाचल्यावर आपल्या घडणीत काही मोलाची भर पडली असं वाटलं नाही. पण वेळ वाया गेला असंही वाटलं नाही...

*

गोव्यातल्या कार्यक्रमानंतरच्या चर्चेतून आलेली अस्वस्थता अजून छान वाटू देत नाहीये. माझ्या लेखन-शैलीबद्दलचा आत्मविश्वास विचलित झालाय. या निमित्तानं अंतर्मुख होऊन विचार करण्यातून काही सापडलं तर ठीकच आहे....

मी जे समजून घेते आहे ते स्पष्ट विवेकाच्या, बुद्धीच्या मार्गानं. त्याला स्वप्नं इत्यादी गूढांचा काही आधार घ्यावा असं मला वाटलं नाही. आणि मला जे कळलंय ते मी थेट, प्रतिकात्मक न करता मांडते आहे. अभिव्यक्तीची कसरत.. मोडतोड नाही.. माझं आकलन वैचारिक, तार्किक, बौद्धिक आहे. त्याला विवेकाची आणि आकलन क्षमतेची, चिंतनाची जोड आहे. पण ध्यान-साधनेतून किंवा जगण्यातल्या व्यापक, व्यामिश्र अनुभवातून आलेल्या अनुभूतीची जोड नाहीय... म्हणजे मुळीच नाही असं नाही. पण बौद्धिक आकलन ज्या पातळीवरचं आहे त्या पातळीवरची अनुभूती नाही... जगण्यातल्या अनुभवातून प्रतिमा, प्रतिकं येतात... त्या आशय व्यक्त करण्यासाठीच येतात असं नाही. बरेचदा त्यांच्यामुळे आतला अमूर्त आशय मूर्त होतो, स्वतःला कळतो. माझं जगणं, 'साधना' चिंतन... साधं, सरळ, एकमार्गी असल्यामुळे अणि मी माझ्या असण्याशी प्रामाणिक असल्यामुळे माझं लेखन साधं.. सरळ.. होतं आहे.

मी जगण्यातले अनेक अनुभव नाकारते आहे. भीतीपायी... शारीरिक, मानसिक बौद्धिक आळसापायी... तशा झालेल्या संस्कारातून मी बाहेर पडू इच्छित नाहीये. 'उद्ध्वस्त' व्हायची भीती वाटते मला. मी बिनधास्तपणे झोकून देत नाही स्वतःला. आता तर आवराआवर करण्याची मानसिकता डोकं वर काढायला लागली आहे. नकोच, कशाला, जाऊ दे, बास झालं हे म्हणणं सोयीचं, सोपं वाटतंय. थोडीफार उमेद, उत्साह आहे / दाखवतेय तो ह्यांच्यामुळे... परिस्थिती अनुकूल असल्यामुळे...!

*

२३.३.२००८

काल भारत सासणेंच्या साहित्यावर दिवसभर चर्चेचा कार्यक्रम झाला. सासणेंच्या लेखनाविषयी आदर वाटेल असे काही मुद्दे समजले. त्यांची

मी, माझ्या डायरीतून.. / १५३

मुलाखतही चांगली झाली. त्यातून त्यांचं प्रामाणिक, जमिनीवर पाय असलेलं, भूमिका स्पष्ट असलेलं व्यक्तिमत्व उलगडलं. प्रश्न-उत्तर थोडक्यात झाली. रमेश वरखेडेंनी त्यांच्या लेखनाचा 'इझमलेस लेखन' असा चांगला उल्लेख केला. म्हणजे कोणतीही एकच भूमिका (राजकीय इ.) न घेणं चांगलं, प्रगल्भ असा..

'जी गूढं सर्वसामान्य माणसांच्या जगण्यात भाषांतरित होतात ती माझ्या लेखनात येतात.' हे सासणे यांचं वाक्य लक्षात राहिलं.

स्वप्न म्हणजे आंतरिक उर्मी / शक्ती... इ. समजून घेता येऊ शकेल. पण अशी प्रतिकात्मक वर्णनं लिहिणं..वाचणं ही माझी आवड नाही. प्रतिकांचे अर्थ उलगडणं हे बेसलेस चिंतन होऊन बसतं असं मला वाटतं. 'राहीच्या स्वप्नांचा उलगडा' मधलं राहीचं स्वप्न आणि त्या आधारानं तिचं गावात येणं, वहांचा शोध, वहांच्या आधारानं वडलांवरचे आरोप दूर होतील ही समजूत.. त्यासाठी प्राणपणानं / प्राणापेक्षाही महत्वाचं शीलही पणाला लावून प्रयत्न करणं... हे समर्थनीय वाटलं नाही. असो. एक बरं की एकूण लेखन (जेवढं वाचलं तेवढं) फारसं न आवडूनही चर्चासत्रामुळे सासणे या लेखकाविषयी आदर वाढला..!

***

५६

प्रत्येकाला आतलं एक स्वप्न असतं...

२५.६.२००८

आज आम्ही दोघं मनीषा दीक्षितच्या घरी गेलो होतो... चौघांच्या बऱ्याच गप्पा झाल्या.. 'ताओ ऑफ फिजिक्स' या पुस्तकातल्या काही संकल्पनांवर चर्चा झाली. antiparticle म्हणजे reverse time / negative time activity.

energy / matter... जे जे व्यक्त ते भौतिक. जाणीव अव्यक्त असते.. सुपर कॉन्शसनेस म्हणजे ब्रह्म आणि देहातील जाणीव म्हणजे आत्मा असं काहीतरी वाटून गेलं.

मी, माझ्या डायरीतून.. / १५४

REM- Randum eye movement and Deep sleep असे झोपेचे दोन स्तर असतात. रेम झोपेत दिवसभराच्या सर्व गोष्टींचे मेंदूत व्यवस्थापन होते. अन्वयार्थ लावणे, दुर्लक्षित करणे, विकृत करणे (generalization, deletion, distortion) या प्रक्रियेतून स्मृतिकक्षात स्मृतिरूपात हे साठवलं जातं. माणसाचं व्यक्तित्व या स्मृतींनी बनतं.

प्रत्येकाला आतलं एक स्वप्न असतं. आणि एक बाहेरचं स्वप्न असतं. बाहेरचं स्वप्न म्हणजे जागेपणातलं जगणं. आतलं स्वप्न म्हणजे आंतर्विश्वातले विचार... बाहेरचं स्वप्न बदलायचं असेल तर आतलं स्वप्न बदलायला हवं. NLP- neuro linguistic programming या थेरपीमधे माणसाचं प्रोग्रामिंग बदललं जातं. जन्माला आल्यावर सर्व गोष्टी एका प्रोग्रामिंगनुसार चालू असतात. जीवन बदलायचं तर मूलभूत निवड, मूलभूत धारणा / विश्वास, प्रोग्रामिंग बदलायला हवं. स्वप्नात कुणीतरी पाठलाग करतंय. भीती वाटतेय. तर पुढे न पळता थांबून पाठलाग करणाराला विचारलं की का पाठलाग करतोयस? तर तो म्हणाला मी पाठलाग करत नाहीये... I am not chasing you, I am following you.... स्वप्न बदलणं म्हणजे स्वप्नाचा अन्वयार्थ बदलणं. आपणच ठरवलेलं असतं 'आपलं बुवा असं आहे'. हे ठरवणं बदलायचं...

आजच्या चर्चेत अशा काही गोष्टी समजल्या.... आपल्या समोर सगळं काही खुलं असतं. आपण आपल्या नजरेत, आपल्या दृष्टिकोनातून, आपल्या पाहण्याच्या क्षमतेनं पाहतो. आपले मूलभूत विश्वास त्यातलं एवढंच निवडतात जे स्वतःचं समर्थन करतील. बाकीचं तसंच दुर्लक्षित राहतं.....

*

२८.६.२००८

या संपूर्ण पृथ्वीवर एकाच वेळी जगत असतात असंख्य स्तरांवरची माणसं. अत्यंत प्रगल्भ ते अत्यंत हीन या दोन टोकांच्या अधल्या-मधल्या स्तरांवर असतं कुणी ना कुणी... एका 'मी'मधेही वसलेली असते ही संपूर्ण रेंज... अत्यंत प्रगल्भ ते अत्यंत हीन यांच्या मधली...!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १५५

७.७.२००८

काल अक्षरस्पर्शचा कार्यक्रम झाला. नीलिमा कढे यांनी नृत्य, शिल्प, चित्र यामधील अवकाश या विषयावर मांडणी केली. चांगली केली. कलांचा आंतरसंबंध या बद्दलचं ऐकत असताना असं वाटलं की मुळारंभाचा शोध घेण्याच्या आंतरिक उर्मीतून घेतलेल्या शोध-प्रक्रियेत जे सापडतं ते व्यक्त करण्याचे वेगवेगळे मार्ग म्हणजे वेगवेगळ्या कला. या कला म्हणजे गाभ्यातून उत्स्फूर्तपणे प्रकटलेला पूजाविधीच असेल... एक प्रकारची रिचुअल्स असतील.... परवा दीक्षितांकडे झालेल्या चर्चेत 'इन्स्टंट हीलींग' संदर्भातलं ऐकतानाही असं वाटलं की या सर्व थेरपीज, युक्त्या म्हणजेही रिचुअल्सच... मनोभावे केलेली, निर्मितीचं समाधान देणारी कोणतीही कृती म्हणजे पूजाच की..!

*

कविता लिहिताना सुचणारे शब्द वेगवेगळ्या संस्कारांच्या थरांमधून येतात... ते 'माझे' नसतात. 'माझ्या' कवितेसाठी हे सर्व थर बाजूला करत शुद्ध 'माझा' शब्द शोधायला हवा.. कवितेत आयता हातात आलेला शब्द वापरणं म्हणजे अनुभव किंवा जाणीव नीट न न्याहाळणं. स्वतःचा शब्द शोधणं म्हणजे अनुभवाचं, जाणिवेचं स्वत्व शोधणं...

***

५७

स्वतः जहाज काय आहे?

२५.१०.२००८

'मी' एक आपल्याच गतीनं चालणारं जहाज... कुणाला ते सामान्य वकुबाचं वाटतं.. कुणाला थोर वगैरे वाटतं. जहाज सामान्यही आहे आणि थोरही आहे... पण ते इतरांच्या नजरेतून.. स्वतः जहाज काय आहे? ते चालतं आहे...!

*

३०.११.२००८

दोन दिवस एस पी कॉलेजात चर्चासत्र झालं. संगीत आणि नाटक हे

मी, माझ्या डायरीतून.. / १५६

विषय होते. नवं काय काय समजलं. कोण कोण भेटलं.. छान वाटलं...

मुंबईत दहशतवादी हल्ला झाला. त्याचं सावट सगळ्यावर आहे. या वेळच्या मुंबईवरच्या हल्ल्यानं सामान्य माणूस जागा व्हायला लागलाय. त्यानं वेगवेगळ्या प्रकारे आवाज उठवलाय. राजकारण्यांना धक्के दिलेत. केंद्रात गृहमंत्री बदलले. महाराष्ट्रात मुख्यमंत्री, उपमुख्यमंत्री बदलले... लोक आता अशा गोष्टी खपवून घेणार नाहीत... सामान्य माणूस जागा होणं ही गरज आहे.

*

८.१२.२००८

"Myth of Sisyphus' या पुस्तकातला पहिला निबंध वाचून झाला. थोडं काही कळलं ते छान वाटलं. हे जग absurd आहे.. निरर्थक आहे. यात जगण्यासाठी कोणतंच समर्थन नाही. का जगायचं? याला उत्तर नाही. म्हणून मग मरायचं... पण आत्महत्या हाच absurdityचा तार्किक परिणाम / परिणती आहे का? याचा दीर्घ विचार करून निष्कर्ष काढलाय की नाही.. मरायचं नाही. उलट म्हणूनच जगायचं. जगण्याचा अर्थ ठरवण्यासाठी. जगण्याला अर्थपूर्णता देण्यासाठी.... निबंधाच्या शेवटी म्हटलंय, हा सर्व एका प्रकारानं, एका दिशेनं चाललेला विचार आहे. एवढ्यावरच थांबणं बरं नाही. But the point is to live..!

हे वाचताना 'कर्म' करतच शंभर वर्षे जगण्याची इच्छा धरावी. याहून वेगळा मार्ग नाही. हा 'ईशावास्य'मधला निष्कर्ष आठवला...

या निबंधातला आशय समजून घेताना एका टप्प्यावर मनात आलेले विचार नोंदवले आणि पुढचं वाचताना तसंच काहीसं सांगितलंय असं लक्षात आलं... या विषयी विचार करताना वाटलं की ही आतून येणारी उमज आहे. पुढे passionate understanding असा शब्दप्रयोग आलाय..! पॅशनेट म्हणजे ज्याची तीव्र आस आहे अशी समज?... यावर विचार होत राहिला.

*

२.१२.२००८

'काव्यशिल्प'च्या स्नेहसंमेलनात 'आजच्या कवितेत वास्तव-दर्शन घडतं का?' या विषयावर बोलायचं आहे....

काल एका कार्यक्रमात कवितेविषयी बोलता बोलता म्हटलं कवितेसाठी स्वतःचा शब्द शोधणं म्हणजे एकप्रकारे स्वतःचं अनावरण करणं... स्वतःचा शब्द म्हणजे स्वतःचा अनुभव, भावना... त्याच्या मूळ ऊर्जेसह व्यक्त करणारा शब्द. आणि असा शब्द शोधणं म्हणजे स्वतःचं वाटणं, भावना पकडता येणं. नेमकं काय वाटतंय ते समजून घेणं.... हे समजून घेणं म्हणजेच स्वतःचा शोध....

सामाजिक वास्तव, नाती, घटना, समोरच्या व्यक्तीचं म्हणणं... इत्यादी 'योग्य' पर्सपेक्टिव्ह मधून बघणं, समजून घेणं यासाठी सुद्धा या पातळीवरचा emotional intelligence आवश्यक आहे... पण अगदी अभ्यासपूर्ण संवेदनशीलतेनं वास्तव' समजून घेतलं तरी ते शेवटी आपल्या क्षमतेच्या दर्शनबिंदूतून घेतलेलं असतं. वास्तवाचा आपल्याला दिसलेला भागच आपण समजून घेत असतो. 'Thing in itself' आपल्याला समजतच नाही. प्रत्येकाचं 'वर्णन' हे सातापैकी एका आंधळ्यानं केलेलं वर्णन असतं.... वास्तव समग्रतेनं समजून घ्यायचं असेल तर कोणत्याही वास्तवाच्या, समस्येच्या पोटात शिरायला हवं. वास्तव घटनेचा इतिहास भूगोल माहिती असायला हवा...

आजच्या कवितेत वास्तवदर्शन घडतं का हे शोधायचं असेल तर त्याला एक उपाय आहे. आणि तो म्हणजे कवीजवळ जाणीवनिष्ठा आहे का हे पाहणं. वृत्तपत्र किंवा वृत्तवाहिन्यांमधून ओसंडणारी खरी-खोटी विधानं आणखी आक्रमकतेनं मांडणं म्हणजे वास्तव लेखन नाही. वास्तववादी कविता ही आधी खरी, चांगली कविता असली पाहिजे आणि जाणीवनिष्ठेच्या कसाला उतरलेली कविताच चांगली कविता असू शकते. अर्थात जाणवांचा पैस विस्तारत ठेवणं हे चांगला कवी आणि चांगला माणूस असण्यासाठी गरजेचं आहे.

*

३१.१२.२००८

हे वर्षही तसं भरगच्च गेलं.... बरेच कार्यक्रम झाले. त्यातले बरेच असमाधानकारक झाले... कदाचित माझी स्वतःकडून / इतरांकडूनची अपेक्षा वाढलीय...!

***

५८

हे सर्व अनाकलनीय आहे.

६.२.२००९

काल बारामती ट्रीप झाली. -Agro tourism. सकाळी एकदा बैलगाडीनं, एकदा ट्रॅक्टरमधून आणि एकदा बांधावरून चालत शेती बघितली. चिंचा गोळा केल्या.... गव्हाच्या शेतात गव्हाचे तुरे आले होते. ते तोडून त्यातला कोवळा गहू खावा म्हणून उघडून पाहिला. वरचं साल काढत गेले तर सालाखाली सालच होतं. सर्व सालं काढून टाकल्यावर आत अजून गहू झालेलाच नाही असं लक्षात आलं. खरं तर गहू म्हणून आत वेगळं काही होणार नसेलच. हीच आवरणं पुष्ट होत होत घट्ट होत जात असतील... ऊन त्यातले अनावश्यक द्राव शोषून घेत असेल आणि सगळी आवरणं एकमेकाला बिलगून राहता राहता एकरूपच होऊन जात असतील. तेव्हा टणक गहू तयार झाला असं आपल्याला वाटतं, कळतं, दिसतं प्रत्यक्ष..!

मनात आलं प्रत्येकच वस्तूवरची, घटनांवरची अशी आवरणं काढत गेलं तर आत वस्तू, घटना म्हणून काहीच मिळणार नाही. प्रत्येक वस्तू, घटना, व्यक्ती म्हणजे असंख्य आवरणांची भेंडोळी... एकेका आवरणाकडेच आपलं लक्ष जातं. ज्याला जे आवरण दिसतं, कळतं ते आवरण म्हणजेच ती व्यक्ती, घटना, वस्तू असं त्याला वाटतं.... सगळी आवरणं सगळ्यांना कळू शकणारच नाहीत. पण तशी ती आहेत, असतात.. हे 'असण्या'चं स्वरूप कळलं तरी आपण आपल्या दृष्टिकोनाबद्दल दुराग्रही राहणार नाही..!.... एकूण ट्रीप छान झाली. मजा आली.

*

१४.२.२००९

बंगलोरला सखी मंडळाच्या मेळाव्याला गेले होते. मेळावा झाल्यावर नेहाकडे गेले. तिथं Ayn Rand या लेखिकेचं 'Atlas Shrugged' हे पुस्तक पाहायला मिळालं. जरा वेळ चाळलं. सुरुवातीला आयन रँड यांची लेखनाबद्दलची मतं दिलीयत. त्यातली एक दोन अशी-

Art is a recreation of reality according to artist's meta-physical value judgements.

Creative fiction writing is a process of translating an abstraction into concrete.

अशा लेखनाच्या तीन पातळ्या.. तन्हा असतात. १- जुन्या, सर्वपरिचित कल्पना, विचार जुन्या पात्रांच्या, मिथकांच्या माध्यमातून मांडणे. २- जुन्या, सर्वपरिचित कल्पना, विचार नवनिर्मित पात्रांच्या माध्यमातून मांडणे. आणि ३- नवे विचार, कल्पना, नव्या पर्यावरणात, नवनिर्मित पात्रांच्या माध्यमातून मांडणे.

'Atlas Shrugged' या पैकी तिसऱ्या प्रकारचं लेखन असलेली दीर्घ कादंबरी आहे.

'विचार' जगण्यात उतरले पाहिजेत. अनुवादित झाले पाहिजेत. जगण्यात उतरणं म्हणजे ते 'विचार' कुणीतरी जगून दाखवतंय हे लेखनातून पटवून देता येणं. मंडलेले वेगळे विचार' व्यवहार्य आहेत असं दाखवता येणं. म्हणजे फक्त थेअरी नाही लिहायची तर ती जगण्यात apply करून दाखवायची हे आयन रँडचं ध्येय होतं.... 'विचार' जगण्यात उतरणं म्हणजे पात्रांच्या नाही, स्वतःच्या खऱ्या जगण्यात उतरणं असं मला वाटायचं... आयन रँडनी या वाटण्याला एक वेगळा आयाम दिला..!

*

१९.३.२००९

डॉ. आनंद यादव यांनी त्यांच्या 'संतसूर्य तुकाराम' या कादंबरीत भावना दुखवणारं, चुकीचं लेखन केलं म्हणून जोरदार आक्षेप घेतले गेले. त्यांनी माफी मागूनही वारकऱ्यांसारख्या समूहाने त्यांना साहित्य संमेलनाच्या

अध्यक्षपदाचा राजीनामा द्यायला भाग पाडलं... यात विरोध करणारे वारकरी आणि त्यांचे समर्थन करणारे या दोघांविषयी आदर असल्यामुळे हा टोकाचा विरोध समजून घेणं अवघड जातंय. माफी मागून, पुस्तक मागे घेऊनही 'शिक्षा' पुरेशी झाली नाही... मनात आलं, डॉ. यादव अध्यक्ष म्हणून निवडून आले नसते तर मग त्यांना कोणती शिक्षा दिली गेली असती? पुस्तक प्रसिद्ध होऊन इतके दिवस झाल्यावर आताच त्यातल्या 'आक्षेपार्ह' मजकुराकडे लक्ष कसे गेले?

अभिव्यक्तिस्वातंत्र्य म्हणजे काय? यापूर्वी कितीतरी प्रसंगात अभिव्यक्तिला विरोध करणाऱ्यांच्या विरोधात अभिव्यक्तिस्वातंत्र्याच्या बाजूने उभे राहणाऱ्यांनी ठाम भूमिका घेतली. आता मात्र या चुकीला क्षमा का नाही?

हे समजून घेण्यासाठी ती कादंबरी मिळवून वाचली. ज्याला आक्षेप घेतला गेला तो मजकूर अनावश्यक, चीप आणि फालतू वाटला. पण पूर्वग्रह न ठेवता कादंबरी वाचली तर पुढील सर्व मांडणीमुळे तुकारामांविषयी वाईट मत होणार नाही. आदरच वाटेल. आक्षेपार्ह मजकूर विसरूनच जाईल... कादंबरीत शेवटी अधोरेखित करावेत असे काही विचार आले आहेत. तरी ही कादंबरी फारशी आवडली नाही. पण न आवडणं आणि इतक्या टोकाचा विरोध करणं यात खूपच फरक आहे. यादवांनी राजीनामा दिल्यावर तो स्थगित ठेवला गेला. पण त्यांची खुर्ची रिकामी ठेवली नाही. लेखी भाषण हातात असून वाचून दाखवले नाही. स्मरणिकेत फोटो छापला गेला नाही... (खरं तर स्मरणिका केव्हाच तयार असणार) हे सर्व अनाकलनीय आहे.

पण सध्याच्या गतिमान युगात ही घटना आता केव्हाच जुनी, बिनमहत्त्वाची झाली. याबद्दल कुणाला काही देणं घेणं नाही....

***

नवा अन्वयार्थ म्हणजे नवा शोधच..!

२९.३.२००९

‘आईन्स्टाइनचे मनोविश्व’ हे डॉ. मो. रा. गुण्ये यांचं पुस्तक वाचलं. त्यातली एक इंटरस्टिंग माहिती... ‘ज्योतिर्मय कुटुंब’ म्हणजे प्रकाशाचे कुटुंब. आपल्याला दिसतो तो प्रकाश ‘ता ना पि हि नि पा जा’ या वर्णपटाचा आहे. वेगवेगळ्या फ्रिक्वेन्सीनुसार हे रंग दिसतात. ‘ता’ आणि ‘जा’ या दोन टोकांच्या पलिकडेही प्रकाश असतो. तो क्ष किरण, गामा किरण रेडिओ तरंग... अशा स्वरूपात असतो. तो आपल्याला दिसत नाही. ज्योतिर्मय कुटुंबात हे सर्व येतं..!

पराकोटीचं स्थूल आणि पराकोटीचं सूक्ष्म डोळ्याला दिसत नाही. दुर्बिण, मायक्रोस्कोपनेही पुरेसं स्पष्ट दिसत नाही. आपल्या ऐंद्रिय आकलन-क्षमतेच्या बाहेरचं सगळं गणितानं ठरतं. गणित, समीकरणं म्हणजे वेगवेगळ्या पातळीवरचे तर्कच..! ध्यान धारणेतून समजलेलं (‘ईशावास्यम् इदं सर्वम्’ सारखं) सत्य आणि या गणिताच्या आधारानं समजलेलं सत्य यात गुणात्मक फरक काय? कोणतं अधिक बरोबर?

विज्ञानात जसे पुढचे अधिकाधिक सूक्ष्म शोध लागताहेत समजुतीत बदल होतायत तसे वेद-उपनिषद कालीन ज्ञानात काही बदल होत नाहीत. आधीचं चूक ठरून नवं समोर येत नाही. त्या काळानंतर कुणीच तेवढं ‘प्रतिभा’वान झालं नाही? की जे म्हणून ठेवलंय तेच असं आहे की त्यातूनच वेगवेगळे अर्थ निघावेत. नवा अन्वयार्थ म्हणजे नवा शोधच..!

शास्त्रज्ञ आधी कल्पना करतात. ती गणिती सूत्र मांडून स्पष्ट करून घेतात आणि मग प्रत्यक्ष प्रयोग करून सिद्ध करतात. ही प्रक्रिया महत्त्वाची आहे. ‘आध्यात्मिक संकल्पना, निष्कर्ष’ ही ध्यान-धारणेतून गवसलेली सत्ये असतात. ती शब्दबद्ध केली तरी त्याचं डीकोडींग करून सत्यापर्यंत पोचण्याची प्रक्रिया वैयक्तिक राहते. ती ज्याच्या त्याच्या मनातल्या ‘प्रयोग शाळेत’ व्हावी लागते.

पण सध्याचा काळ घाबरवणारा, गोंधळवणारा आहे. विज्ञानानं धुवांधार ओतलेल्या 'सुविधां'नी सगळी व्यवस्था विस्कटून टाकलीय. सगळ्याला एक भयंकर गती आलीय. सगळं भराभर जुनं, कालबाह्य होतंय... सगळेच हरवल्यासारखे, बिथरल्यासारखे झालेत. आणि गंमत म्हणजे हे कुणाला जाणवतही नाहीये. कुणीतरी खो दिला की पटकन उठायचं खेळाचा नियम पाळत आणि पाठ दिसेल त्याला खो देऊन बसायचं.... उठ - बस करत पळापळ चालतीय नुसती.... आतल्या प्रयोगशाळेत बसायला कुणाला वेळ नाही..!

*

२८.५.२००९

संगीता, गिरिजा या गोव्याच्या मैत्रिणी आल्या होत्या. घरगुती कवीसंमेलन, गप्पा झाल्या. संगीताकडून बायालॉजीतल्या काही संकल्पना समजल्या. ऐकताना थरार जाणवला. शरीरशास्त्रीय दृष्ट्या 'जाणीव' म्हणजे नक्की काय? ती कुठे असते ते कळलेलं नाही असं ती म्हणाली. (ती बायालॉजीची प्राध्यापक आहे)

कमावलेल्या शहाणपणाचं मृत्युनंतर मेडीकली काय होत असेल? यावर पुन्हा विचार होत राहिला... शहाणपण, ज्ञान याचं 'मॅटर' काय? ते केवळ भाषिक स्वरूपात असेल की मेंदूतील प्रोग्रॅमिंगचा भाग झालेलं असेल? एखाद्या सीडीमध्ये बरंच काय काय असतं. सीडीप्लेअरमध्ये टाकून तो ऑन केल्यावर त्यातलं सर्व आपल्यासमोर साकारतं. पण सीडी लावली जात नाही तोपर्यंत ती एक निर्जीव असा भौतिक पदार्थ असते. माणूस सीडीप्लेअरसारखा असतो आणि या प्लेअरमध्ये असंख्य सीड्या एकाच वेळी घालूनच ठेवलेल्या असतात. 'विद्युतप्रवाह'ही अखंड वाहात असतो. कोणतीही सीडी केव्हाही चालू होऊ शकते. पण चैतन्यप्रवाह थांबल्यावर उरतो केवळ एक भौतिक पदार्थ- देह, जो जाळल्यावर त्याच्या नावचं असं काहीही उरत नाही.

कमावलेलं शहाणपण याच जगण्यातही वेळेवर उपयोगी पडत नाही खरंतर. जिवंतपणीच त्याची वाट लागलेली असते. मृत्युबरोबर नष्ट व्हायलाही काही राहिलेलं नसतं

*

१५.१०.२००९

समोरच्या बुचाच्या फुलांच्या झाडाचा बुंधा निम्म्यातून वरच्या सर्व फांद्यांसह तुटून पडला अचानक. वारा नव्हता. काही कारण नव्हतं.... कडकड आवाज झाला. सगळी धावली. झाड पडलं.. झाड पडलं म्हणत.. मुलं पडलेल्या बुंध्यावर चढून नाचायला लागली. 'मी झाडावर चढलो बघ'... एक मुलगा म्हणाला. बाकीची नाचायला लागली. कुणी म्हणालं, खाली गाड्या नव्हत्या, मुलं.. माणसं नव्हती म्हणून बरं.. कुणी म्हणालं, मी म्हणतच होतो एवढं वाढलंय पडेल एखादेवेळी... एक मुलगी म्हणाली, त्यावर पक्ष्यांची घरटी होती का हो?...

लगेच झाड तोडून तोडून बाजूला करायला सुरुवात झाली. थोड्याच वेळात वर्दळीला जागा साफ झाली. झाड कसं तुटलं? काय झालं असेल? मागे राहिलेल्या झाडाला काय वाटलं असेल?

*

३१.१२.२००९

रमेश गोविंद वैद्य यांच्या 'काव्यसप्ताह' या कार्यक्रमात माझी मुलाखत झाली. आश्लेषा महाजन आणि अनील किणीकर यांनी घेतली. कार्यक्रम छान झाला. सुरुवातीला 'इसीलिए शायद' या माझ्या हिंदी कवितासंग्रहाचं प्रकाशन झालं. नंतर जेवण..आईस्क्रीम पार्टी झाली... एकूण मजा आली. वर्षाची अखेर समाधानकारक आणि उत्साहवर्धक झाली.

***

६०

जे आहे ते आहे..!

२५.१.२०१०

दोन ठरलेली कवीसंमेलनं, बोरन्हाण- हळदीकुंकू कार्यक्रम आणि माझा वाढदिवस... सर्व छान पार पडलं. मजा आली... साठीचा टप्पा ओलांडला. कृतकृत्य वाटण्यासारख्या बऱ्याच गोष्टी झाल्या आहेत. वाढदिवसानिमित्त

मी, माझ्या डायरीतून.. / १६४

दिलीपनं फोटो काढता येतील असा मोबाईल भेट दिला. विक्रमनी हँडसेट हातात आणून दिला. ह्यांनी कार्ड आणलं. सचिननं रीचार्ज करून फोन चालू करून दिला. सगळं वाढदिवशीच..!

फोटो काढता येणाऱ्या या छोट्याशा मोबाईलनं माझ्यासाठी अभिव्यक्तीचं एक नवं दालन खुलं केलं...!

*

५.२.२०१०

राज्य मराठी विकास संस्थेच्या संचालक व उपसंचालक पदासाठी व्यक्तींची निवड करणाऱ्या निवडसमितीची सदस्य म्हणून माझी निवड झाल्याचे पत्र शासनाकडून आले आहे.... महाराष्ट्र राज्य सिंहावलोकन परिषदेचेही निमंत्रण आले आहे. वेगवेगळ्या क्षेत्रातील क्रियावान 'पंडितांची' ही परिषद आहे. अशा एक हजार निमंत्रितांत माझं नाव आहे..! अशा गोष्टी सहज स्वीकारता येत नाहीत. यासाठी आपण पात्र आहोत का असा विचलित करणारा विचार अस्वस्थ करतो. व्यक्ती म्हणून घडण होताना पहिली २०-२१ वर्षे झापडबंद अवस्थेत गेली. आणि नंतरची ८-१० वर्षे भानावर येण्यात, स्थिरावण्यात गेली. सगळ्याची सुरुवात व्हायलाच उशीर झाला.... बाह्य जगातल्या घडामोडींचा आवाका, अंदाज, ज्ञान हे सगळं दूर राहिलं... त्यामुळे आत्मविश्वास वाटत नाही... लोप्रोफाईल राहिलं जातं.. त्याचंही काही महत्त्व आहेच म्हणा... असो. जे आहे ते आहे..!

*

८.३.२०१०

आज महिला आरक्षण विधेयक संमत झालं नाही. सहा वेळा गोंधळामुळे राज्यसभा स्थगित करावी लागली. दोघांनी विधेयकच फाडून टाकलं. हे असभ्य वर्तन बघून अवाक व्हायला झालंय..!

*

२७.३.२०१०

साहित्य संमेलन चालू आहे. आज सकाळी श्याम मनोहर आणि मेघना

पेठे यांची मुलाखत होती. प्रश्न पडणं, शोध घेणं, स्वतःशी प्रामाणिक राहाणं, खरं लिहिणं, डायरी लिहिणं... असे मुद्दे होते. ऐकायला छान वाटलं.

*

४.७.२०१०

काल इमेल करायला शिकले. परागनं माझी वेबसाईट बनवलीय. त्याची लिंक फेसबुकवर टाकलीय. तीस जणांनी पाहिली अशी नोंद आलीय. या नव्या तंत्रानं प्रभावित होताना गोंधळायला झालंय. लिहिलेले, छापलेले शब्द कॉम्प्युटरच्या पडद्यावर दिसून नको तेव्हा बंद करता येतील. त्यांची अडगळ राहणार नाही.. या नव्या तंत्राशी जमवून घ्यायला हवं...

मोबाईलनं फोटो काढण्याचा छंद जडवलाय. फोटो काढताना नकळत दृश्य वाचली जातात.. तेव्हा जाणवलेल्या प्रक्रियेच्या कविता झाल्यायत. या कविता म्हणजे 'छायाचित्र चौकटी आणि दृश्य' यातलं नातं उमगणं... पहिल्या कवितेत म्हटलंय, छायाचित्र म्हणजे अनंत काळाच्या प्रवाहातला एक थेंब चौकटीत पकडून ठेवणं.. थेंबातल्या प्रतिबिंबात मावतं तेवढंच उतरतं छायाचित्रात पण केवळ एक चौकट देऊन पूर्णतेचा सुखावणारा अनुभव देतं ते नजरेला आणि दृश्यालाही..!

इंटरनेटसाठी नवा मोबाईल घेतलाय. त्यावर काम करणं जमायला लागलंय. मजा येतेय. हे नवं वळण आकलनाच्या नव्या तिळ्यावर नेणारं आहे असं वाटलं...!

***

६१

प्रगल्भ अवस्था कोणती?

१.१०.२०१०

आज एक तारीख म्हणून प्लॅनर तयार केलाय. करायच्या गोष्टी बऱ्याच आहेत. उत्साह आहेही... नाहीही... आकाशवाणीचं कॉर्टेक्ट आलंय बालोद्यानमधे कविता वाचण्यासाठी. 'मायमावशी' अंकासाठी लेख लिहायचाय. चालू कामं हातात आहेतच. आगामी 'पुस्तके' स्वप्नांसारखी समोर आहेत. तब्येत ठीक

मी, माझ्या डायरीतून.. / १६६

आहे. तरी परतीचे विचार सगळ्यातली हवा काढून घेतायत... काल दुर्गा भागवतांवर चर्चासत्र होतं. त्या म्हणायच्या म्हणे, 'मला जगण्याचं सुख वाटतं'.... मिळालेला प्रत्येक दिवस बक्षिसासारखा साजरा करायचा.. खरंतर मीही असा विचार करायला हवा. पण सगळ्या बाबतीत एक साचलेपण आलंय. त्याला आपणच गती द्यायला हवी ना?.. (आत्ता वाचतानाही दमायला होतंय इतकं काय काय चाललेलं असताना साचलेपण कसं ? असं वाटलं हे लिहिताना.)

*

६.१०.२०१०

काल एका मंडळात बोरकरांवरच्या कवितांचा कार्यक्रम ऐकायला जायचं होतं. वादळी पावसाच्या भीतीचं निमित्त करून जायचं टाळायला बघत होतं मन. कविता ऐकण्यापेक्षा कार्यक्रम करणाऱ्यांना आनंद द्यायला जायचं होतं.. पण उत्साह नव्हता. आतून अगदी नको वाटत असताना गेले. पाऊस आला नाही. काही त्रास झाला नाही... पण परतताना कार्यक्रमातल्या सगळ्या गोष्टी फारच बालीश वाटत होत्या... हे वाटणं, सगळं किरकोळ.. फालतू वाटणं चुकीचं आहे असं मनाला समजावत राहिले....

जगण्यातलं बालीश सुख किंवा तुच्छ / निरर्थक भाव यांना ओलांडणारी प्रगल्भ अवस्था कोणती? बालीशपणा जाणूनही त्यात रमणं ही? ही प्रगल्भता की स्वतःला फसवणं?

'ईशावास्य' मधे शंभर वर्षे जगण्याची इच्छा धरावी असं का म्हटलं असेल?... असं म्हणण्याआधी 'कर्म करत..' हे महत्त्वाचे शब्द आहेत. जन्माला आल्यावर कर्म करणं अनिवार्य आहे. ती टाळण्यासाठी संन्यास तर नाहीच पण मरणाची पळवाटही धरायची नाही. कर्म करतच जगायचं असं म्हणण्यात जगराहाटी / जीवनचक्र चालू ठेवणं, 'ऋत'च्या (निसर्ग नियम..) विरोधात न जाणं अभिप्रेत आहे?... आपलं भलं-बुरं.. लहान-मोठं जीवन जगणं (जगण्याला पर्याय नाहीच... असंही पुढं म्हटलेलं आहे.) म्हणजे विश्वाच्या कायद्याचं पालन करणं ही जाण ठेवून 'सामान्य' (असलं तरी) जगणं ही प्रगल्भता असेल?

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १६७

२७.१०.२०१०

सध्या वाचन कमी झालंय. जे वाचतेय त्यानं विचारमंथन होत नाहीये. नवं, नव्यानं काही कळत नाहीये. त्यामुळं डायरीलेखन म्हणजे दिनचर्येच्या नोंदी इतकंच होतंय. मनातली प्रश्नोत्तरं थांबल्यासारखी झालीयत.

*

१०.१२.२०१०

आनंद हर्ड्डीकरांनी दिलेलं 'The Riddle of the Self' by F. T. Mikhailov हे पुस्तक पाहातेय.... त्यात सुरुवातीलाच म्हटलंय- At each new departure it seems to man that the time of real knowledge has come. आतापर्यंत आपण अज्ञानाच्या आणि गैरसमजुतीच्या अंधारातच वावरत होतो. But as a poet said, superstitions are but the ruins of old truths...! Everything that is new brings with it a new confidence....

***

भाग ४
(२०११ ते २०१५)

६२

स्वेच्छामरणाविषयी...

१.२.२०११

लहानपणापासूनचा अस्वस्थ ध्यास आणि २००६ पासूनचा प्रत्यक्ष अभ्यास याच्या घुसळणीतून 'ईशावास्यम् इदं सर्वम् : एक आकलन-प्रवास' या पुस्तकाचं हस्तलिखित तयार झालं. हे काम व्हावं अशी त्या कामाचीच इच्छा असल्यासारख्या काही गोष्टी घडल्या. पुन्हा पुन्हा तपासून फायनल केलेलं स्क्रिप्ट राजहंस प्रकाशनाकडे सुपूर्द केलं. राजहंसचे संपादक आनंद हर्डीकर चांगलं बोलले. लवकरच करू म्हणाले.

४.२. २०११

'ईशावास्यम् इदं सर्वम्..'चं मनोगत वाचून माजगावकर यांचा फोन आला अभिनंदन करण्यासाठी. 'या विषयावर जसं पुस्तक असायला हवं होतं तसं हे असेल असं वाटतंय' असं म्हणाले. स्क्रिप्ट देताना लेखनाबद्दल मी समाधानी होतेच. त्यांचा फोन आल्यावर आणखी समाधान झालं..!

*

२६.२.२०११

मंगला आठल्येकरचं 'जगायचीही सक्ती आहे' हे पुस्तक वाचतेय. बरीच पुनरावृत्ती वाटतेय... त्यातले मुद्दे खोडता येण्यासारखे नाहीत. तरी पटत नाहीये. इच्छामरण हा गुन्हाच आहे असं म्हणण्याकडे कल होतोय... सर्वांसाठी एक नियम / कायदा करावा असा हा विषय नाही. हा निर्णय ज्याचा त्यानं घ्यावा....

*

१.३.२०११

'जगायचीही सक्ती आहे' हे पुस्तक वाचताना बरेच विचार मनात येत

आहेत....

ज्या अनेक सामाजिक प्रश्नांसंदर्भात शहरांमधून बुद्धिवाद्यांमधे चर्चा होतात, त्याला चळवळींचं रूप येतं त्या प्रश्नांना 'सामान्य' माणसं सहज सामोरी जातात, गवगवा न करता त्याचा स्वीकार करतात.... त्यापैकी स्वेच्छामरण / दयामरणाचा प्रश्न सर्वात सहजपणे हाताळला जातो. 'अनावश्यक' उपचार त्यांना बंद करावेच लागतात. परवडतच नाहीत... घरी आलेल्या पेशंटची ते यथाशक्ती सेवा करतात आणि त्याला सुखाने मरू देतात....

अगदी शेवटच्या अवस्थेतही स्वेच्छामरण / दयामरण हा गुन्हाच आहे. कारण ती 'ऋत' (निसर्ग-नियम... विश्वाचा कायदा) च्या विरोधातील कृती आहे.

कृत्रिम साधनांच्या आधारे जगणं हेही 'ऋत'विरोधी नाही का? असं वाटू शकेल. पण तशा जगण्याची सुरुवात चाळीशीपासूनच होते.... चष्मा, कृत्रिम दात, व्हिटॅमिन्स, बी पी, डायबेटिस, औषधांच्या गोळ्या, श्रवणयंत्र... अशा अनेक टेकूंनी शरीराची गुढी उभी ठेवली जाते.

पूर्णतः परावलंबी झालेल्या / शरीरावर मेंदूचं नियंत्रण नसलेल्या म्हणजे समजतंय की नाही हे कोणत्याही प्रतिक्रियांनी दुसऱ्यांपर्यंत पोचवता येत नसलेल्या अवस्थेचा स्तर कोणता? व्यक्तिगत जगण्याच्या संदर्भातल्या निरुपयोगी अवस्थेला 'ऋत' संदर्भातही निरुपयोगी म्हणता येईल का?

मला भावनिकदृष्ट्या वैयक्तिक दृष्टिकोनातून, विवेक दृष्ट्याही दयामरण / स्वेच्छामरण स्वीकार्य वाटतं. पण तत्त्वतः तो गुन्हाच आहे. त्याला कायद्याने सार्वत्रिक संरक्षण मिळू नये असं वाटतं.... केवळ कायद्याचा दुरुपयोग होईल म्हणून नव्हे. तर कायदा असो नसो लोकांना जे जसं जेव्हा करायचं तसंच ते करतात आणि माणसाच्या कायद्यापलिकडल्या कायद्यात ते बसणारं नाही म्हणून..!

*

२.३.२०११

कुटुंब-नियोजन म्हणजे जिवांची जन्माला येण्याची संधीच हिरावून घेणं

मी, माझ्या डायरीतून.. / १७०

आणि फाशीची शिक्षा म्हणजे जगणं हिरावून घेणं.. पण माणसानं माणसाच्या भल्यासाठी हे स्वीकारलं, कायदे केले. तसंच काही दिवसांनी लोकसंख्या वाढ रोखण्यासाठी वेगवेगळ्या कारणांनी 'निरुपयोगी' ठरलेल्यांना जगण्याचा अधिकार नाही असा कायदा केला जाणं शक्य आहे....

*

२०.३.२०११

पिंपरीला दादांना भेटून आलो. ८०च्या पुढे वय. आय सी यु मधे ठेवलं होतं. आता बाहेर आणलंय. भेटल्यावर त्यांनीच आमचे हसत स्वागत केले. कसे आहात विचारले. सगळीकडे नळ्या लावलेल्या. खाण्यावर नियंत्रण... श्वास घ्यायला त्रास... युरीनचा त्रास.. पण तोंडानं म्हणत होते आनंदी आनंद आहे. सगळं छान होणार आहे... काही अडचण नाही. श्वासासाठी तोंडावर व्हेटिलेटर लावलेला तरी 'ओम नमः शिवाय' म्हणत होते. त्यांच्या या प्रतिक्रियांचं, इतकं प्रसन्न असण्याचं आश्चर्य आणि कौतुक वाटलं...!

शेवटच्या अवस्थेला असं सामोरं जाता येणंही शक्य आहे..!

***

६३

घुमान अभ्यास सहल

२७.३.२०११

पुणे विद्यापीठाच्या संत नामदेव अध्यासनातर्फे नामदेवांचे कार्यक्षेत्र असलेल्या घुमान (पंजाब) येथे स्टडी टूर ठरली होती. त्यात सहभागी होण्याची संधी आम्हाला मिळाली. तिथे नामदेवांचा हरिपाठ पारायण, भजन इ. आहे. त्यात म्हणण्याची नामदेवांची आरती आणि नामदेवांचे पसायदान यांचा हिंदी अनुवाद करून दिला. तिथल्या वातावरणात मिसळून तिथला आनंद / भक्तीभावाचा अनुभव घेण्याचा प्रयत्न करायचाय... भक्ती अभ्यासाच्या 'रेसिपी'ज बऱ्याच वाचून लिहून झाल्यायत. आता प्रत्यक्ष स्वयंपाक बनवायचा अनुभव घेण्याची संधी या दृष्टीनं घुमानला जायचं आहे...

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १७१

४.४.२०११

घुमानला जाऊन आलो. एक धावती ट्रीप झाली. खऱ्या भक्तीभावाची प्रचिती एकदाच आली. आमच्या बरोबर आलेल्या वनारसे पती-पत्नीच्या भजनाला एक शीख भक्त तबल्यावर साथ करत होता तेव्हा... त्याला मराठी भजनं कळतही नसतील पण त्याच्याकडे पाहून तो भक्तीभावानं वाजवत होता असं जाणवलं.. त्याच्या रूपात भक्तीचं दुरून दर्शन झालं..!

एकूण ट्रीपमधे घरी येईपर्यंत बऱ्याच अडचणी आल्या..... सुवर्ण मंदीर, वाघाबॉर्डर, जालियनवाला बाग, राधास्वामी मंदीर, जालंधर येथील वैष्णवीदेवी मंदीर.. यांना भोज्याला शिवून आल्यासारखी धावती भेट झाली. दोन ठिकाणी गुपमधली माणसं हरवली. त्यांची शोधाशोध.. पोलीस कंप्लेट.. यात सगळ्यांचाच खोळंबा झाला. वाट पाहण्याच्या कसोटीच्या वेळात सर्वांनी हास्य-विनोद, गाणी, गप्पा करून मजा आणली...

पहिल्या दिवशी (३० मार्च) सकाळी नामदेवांच्या पाच मंदिरांचे दर्शन झाले. आणि दुपारी सर्वांनी मिळून भारत-पाक सेमी फायनल मॅच बघितली. फटाके वाजवून विजय जल्लोषात साजरा केला. परतीच्या रेल्वे-प्रवासात फायनल मॅच मोबाईलवर स्कोअर विचारत ऐकली आणि जिंकल्यावर हल्लागुल्ला केला. बाहेर, समूहात मॅचचा असा आनंद घेण्याचा अनुभव संस्मरणीय झाला.

जालंधरला गाडी पाचच मिनिटं थांबणार होती तेवढ्यात सगळ्यांनी कसं चढायचं याचं टेन्शन होतं. गाडी वेळेवर आली पण वेगळ्या प्लॅटफॉर्मवर.. मग धावाधाव.. आमची स्वतंत्र बोगी होती. ती सापडली. पण आतून बंद केलेली. ती टीसीला सांगून उघडून घेतली. पण आत लाइट नव्हते. रात्री २-२.३० ची वेळ. अंधारात घुसाघुशी.. सामान खिडकीतून टाकणं... सगळं झालं. मग टीसीनं आत येऊन दिवे चालू केले. हळू हळू स्थिरस्थावर झालं. ... आमच्याच मुळे गाडी लेट होत गेली. पण पाणी संपलं मग स्टेशनवर पाणी भरण्यासाठी दोनदा चेन ओढून गाडी थांबवली. त्यावरून भांडणं.. तक्रारी.. पोलीस.. इ. झालं.

गाडी दोन अडीच तास लेट झाली. वंदनाचे मिस्टर गाडी घेऊन आले होते. पण गाडीपर्यंत येण्यात दमछाक झाली. त्यांनी नो पार्किंगमधे गाडी

लावली होती. पुन्हा पोलीस.. वाद.. अखेर निघालो. गप्पा हसणं करत. वाटेत पुढच्या गाडीला धडक होता होता वाचली. जोरात ब्रेक लावला.. मागे कुणी नव्हतं लगेच त्यामुळं मागून धडक बसायचंही वाचलं...

एकूण ट्रीपमध्ये तब्येत चांगली राहिली. ऊन.. थंडी.. चालण्याची दगदग, वेगळं खाणं पिणं.. सगळ्याशी जमवून घेता आलं. सगळ्या हास्य-विनोद गप्पांमध्ये थोडा थोडा भाग घेतला... थोडी थोडी चिडचिड झाली. माणसांशी वागताना खुली उदारता दाखवता आली नाही. स्व पलिकडे डोकावता आलं नाही...

संत नामदेव पायी चालत इतक्या दूर पोचले... तिथं जाऊन त्यांचं कार्य समजून घेताना मला स्व पलिकडेही डोकावता आलं नाही...! भक्तीभावाची अनुभूती तर दूरच...

*

२४.८.२०११

अण्णा हजारे यांच्या उपोषणाचा आज नववा दिवस. देशभरातून त्यांना उत्स्फूर्त पाठिंबा मिळतो आहे. 'भ्रष्टाचार-विरोधी आंदोलनाचा विजय' होऊ घातला आहे.... नीतीमूल्यांची घसरण होते आहे तरी प्रत्येकाच्या अंतर्मनात नीतीमूल्यांविषयी आदर आहे... निस्वार्थी, नैतिक वर्तन करणाराला अजून मान मिळतो आहे याचं दर्शन या आंदोलनानं दिलं.

भ्रष्टाचाराची झळ प्रत्येकाला बसते आहे. प्रत्येकाच्या मनात त्याविषयी चीड आहे. त्याची छोटी छोटी स्फुरणं एकत्र आलीयत.... त्यांना अण्णांच्या रूपात नेता मिळालाय. आंदोलनकर्त्यांवर आक्षेपही घेतले जातायत की ते सरकारला वेठीस धरतायत.. आडमुठेपणा करतायत... पण कुणी तरी केव्हातरी असं लावून धरायला हवंच.. कुणी याला केवळ एक वावटळ म्हणून भारावलेपणातली हवाही काढून घेत होतं...

निदर्शनं करत, घोषणा देत निघालेल्या एका मोर्चाबरोबर थोडं चालून त्यात सहभागी झाल्याचं क्षीण समाधान मिळवलं. अण्णांच्या उपोषणाला पाठिंबा म्हणून एक वेळचा चहा / कॉफी बंद करावी असं ठरवत होते. पण एकदाही जमलं नाही. तेवढा निर्धार केला गेला नाही....

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / १७३

मीरेची भक्ती ही काय चीज आहे?

१७.९.२०११

मुंबई विद्यापीठात मंगेश पाडगावकर यांच्या अनुवादांवर चर्चासत्र आयोजित केलंय. त्यात मला त्यांच्या 'मीरा' या अनुवादावर निबंध सादर करायचा आहे. त्या निमित्तानं मीरेविषयी कुठून कुठून माहिती मिळवतेय. त्यात आशा साठे यांनी किरण नगरकर यांच्या ककळड (Cuckold) कादंबरीचं नाव सांगितलं. या मूळ इंग्रजी कादंबरीचा मराठी अनुवाद 'प्रतिस्पर्धी' या सौम्य नावानं रेखा सबनीस यांनी केला आहे. ती कादंबरी मिळवली... मीरेची भक्ती ही काय चीज आहे? हे समजून घेणं अवघड आहे. त्या दिशेनं विचार... वाचन घडू लागलं आहे. या कादंबरीत त्याचा शोध लागतोय का बघतेय...

'जीवनात रंगीत तालमीला वाव नसतो..'

तिला आपली उत्कटता काव्यात व्यक्त करायला आवडायची. तिचं नाच, गाणं म्हणजे फक्त तिच्या कवितेचं वेगळं आणि विस्तृत स्वरूप..'

'माझ्या बायकोने शांत हळूवारपणे आपल्या मनाचा शोध घेत संगीताची सुरुवात केली. हा वेगळाच विस्तार होता. प्रमाणबद्ध नसूनही अस्ताव्यस्त नसलेला. तिचं संगीत म्हणजे शुद्ध आनंद...'

अशी टिपून घेण्यासारखी बरीच वाक्यं या कादंबरीत आहेत. वाचताना ती आपली पकड घेते. पूर्ण केल्याशिवाय ठेवता येत नाही. विशेष म्हणजे अनुवाद असूनही लेखनातला प्रवाहीपणा कुठेही कमी वाटत नाही की भाषेत कृत्रिमता जाणवत नाही.

मीरेचा पती- युवराज भोजराजाविषयी ऐतिहासिक माहिती फारशी उपलब्ध नसताना ६०० पानी कादंबरी लिहिणं म्हणजे कमाल आहे. युद्धनीती, राजघराण्यातलं वातावरण, कटकारस्थानं, वेगवेगळ्या व्यक्तीरेखा, निसर्ग वर्णन, संगीताविषयीचं भाष्य, स्त्रियांशी आलेल्या वेगवेगळ्या स्तरांवरच्या संबंधांची सूक्ष्म तपशिलासह वर्णनं, मीराबाईशी असलेलं नातं (पूर्ण कादंबरीत

‘मीरा’ हे नाव एकदाही येत नाही. मेरठच्या राजाची कन्या, राजकुमारी, राजकन्या, बायको, हिरवे डोळेवाली, छोटी संतमाई.. असे तिचे उल्लेख आहेत.) हे सर्व खरंखुरं वाटावं इतकं प्रभावी लेखन ज्ञालं आहे.

मीराबाईच्या भक्तीचं स्वरूप नक्की काय असेल ? या प्रश्नाचं उत्तर प्रश्न स्वरूपातच मिळतं. पण तिच्या निस्सिमतेचा प्रभाव भोजराजावरही होता आणि घरातील व समाजातील सर्वांवर होता. तिला छोटी संतमाई म्हटलं जाऊ लागलं होतं.... भोजराजा तिचं ‘प्रेम’ समजून घेतो, तिचा आदर करतो पण द्वेषही करतो, राग राग करतो. पण शेवटी (कादंबरीत तरी) तिचाच मार्ग अनुसरतो.... शेवटी बन्सीबाजाला मारायला धावणं आणि त्याच्याशी एकरूप होणं यातून त्याची द्विधा मनःस्थिती परिसीमा गाठते.

वाचताना मनात येत राहिलं, मीराबाईनं कृष्ण-प्रेमात स्वतःला बुडवून घेतलं, त्यात ‘भक्ती’खेरीज आणखी कुठली प्रेरणा असेल काय?... म्हणजे पहिल्याच ‘रात्री’चा अनुभव लक्षात घेऊन, चितोडचं कौटुंबिक.. राजकीय वातावरण बघून मीरा सगळ्यापासून अलिप्त झाली असेल काय?... एक प्रकारे स्वतः अलिप्त होऊन भोजराजाची झाकली मूठ ठेवली असेल का? की मीराबाईनं भोजराजाचं नुकसान केलं... त्याला सतत द्वेष करायला लावून विचलित करून? सगळी सूत्र हातात घेऊन कर्मावतीचं कारस्थान मोडून काढून भोजराजाला गादीवर बसवण्यात मीरेनं पुढाकार घेतला असता तर बाबराशी झालेल्या युद्दाला.. इतिहासाला.. वेगळं वळण मिळालं असतं का?

पूर्ण कादंबरीभर भोजराजाचं परोपरीचं मनोगत वाचूनही भोजराजाचं एकच एक रूप साकारत नाही... इतिहासात गडप झालेल्या त्याच्या व्यक्तिमत्त्वाच्या वेगवेगळ्या प्रतिमा साकारता येण्याच्या शक्यता सूचित करून ठेवल्यात. मीराबाईच्या जनमानसातील प्रतिमेला धक्का लावलेला नाही. उलट ती तिच्या काळातच छोटी संतमाई म्हणून मान्यता पावली.. तिचा छळ झाला तो सावत्र सासू आणि दिराकडून.. पती-सासू-सासऱ्याकडून नाही...

‘ती एक व संपूर्ण, बंदिस्त वर्तुळ झाली होती. ज्यात त्याला जागा

नव्हती. ती आणि बन्सीबाज एकमेकात परिपूर्ण गुंतले होते. त्या वर्तुळात शिरकाव अशक्य. त्याला वगळण्यात आलं होतं...'

आजूबाजूच्या जगाचं भान विसरायला लावणारा हा सर्वव्यापी अत्यानंद एका साधारण मानवाला कसा शक्य होता?'

मीराबाईचं व्यक्तित्व आणि तिच्या भक्तीचं स्वरूप कादंबरीतील अशा काही जागांमधून समजून घेता येतं...

*

३.१०.२०११

मुंबई विद्यपीठातल्या चर्चासत्रात सहभागी होण्याचा अनुभव बरंच काही शिकवणारा झाला. अनुवादासंदर्भात नवीन विचार, दृष्टिकोन मिळाला. अनुवादाचं मूल्यमापन करताना फक्त अनुवादित पुस्तकाच्या संहितेचा विचार करून चालत नाही. अनुवादकाचा जीवनविषयक दृष्टिकोन, त्याचा वर्ल्ड व्ह्यू या बाजूही महत्त्वाच्या असतात.. असे काही मननीय मुद्दे मिळाले.

*

२३.१०.२०११

फोटो काढण्याची सुविधा असलेला मोबाईल मिळाल्यापासून भरपूर फोटो काढले. ते काढण्याच्या अनुभवाच्या कविता 'छायाचित्र चौकटी आणि दृश्य : मालिका-कविता' या शीर्षकाखाली लिहून ठेवलेल्या... दिलीपशी (भाऊ) सहज बोलण्यातून इ-बुकची कल्पना निघाली आणि आठ दिवसात पुस्तक प्रकाशितही झाले. काढलेल्या फोटोंमधला साधारण जुळणारा फोटो एकेका कवितेवर टाकलाय आणि बॅकग्राउंडला फोटोला साजेसा रंग टाकलाय. लॅपटॉपमध्ये हे तयार करून अपलोड करण्यापर्यंतची ही पूर्ण निर्मिती भावानं फोनवर सांगितल्यानुसार मी केली... मस्त वाटतंय पाहायला- वाचायला. मजा आली करतानाही आणि आता भरभरून येणारे अभिप्राय ऐकतानाही...! कवितांचं असं सादरीकरण हा अनुभव नवीन आहे. आतून सुखावणारा....

***

नव्या वर्षाची सुरुवात झाली

१.१.२०१२

आज नव्या वर्षाची सुरुवात झाली. नवीन वर्षात माझी दोन महत्वाची पुस्तकं प्रकाशन-प्रक्रियेत आहेत. राजहंसकडे ईशावास्यम्... आणि कॉन्टिनेन्टल प्रकाशनाकडे 'कवितेभोवतीचं अवकाश'. जानेवारीचा प्लॅनर भरलाय. गोव्याला शेकोटीसंमेलनाची अध्यक्ष म्हणून जायचंय आणि कोल्हापूरला एका संमेलनातील कवीसंमेलनासाठी जायचंय... 'तुम लिखो कविता' या हिंदी कवितासंग्रहाचा अनुवाद करणं चालू आहे. काही लेख लिहायचे आहेत... सर्व लेखन लॅपटॉपवर करायला लागल्यामुळे सगळ्याला गती आलीय....

*

२६.१.२०१२

एस टी चालकाने बेभान एस टी चालवून आठ जणांना जागीच ठार केले. ३० लोक जखमी. चाळीस वाहनांची मोडतोड... काल दिवसभर दूरदर्शनवरच्या या बातम्यांनी अस्वस्थ केले... तीन-चार दिवसात दोन व्यक्तींनी आपल्या पूर्ण कुटुंबाला ठार करून स्वतः आत्महत्या केली अशाही बातम्या आल्यात... आता अपघातात एखादा माणूस मरत नाही. बरेच जण मरतात. आता कुटुंबच्या कुटुंब आत्महत्येच्या विळख्यात सापडतात.. काय चाललंय...! काही कळेनासं झालंय. अस्वस्थ होण्याच्या क्षमतेच्या पलिकडलं आहे सगळं...

*

२.४. / २३.५. २०१२

लॅपटॉप पुन्हा दुरुस्तीला गेला. तोपर्यंत वापरायला दिलेलाही बंद पडला. कामं खोळंबली... लगेच मूड गेला. वाटलं सगळं जगणं हँग झालंय. कोणत्याही बटणावर कर्सर नेऊन क्लिक केलं तरी स्क्रीन ढिम्म... काही हालचाल नाही... करण्यासारखं काहीच नसल्यासारखं रिकामपण अस्वस्थ करतंय. झोप येतेय सारखी. कंटाळा आलाय. काय काय होतंय देहाला.... छान वाटण्यासाठी सतत काहीतरी करण्याचा तगादा बाहेरून का यावा

लागतो? वाचनातही लक्ष लागत नाहीए. विचारही फिरकत नाहीयेत...

*

४ ७ २०१२

आजची बातमी - God particle- ईश्वरीय कण मिळाला. (subatomic particle) जेनेव्हा इथं प्रयोग केला. जमिनीखाली १०० मीटर खोल २७ किलोमीटरचा बोगदा बनवून अणूची टक्कर घडवली...

आधीच्या शोधांमधे एक मिसिंग लिंक होती. त्यामुळे पहिल्यांदा फक्त एनर्जी होती त्यातून 'मास' - वस्तूमान कसं तयार झालं? हे कळत नव्हतं. एनर्जीपासून वस्तूमान कसं तयार झालं या संदर्भातला खुलासा हे गॉड पार्टिकल करू शकेल. हा कण अत्यंत सूक्ष्म आणि अस्थिर आहे. तो थेट दिसू शकणार नाही...

इतका मोठा प्रयोग प्रत्यक्ष करून शोधलेल्या कणाला 'ईश्वरीय' असं पारंपरिक (प्रत्येक कृती ही ईश्वरीय कृती असते या समजुतीची आठवण देणारं..) नाव का दिलं असेल ?

***

६६

कवितेभोवतीचं अवकाश

१८.७.२०१२

'कवितेभोवतीचं अवकाश' लेखसंग्रह तयार होऊन हातात आला. छान झालाय. वाट बघून बघून इतक्या दिवसांनी आलेला समाधनाचा, आनंदाचा क्षण पुटकन हातातून निसटला... पुस्तकाचं आगमन साजरं करणं चालू आहे....

*

५.८.२०१२

ठरल्याप्रमाणे काल कॉन्टिनेन्टल प्रकाशनाच्या हॉलमध्ये डॉ. सदानंद मोरे सरांच्या हस्ते 'कवितेभोवतीचं अवकाश'चा प्रकाशन समारंभ झाला. छान.. हृद्य झाला. मोरे सर पुस्तकाविषयी खूप छान बोलले. या लेखनाचं

मी, माझ्या डायरीतून.. / १७८

वेगळेपण काय आहे ते अधोरेखित केलं.... त्यांचं बोलणं ऐकल्यावर ते रेकॉर्ड करायला हवं असं वाटलं. माझाही पुस्तकाविषयीचा आदर वाढला.... कवितेविषयी कसं लिहायला हवं त्याचं रोल मॉडेल असं हे पुस्तक आहे... 'कविते'विषयी कवी लिहितो तेव्हा समीक्षकाच्या भूमिकेत जातो. यातलं लेखन कवीच्या भूमिकेतूनच केलेलं आहे.... स्वशोध ते ईश्वर-शोध याचं माध्यम असते कविता ही इनसाइट वेगळी आहे... कवितेचं मूलभूत सामर्थ्य जाणण्याचा आणि तो मांडण्याचा प्रयत्न या लेखनात आहे... स्वतःच्या आणि इतरांच्या कवितेबद्दल सारख्याच भूमिकेतून लिहिलेलं आहे... हायडेगार यांच्या लेखनाचा प्रभाव या लेखांत आहे... पण त्या विचारांची कॉपी केलेली नाही. समजून, पटवून घेऊन लिहिलेलं आहे. कवी निराकाराला साकार कसं करतो याचं उदाहरण तुकोबांच्या अभंगांमधून दाखवून दिलेलं आहे.... रॉय किणीकरांच्या 'उत्तररात्र'वर लिहिलेला लेख उत्तम झाला आहे.... कवितेचं स्वरूप, निर्मिती-प्रक्रिया, आस्वाद-प्रक्रिया, अनुवाद अशा वेगवेगळ्या प्रकारे कवितेविषयी लिहिलेलं आहे. 'कवितेभोवतीचं अवकाश' जगण्यातल्या तपशिलांनी भरलेलं असतं.. जगणं कवितेहून मोठं आहे. म्हणून कविता सतत लिहिली जाणार.. शेवटच्या लेखात कुसुमाग्रजांची अर्थपूर्ण कविता अगदी योग्य तऱ्हेनं उद्धृत केलेली आहे...' असं बरंच काही मर्मग्राही बोलले. श्रोत्यांनाही आवडलं भाषण आणि कार्यक्रमही. खूप जणांनी पुस्तकं विकत घेऊन सही घेतली...

*

१.८.२०१२

पुस्तक प्रकाशनानंतर प्रतिक्रिया येत आहेत.... 'अवकाश' शब्द पुल्लिंगी आहे'.. पण मी कवितेभोवतीचं 'अवकाश' असा नपुसकलिंगी वापर केला आहे. या संदर्भात चंद्रकांत पाटील सरांची मेल आली आहे. मी अशा वापरामागचा माझा विचार कळवलाय. त्यानिमित्तानं त्यावर पुन्हा विचार झाला. भाषातज्ञ सत्वशीला सामंत म्हणाल्या, पुस्तकाच्या शीर्षकात प्रथम असा नपुसकलिंगी वापर सुनिताबाई देशपांडे यांनी केला होता. नंतर ज्ञानेश्वर मुळे यांनी केला होता. आता तुम्ही... आता हा शब्द उभयलिंगी असल्याची

नोंद शब्दकोशात होईल....

अशा वेगवेगळ्या स्पष्टीकरणांना सामोरं जावं लागेल हळू हळू... चंद्रकांत पाटील सरांच्या मेलला मी दिलेलं उत्तर वाचून त्यांची अपमानास्पद मेल आली... उतारवयातही नवेपणा, उथळपणा असणं दुर्दैवी आहे.... इत्यादी. त्यांनी 'अवकाश'चा अर्थ आकाश कधीच होत नाही असं ठाम विधान केलंय. आणि आकाश आणि आभाळ मधला बाळबोध फरक सांगितलाय..... ज्ञानेशवरांपासून फारच व्यापक असलेल्या अवकाश शब्दाचा विशिष्ट अर्थाने वापर होत आला आहे असा मोघम शेरा मारलाय.... अवकाश शब्दाविषयीचा माझा 'आग्रह' चुकीचा आणि अडाणीपणाचा आहे असं म्हटलंय.... या मेलमुळं अस्वस्थ व्हायला झालं खूप... पण त्यांना धन्यवाद अशी मेल करून अवकाश'च्या अर्थाचा शोध घेतला, घेतेय. अवकाश आणि आकाश यातील एका बिंदूवरील साम्याचे कितीतरी पुरावे मिळाले. सरांची विधानं साधार खोडून काढता येतील. पण कितीही आधार मिळाले तरी त्यांना याबद्दल काही लिहिण्यात एनर्जी वाया घालवायची नाही असं ठरवतेय. 'न पाठवलेलं पत्र' म्हणून त्याविषयीची माझी प्रतिक्रिया लॅपटॉपमध्ये नोंदवून ठेवलीय... या अस्वस्थतेतून अधिक विचार, संशोधन झालं, होतं आहे... स्वतःवर खूश होण्याच्या अधांतर अवस्थतेतून जमिनीवर आलेय...

***

६७

ईशावास्यम् इदं सर्वम्....

२५.७.२०१२

आज 'ईशावास्यम् इदं सर्वम्....' पुस्तक तयार होऊन हातात आलं. छान झालंय. आनंद हर्डीकरांनी प्रकाशकीय मनोगत लिहिलंय आणि पुस्तकाबरोबर एक छान पत्रही दिलंय. या पुस्तकाबाबत ते समाधानी आहेत याचं समाधान झालं. पुस्तकाच्या प्रतीसोबत मानधनाचा चेकही मिळाला. पुस्तक छान झालं या बरोबरच ते आदरानं झालं याचंही समाधान वाटलंय.

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८०

१.८.२०१२ / २१.८.२०१२ / १.९.२०१२

सुधानं घरी बोलवून 'ईशावस्यम्..'चं प्रकाशन साजरं केलं... भागवत मॅडम, बेलसरे मॅडम, सुषमा. अंजली आल्या होत्या... गप्पा.. खाणं पिणं.. कौतुक झालं...

चंद्रशेखर बर्वे सरांनी पुस्तक विकत घेतलेय. वाचताहेत. फोन करून आवडत असल्याचं सविस्तर सांगितलं.... अनिरुद्ध कवीश्वरांची मेल आलीय. चांगला सविस्तर अभिप्राय दिलाय... काही पत्र अंतर्मुख करणारी, विचारात पाडणारीही आलीयत.

कोल्हापूरला गेलो. आईनं कौतुक केलं...

पुस्तकाच्या प्रकाशनाची वाट पाहणं संपलं. उत्सुकता संपली. काही पुस्तकं भेट पाठवून झाली. अनेक वर्षांच्या जिज्ञासेचं समाधान करणारं सगळं पुस्तकरूपात साकारलं हा आनंद, मोठा कार्यक्रम करून साजरा करण्याची कल्पना होती. पण ती मावळली. हातातली इतर कामं हातावेगळी झाली...

रिकामपण आलं. लगेच अस्वस्थता आत शिरली... तिचा पाहुणचार करायला हवा खरंतर. लगेच पिटाळून लावायचे प्रयत्न कशाला?

*

२१.९.२०१२

आनंद हर्डीकरांचा फोन होता की 'अस्तित्वनो उत्सव' (ईशावास्यम्...' मधे मी अनेक पुस्तकांतील विचारांचे संदर्भ घेतले आहेत. त्यातलं हे एक गुजराती पुस्तक...) पुस्तकाच्या प्रकाशकाचं त्यांना पत्र आलंय की 'ईशावास्यम्...' मधे मी त्या पुस्तकातला पानंच्या पानं मजकूर वापरला आहे... या कम्प्लेंटला लगेच उत्तर द्यायचं आहे. त्यांनी मेल तयार केलीय... या निमित्तानं पुस्तक पुन्हा पाहून घेतलं. तीन ठिकाणी लेखक-पुस्तकाच्या नावासह त्यातील विचारांचा उल्लेख आहे... अनपेक्षित कारणासाठी आलेला हा फोन धक्का देणारा होता...

*

२७.९.२०१२

या पत्रासंदर्भात काल 'राजहंस'मध्ये मिटिंग झाली. हर्डीकरांनी त्या पत्राला व्यवस्थित उत्तर दिलं आहे... एखाद्या पुस्तकातील थोडा मजकूर (३०० शब्दांपर्यंत- जसाच्या तसा) कोट करण्याकरता परवानगी लागत नाही. नावासह, योग्य ते क्रेडीट लेखकाला देऊन घेतलेली कोटेशन्स 'वाङ्मय चौर्य' ठरत नाहीत. त्यानुसार 'आमची' काहीही चूक नाही. त्यामुळं माफी मागण्याचा प्रश्नच येत नाही... अशी प्रत्येक वेळी परवानगी घेत बसलं तर संशोधनपर लेखनाची कामं होणार नाहीत... कालच्या मिटिंगमध्ये ही माहिती मिळाली. हर्डीकरांनी पाठवलेल्या पत्राची प्रत मेलवर मला आली आहे.... यातून शिकायला मिळालं. काहीही कोट करताना सावध राहायला हवं....

या प्रकरणानं पुन्हा बरंच अस्वस्थ केलं....

*

३१.१२.२०१२

आज वर्षाचा शेवटचा दिवस... या वर्षात गद्य लेखन बरंच झालं. पण वाचन फारसं झालं नाही. डायरीत विचारांच्या नाही, घटनांच्या नोंदी जास्त झाल्या... दोन महत्त्वाची पुस्तकं प्रकाशित झाली... दोन कवितासंग्रहांचे मी केलेले अनुवाद- 'तरीही काही बाकी राहिल' पद्मगंधा प्रकाशनाकडे आणि 'तू लिही कविता' दिलीपराज प्रकाशनाकडे सुपूर्द केले. माझ्या दोन कवितासंग्रहांचे अनुवाद- 'मेरे हिस्से की यात्रा' (तमिल) आणि 'स्त्री असण्याचा अर्थ' (कोंकणी) अनुवादकांच्या प्रकाशकांकडे सुपूर्द झाल्याचं समजलं... वैयक्तिक जीवनात अशा बऱ्याच जमेच्या गोष्टी घडल्या. पण राज्यात... देशात अस्वस्थ करणारं बरंच काही घडतंय.. डोकं चालेनासं व्हावं असं...

***

मोठ्या रेघा असतातच

२१.१.२०१३

विटा येथील विभागीय साहित्यसंमेलनाला जाऊन आले. कार्यक्रम छान झाला. आगत्य, जेवण.. एकूण आयोजन सर्व छान होतं... मंगला गोडबोले अध्यक्ष होत्या. त्यांचं भाषण उत्तम झालं. सर्वांना आवडलं. मी कवीसंमेलनाची अध्यक्ष होते. माझं भाषण ठीक झालं. कवीसंमेलन विस्कळीत झालं. आयोजक आणि निवेदक यांची सारखी लुडबुड चलली होती.... कवीसंमेलन संपवून मी स्टेजवरून खाली आले. लगेच पुढचा कार्यक्रम सुरू होण्याची तयारी चालू होती आणि अचानक कुणीतरी रडत.. जोरजोरात आयोजकांवर ओरडत असल्याचा आवाज आला. कुणाला काही कळेना. नंतर समजलं की रात्री हॉटेलात राहायची सोय करण्यावरून आयोजकांशी तिचा वाद झाला होता. ज्यांच्या बरोबर ती आली होती त्यांच्या रुममधे चालेल की वेगळी रुम हवी असं म्हणजे आयोजकांनी तिला विचारलं होतं... तिचा राग अजून शमला नव्हता. भर मंडपात कार्यक्रम चालू असताना चवताळून बरंच काही बोलत होती. सगळे आश्चर्यात पडले. नंतर चर्चेला पेव फुटले. तिच्या अचानक उसळून येऊन बोलण्याविषयी नापसंतीचा सूर होता. तिला सहानुभूती मिळाली नाही. घरी आल्यावर त्यावर चर्चा झालीच. अजून मनातनं तो विचार जात नाहीए.

असं विचारलं गेलं तेव्हा तिच्या बरोबरच्या माणसाची प्रतिक्रिया काय झाली असेल? तिलाच ते अपमानास्पद का वाटलं? नुसतं विचारण्यात इतकं चिडण्यासारखं खरंच काही आहे का? खटकलं तर त्याच वेळी काय ते बोलून स्वतःचा मान ठेवून घेता आला असता ना? सगळ्यांसमोर असा आरडाओरडा करण्यानं काय साध्य झालं? आत्मसन्मानाचा बाऊ केला गेला का? 'निषेध नोंदवण्याचं धैर्य दाखवायला हवं... मूक राहून सहन करता कामा नये...' अशा विचारांच्या प्रभावातून अशी प्रतिक्रिया आली असेल का? अन्याय कशाला म्हणायचं? आणि त्याचा मुकाबला असं चिडून.. जाहीरपणे आवाज

उठवूनच करायला हवा का? मी तिच्या जागी असते तर..? या सगळ्या विचारांनी विचलित व्हायला झालं. एकूण कार्यक्रमाचं समाधान वाटण्याआधीच पुसलं गेलं... तिची बाजू समजून घ्यायला हवी होती असं वाटत राहिलं...

*

७.२.२०१३

बघता बघता नव्या वर्षाचा पहिला महिना संपत आला. कार्यक्रम, प्रवास, वाचन असं काय काय चालू आहे. पण गुंतवून ठेवणारं मोठं प्रोजेक्ट हातात नाहीये... तब्येतीकडे लक्ष जातंय. काहीतरी होत असतंच. मूड डाऊन होतोय... म्हणून अलिकडे लिहिलेल्या नवीन कविता एकत्र करून 'आगामी' संग्रहाचं स्क्रिप्ट बनवण्याचं काम चालू केलंय. पुस्तक छापील स्वरूपात येईपर्यंत इ-बुक रूपात करावं असा विचार आहे...

*

१७.२.२०१३ / २४ २. २०१३

स्क्रिप्ट तयार झालं. 'जगण्याचा बेहिशोबी तपशील' या नावानं त्याचं इ-पुस्तक बनवलं. १३ फेब्रुवारी (गणेशजयंती) तारीख टाकून हे आणि आधीचं.. दोन्ही ईपुस्तकं माझ्या वेबसाइटवर अपलोड केली. ठरवल्याप्रमाणे करता आलं याचा खूप आनंद झाला. इतका की तब्येतीच्या तक्रारीकडे, त्यातलं गांभीर्य जाणवूनही सहज पाहता आलं. डॉ. कसबेकरांकडे जावं लागलं. त्यांनी बऱ्याच टेस्ट्स करायला सांगितल्या. केल्या. सगळ्या नॉर्मल आल्या आहेत.

पण पी. एफ. टी. टेस्ट नॉर्मल आली नाही. या टेस्टमध्ये फुफ्फुसांची आकुंचन-प्रसरण होण्याची क्षमता तपासली जाते. ती माझी ९७ वयाची आहे असं निघालं.... कारण काय असावं? पुरेसा वापर न केल्यामुळे यंत्र बिघडतात तसं झालं असावं. थोडक्यात समाधान, भागवून घेणं... ही वृत्ती श्वास घेण्यातही असावी? मी 'घुसमट' स्वीकारत राहिले की काय?

माझ्या बायोडाटात दोन ई-पुस्तकांची छान भर पडली.. या दमदार बायोडाटाचा कणभरही संदर्भ उपयोगास आला नाही जोशी हॉस्पिटलमध्ये....

खूप सान्या तपासण्या झाल्या. देहाचा एकेक भाग सुटा तपासला

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८४

यंत्रांनी... शरीरशास्त्राने ठरवलेले अद्ययावत निकष लावले गेलेत... मी जन्मतारखेनुसार ६४ वर्षांची आहे. पण माझ्या हाडांचं, हृदयाचं, फुफ्फुसाचं... पेशीपेशीचं वय वेगवेगळं आहे..! त्वचेच्या खोळीत सगळं नांदतंय आपापल्या मगदुराप्रमाणे.....

*

२६.२.२०१३

या सगळ्या टेस्ट्समुळे जरा विचलित झाले होते. त्या अस्वस्थतेतून एक कविता लिहिली गेली. कुणाकुणाला मेलनं पाठवली... फेसबुकवर शेअर केली. कविता आवडल्याच्या बऱ्याच प्रतिक्रिया मिळाल्या... फ्रेश व्हायला झालं. उत्साहाचा प्राणवायू मिळाला... आता माझी फुफ्फुसं हळूहळू तरुण होणार..!

*

१२.३.२०१३

डॉक्टरांनी सर्व कल्पना दिली होती. त्यानुसार सात मार्चला बायप्सी टेस्ट झाली ब्रेस्टची. रिपोर्ट येईपर्यंत भूल दिलेल्या अवस्थेत ठेवलं होतं. टेस्ट पॉझिटिव्ह आली. लगेच ऑपरेशन झालं. आजार होता आणि आता तो काढून टाकला दोन्ही एकदमच समजलं. विश्वास वाटत होता खूप निर्विवाद की काही निघणार नाही. पण तसं झालं नाही. मी फसले गेले... शुद्धीवर आल्यावर नक्की काय ऑपरेशन केलंय हे कुणी स्पष्ट सांगत नव्हतं.... जरी अंदाज आला होता तरी स्पष्ट ऐकायचं होतं... ते कळल्यावर विशेष काही वाटलं नाही...

वेदनांपेक्षा ऑपरेशनमुळे आलेल्या पोकळीकडे बघवत नाहीए.... जगाजवळ इतक्या भयंकर गोष्टींची रेलचेल आहे की माझ्या प्रत्येक तक्रारीला तरी बरं म्हणून गप्प करता येईल...!

कितीही ज्ञान मिळवलं तरी गर्व करायला जागा असत नाही... कितीही उंच गेलं तरी आकाश तितकंच दूर राहातं... तसं प्रत्येक वेदनेसमोर काढता येतील अशा असंख्य मोठ्या रेघा असतातच....

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८५

थर्ड डिग्री थर्ड स्टेज...

३.४.२०१३

थर्ड डिग्री थर्ड स्टेज कॅन्सर होता असं रिपोर्टमध्ये आलं. मग पुन्हा त्या बायप्सी सॅम्पलची टेस्ट आणि माझी पेट स्कॅन अशा टेस्ट झाल्या. पेट स्कॅनची भीती आणि करावं लागतंय याचा त्रास, दुःख, चिडचिड... सगळे टप्पे पार करत, प्रत्येक उपचारापूर्वीच्या टेस्टस देत पहिली केमो पार पडली. तरी कॅन्सर शब्द लिहवत नाहीए. भीतीनं नाही, तसं नसेलच या विश्वासाचा असर अजून असेल म्हणून...

केमोचा त्रास असह्य असा काही झाला नाही. फक्त उजवा हात सलाइनला अडकल्यामुळे जेवण भरवून घ्यावं लागलं. सारखं पाणी आणि सलाईनमुळे झोपल्याजागी 'पॉट' घ्यावं लागलं. तोंडाची चव पार म्हणजे पार गेली... आतून कसलं तरी कोटिंग केल्यासारखं वाटत होतं. मळमळ.. गरगर होत होती. सगळ्यांची मदत घ्यावी लागत होती. २-३ दिवस एका बाजूला ड्रेन ट्यूब आणि दुसऱ्याच बाजूला सलाईनमधून केमो ड्रज चालू अशा अवस्थेत बेडवर उताणं पडून राहावं लागलं.... आणि हसरा चेहरा ठेवत काही त्रास नाही असं म्हणावं लागलं.

यातली प्रत्येक गोष्ट म्हटलं तर आकांत करावा अशी, असं सोसण्यापेक्षा 'आता बास' म्हणावं अशी... म्हटलं तर स्वाभाविक.. स्वीकारलं तर कुठे काय असं म्हणावं अशी....

सात तारखेपासून कुणाकुणाची हार्दिक सोबत आहे. 'संकट' सगळ्यांनी मिळून झेललंय. भोवतीच्या त्या 'सगळ्या'त मी सामील व्हायचा प्रयत्न करतय. देह संकटाचा वाहक आहे. अनेकांबरोबर मी पण त्याच्यासोबत आहे... सगळ्यांनी मिळून त्याच्यावरचं ओझं उतरवायचं आहे. वेदनेत विसावा, कुरुपतेत सौंदर्य भरायचंय.. त्याचं त्रेसष्ट वर्षांचं ऋण मला फेडायचंय.... किती बरं की ते करायाला इतक्या जणांची हार्दिक मदत मिळतेय....

'होण्या'कडे, त्याला कसलंही नाव न देता, उपाधी न लावता मी

तटस्थपणे पहावं... तुका म्हणे उगी राहावे जे जे होईल ते पाहावे..! खरंतर या शहाणपणाला पर्याय नाहीच आहे. पण ते मिळवण्याच्या आणि आचरण्याच्या संधीचा लाभ घेता यायला हवा....

बुद्धी आहे तर अशा युक्त्या सुचतात रोज सकाळी. पण शहाणपणाचा झेंडा फडकत नाही सतत... दिवसाबरोबर उतरत राहतो खाली आणि रात्री 'सगळ्यां' मध्ये सामील झालेली मी देहात कोसळते तेव्हा बेंबीच्या देठापासून निघालेला हुंदका माघारी परतवणं फार जड जातं...

फ्रान्स बनके जिसकी हिफाजत हवा करे / वो शमा क्या बुझे जिसे रोशन खुदा करे..! ... 'संकट'च जर ज्योत सांभाळणारा आडोसा झालं तर ज्योत कशी विझेले? (संकटाकडे 'आडोसा' म्हणून पाहण्याच्या या कल्पनेनं तेव्हा मला बराच दिलासा दिला होता.)

✽

मिलिंद बोकील यांची 'गवत्या' ही कादंबरी वाचायला घेतली होती. ती वाचून झाली. एका पट्टीवर तंबोरा लावून ठेवावा तसं ४१० पानी एकसुरी वर्णन आहे... एका गावाचं, त्यातल्या विविधरंगी माणसांचं, मनाचं आणि मधून मधून समजत गेलेल्या तत्त्वज्ञानाचं.... कुठलाच 'मुद्दा' नवा वाटला नाही. शैलीही साधीच. नुसतं 'असणं'.. अनुभवणं, त्यासाठी डोंगरावर गुहेत.. एकटं बसणं, गुरुजींचं शिकवणं.. हे यातलं महत्त्वाचं वर्णन तसं प्रभावी, नवं वाटलं नाही. त्यानं भारावून जाऊन अमेरिकेत एखादी संस्था काढण्याच्या प्रक्रियेत त्याला निमंत्रण मिळणं हे काहीच्या काहीच वाटतं..!

.....

४.४.२०१३

काल कसबेकर डॉक्टरनी भेटायला बोलावलं होतं. गेलो... डॉ.नी तपासलं आणि काही कळायच्या आत टाके आणि ड्रेन ट्यूब सुद्धा काढली. इतकं अनपेक्षित झालं हे की हुश्र फील यायला वेळ लागला. जरा वेळ बसते म्हटलं. मग डॉ.शी गप्पा झाल्या. त्यांना 'ईशावास्यम्...' पुस्तक दिलं होतं. अप्रतिम लिहिलंय असं म्हणाले. मग स्वतःच्या आध्यात्मिक असण्याविषयी सांगितलं.... स्वतःच्या इनकम मधलं अर्धं ते भटक्या कुत्र्यांवर

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८७

खर्च करतात. स्वतः साधं राहतात... पेशंटला आधीपासून टाके, ट्यूब काढणार असल्याचं सांगत नाहीत कारण पेशंट आधीपासूनच कल्पना करत राहतो.... इ. खर्च आहे.. ट्यूब कशी काढणार याची तर मी कल्पनाच करू शकत नव्हते.. ती कधी काढली कळलंही नाही. फारच थोडं दुखलं त्या मानानं.. आता हुश्र वाटतं आहे..

....

१०.४.२०१३

हुश्र वाटणं जुनं झालं... मग केसांची मुळं दुखणं सुरू झालं. केसांचा स्पर्श निर्जीव वाटायला लागला. कपडे काढताना केसांना लागणारा धक्काही दुखायला लागला. सोबत भीती की कपड्यांबरोबर केसही निघून येतील की काय... केसांचं दुखणं आणि गळणं अपेक्षित होतं तरी रडू यायला लागलं. राहून राहून पुन्हा पुन्हा वाईट वाटत राहिलं... अशा वाईट वाटण्याचं आश्चर्यही... कारण चाळीस वर्षांपूर्वी (ब्रेनच्या ऑपरेशनसाठी..) वयाच्या अवघ्या तेवीसाव्या वर्षी दाट, कळीभोर, लांबसडक वेणी कापून टाकून गोटा केला होता एका दमात... ते मी किती सहज स्वीकारलं... रुमाल बांधून फिरताना कसलीही फिकीर वाटली नाही... नोकरीत असूनही..! आणि आता वयाच्या ६४ व्या वर्षी केस गळण्याचं दुःख..? वाईट दिसण्याची भीती? कमाल आहे..! असो.. पण आता स्वीकाराची तयारी झाली. गळणाऱ्या केसांसाठी एक पिशवी केलीय आणि केस दुखू नयेत कपडे काढताना म्हणून रुमाल बांधण्याचा उपाय शोधलाय...! दाताच्या वर हिरडीला गालाच्या सापटीत फोड आलाय. त्यानंही रडवलं केसांबरोबर... त्यासाठी औषध लिहून दिलंय डॉक्टरानी.

काहीही होऊदे 'उपाय' सज्ज असतात सेवेसाठी. उपायांचा अपाय व्हायला लागला तर त्यावर नवा उपाय असतोच..!

काल केंद्रीय हिंदी निदेशालयाचं पत्र आलं. अहिंदी भाषी लेखकांच्या हिंदी साहित्यासाठी असलेल्या एक लाख रूपयांच्या पुरस्कारासाठी 'इसीलिए शायद' या हिंदी कवितासंग्रहाची निवड झाली म्हणून. पत्र पाहून खूप आनंद झाला... हे पत्र यायच्या नुकतंच आधी नाशिकच्या सार्वजनिक वाचनालयाच्या 'गोविलकर' पुरस्कारासाठी 'ईशावास्यम्..'ची निवड झाल्याचं समजलं..!

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८८

आनंद फेसबुकवर शेअर केला... अनेकांनी अभिनंदन केलं. छान वाटलं...
त्रास.. दुःख.. वेदना.. याची दुसरी बाजू..!

***

७०

मनाच्या सामर्थ्याचं दर्शन...!

११.४.२०१३

आज पाडवा. नव्या वर्षाची सुरुवात. मनातला संकल्प इथं नोंदवण्याचा दिवस..! वेळोवेळी पडणाऱ्याच प्रश्नांच्या निमित्तानं अभ्यास, विचार केला. त्यातून उमगलेलं वेगवेगळ्या तऱ्हेनं शब्दबद्ध झालंय... ते शहाणपण, 'ज्ञान' आत्मसात करणं म्हणजे 'भक्ती' असं समजून घेत असा 'भक्तीमार्ग' स्वीकारायचा संकल्प आज करते आहे...

डॉक्टरांनी उपचारांच्या चक्रात सापडले आहे. माझ्या बरोबर सगळी आहेत. 'जत्रे'तल्या भव्य चक्रात बसण्याचं तिकीट काढून आत पाय ठेवलाय.... भीती ओलांडून हसत खेळत मजेत चक्र वर गेलंय.... आता त्याच उमेदीनं पुढचा प्रवास पार पाडण्याचाही एक संकल्प... कोणताही विकल्प मनात न आणता, हात-पाय न गाळता, न घाबरता, स्वतःला.. डॉक्टरांना, उपचारांना, भोवतीच्या सर्व सुहृदांना पूर्ण सहकार्य देत... डॉ.नी आखलेला 'आठ केमो, २९ रेडीएशन, नंतर औषधं..' हा कोर्स पूर्ण करायचा.. बिनबोभाट..!

*

२७.४.२०१३

ऑपरेशन नंतर ड्रेन होत राहणारा स्त्राव (fluid) ड्रेन ट्यूब बसवून काढला जात होता. ती ट्यूब काढल्यावर तो आतच जमायला लागला. दोनदा सिरीजनं काढून टाकला होता. आता पुन्हा जमलाय.. डॉ. कसबेकरांना कळवलं. ते म्हणाले सोमवारी या. सारखं सारखं सुई लावणं योग्य नाही. काही दुखत नाहीये. पण भीतीनं अस्वस्थ केलंय. सोमवारपर्यंत धीर धरवत नाहीये. सारखं तिकडे लक्ष वेधतंय. 'होण्यावर' सोपवण्याच्या प्रक्रियेत मी अज्ञ लुडबुड करू नये असं स्वतःला समजावतेय. पण जमत नाहीये... डॉ.नी

मी, माझ्या डायरीतून.. / १८९

सांगितलय त्या अर्थी त्यांना अंदाज असेलच ना की आठवड्याभरात किती जमू शकेल... तो आत राहिला तरी चालणार असेल.. मी त्यांचं का ऐकत नाहीये?..

ही गोष्ट इतकी त्रासण्यासारखी नाहीए खरंतर... आजारातच पाय रोऊन उभं राहायचं आणि चालता येत नाही म्हणून कुथायचं... हे बरं नाही. तिकडे दुर्लक्ष करून या आजारानंतर अंतर्बाह्य बदललेलं माझं नवं रूप पाहायची उत्सुकता मी ठेवायला हवी.... खरंच कशी दिसेन मी नव्या उगवलेल्या केसांमधे? कसे असतील ते? काळे? कुरळे? पिकलेले तरी सुंदर.. रेशमी? आतून किती बदललेली असेन मी?

पूर्ण निष्पर्ण झालेलं झाड पुन्हा नखशिखांत बहरतं तेव्हा फक्त पानंच नवी उगवलेली असतात की आतही होते पुनर्मांडणी?

*

२९.४.२०१३

स्वतःला इतकं समजावूनही काल नाराज होण्यात, काळजी करण्यात, रडण्यात.. दिवस घालवला.... पूर्ण निष्पर्ण होऊन पुन्हा उगवताना आत पुनर्मांडणी होते का या प्रश्नाचं उत्तरच मिळालं जणू.. काही करा आंतरिक परिवर्तन होणं मुष्कीलच दिसतंय...!

रडू रडू झालेल्या मनाला दीर्घ वाटावी अशी वाट पाहिल्यानंतर तो सोमवार आला. डॉ. कसबेकरांकडे संध्याकाळी जायचं होतं भरलेला 'स्त्राव' काढून घेण्यासाठी. त्यांना तसा sms केला तर त्यांचा फोन आला की आताच या देशमुख हॉस्पिटलमधे म्हणजे तुम्हाला संध्याकाळपर्यंत वाट पाहायला नको... फोन आल्यावर हुशश झालं. काही आवरलेलं नव्हतं. तरी येते म्हणून सांगितलं. अर्ध्या तासात आवरून गेलो. डॉ.नी लगेच आत या म्हटलं. गेले. तपासलं. म्हणाले फ्लुइड जमलेलंच नाहीय...!!

अरे.. असं कसं.. आश्चर्य वाटलं. विश्वासच बसेना... भानावर आल्यावर स्वतःच्या काळजी करत आठवडाभर सगळ्यातून लक्ष उडण्याइतकं अस्वस्थ होण्याचं हसू आलं. लाज वाटली...!

जरावेळ बसले. डॉ. देशमुख मला ओळखतात, माझ्या कविता वाचल्यायत... इत्यादी बोलणं झालं. ते आणि कसबेकर नुकतंच ऑपरेशन करून आले होते. त्यांना 'केमोपोर्ट'बद्दल (केमोसाठी सलाइन देताना सुई सहज लावता येण्याची सुविधा..) विचारलं. त्यांनी बसवून घ्यायला सांगितलं. आजची 'मिटिंग' अनपेक्षित झाली. अचानक. संध्याकाळऐवजी सकाळीच. मी काळजीच्या / त्रासण्याच्या 'शिखरा'वर असताना डॉ.चा फोन आल्यावर भावूक व्हायला झालं. आपल्या मनातलं डॉ.ना कळलं वगैरे वाटलं...

आठवडाभर या गोष्टीचा विचार, काळजी करण्यात घालवला असं म्हटल्यावर डॉ. म्हणाले, असं करू नका. याचा तुम्हालाच त्रास होईल. यापेक्षा किती वार्डट स्थिती असते एकेकांची वगैरे.. रडू येण्याबद्दल म्हटलं तर म्हणाले, तुम्हाला psychiatrist कडे जायचंय का?... नाही म्हटलं....

खरंच मी काय वेडेपणा चालवलाय... हातात काही काम नाही म्हणून अतिरिक्त लक्ष जातंय स्वतःकडे आणि आणखी खोलात बुडायला होतंय. मला बाहेर यायला पाहिजे यातून लवकरात लवकर...

या अनुभवानं मला मनाच्या सामर्थ्याचं दर्शन घडवलं...! नसलेल्या गोष्टीच्या कल्पनेनं ते इतका त्रास करून घेऊ शकतं...!!

*

७१

जिवंतपणी देहदान...

२.५.२०१३

काल सकाळी सुमन, आक्का, भाऊजी भेटायला आले होते. नंतर मामा, मामी, गीता.. आले. थोडी दगदग झाली. पण दमायला झालं नाही. त्रासही नाही वाटला. मामा जाताना म्हणाले, 'मांडुक्य उपनिषद' वाच...' लगेच काढून वाचायला घेतलंय... बघू मन रमतं का ते. वैश्विक विचार.. एकत्व वगैरे सुंदर उद्धृताप्रमाणे तिरस्कारणीय वाटू शकते... या इथल्या वास्तवात 'ऑपरेशनमुळे पडलेला खड्डा' एकसारखा ठसठसत असताना मी 'त्या' वैश्विक वास्तवाचे गोडवे कसे गाऊ शकणार? एकेक पान गळावया..ची

मी, माझ्या डायरीतून.. / १९१

आठवण गळणारे केस देत राहिलेत...

*

७.५.२०१३

‘अमित आनंदाचे विश्व’ (लेखक- डॉ. मो. रा गुण्ये) मधील मांडुक्य उपनिषद वाचायला घेतलंय. मन रमतंय त्यात. एकूण अस्तित्वाचे ब्रह्म... हिरण्यगर्भ... वगैरे चार स्तर असतात तसे आपल्या अस्तित्वाचेही चार स्तर आहेत. जागृती, स्वप्न, सुषुप्ती आणि तुरिया... उपनिषदात याला चतुष्पाद म्हटलं आहे.

जागृतीत सर्वत्र द्वैत आणि द्वंद्व असतं... स्वप्नात दृश्य, द्रष्टा सर्व आपणच असतो. जागृतीत जाणीव स्थूल असते. स्वप्नात सूक्ष्म होते.....

*

ब्लॉग लिहायला सुरुवात केलीय. प्रतिसाद छान आहे. नवं काही तरी सुचायला हवं.... एकूण ‘कोशा’तून बाहेर पडतेय... ये तो होना ही था..!

*

९.५.२०१३

‘सुषुप्ती’मधे मन सुद्धा निद्राधीन होतं. जागृती-स्वप्न या दोन अवस्थांमधे मन जागं असतं. ‘सुषुप्ती’मधे सर्व द्वैताच्या पार एकाकार अवस्थेत जीव पोचतो. पण तेव्हा मनासह सर्व निद्राधीन असल्यामुळे त्या एकत्वाची जाणीव होत नाही. सुषुप्तीतून स्वप्नात, स्वप्नातून जागृतीत आल्यावर मन, इंद्रियं जागी होतात. पण त्यांना ‘सुषुप्ती’मधला अनुभव आठवत नाही....

*

तेरा तारखेला ‘केमो-पोर्ट’ बसवायचा आहे. एक छोटं ऑपरेशन. त्यापूर्वी पुन्हा टेस्ट्स... शरीर पुन्हा पुन्हा फिटनेसच्या कसोटीला उतरतंय.... मोठ्या ऑपरेशनच्या ‘डॉक्टरेट’नंतर आता त्याला पुन्हा एम ए चा एक पेपर घायचाय.

‘झेन’ एपिसोड झाल्यावर तिथल्या तिथं गुरफटलेल्या मनाला बाहेर पडण्याचा इशारा दिलाय. तरी मधून मधून ते मागे वळून बघतंय....

मधे एक दिवस मन छान बाहेर पडलं. इतकं की मागं वळून पाहिल्यावर 'ऑपरेशन' एपिसोड अख्खाच त्याला स्वप्नासारखा वाटला... हे खरंच घडलंय? असं वाटून गेलं...

*

१२.५.२०१३

'अमित आनंदाचे विश्व' मधील मांडुक्य उपनिषदावरील भाष्य वाचून झालं... माणूस म्हणून आपल्या अस्तित्वाची एकमेव खूण म्हणजे विचार करता येणं. 'I think, therefore I am' हे देकार्त यांचे विधान या दृष्टीनं अर्थपूर्ण आहे. या संदर्भातील डॉ गुण्ये यांचं विवेचन वाचताना मनात एक कल्पना चमकून गेली... 'निरोप' घेण्याची ऐच्छिक अवस्था कोणती? उपचार थांबवण्याची रेष कुठे आखायची? या प्रश्नाचं उत्तर मिळाल्यासारखं झालं...

वाटलं, मी विचार करू शकते, सर्वांचं हित चिंतू शकते तोपर्यंत मी जगायला हरकत नाही. विचार ही पण एक कृती असते. किमान या स्तरावर कृतीशील राहाता यायला हवं. तोपर्यंत आपल्या प्रयत्नांच्या मर्यादित जगण्यासाठीचे सर्व प्रयत्न, उपाय करायला हरकत नाही..!

प्रत्येक केस म्हणजे डॉक्टरांसाठी एक प्रॅक्टिकलचा पेपर असतो. मृत्युनंतर अभ्यासासाठी देहदान करतात.... आपला आजार, आपली केस ही डॉक्टरांसाठी लहान-मोठी आव्हानं असतात. असा विचार केला तर आपल्या दुखण्याकडे जिवंतपणीच 'देहदाना'चं पुण्य मिळवण्याची संधी असं पाहता येईल. All that matters is attitude... घटनांचे अर्थ लावण्यावर त्यांचा आपल्यावर होणारा परिणाम अवलंबून असतो... (चाळीस वर्षांपूर्वीच्या माझ्या ब्रेनच्या ऑपरेशनचे सर्व पेपर्स कमांड हॉस्पिटलमधे 'To be preserved' असा रिमार्क मारून ठेवले होते... ते आठवलं..!)

असा विचार केल्यामुळे वेदना कमी झाल्या असं नाही पण चिडचिड... त्रासणं कमी झालं. सलाइनसाठी सुई लावताना शीर सापडेपर्यंत इथे-तिथे टोचून बघणाऱ्या नर्सचा राग येईनासा झाला...

***

नुसतं असण्याचा आनंद...

१५.५.२०१३

एवढा सगळा विचार केला... त्याचा परिणाम म्हणून ठरल्याप्रमाणे १३ तारखेला केमोपोर्ट बसवण्याचं छोटं ऑपरेशन झाल्यावर शुद्ध आली तेव्हा काही क्षण मनात 'लोका समस्ता सुखिनो भवन्तु...' असं म्हणता आलं. पण नंतर दुखायला लागल्यावर कुरकुर सुरू झाली... आणि एकदा तिला वाट मिळाल्यावर तिनं चांगलेच हात-पाय पसरले. दोन दिवस सलाईन लावून ठेवलं होतं. सहनशक्तीची कसोटी होती. पण अखेर संपले ते दोन दिवस.... डॉ. कसबेकर शुभेच्छा द्यायला आले होते. बरं वाटलं...

'In a state of mere being lies the ecstasy of living..' हे दादाजींचं वाक्य समोर आहे. अर्थ कळतोय. पण तसा आनंद घेता येत नाहीये. 'मी आहे' याचा अनुभव वेदनेला चिकटून येतो. तेव्हा वेदनाच लक्ष वेधून घेते. तिच्या तावडीतून सुटून केवळ 'असणं' अनुभवता येत नाही...

*

२७, ३०, ३१. ५. २०१३

'पोर्ट' प्रकरण किरकोळ असेल असं वाटलं होतं. त्या मानानं ते बरंच दमवतंय. इतका त्रास होईल असं आधी कळलं असतं तर त्यामानानं काही नाही त्रास असं वाटलं असतं... त्रास वाटणं किती सापेक्ष असतं..! जे होतंय ते त्याच्या 'in itself' आकारात मी अनुभवावं...

*

शरीराचं स्वतःचं म्हणून एक व्यवस्थापन असतं. ते निकराच्या प्रयत्नानं तग धरायचा प्रयत्न करत असतं. मनानं त्याच्या व्यवस्थापनात लुडबुड करू नये.... हरप्रकारे लुडबुडीपासून मनाला परावृत्त करणं चालू आहे.... लुडबुडणारं तेच आणि परावृत्त करणारंही तेच..! मजा आहे सगळी...

*

आता एकदम रिकामपण जाणवलं. एखादं काम संपल्यावर येतं तसं....

‘दुखण्या’ला त्याच्या जागी ठेवून दिलं आणि त्याच्या कुरकुरीकडे दुर्लक्ष करायचं ठरवून टाकलं. त्याला प्रतिसाद म्हणून कुथणं बंद केलं. काळजीची घडी करून ठेवली.... तर चक्क रिकामपण यावं? ... म्हणजे ते भरण्यासाठीच मी कुथत होते की काय? कमाल आहे..!!

‘Mere Being’ मधला आनंद का अनुभवता येत नाहीए? काही तरी काम करत राहून नाहीतर दुखण्याचं कौतुक करतच ‘असणं’ साजरं करता येतं का?

*

१, ३, ४, ५. ६.२०१३

जाणीव लखलखीत जागी आहे तोपर्यंत तिच्या विस्ताराचे मार्ग क्षणिक कुरकुरीनं रोखून ठेवू नयेत... ‘भोवऱ्यासारखी जागीच गरगरत भोवळ आणण्यापेक्षा दूर इकडे तिकडे बघावं.. ऐकावं.. स्पर्शावं.. हुंगावं.. चाखावं... सगळं असणं’

पण... ‘Spirit is powerful but flesh is weak..’ याचा ठायी ठायी प्रत्यय येतो आहे.

*

खरंतर आपल्या कितीतरी गोष्टी परस्वाधीन असतात. तरी बऱ्या-वाईटाला आपण स्वतःला जबाबदार धरतो... आपल्या हातात करण्यासारखं जे काही आहे ते करून मग पूर्णपणानं जे वाट्याला येईल ते ‘प्रसाद’ (हा शब्द कसा काय सुचला मधेच?) म्हणून स्वीकारावं.... नुसत्या विवेकानं स्वीकारण्यापेक्षा त्याला प्रसाद ग्रहण करण्याची भावना जोडण्यानं काय होईल? ती भावना आतून सहज यायला हवी.. नाहीतर ते स्वतःला फसवणंच होईल बहुधा... की सवयीनं हार्दिकता येईल त्यात?

नुसतं असणं ‘Mere Being’ कसं अनुभवता येईल? त्याचा आनंद का, कसा वाटायला हवा?

*

नुसतं असणं अनुभवं म्हणजे त्याची जाणीव करून देणाऱ्या वेदनांमधून मुक्त होणं. त्या फक्त ‘मी आहे’ हे लक्षात आणून देण्यापुरत्या असतात...

मी, माझ्या डायरीतून.. / १९५

आनंद... सुख किंवा दुःख... वेदना यांच्या आवरणांच्या आतलं केवळ असणं जाणवणं, अस्तित्वभानात सजग असणं 'आनंद'दायी असणारच ना..!

*

आनंद / दुःख, वेदनाविरहित केवळ / नुसतं असणं असं काही आहे का? की ती केवळ कल्पना आहे? की केवळ 'असण्या'चा वेध म्हणजे एकेका आवरणाचे ओझे कमी करत जायचे...?

***

७३

आजाराचं असंही 'पुनर्वाचन'..!

१२, १३, २१.६.२०१३

डॉ. कसबेकरांना फोन केला होता, हात काखेत ओढल्यासारखा दुखतोय म्हणून.. तर ते म्हणाले की ते हीर्लीगमुळे होतंय... तुम्हाला त्रास होऊ नये म्हणून सगळं केलंय. तुम्ही फक्त काळजी करू नका. ते माझ्या हातात नाही....

*

पाठ, मान, खांदा, पोर्टची जागा सगळं दुखतंय. रोज. सहन होईना झालं की पेन कीलर घेतंय. रडू येतंय मधून मधून.. बधीर संवेदना जागी होतेय.. अजून काही दिवस वेदनांची बदलती रूपं अनुभवायची आहेत या आजाराच्या नावाची. डॉ.च्या मते हे सगळं किरकोळ, अटळ आणि न्यूनतम आहे. त्याचा मी बाऊ करू नये...

*

गेले काही दिवस मान-पाठ... दुखत होती. काल पेट स्कॅनसाठी सकाळी ११-११.३० पासून तीन वाजेपर्यंत वेगवेगळ्या अवस्थांमध्ये बसावं लागलं. स्कॅन टेस्टसाठी अरुंद पट्टीवर अर्धा तास ए. सी. मधे गच्च पडून राहावं लागलं.... तरी मान-पाठ जराही दुखली नाही. घरी आल्यावरही नाही. उलट फ्रेश वाटत होतं... आश्चर्यच आहे ना? म्हणजे दुखणं सतत लक्ष जाण्यामुळे वाढतं? कळतं? निर्माण होतं? दुसरं व्यवधान आल्यामुळे

मी, माझ्या डायरीतून.. / १९६

दुखण्याकडं लक्ष गेलं नाही म्हणून दुखलं नाही? ... विचार करण्यासारखी गोष्ट आहे...!

*

२२.६, १.७, ४.७.२०१३

काल मनीषा आणि तिचे मिस्टर आले होते. त्यांनी NLP तंत्राविषयी सांगून त्याचे दोन प्रकार करून घेतले... ही सर्व तंत्रं म्हणजे इच्छाशक्ती वाढवण्याची आणि विचलित होण्यापासून दूर नेणारी साधनं आहेत... त्याचा उपयोग करून घ्यायला हरकत नाही.

नंतर बऱ्याच गप्पा झाल्या... त्यांना म्हटलं की आजार आपल्याला माहीत नसलेलं काहीतरी बरं करण्यासाठी असतो / आहे असं वाटतं आहे... 'फ्रान्स बनके जिसकी हिफाजत हवा करे...' ही ओळ या संदर्भात आठवतेय. निद्रिस्त 'स्व'ला जाग आणण्यासाठी आलेलं हे वादळ आहे. पण ते 'ज्योती'चं कवच बनून आलंय...! आजाराचं असंही 'पुनर्वाचन'..!

*

पाचव्या केमोट दिलेल्या स्ट्रॅंग औषधांचे परिणाम हळूहळू रंग दाखवायला लागलेत. काल.. परवा डाऊन व्हायला झालं. अंग दुखणं, तोंड येणं, कॉन्स्टिपेशन.... चालू आहे... या निमित्तानं ६३ वर्षे आत शरीरात.. मनात कुठे कुठे काय काय साचलं असेल त्याचा निचरा होतोय... नव्याला जागा तयार होतेय.. असा अंतर्बाह्य निचरा होताना थोडी उलथापालथ होणारच ना... या साफसफाईची 'दमणूक' एवढी किंमत जास्त नाही...

केमोमुळे केस जायला लागले तेव्हा रडू घ्यायला लागलं होतं खूप. अपेक्षित होतं तरी. आता भुवया, पापण्यांचे... पूर्ण शरीरावरचे केस गेलेत. या घटनेकडेही मी आता 'स्वच्छता' म्हणून पाहतेय. केसांची अशी समूळ सफाई एरव्ही कधीच शक्य नव्हती... साइड इफेक्ट्स असेही असतात..!

*

५, ६.७.२०१३

दिलीप चित्रे यांची 'मी' नावाची एक कविता 'प्रिय रसिक'च्या मुखपृष्ठावर

आलीय. त्यात एक ओळ आहे, ... 'हे मी स्वतः अनुभवलं तरी अनुभव म्हणजे खरं शहाणपण नव्हे.' या ओळीनं भानावर आणलं. सध्या मी प्रत्यक्ष अनुभवण्याला अधिक महत्त्व द्यायला लागलेय... आपण अनुभवाकडे कसं बघतो त्याला महत्त्व आहे. म्हणजे आपला दृष्टिकोन महत्त्वाचा. त्या संदर्भातला विचार, जाणीव महत्त्वाची.

तरी ज्याचा विचार करायचा तिथे ठोस अनुभव हवा ना... पोकळीत, तर्कानं विचार नाही करता येणार. तसंच अनुभवही सजगपणे अनुभवता यायला हवा... तो नुसता शरीर-मनावरून ओघळून चालणार नाही.

अशा संदर्भात संकल्पनात्मक विचार-व्युहाबद्दल काय म्हणता येईल? म्हणजे गणित, विज्ञानातले हायपोथिसिस इत्यादी... हा खूप वेगळा मुद्दा झाला...

*

स्वतःची हार्दिक सेवा चालू आहे... विचारांना नवे नवे आयाम कळतायत. वैचारिक बधीरतेला तडा जाणं हा सध्याचा सगळ्यात मोठा उपचार म्हणता येईल...

***

७४

मला विचारांनी आधार दिला...

८.७.२०१३

परवा पेटकर आर्जीनी मुलाबरोबर फुलं पाठवली होती देवाला वाहण्यासाठी. त्यांच्या भावना समजून घेताना गहिवरून आलं. कोण कोण कशा कशा तऱ्हेनं आपल्यासाठी शुभचिंतन करत असतं ना? किती असंख्य प्रभाव एकाच वेळी कार्यरत असतात. सगळ्या घडामोडी घडत असताना अशा प्रभावांनी थरथरत असतील.... एखादी घटना घडली.. पूर्ण झाली असं कुठं होतं? ती सतत घडतच असते. घडण्याच्या प्रक्रियेतच असते... दिवस उलटला की वाटतं त्या दिवसाच्या घटनांना पूर्णविराम मिळाला.. पण खरं तर त्या मागील पानावरून पुढे चालूच राहतात....

*

१२.७.२०१३

काल ललिता ताम्हणेशी 'लम्हा लम्हा' बदल सविस्तर बोलणं झालं. वीस वर्षापूर्वी करून ठेवलेलं, पडून राहिलेलं अनुवादाचं काम अचानक समोर आलं. 'लम्हा लम्हा'च्या नवीन आवृत्तीनुसार पूर्वीचा अनुवाद आताच्या जाणकार नजरेतून तपासायचाय.... ही पूर्ण प्रक्रिया घरबसल्या होण्यासारखी आहे. दीप्ती नवल, ललिता ताम्हणे, डिंपल पब्लिकेशन सर्व यात सक्रिय आहेत. मी फक्त अनुवाद पूर्ण करून द्यायचा आहे... एखाद्या गोष्टीचा जबरदस्त योग जुळून येतो म्हणजे काय त्याचं हे उदाहरणच झालं...

आकाशवाणीसाठी एका नाटकाचा अनुवाद करून द्यायचा आहे... 'तरीही काही बाकी राहिल' या अनुवादित कवितासंग्रहाची पुढं तपासून नुकतीच पद्मगंधाकडे दिली.

*

१७, २३.७.२०१३

अशा कामात गुंतल्यामुळे काल सहावी केमो बऱ्यापैकी हसत-खेळत पार पडली...

काल एका मैत्रिणीशी फोनवर बोलत होते. ती सध्या अडचणींना तोंड देते आहे. काय काय सांगत होती. तिची देवावर खूप श्रद्धा आहे. तिला त्याचा आधार वाटतो.... बोलताना मी म्हणून गेले की या काळात मला विचारांनी आधार दिला... खरंच आहे हे..!

*

२७.७.२०१३

माईकडून भीमरूपी स्तोत्र लिहून घेतलंय. रोज मोठ्यानं म्हणायचं ठरवलंय. भैय्या मामानी सांगितलं की हे म्हणत जा. श्रद्धेनं म्हटल्यावर कुणाला कसा फायदा झाला हे पण सांगितलं.... हे पटून किंवा त्यावर भुलून ते करावं असं वाटलं नाही. त्याच्या भावनांचा मान करावा असं वाटलं. पण प्रत्यक्ष म्हटलं जाईना. माई आली होती राहायला. अंधोळ झाल्यावर ती पठणात शिकलेली बरीच स्तोत्रं म्हणत होती. ते ऐकल्यावर वाटलं, आपणही

‘ईशावास्य’ मनात म्हणतो ते मोठ्यानं म्हणावं. प्रतिभा पण म्हणाली होती, जे काही वाचशील ते मोठ्यानं वाच. पुस्तक असो, स्तोत्र असो.. त्यामुळे श्वासाचा व्यायाम होतो. ते पटलं. तसं करावसं वाटलं... आता असं ठरलंय, ईशावास्य आणि भीमरूपी रोज मोठ्यानं म्हणायचं....

विवेकाची कास धरणान्या माझा हा पराभव आहे काय? पूर्वी मला हा पराभव वाटला असता... नाईलाजानं, रोजचं एक काम म्हणून पूजा करताना चुकतंय असं वाटून रडूच आलं होतं. आता हे म्हणताना माझी भूमिका मला माहिती आहे. मी हे मोठ्यानं का म्हणणार आहे आणि त्यामुळं काय होऊ शकतं... हे मला स्पष्ट झालेलं आहे. आणि विवेकाच्या गटातून काही वेळ श्रद्धेच्या गटात गेलं तर परतीचा रस्ता राहात नाही असं काही नाही. इकडून-तिकडे करण्याचा खुलेपणा आपण आपल्याला देण्यात सवडीशास्त्र आहे असं मला वाटत नाहीये...

***

७५

अद्भुत करार- आयुष्य रीन्यू केल्याचा

३०. ७. २०१३

माझ्यातल्या सामान्यपणाचं दर्शन मलाच घडवणारी (कदाचित दुसऱ्यानाही) एक चूक माझ्याकडून झाली... काल धाडे लॅबमध्ये एक बाई चौकशीला आल्या होत्या. त्यांना शुगर टेस्ट करायची होती जेवणानंतरची आणि आल्या होत्या सकाळी. उलटसुलट काहीतरी पुन्हा पुन्हा विचारत होत्या. लॅबमधला माणूस पुन्हा पुन्हा नीट माहिती देत होता. सगळे ऐकत होते. त्यांच्या प्रश्नोत्तरात एकदा मी हसले. इतर काहीजणही हसले... नंतर वाटून गेलं मी हसायला नको होतं. त्या बाई गोंधळल्या असतील. वयामुळं काय विचारायचं कळलं नसेल.. वैतागल्या असतील. विसरत असतील... लॅबमधला माणूस न वैतागता ‘पेशंट’ला समजून घेत बोलत होता आणि मी हसले. मी बरं नाही केलं...!

*

७.८.२०१३

काल केमो संपवून घरी यायला रात्र झाली... खूप उशीर झाला पण फ्रेश वाटलं आल्यापासून. मात्र दवाखान्यात चिडचिड झाली. सलाईनच्या प्रत्येक बाटलीचा वेळ ठरल्यापेक्षा लांबत गेला.. धीर धरणं अवघड जात होतं..

पण आज सुरुवात छान झालीय. 'लम्हा लम्हा' अनुवाद, मेल्सना उत्तरं अशी कामं उत्साहानं करता आली... केमो-औषध आणि इंजेक्शन इ. आपला प्रभाव दाखवायला लागलेत... केमोचा परिणाम म्हणून सगळी नखं काळी पडलीत. पण त्याची शेड एकसारखी आहे. नेलपेंट लावल्यासारखी. डॉ. रानडे म्हणाले हे रेअर आहे. फोटो काढून ठेवा... डॉ. रुचा यांनी फोटो काढून घेतलाय.

*

१४.८.२०१३

प्रतिभा (माझी बहीण) म्हणाली, आपण भोवतीच्या प्राणवायूमधून थोडा आपल्यासाठी शोषून घेत असतो.... आपली प्रत्येक पेशी श्वास घेत असते.... हा विचार मनात घोळत राहिला.... ईशावास्यम् मधला सतरावा मंत्र आठवला. वायुरनिलममृतमथेदं...' (वायुः अनिलम् अमृतम् अथ इदम्..) भोवतालचा प्राणवायू अमृतम् असतो. म्हणजे अ-मृत... न मेलेला.. 'सतत जिवंत असलेला...' असा याचा अर्थ आत्ता एकदम जाणवला... आपण आत घेतला की तो आपला होतो, वापरला जातो.

वैश्विक प्राण आपल्या आतल्या अस्थिर प्राणाला असंख्य मिर्तीमधून लगडलेला असतो. शब्द, स्पर्श, रस, रूप गंधामधून अव्याहत होणारी त्याची आवक-जावक... देवाण-घेवाण उत्कटतेनं अनुभवनं म्हणजे आत्ता.. या क्षणात जिवंत असणं...! आपल्या असण्याचा अनुभव घेणं. अशा प्रत्येक क्षणी आयुष्य रीन्यू केल्याच्या करारावर सही होत असते... काल या आशयाची कविता लिहिली आणि एकदम खूप छान वाटलं... कविता लिहिताना सुचण्याचा आवेग थ्रीलिंग होता... लिहून झाल्यावर लिहिता येण्याचं सार्थक झाल्यासारखं वाटलं.

मी, माझ्या डायरीतून.. / २०१

शारीरिक आजार इतक्या खोलवर नेऊन असं काही घडवत असेल तर त्याला सलाम... डॉक्टर्स आजारावरील उपचारांचे साइड इफेक्ट्स सांगतात.. मला त्यांना असे काही पॉझिटीव्ह साइड इफेक्ट्स सांगता येतील...

***

७६

केमो पर्व संपलं...

२०.८.२०१३

छान वाटण्याचा एक दिवस आणि मूड जाण्याचा एक दिवस... मूड जाण्याची स्थिती कशाचं तरी बोट धरते.. काहीतरी कारण शोधते नाव देण्यासाठी... स्वतःला समजवायचा कंटाळा आलाय... Come what may... तुका म्हणे उगी राहावे...

*

२८, २९.८, ५, ८.९.२०१३

काल ठरल्याप्रमाणे आठवी, शेवटची केमो पार पडली. औषधांचा फ्लो पोर्टमधून एकसारखा जात नव्हता त्यामुळं बराच वेळ लागला... पण बाकी काही त्रास झाला नाही. घरी यायला रात्रीचे ११ वाजून गेले.... आवरून खाऊन झोपायला १२ वाजले. रात्री शांत झोप लागली. सकाळचं रूटीन उशीरा पण नेहमीप्रमाणे पार पडलं....

'पोर्ट'ची काही अडचण येईल असं वाटलं होतं. पण निभावलं. ट्रीटमेंटचा एक महत्त्वाचा भाग पार पडला... धन्यवाद डॉक्टर्स, योग्य उपचार आणि मार्गदर्शन केलंत... सर्व जिवलग ज्यांनी हार्दिक सहभाग दिला माझ्या सर्व गोष्टीत आणि धन्यवाद शरीरा, मना, बुद्धी.. तुम्हीही साथ दिलीत सर्वाला सामोरं जाताना....

*

काल सर्व डॉक्टर्सना धन्यवाद देणारे एस एम एस केले. त्यांनीही चांगला प्रतिसाद दिला. बरं वाटलं.

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / २०२

फेब्रुवारीपासून तपासण्या.... डॉक्टर्स... वेगवेगळे उपचार... पथ्य चालू आहे. पण आता या क्षणी कसलाही ओरखडा जाणवत नाहीए. सगळ्यांनी मिळून फुलासारखं उचलून ठेवलंय मला...!

*

हादरवून सोडणाऱ्या या अनुभवानंतर अंतर्बाह्य परिवर्तन होईल, व्हावं.. नवा जन्म... वगैरे वाटतंय. पण हे वाटणं भाबडं.. हळवेपणाचं आहे. सगळं ये रे माझ्या मागल्या होणार असं जाणवून गेलं काल. कितीही ठरवलं तरी चिडचिड होतेच आहे. मूळ स्वभाव बदलून बदलून किती बदलणार?... असो.

सर्व पूर्ववत सुरू होणं म्हणजे नॉर्मल होणं एवढंच अपेक्षित आहे डॉक्टर्सना.. सर्वांना. मला अधिक चांगलं, नवं काही तरी हवंय... मिळेल का?

*

१२, १८.९.२०१३

केमो पर्व संपलं. आता रेडीएशनच्या उपचारांना सामोरं जायचंय. केमोच्या मानानं हा उपचार कमी त्रासाचा आहे म्हणे... तरी त्याला सामोरं जाताना चलबिचल होतेच आहे. आक्टोबर अखेर सर्व चालेल. मनाची तयारी ठेवायची त्यासाठी. काल येता येता 2 D Echo टेस्ट करून आलो. आज रिपोर्ट मिळाला. नॉर्मल आहे... इतक्या टेस्ट्स सारख्या करायला लागतायत की आता येता जाता झेरॉक्स करावं तसं होऊन गेलंय....

*

बाहेर धुवांधार पाऊस कोसळतोय. आठवून आठवून रडल्यासारखा मधेच त्याचा जोर वाढतोय. केव्हाची टक लावून पाहातेय. पावसाच्या सुरुवातीचं टोक तर सोडाच पण नजरेच्या टप्प्यात दिसणाऱ्या रिकाम्या अवकाशातला पाऊसही दिसत नाहीये... जोपर्यंत अवकाश झाकणाऱ्या इमारती किंवा वृक्ष पार्श्वभूमीवर अवतरत नाहीत तोपर्यंत तोही दृश्यमान होत नाही. पार्श्वभूमीवर काहीतरी असल्याशिवाय पाऊस दिसत नाही... वेग जाणवत नाही... पार्श्वभूमी हे जाणवून देण्याचं कार्य करत असते हे लक्षातही येत नाही आपल्या...

अंतराळात पाय टेकवायला जमीन नसते तेव्हा कसं वाटत असेल?

आज अनंत चतुर्दशी. गणपती विसर्जन. जीव खाऊन ढोल वाजवला जातोय केव्हाचा. पावसाच्या आवाजानं त्याचा आवाजही झाकून टकलाय. कोण हरेल पाऊस की ढोल वाजवणारे?

***

७७

So.. let it be...!

२१, २२.९.२०१३

दोन रेडीएशन्स घेऊन झाली.... काल घरातून दुपारी तीनला निघालो. यायला साडेआठ वाजले. साडेतीनला पोचल्यावर माझा नंबर ६.३०-७ ला लागला. आतमधे गेल्यावर प्रत्यक्ष रेडीएशन घेताना काही कळतही नाही. पण त्यासाठी दिलेली पोज आणि त्या पोजमधे जराही न हालता पंधरा मिनिटं झोपणं त्रासाचं वाटलं. दोन्ही हात शिक्षा केल्यासारखे वर... वर धरायला इलॅस्टिक सारख्या कड्या... मान पार उजवीकडे करायची. अंग उघडं. ए सी चालू... हुडहुडी भरेल की काय वाटलं.. आज वेळ कमी लागेल असं सगळ्यांच्या सांगण्यावरून गृहीत धरलं. पण प्रत्यक्षात वेळ कमी लागला असं वाटलं नाही. सवयीनं वाटेल कमी. त्रासही कमी वाटेल. रुबी हॉलपर्यंत जाण्या-येण्याची सवय होईल. आणि या अनुभवापासून दूर दूर होत जाईन तसं मीही सांगीन नवागतांना की काही त्रास होत नाही...

*

रेडीएशन संपेपर्यंत कोणत्याही कारणानं विचलित व्हायचं नाही असं आज सकाळी शरीराच्या सर्व पेशींना सांगून ठेवलंय. कधी 'पोर्ट', कधी गळ्याची शीर, कधी डावा हात कधी मान-पाठ यांना पुढं करून उपचाराला मनःपूर्वक सामोरं जायला त्या घाबरतायत. टाळतायत. कंटाळा करतायत... त्यांना आज समजावलंय. धीर धरण्याचं प्रोग्रामिंग रीन्यू केलंय... आता 'रेडीएशन समाप्त' हे स्टेशन येईपर्यंत उतरायची घाई करायची नाही. समजलं?

*

२८.१०.२०१३

आज रेडीएशन ट्रीटमेंट संपली. डॉ. मैय्या आणि प्रत्यक्ष रेडीएशन देणाऱ्या सर्वांना, काउंटरवरच्या सर्वांना धन्यवाद म्हणून आले. तीन आठवडे रोज भेटणाऱ्या दोघी-तिघींचे नंबर लिहून घेतले. संपर्कात राहू म्हटलं. हे सगळं करून येताना थकायला झालं. हुश्र वाटण्याचा आनंद व्हायला उशीर लागला...

*

३१.१०, २.११.२०१३

ऑपरेशन... केमो... रेडीएशन एवढे टप्पे ओलांडून आता फक्त गोळ्या या टप्प्यावर आलेय. केमोपोर्ट प्रकरण अणखी एक-दोन महिने चालू राहिल असं दिसतं. डिसेंबर पहिल्या आठवड्यात पेट स्कॅन करायचं आहे. त्यानंतर पोर्ट निघेल.. पेशन्सची कसोटी चालू आहे.

मूड ठिकाणावरून सारखा घसरतोय. सध्या त्याला जायला काही ठोस कारणं तरी आहेत. या सगळ्यातून बाहेर आल्यावरही काही ना काही निमित्त शोधेलच तो.

आता काळजी करायला 'पोर्ट'चं निमित्त आहे. ते एका अर्थी बरंच आहे. नाहीतर काळजी करायला मनानं आणखी वेगळ्या कल्पना लढवल्या असत्या.... काळजी करणं / मूड जाणं हे चालूच राहणार. आपण त्याच्या तात्कालिक निमित्तांचा विचार करत राहातो. काळजी वाढवतो.. मूड घालवतो... प्रत्येक वेळा फक्त इतकं लक्षात घ्यायचं की काळजी करण्याचं सध्याचं हे एक केवळ निमित्त आहे. मिळेल तेवढा मनाचा पैस ते आडवणार. मनात इतर गोष्टींना येऊ दिलं, मनाला त्यात रमता आलं तर ते 'निमित्त' आक्रसून स्वतःच्या आकाराएवढं राहिल फार तर.. so.. let it be...!

*

१३, २०, २५. १२.२०१३

आज केमोपोर्ट काढायचं छोटंसं ऑपरेशन आहे. सगळं झटपट ठरलं. देशमुख हॉस्पिटलमध्ये सकाळी नऊला बोलवलंय... गेलो...

मी, माझ्या डायरीतून.. / २०५

पोर्ट काढून झाला. जेवेपर्यंत घरी आलो सुद्धा. लोकल भूल देऊन केलं. त्यामुळं सगळं कळत होतं. ऑक्सिजनचा मास्क लावून सगळं तोंड झाकलं होतं. पायाखाली काहीतरी गार पट्ट्या ठेवल्या होत्या. हाताला बी पी चं मशीन आणि बोटाला पीन लावून ठेवलेली. ऑपरेशन सुरू झालं. कापताना, बसवलेला पोर्ट ओढून काढताना, टाके घालताना.. त्या त्या कृती कळत होत्या. पण काही त्रास झाला नाही. रूममध्ये आल्यावर खूप थंडी वाजली. ऑपरेशनची जागा दुखायला लागली. पण थोड्या वेळात उठावसं वाटलं. चहा प्यावासा वाटला. चहा पिऊन घरी आलो....

*

वर्ष संपत आलं... सध्या मूड शांत आहे. कसली कासाविशी नाही. काळजी.. दुखणं सहज मॅनेज केलं जातंय. लेखन.. त्या संदर्भातला प्रतिसाद ह्यामुळं सुखावतेय. आम्ही दोघं खुश आहोत एकमेकांवर... ह्यांच्या अथक सहकार्यामुळे हे सर्व शक्य होत आहे. उठताना आधार देणं असो, वाकायला नको म्हणून गरजेच्या सर्व वस्तू वेळोवेळी हातात देणं असो, दवाखान्यात जाणं असो की बाहेरून काही आणणं असो... त्याचा उच्चार होण्याचा अवकाश की लगेच जराही न कंटाळता करतात.... भावंडांचंही या आजारात असंच प्रेम अनुभवायला मिळालं.... सीतेला वनवास सुखाचा वाटला तसा आजाराचा हा सर्व अनुभव त्रासाचा तरी प्रेम अनुभवायला मिळण्याचा झाला..!

***

७८

पेशींच्या कार्यात लुडबुड नको...

३, १३.१.२०१४

नवीन वर्ष सुरू झालं... सध्या बाहेर जाणं.. फिरणं.. घरी कुणी कुणी येणं.. घरकाम आणि आराम यातच वेळ जातोय. लेखन-वाचन होत नाहीये.. तब्येत आणि मानसिकता नॉर्मल होण्याच्या दिशेनं जातायत. नॉर्मल म्हणजे आजारपूर्व स्थितीत. अपेक्षा.. कल्पना केली होती त्यानुसार एकदम फिट, उन्नत वगैरे नाही. त्याविषयीचा भ्रम दूर झाला. निराशा विरून गेली. तशी

angst / तसा आकांत करायचं त्राण राहिलं नाही... किंवा हार मानून टाकलीय.. असो.

*

आज सकाळी ६-६.३० ला खाली कॉलनीत आम्ही दोघं फेऱ्या मारत होतो. गेटपाशी क्षणभर थांबलो. नेहमीचाच चौक, वाहनांची वर्दळ.. उजाडत जाणारा अंधार- उजाडेपर्यंत दिव्यांनी सावरलेला... आज एकदम चमकून गेलं मनात की हे आपल्या अंगणातलंच दृश्य आहे. आपलंच घर- अंगण... गेट म्हणजे आपल्या घराचंच दार जणू जिथे मी उभी होते.... हे इतकं खरेपणानं वाटलं की आतून गहिवरून आलं....

*

२१, २४.१.२०१४

काल 'प्राणिक हीलींग' विषयक पुस्तिका पाहिली. त्याचा आपण उपयोग करून घ्यावा असं वाटलं. चाललेल्या उपचारांना चालना मिळेल. मदत होईल असं वाटलं.... पण विचार सगळीकडे फिरून पुन्हा आवडत्या मुद्द्यावर आले... होण्यावर सोपवणे. विवेकाला पटेल ती, तशी काळजी घ्यायची, उपचार करायचे आणि शरीराच्या स्वयंशिस्तीवर सर्व सोडून द्यायचं... पेशींच्या कार्यात लुडबुड करायची नाही. डोकवायचंही नाही. त्यांच्या प्रायव्हंसीत व्यत्यय आणायचा नाही. त्यांना त्यांचं काम त्यांच्या परीनं करू द्यायचं....

बोनडेन्सीटी कमी आहे म्हणून सलाईन मधून इंजेक्शन घेतलं... पाणी घातल्यावर रोप तरारून मान वर करतं तसं होईल असं वाटलं होतं. पण तसं झालं नाही. उलट सगळं अंग जड झालंय. दुखदुख वाढलीय... आज असं वाटलं एकदम की औषधाचा परिणाम होतोय. हाडं भरून यायला लागली असतील... या आतल्या बदलाला मी दुखतंय असं म्हणत असेन.. दुखण्याचंही असं पुनर्वाचन शक्य आहे....

*

सकारात्मक विचार आपल्या झगडणाऱ्या पेशींना चिअर अप करण्यासाठी उपयोगी पडत असतील... कल्पना, विचारच करायचा तर 'मी लुटला गेलेला

नाही, खजिना शोधायला निघालेला वीर आहे...' असं स्वतःचं वर्णन का नाही करायचं? वैचारिक.. मानसिक पातळीवर स्वास्थ्य मिळवायचं तर दृष्टिकोन प्रगल्भ करणं आपल्या हातात आहे. प्रत्येक क्षणी प्रत्येक गोष्टीचं पुनर्वाचन शक्य असतं. कोणतीच गोष्ट स्थिर, कायमची तशीच असत नाही. व्यक्ती, घटना, परिस्थिती तर बहुआयामी असतात. त्यातला एखादा विकल करणारा आयाम निवडून त्रास का करून घ्यायचा? वेगळा, नवा, अधिक मौल्यवान आयाम शोधणं अशक्य नसतं... नसणार. तसं करायला मला बळ मिळो....

*

२८, २९.१.२०१४

डॉ.नी सांगितल्यानुसार काल ब्लड टेस्ट झाली. संपूर्ण रिपोर्ट एकदम नॉर्मल आला. कुठेही 'हाय.. लो' असा शेरा नाही. एकदम स्वच्छ. बरं वाटलं. आज रानडे क्लिनिकला गेलो. रिपोर्ट आणि मी दोन्ही नॉर्मल.... आता एप्रिलमधे बोनडेन्सिटी टेस्ट करायचीय. दिलेली इंजेक्शन्स, कॅल्शियमच्या गोळ्या यांनी काय फरक पडतोय ते पाहून पुढची ट्रीटमेंट ठरेल. व्हिटॅमिन 'डी'ची गंभीर कमतरता दोन अडीच महिन्यात औषधांमुळे एकदम नॉर्मल झाली तसं हेही होईल.... मी होऊन दाखवीन... बघता बघता पाच वर्षांची गोळ्यांची ट्रीटमेंटही संपेल...' असं चक्रे मनात उमटलं..!

*

'मी होऊन दाखवीन' हा मूड सकाळी आणखी स्पष्ट झाला. त्यासाठी कॅल्शियमच्या गोळ्या, डी व्हिट. गोळ्या, उन्हात फिरणं, आहार, व्यायाम... आणि सोबत चिअर अप करणारं मन एवढी फौज तैनात करतेय... एप्रिलमधे बोनडेन्सिटीची परीक्षा होईल... एवढं केल्यावर १००% मार्क्स का नाही मिळणार? आणि रिपोर्टमधले आकडे काहीही सांगतील. मी किती घट्ट आहे हे त्यांनी नाही ठरवायचं. मी ठरवणार..!

***

उपचार-चक्र चालूच...

४, ५, ६.४.२०१४

ठरल्याप्रमाणे बोनडेन्सिटी टेस्ट झाली. जवळ जवळ जैसे थे च रिपोर्ट आहे. आणखी खालावला नाही याचं समाधान मानायचं की उपायांची इतकी मोठी फौज तैनात करूनही फारसा फरक पडलेला नाही याचं वार्डेट वाटून घ्यायचं? Come what may..! असं म्हटलं जोरात.... तरी मूड गेलाच आहे. थकल्यासारखं वाटतंय.

*

सकाळी मूड छान होता. अनुवादासाठी अकादमीची परवानगी मिळाल्यावर बिंद्या सुब्बा यांच्या 'अथाह' या नेपाळी कादंबरीचा अनुवाद करायला सुरुवात केली. नव्या कामाची नवी फाईल ओपन केलीय. 'तरीही काही बाकी राहिल' हा अनुवादित कवितासंग्रह पद्मगंधाकडून तयार होऊन हातात आला. त्याचा आनंद साजरा करून झाला....

*

ब्लड रिपोर्ट नॉर्मल आहे. कमी झालेलं वजन वाढलंय.... सगळे रिपोर्ट घेऊन डॉ. रानडें /डॉ. भट्ट यांना दाखवायला गेलो. जैसे थे बोनडेन्सिटी रिपोर्ट पाहून त्यांनी त्या विषयातले तज्ज्ञ डॉ. श्रीरंग गोडबोले यांना भेटायला सांगितलं. भेटलो. त्यांनी सर्व तपासून औषधं लिहून दिली. रोज एक इंजेक्शन घ्यायचं आहे. आपलं आपण घेता येतं. सहा सात महिन्यांनी बोनडेन्सिटी टेस्ट करून परत बोलावलंय.... उपचार चक्र चालूच राहणार असं दिसतंय.

*

भाच्याचं लग्न ठरलंय. त्या निमित्तानं शिवायला टाकलेले ड्रेस शिऊन आले. बजावून सांगूनही टाईट फिटिंग केलंय. बघून भयंकर चिडचिड झाली. जोरात ओरडावसं वाटलं.... नवं मंगळसुत्र करून आणलंय. छान झालंय. पण अंगच सपाट झाल्यामुळे भिंतीवर अडकवल्यासारखं दिसतंय. ड्रेसचंही तसंच... आता फक्त घाल-काढ करण्यातली सुविधा पाहायाची... एकीकडे मनातल्या

मनात 'निरोपा'ची तयारी तरी एवढा संताप... एवढं असमाधान?... असू देत.. जिवंतपणाची ही लक्षणं असू देत...!

*

९,१०.४.२०१४

'सीव्हीअर आस्टोपोरेसीस'- डॉ गोडबोले यांनी केलेलं निदान. 'कॅन्सर तर गेलाच कुठे' रानडे म्हणाले होते तसं झालं. आता काळजी घेण्यासारखा, करण्यासारखा नवा भिडू आलाय. त्यानं आधीच्या भिडूला खो दिलाय... नवा भिडू तसा अनेकांच्या ओळखीचा आहे. आणि उपाय करणं अवघड नाहीए..

*

आजपासून डॉ गोडबोले यांनी लिहून दिलेलं टिरीऑस इंजेक्शन घ्यायला सुरुवात केलीय. सोपं पण आहे आणि दुखतही नाही.... काल संजीवनी बोकीलचा फोन आला होता. तिनं डॉ. श्रीरंग गोडबोले यांच्याबद्दल आश्चस्त केलं. म्हणाली की त्यांच्या क्षेत्रातले ते पुण्यातले एक नंबरचे डॉक्टर आहेत. डॉ. कसबेकर यांच्याबद्दलही तिनं असाच भक्कम विश्वास दिला होता. उपचारांच्या यशात डॉक्टरांवर विश्वास ठेवता येणं हा अतिशय महत्त्वाचा भाग आहे. संजीवनीमुळे मला सुरुवातीपासून हा दिलासा मिळाला..!

*

११.४.२०१४

रेडीएशन घेण्याच्या काळात रुबी हॉलमधे मीनाक्षी आपटे भेटल्या होत्या. मी रेडीएशनसाठी तयार होऊन बाहेर बसले होते आणि त्या आतून रेडीएशन घेऊन येत होत्या. व्हीलचेअरवरून. आमची नजभेट झाली. परिचय नव्हता तरी त्या प्रसन्न हसल्या. मीही हसले. पण पाठोपाठ रडूच आलं.... नंतर त्यांचं नाव विचारून घेतलं. लक्षात राहिली ती भेट...

'मिळून साऱ्याजणी'मधे त्या गेल्याची बातमी वाचली. हळहळले... चुटपुट वाटली... खरंतर असं काही वाचलं की सुटली ती व्यक्ती म्हणून बरं वाटतं हल्ली... मग आता चुटपुट का लागली? वाईट का वाटलं? कशानं गेल्या हे कळण्याची उत्सुकता का वाटतेय? त्या जवळच्या वाटल्या म्हणून की त्यांचा आजार जवळचा आणि म्हणून त्यांचं हे भवितव्य जवळचं वाटलं

मी, माझ्या डायरीतून.. / २१०

म्हणून? मृत्यू दूर असतो तोपर्यंतच मनाची 'तयारी' वगैरे असते? जवळ आल्यावर पळावसं वाटतं?

***

८०

त्रास सुसह्य आहे तरी...

१९.४.२०१४

सध्या होणारा त्रास स्वाभाविक आणि सुसह्य आहे. इलाजही फारसा त्रासदायक नाहीये. हे सगळं सहज हसत खेळत स्वीकारता येण्यासारखं आहे. तरी कमालीचा कंटाळा आलाय.... चिडचिड होतील मनात प्रचंड... फेकाफेकी.. आदळाअपट करावी... ओरडावं जोरात असं वाटतंय.... रडू येतंय.. त्याला समजवायचा कंटाळा आलाय... मरू मरू मरू झालंय मन..!

दुसऱ्यांदा बोनडेन्सिटी टेस्ट केली तेव्हा ती नॉर्मल / नॉर्मलच्या जवळ जाईल अशी उमेद बाळगून होते. पण काहीच फरक पडलेला नाही. नवा डॉ. नवा इलाज सुरू केलाय.. लगेच काय बरं वाटणार? पण निराशा दबा धरून बसल्यासारखी लगेच झडप घालतेय.... पाय जवळ घेता येत नाहीयेत.. खाली बसता येत नाहीये. वाकता येत नाहीये.... हे स्वीकारता येत नाहीये अजून. चिडचिड होतेय.. त्यात त्यात गुरफटतेय.. दुसऱ्या कशात मन रमत नाही. काहीच वाचवत नाहीये. लिहायला सुचत नाहीये. सुचावसं वाटत नाहीये.... पुरे पुरे झालंय सगळं...

दाबून धरलेला हुंदका जोरात फुटावा तसा केव्हापासून धरून ठेवलेला धीर सुटलाय... सैरभैर झालाय...

*

२९.५.२०१४

काल वीणा देव यांचा अमेरिकेतून फोन होता. यंदाच्या मृण्मयी पुरस्कारासाठी त्यांनी माझी निवड केलीय. विजय देव पण बोलले. अभिन्नंदन केलं दोघांनी... ऐकून खूप छान वाटलं. एकसाइट व्हायला झालं... आठ जुलैला कार्यक्रम आहे. त्या पूर्वी निमंत्रण द्यायला दोघं घरी येणार आहेत....

मी, माझ्या डायरीतून.. / २११

*

१८, २६.६.२०१४

सुटलेला धीर गोळा व्हायला लागला. काळजी घ्यायची, करायची नाही हे जमायला लागलयं... 'बोनडेन्सिटी'नं कॅन्सरची काळजी झाकून टाकलीय. ती आपोआप मिटत जाईल. तिकडे लक्ष जाऊ नये, त्याला आपापलं बरं व्हायला अवसर मिळावा म्हणून या दुसऱ्या लक्षवेधक प्रश्नाची योजना असावी..! 'फ्रान्स बन के हिफ्राज़त' करतो आहे तो ज्योतीची..! आज छान वाटतं आहे.

*

'अथाह' कादंबरीचा अनुवाद करायला गती आलीय... काही कार्यक्रम.. लेख.. कविता लेखन.. चालू आहे. आठ जुलैच्या कार्यक्रमाचं मनोगत तयार करतये.. 'निरोपा'ची तयारी ठेवली तरी तो क्षण येईपर्यंत तो येणारच नसल्यासारखं जगायला अशी निमित्तं छान असतात...!

*

९.७, ७.८, २२.११.२०१४

कालचा 'मृण्मयी पुरस्कार वितरण सोहळा' उत्तम झाला. एकूण कार्यक्रम, माझं भाषण आवडल्याचे अभिप्राय मिळाले.. घरी येऊन, फोनवर, फेसबुकवर अभिनंदनाचा वर्षाव झाला... मजा आहे..

'लम्हा लम्हा' अनुवादित कवितासंग्रह प्रकाशित झाला. प्रती हातात आल्या.

'तू लिही कविता' अनुवादित कवितासंग्रहाचं प्रूफ चेकिंग झालं... पुस्तकाचं काम रीतसर चालू आहे. 'अथाह' या कादंबरीच्या अनुवादाचं काम शेवटच्या टप्प्यावर आलंय.. आकाशवाणीसाठी नाटकांचे अनुवाद करतये... अशी कामं बरीच होतायत पण स्वतःचं नवीन काही सुचत नाहीये. वाचनही होत नाहीये. थोडा वेळ छान आणि बराच वेळ बधीर अशी अवस्था आहे.

*

१३.१२.२०१४

वेगवेगळ्या कामांत सध्या दिवस भराभर जाताहेत. रूटीन व्यवस्थित निभावता येतंय. एकूण ठीक आहे. तरी अस्वस्थता पार्श्वभूमीवर आहे.... ही कोणत्या सृजनाची चाहूल असेल काय ?

चालता चालता समोर डोंगर उभा राहिला. उचललेलं पाऊल टेकवणं भागच होतं. लांब रुंद पसरलेल्या डोंगराला वळसा घालून पुढं जाणं शक्य नव्हतं. पाऊल टेकवावंच लागलं डोंगरावर... ते टेकवल्यावर दुसरं उचलावं लागलं.. टेकवावं लागलं... करता करता डोंगर पार झाला. वाटलं होतं पलिकडे नवं जग असेल. पूर्वी कधी न पाहिलेलं. पण डोंगर पार करून चालताना लक्षात आलं की सर्व तेच आहे...! रोजच्या गादीवर झोपून उठल्यावर रोजचंच घर दिसतं आणि दिनचर्या सुरू होते तसं झालं.....

कळेनासं झालं डोंगर पार केल्याचा आनंद मानायचा की एवढं करून त्याच त्या जुन्या जगात चालावं लागण्याचं वाईट वाटून घ्यायचं... नवं काही मिळालं नाही म्हणायचं की होतं ते अबाधित राहिलं म्हणायचं? आणखी चालण्यासाठी मिळालेल्या जुन्याच रस्त्याचं काय करायचं म्हणत बसायचं की आणखी चालण्याची सुसंधी मिळाली म्हणायचं ?

या वाढवून मिळालेल्या मुदतीचं काय करायचं ?

***

८१

तरी बधीरता कशी ?

१.१.२०१५

नवीन वर्षाची सुरुवात धामधुमीत झाली. भाच्याच्या लग्नानिमित्त काढलेलं रंगकाम पूर्ण झालं.. मग खरेदी.. केळवण.. पाहुणे.. भाऊ मुंबईला आणि लग्न पुण्यात. त्यामुळं आमचं घर लग्नघर झालंय..

ठरल्याप्रमाणे बोन डेन्सिटी टेस्ट झाली. रिपोर्ट गोडबोले डॉ.ना दाखवला एक्सलंट आहे म्हणाले. इंजेक्शनचा उपयोग होतोय. काही दिवस चालू ठेवा असं म्हणाले. आता अशा गोष्टी रूटीनमधे सामील झाल्यायत..

मी, माझ्या डायरीतून.. / २१३

१.२.२०१५

ठरल्याप्रमाणे लग्नासाठी आई आली. सर्व लग्नविधी वगैरे यथासांग आनंदात पार पडले. तिची प्रकृती बरी नव्हती. ढासळत चालली होती. तीनदा डॉक्टरला दाखवून झालं. दिलेल्या औषधानं तिला बरं वाटलं. काल रोजच्यासारखे उठलो. सगळी येणार म्हणून जेवणाची तयारी करायची होती. फिरणं, नाश्ता झाला. आई उठली. तिचं रोजच्यासारखं सगळं आवरून दूध, बिस्किटं, औषधं सगळं घेऊन झालं. आणि ती परत झोपली. पण थोड्या वेळानं तिला श्वासाचा त्रास व्हायला लागला. ५-७ मिनिटं तळमळली. सहन होत नाही आता.. मी चालले.. असं काही बोलली. मग थकून झोपली. मी जवळच बसले होते... हळूहळू मंदावत श्वास बंद झाला. बघता बघता डोळ्यादेखत आई गेली...! सगळी येईपर्यंत आम्ही तिला थांबवू शकलो नाही... डॉक्टरना बोलवून तिला थोपवण्याचा प्रयत्न अयशस्वी झाला. ते येईपर्यंत ती गेलीच...!

कळवल्याबरोबर सगळे भराभर जमले. ३-३.३० ला तिला नेलं. सगळे हळूहळू पांगले. तिला कोल्हापूरला घेऊन जायला आलेला भाऊ तिच्या अस्थी घेऊन गेला. एवढाच बदल. बाकी सर्व पूर्वनियोजित ठरल्याप्रमाणे झाले...

खितपत न पडता, परावलंबी न होता आई गेली..! तिचं सोनं झालं.. पुण्यवान.. इच्छामरण.. किती योग्य वेळ साधली... असं बोललं जातंय. अपूर्वाई वाटावी असं मरण आलं तिला...

१८.२.२०१५

आई आठवडाभर इथं होती. नेहमीसारख्या गप्पा झाल्या नाहीत. दमली होती ती. तरी मी दोन तीनदा चिडले तिच्यावर.... मला माफ केलं असेल तिचं. पण माझा पराभव मी नाकारू शकत नाहीए..

काल महाशिवरात्रीच्या दिवशी 'तू लिही कविता' या अनुवादित संग्रहाच्या प्रती हातात आल्या... पुस्तक छान झालेय... 'ईशावास्यम् इदं सर्वम्..'ची दुसरी आवृत्ती निघाली. त्याच्याही प्रती हातात आल्या.. ते दाखवायला आता आई नाही...!

*

२६.२.२०१५

नवीन लेखन सुचत नाहीये. वाचनात लक्ष लागत नाहीये... अंतर्मुख विचारही थांबलेत.... कशाचं फार काही वाटेनासं झालंय. माणूस म्हणून 'घडण्या'तली असोशीही पूर्वीसारखी नाही राहिली. स्वतःला माफ + हात टेकणं = शांतता...!

*

२०.४.२०१५

आईशी संवाद करणाऱ्या कविता लिहिल्यायत. आईच्या कवितांनी बरेच दिवस बंद असलेलं दार उघडून दिलंय. कुंपण उचलून नेलंय.. बरं वाटतंय.. पण आईच्या आठवणीनं अस्वस्थ होतेय सारखी. क्षणाक्षणाला आठवण येतेय... आपण प्रेमानं काही केलं नाही अशी रुखरुख वाटतेय... आता काय उपयोग..! स्वभावाच्या मर्यादा ओलांडता आलेल्या नाहीयेत.... स्वतः आवराआवरी करायच्या तयारीत असूनही स्वतःला ओलांडता येत नाहीये....

*

२५.६.२०१५

छायाचित्र कविता हा अभिव्यक्तीचा नवा मार्ग सापडलाय... वंदना बोकीलकडे या कवितांचं वाचन झालं... सगळ्यांना खूप आवडल्या. वंदनानं तिच्या 'सृजनसेतू' या दिवाळी अंकात स्वतंत्र विभाग करून त्यात प्रकाशित केल्या... या छंदाला पालवी फुटत राहिली...

*

८.७.२०१५

मधे दोन दिवस एकदम हातातून काहीतरी निसटल्यासारखं वाटलं. रितेपणाचं फिल्मींग आलं. ब्रह्मकमळाच्या कळीचा फोटो काढल्यावर एकदम असं वाटलं की केवळ 'असण्या'ला रितेपणाचं ओझं झालं... कंटाळा आला.. ते रितेपण भरून काढण्यासाठी ही कळी उमललीय... त्यासाठीच सगळी सृष्टी प्रकटलीय... आणि मग एकदम वाटून गेलं रितेपण कुठं आहे? 'आहेपण' सर्वत्र आहेच की...!

*

२२.७.२०१५

मी बनवलेलं 'छायाचित्र चौकटी आणि दृश्यं' हे ई-पुस्तक 'आकलनाच्या नव्या तिठ्यावर' या नावानं ई साहित्य प्रतिष्ठानने कालिदास दिनाला प्रकाशित केलं. छान झालंय. आता सलग बघता येतंय..

पण अशा गोष्टींचं छान वाटणं शेअर करायाला आई नाहीये...!

*

२८.८, १६.९. २०१५

ज्ञानेश्वरी वाचन चालू आहे. पूर्वीपेक्षा जास्तच शंका येतायत. आणि बऱ्याच गोष्टी पटत नाहीएत. श्रद्धा.. भक्तीभाव राहिला दूरच. सगळं काही मोक्षासाठी. जन्म, जगणं इतकं भयंकर आहे की ते पुन्हा पुन्हा नको यायला.. त्यासाठी सर्व उपदेश... हे काही पटत नाहीये. हे सर्व तर आपल्या गतीनं चालूच राहणार. आपण त्या गतीतले काही क्षण... वर्णनंही अतिशयोक्त आणि पाल्हाळिक वाटताहेत....

तरी वाचन चालू ठेवलंय. त्यातल्या काही उपमा छायाचित्रांच्या दृश्य माध्यमातून सादर कराव्या असं सुचलंय.. 'ज्ञानेश्वरीतील उपमा' असा एक ब्लॉग तयार करतंय.. आप्पांच्या (माझे वडील) 'Thoughts in a Nut-shell' मधली वाक्यं छायाचित्रावर घेऊन त्याचं मराठी पद्यरूपांतर करणं चालू आहे. त्याचाही ब्लॉग केलाय...

*

५.१०.२०१५

हो-नाही करत कोल्हापूरला आठ दिवस जाऊन आलो. आईचं भरणी श्राद्ध हे निमित्त होतं... प्रवास आणि राहणं छान झालं. दोन ऑक्टोबरला आप्पांचा जन्मदिवस असतो. त्या दिवशी आप्पांच्या ब्लॉगचं प्रकाशन केलं. सगळी जमलेली असल्यामुळं हा इव्हेंट छान साजरा झाला. आईशिवाय...!

*

२९.१२.२०१५

या वर्षी डायरीलेखन नेहमीच्या उत्कटतेनं झालं नाही. आईच्या जाण्यानं इतकं खोलवर हलवलं तरी बधीरता कशी?

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / २१६

भाग ५
(२०१६ ते २०२१)

८२

आता असे क्षण अनुभवायचे..

१, ४.१.२०१६

मागील पानावरून पुढे नव्या वर्षाचा पहिला दिवस उगवला आहे. लेखन-वाचन फारसं होत नाहीये.... पण त्या बदल खंत करत राहून स्वतःला कुरतडणं आता थांबवावं म्हणतेय...

सध्या सुचत असलेल्या छायाचित्र-कविता मला आणि इतरांनाही आनंद देतायत.. सृजनाचा हा नवा मार्ग आतल्या अव्यक्ताला नवी जाग आणणारा आहे... हे सर्व ब्लॉग-स्वरूपात संग्रहित करण्याची कल्पना सुचून अमलात आणते आहे.

नव्या वर्षात 'पुणे पोस्ट' अंकासाठी सदर लिहायचं आहे...

*

८.१.२०१६

सोनोग्राफी.. चॅस्ट एक्सरे टेस्ट झाल्या.. रिपोर्ट्स नॉर्मल आहेत... दर तीन महिन्यांनी अशा काही टेस्ट्स.. सहा महिन्यांनी पेट स्कॅन.. वर्षानं बोनडेन्सिटी.. असे रूटीन चेक अप चालूच राहाणार आहे.. त्यातल्या त्रासाची सवय झालीय आता. स्वतःला होणाऱ्या त्रासापेक्षा या प्रत्येक ठिकाणची गर्दी पाहून प्रत्येक वेळी मन अस्वस्थ होतं. इतक्या जणांना हा वेदनादायी.. खर्चिक आजार...! लहान-मोठे.. शिक्षित-अशिक्षित.. सर्व जाती-धर्माचे.. स्त्री-पुरुष.. सर्व सामावलेल्या त्या गर्दीत सगळे फक्त एक माणूस.. एक पेशंट.. सगळी बिरुदं गळालेला एक नंबर असतात..!

*

२९.३.२०१६

एकातून एक कल्पना सुचत वेगवेगळे ब्लॉग बनवले. एकूण दहा ब्लॉग झालेत. एकदा शिकून घेतल्यावर सर्व ब्लॉग मी बनवू शकले. विषयानुसार डिझाईन करता आले. 'ब्लॉग, एक नवी सुरुवात' असा एक ब्लॉग करून त्यात सर्व ब्लॉगचा अल्प परिचय आणि लिंक्स असं एकत्र केलंय. या होम-ब्लॉगच्या मुखपृष्ठाशी वेबसाइट जोडण्याची कल्पना सुचली आणि अंमलातही आणता आली. आता पुस्तक-रूपात न आलेलं माझं सर्व सृजन संचित एका क्लिकवर हजर होईल..! सध्या अशी ऑनलाईन क्रिएटिव्हिटी चालू आहे...

*

२५.५.२०१६

'व्यक्त-अव्यक्ताच्या मध्यसीमेवर' हा कवितासंग्रह तयार होऊन हातात आला. निर्मिती सुंदर झाली आहे. राजहंस प्रकाशनाचे डॉ. बोरसे यांनी अगदी आदरपूर्वक लक्ष घालून संग्रह केला आहे. चंद्रमोहन कुलकर्णी यांचं मुखपृष्ठ आहे.... संग्रह हातात आल्याचा आनंद वाटला...

*

१२.८, ८.९.२०१६

सोनोग्राफी टेस्ट झाली परवा. नॉर्मल आहे सगळं.... नेहमीचं ताटकळणं.. अस्वस्थ होणं.. नको नको होणं पार करून परतलो. हवं हवं मधे गुंतलो पुन्हा...

सध्या कविता सुचतायत... समाधान झालं तरी सुचणं चालूच आहे. आग्रहानं जेवण वाढावं तसं वाढतंय कुणीतरी..!

असलेल्या वेळाचं आणि क्षमतेचं काय करायचं ते कळत नाही म्हणून मुलं खिदळतात.. ओरडतात.. उड्या मारतात.. कशातही मजा घेतात. पाहणारालाही ते विचित्र वाटत नाही. पण वय वाढत जातं तसं बालपणाचे हे उपाय शोभत नाहीत. जमतही नाहीत. मग माणसं काळजी करतात, रडकथा गातात, व्यसनी होतात, गुन्हेगारी करतात, अत्याचार करतात... नाहीतर वेडे होतात..!

*

२७.१०.२०१६

कुमार गटातील मुलांसाठी मोठ्या कादंबऱ्यांचं संक्षिप्तीकरण करण्याची कल्पना बऱ्याच वर्षांपूर्वी मी मंदाताईंना सुचवली होती. त्याचा योग आता जुळून आलाय. साहित्य प्रेमी भगिनी मंडळाच्या या प्रकल्पात मीही एखादी कादंबरी संक्षिप्त करावी असं मंदाताईंनी सुचवलंय. त्या दृष्टीनं आनंदी गोपाळ कादंबरी वाचायला आणलीय... हे काम हाती घ्यावं असं मनात येतं आहे..

पुणे पोस्टसाठी सदर लेखन.. साप्ताहिक सकाळसाठी पुस्तक परिचय.. आकाशवाणीसाठी नाटकांचे अनुवाद.. व्हॉट्सअपवर उपक्रम... असं काय काय चालू आहे. एकेक बुडबुडा क्षणिक आनंद निर्माण करून फुटतोय... आता असे क्षण अनुभवायचे.. या क्षणातला जगण्याचा आनंद घ्यायचा..!

***

८३

कामात व्यस्त राहाण्याचा उपचार प्रभावी ठरला..!

१, १५, ३०.१.२०१७

'कोहं' - सुरेश व्दादशीवार आणि 'आनंदी गोपाळ'- श्री. ज. जोशी ही दोन पुस्तकं वाचायला घेतलीयत.

सध्या कविता सुचतायत. 'भेटे नवी राई' या कवितेच्या ब्लॉगमधे छान भर पडतेय.. पण दाखवायला आई नाहीये..!

वाचन होत नाहीए. सगळा वेळ मोबाईलवर, व्हॉट्सअप उपक्रमात चाललाय.. पण त्याचमुळे घरबसल्या अनेकांच्या संपर्कात राहता येतंय. कवितेला प्रेरणा मिळतेय. वेगवेगळ्या साहित्यिक ग्रुपमधे प्रत्यक्ष भेटून जे साध्य होत होतं ते काम व्हॉट्सअप ग्रुपमुळे होतंय. माझ्या स्वभावाला आणि तब्येतीच्या दृष्टीनं हे चांगलंच आहे..!

२१.५, ४.६.२०१७

अनिल मोहरीर यांनी 'Soul' नावाचं एक पुस्तक लिहिलंय- आत्मा,

मी, माझ्या डायरीतून.. / २१९

पुनर्जन्म या संकल्पनांचं वैज्ञानिक आकलन अशी त्यांची भूमिका आहे त्यात. मी त्याचा मराठी अनुवाद करावा असं त्यांनी सुचवलंय. करावा असं मनात आलं आहे. विषय आवडता आहे. आणि मत जुळणारे वाटतेय. वाचून ठरवीन.

‘सोल’ वाचन चालू आहे. पण ग्रीप येत नाहीये. आनंदी गोपाळ संक्षिप्तीकरणाच्या कामाला नाही सांगितलं. आणि तेवढ्यात विलास खोले सरांचा अचानक फोन आला. बोलता बोलता त्यांना सहज या बाबतीत सल्ला विचारला तर त्यांनी हे काम मी करावं असं पटवून दिलं. आणि मला पटलं. मंदाताईना लगेच फोन करून तसं कळवलंही. पुस्तक शोधून वाचायला सुरुवात केलीय. जमेल असं वाटतंय. सरांनी अंजली कीर्तने यांनी लिहिलेलं आनंदी जोशी चरित्र वाचायला दिलंय. तेही वाचतेय.

*

२४, २९.६.२०१७

बोन डेन्सिटी टेस्ट झाली. सुधारणा आहे. पण कंबर दुखतेच आहे... आता वाटायला लागलंय की दुखण्याला मीच धरून ठेवलंय खांबासारखं. काय काय टाळायला निमित्त म्हणून.. सुटका हवी असेल तर मीच सोडायला हवी मिठी ‘लेट इट बी’ म्हणत, दुखण्याच्या कारणामागे, परिणामामागे धावणाऱ्या कल्पनांना दुखण्याच्या वर्तमान रूपात पाहायला लावत... हातातला सुसह्य क्षण अशा कल्पनांनी क्लेषकारक होतो...

एकदा मीच मला विचारलं, काय होतंय?, कंबर दुखतेय... केव्हा? उभं राहून काम करताना.. एरव्हीही मधे मधे लक्ष वेधतेय.. हं.. आणखी?, पोट डबळ झालंय.. त्याचा जोर पडत असेल.. बाकी? अं... आणखी काही नाही... विचार करता करता ‘जमतंय, ठीक आहे..’ याची यादी मोठी झाली... एवढं दुःख तर अनेकांच्या वाट्याला आहे... मी का धरून बसलेय त्याला?

*

२४.७.२०१७

‘गौहरजान म्हणतात मला’ - सुजाता देशमुख, ‘पाथेर पांचाली’ - नीलिमा

भावे ही पुस्तकं वाचली.. त्याविषयी नेहमीप्रमाणे डायरीत काही लिहिलं नाही.. फोनवर बोलणं झालं..

*

१८, ३०.८.२०१७

वंदनाच्या 'सृजनसेतू' अंकासाठी कुसुमाग्रजांच्या कवितेतील 'ईश्वर-शोध' या विषयावर लेख लिहिण्याच्या निमित्तानं कुसुमाग्रजांचे सगळे कवितासंग्रह वाचले. के. रं. शिरवाडकर यांचं 'तो प्रवास सुंदर होता' हे पुस्तकही वाचलं.. त्यात पार्श्वभूमीसह संग्रहांची सलग माहिती मिळाली. लेख लिहिता लिहिता विषयात घुसत गेले. २० पानी लेख झाला. माझा विचारही त्यातून स्पष्ट झाला.

समतोल अंकासाठी लिहिलेला 'विश्वकुटुंब' लेखही मोठा झालाय. लेखांच्या निमित्तानं अभ्यास, वाचन, विचार झाला... तो लेखापुरता राहिला.

*

८, १५.११.२०१७

राजेश्वरी कोठाण्डम् यांनी 'मेरे हिस्से की यात्रा' या माझ्या कवितासंग्रहाचा तमिळ अनुवाद केलाय. तो प्रकाशित झाल्याचं समजलं. पाठोपाठ दोन प्रतीही हातात आल्या. उघडून पाहिलं पुस्तक. काही समजत नाहीये... अक्षरं म्हणजे मला आनंद देणारी नक्षी वाटली..!

'आनंदी गोपाळ'च्या संक्षिप्तीकरण कामाला सुरुवात झाली. तीन प्रकरणं झाली.

'पहाट पावलं' या सकाळ पेपरमधल्या सदरात लिहिण्याबद्दल संतोष शेणई यांचा फोन होता. लिहीन म्हटलं. दोन लेख लिहून पाठवलेत.

*

२१.११, २१.१२.२०१७

आनंदी जोशी यांच्यावर अंजली कीर्तने यांनी बनवलेली फिल्म पाहिली. त्रोटक वाटली. मात्र त्यांच्या ५०० पानी पुस्तकातून बरीच माहिती, त्या काळची पार्श्वभूमी समजली. संक्षिप्तीकरण करताना या माहितीचा उपयोग

झाला.

‘अथाह’चा अनुवाद केलेली ‘अथांग’ कादंबरी पुढं तपासायला आलीय. हे काम वाटलं त्या मानानं जिकीरीचं झालं. पण पूर्ण करून पाठवलं...

मधे मधे डॉक्टर... कार्यक्रम आणि वेगवेगळ्या प्रकारचं लेखन यात वर्ष भरकन गेलं... डॉक्टरांच्या औषधांइतकाच वेगवेगळ्या कामात व्यस्त राहाण्याचा उपचारही प्रभावी ठरला..!

***

८४

खुराड्यातून बाहेर पडल्यासारखं वाटलं...

१.१.२०१८

आजपासून ‘पहाट पावलं’ हे सकाळ’मधलं सदर सुरू झालं.

‘अथांग’ कादंबरीचे काम प्रकाशनाच्या शेवटच्या टप्प्यावर आहे आणि आनंदी गोपाळ’ कादंबरीचे काम हातावेगळे होऊन प्रकाशनाच्या पहिल्या टप्प्यावर गेलेय.

सध्या लेखन जोरात आहे.. छोटं.. मोठं बरंच काही चालू आहे. ‘भेटे नवी राई’ कवितासंग्रह करावा असं मनात यायला लागलंय...

*

२७.२, १९.४.२०१८

‘पहाट पावलं’ लेखांना चांगला प्रतिसाद मिळतोय..

‘संवादु अनुवादु’ हे उमा कुलकर्णी यांचं आत्मचरित्र वाचतेय... ग्रीप आलीय. किती सहज साधेपणानं लिहिलंय.. केवढा समृद्ध अनुभव.. समोर येईल तसा स्वीकारलाय.. छान वाटतंय वाचताना.. आपणही लिहावं असं मनात तरळून गेलं. वैचारिक प्रवास असं सूत्र घ्यावं.. ‘लाहो’ असं शीर्षकही सुचलं..! मजा....

सध्या डॉक्टरखेरीज इतरत्र जाणं पूर्वीसारखं चालू झालंय. अचानक ठरून कोल्हापूर.. पन्हाळा... पारगाव प्रवासही झाला...

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / २२२

१, १२.५.२०१८

महाराष्ट्र दिनानिमित्त मेजर जनरल शशिकांत पित्रे यांचं भाषण कॉलनीच्या हॉलमध्ये झालं... भारत-चीन सीमा प्रश्न असा विषय होता. दोन्ही देशांचा इतिहास, भूगोल थोडक्यात सांगून ते विषयाला भिडले. एवढा मोठा विचार-व्यूह तासाभरात डोळ्यासमोर उभा केला. आर्मीतल्या माणसाच्या तटस्थ दृष्टिकोनातून हे ऐकताना फार छान वाटलं.... खुराड्यातून बाहेर पडल्यासारखं वाटलं.... रोज बातम्यांमध्ये बघतो, ऐकतो तो भारत आणि आज दिसलेला भारत... केवढी तफावत आहे.. कुठे कुठे काय काय चाललेलं आहे आणि आपण त्यापासून किती दूर आहोत..!

*

काल 'अथांग'च्या प्रती हातात आल्या. छान वाटलं. एक प्रतीक्षा संपली..! आमच्या बँकेच्या मैत्रिणीच्या गुपमधे.. मीना देशपांडेच्या घरी 'अथांग'चे प्रकाशन साजरे केले. प्रस्तावना आणि एक प्रकरण वाचले. चर्चा झाली.

*

१०.७, १.८.२०१८

भाच्याच्या लग्नाच्या रिसेप्शनला कोल्हापूरला जाऊन आलो. कार्यक्रम, प्रवास सर्व छान झाले. सगळ्यांच्या भेटी झाल्या. 'पहाट पावलं' वाचत असल्याचं कुणी कुणी सांगितलं. आवडतंय, वाचलं जातंय हे कळल्यावर बरं वाटलं..

प्रचंड पाऊस होता. तिथल्या मुक्कामात एकदा भर पावसातून घरी जाताना वाटेतल्या कडाप्पा कठड्याला जोरात थडकले. पाय घासला गेला. थोडक्यात निभावलं असं वाटलं. पण हळूहळू पाऊल काळेनिळे होऊन सूज आली. घरगुती औषधं पुरली नाहीत. डॉक्टरकडे जावं लागलं. त्यांनी तपासून औषधं दिली. एक्सरे काढावा लागला नाही. काही दिवसांनी बरं वाटलं.. ही एक बोनडेन्सिटी टेस्टच झाली. हाडं इतकी काही ठिसूळ झालेली नाहीत. असा रिपोर्ट आला...!

*

१.८.२०१८

आज एक टेस्ट झाली. पोर्ट बसवला होता त्या बाजूला गळ्याला शिरेजवळ पुटकुळीसारखं हाताला लागत होतं. डॉक्टरना सांगितलं. त्यांनी तपासलं. त्यांना तसं काही वाटलं नाही. पण माझी शंका म्हणून Doppler neck views sonography करायला सांगितली. ती आज झाली.. आत बाहेर कुठेही काही आढळलं नाही... टेस्ट रिपोर्ट नॉर्मल आले. खर्च आणि त्रास झाला पण शंका निसरसन झालं. काही नसताना केवळ शंका काय करू शकते त्याचा अनुभव घेऊन झाला होता.. त्यातून धडा घेतला..! ऑपरेशनच्या वेळी इतकी शांत राहिले आणि आता छोट्या छोट्या गोष्टींचा एवढा बाऊ करतेय.. गंमतच आहे मनाची...

***

८५

जिवंत राहिल्याचं सार्थक झालं..

१४,१५.८.२०१८

आज 'ओम पूर्णमदः पूर्णमिदं..' हा मंत्र म्हणताना जाणवलं की मृत्यू म्हणजे या जगण्याच्या त्रासातून सुटका नाही. सगळं पूर्ण, एकाकार असेल तर जगणं - मरणं, असणं - नसणं.. म्हणजे ताटात काय आणि वाटीत काय..! कुठल्या ना कुठल्या आकारात असावंच लागणार.. असण्यातून सुटका नाही... 'Man is condemned to be free' च्या चालीवर माणसाला 'असावं'च लागतं.. असं म्हणता येईल.. एक मुक्तक लिहिलं-

'कळी असा वा गळून पडा असण्यातून सुटका नाही

इथे रमा वा निघून जा असण्यातून सुटका नाही

पूर्णच असते, आहे ते अन पूर्णच बाकी उरते

नसण्याला नाही जागा असण्यातून सुटका नाही..!'

असं जाणवून काल एकदम मोकळं वाटायला लागलं..!

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / २२४

३.९.२०१८

काल एकांचा फोन होता... 'शिक्षण संक्रमण' अंकातील इयत्ता दहावीच्या अभ्यासक्रमात असलेल्या 'खोद आणखी थोडेसे' या माझ्या कवितेवर लिहिलेला लेख वाचून त्यांना नैराश्याच्या काळात धीर आला असं सांगत होते. ते जिल्हा परिषदेच्या शाळेत नोकरीला आहेत. त्यांची नोकरी धोक्यात आहे. सर्व प्रकारचे प्रयत्न करूनही यश मिळत नाही म्हणून जीव देण्याच्या टोकाचे निराश झाले होते. कविता वाचून त्यांना या परिस्थितीत उभं राहायचं बळ मिळालं असं म्हणाले.... ऐकून बरं वाटलं.

एवढा व्याप करून जिवंत राहिल्याचं सार्थक झालं असं मनात येऊन गेलं..!

'पहाट पावलं' मधल्या लेखांनाही छान प्रतिसाद मिळतो आहे..

*

७.११.२०१८

परवा रेखाशी बऱ्याच गप्पा झाल्या. बरेच दिवस मनात येतं आहे की मी सतत 'स्वीकारा'च्या टोकावरच उभी असते. 'सारी आवराआवर करून.. परततच होते मी..' असा भाव असतो. माझ्या या मानसिकतेची समीक्षा कशी करता येईल? जे स्वीकारतेय ते निमूट, तक्रार न करता हे ठीक. पण बदलण्याचा प्रयत्न न करता हा स्वीकार आहे का? तसं नाही खरं तर.. कारण लेखनाच्या बाबतीत मी कृतीशील आहे. मागे लागत नाही, हाव धरत नाही पण समोर येतंय ते नाकारतही नाहीए. तब्येतीच्या बाबतीत वेळोवेळी तपासण्या, वेळेवर औषधं, पथ्य इ. सर्व प्रामाणिकपणे करतेच आहे. या सर्व प्रयत्नांचं चित्र मी स्वीकाराच्या कॅनव्हासवर रेखते आहे.... मी संघर्ष करत नाही याचा अर्थ मी अट्टहास करत नाही. माझा 'स्वीकार' म्हणजे लढण्याआधीच शस्त्र टाकणं नाही तर अपेक्षांवर तुळशीपत्र ठेवणं..! त्यामुळं जे मिळतं ते सगळंच जमेत दाखल होतं आणि म्हणता येतं की मृगजळासारखं माझं कुंपण आणखी थोडं दूर गेलंय...

*

१०.१२.२०१८

साहित्य प्रेमी भगिनी मंडळाच्या स्त्री साहित्य संमेलनात पाच संक्षिप्त कादंबऱ्यांचं प्रकाशन झालं. त्यात 'आनंदी गोपाळ' कादंबरीही होती. पुस्तकाची एक प्रत, मानधन देऊन सत्कार झाला सगळ्यांबरोबर. पुस्तक हातात आल्याचा आनंद झाला मनापासून. स्क्रिप्ट एकदा दिल्यावर परत काहीच करावं लागलं नाही. वाटही पाहावी लागली नाही....

*

२०.१२.२०१८

बोनडेन्सिटी टेस्ट झाली. डॉ. गोडबोलेना रिपोर्ट दाखवून आलो. वयानुसार बोनडेन्सिटी कमीच होत जाते. ती स्थिर राहिली हे महत्वाचं असं म्हणाले. परत टेस्ट सांगितली नाही... हेच अपेक्षित होतं.

छांदोग्य उपनिषद वाचतेय... भाग्यलता पाटसकर मॅडमचा फोन होता. हे उपनिषद शिकवताना त्यांनी माझ्या 'मॅरेथॉन' या 'पहाट पावलं'मधल्या लेखाचा संदर्भ दिला असं सांगत होत्या. एखादी कल्पना मनाचा ठाव घेऊन सर्वत्र जाणवणे म्हणजे काय ते कळावे म्हणून... छांदोग्य उपनिषदात त्या ऋषींना सगळीकडे 'साम' जाणवू लागला म्हणजे काय हे त्या समजावत होत्या.. हे ऐकून साम म्हणजे काय याची उत्सुकता वाटली. त्यातून हे वाचन सुरू झाले. सायनेकर सरांशी या संदर्भात बोलणं झालं. ते छान समजावून सांगतात. ते म्हणाले, साम म्हणजे एका वाक्यात 'ईशावस्य'मधे जे 'ईश' तेच 'छांदोग्या'त 'साम'..! ऐकताना असं वाटलं की 'वेद-उपनिषदं' म्हणजे ऋषींचा आकलन-प्रवासच आहे....

*

सध्या मूड छान आहे. 'आवराआवरी'चा मूड 'रहाटाला पुन्हा गती दिलीय' असा बदलतोय...

***

८६

‘ऑल इज वेल’चा सिग्नल मिळाला.

१-८.१.२०१९

नवीन वर्षाच्या हार्दिक शुभेच्छा...!

काल शेजारची मैत्रिण रेखाकडे ३१ डिसेंबर साजरा केला.. फुगे लावून घर सजवलेलं.. खाणं..पिणं.. गप्पा.. गाणी.. फोटो काढणं.. ते लगेच शेअर करणं.. सगळं हौसेनं केलं तिनं... मजा घेतली आम्हीही.. आनंद वाटून घ्यायचा.. साजरा करायचा.. सगळ्यांना दाखवायचा.. स्वतःला, इतरांना बूस्ट करण्याचा हा एक उपाय...

*

पेट स्कॅन टेस्ट झाली.. एकूण तपासणी सत्रातला हा बहुधा शेवटचा टप्पा. रिपोर्ट डॉक्टरना दाखवून आलो. सर्व ओके आहे. बघता बघता सर्व तपासण्या झाल्या. ‘ऑल इज वेल’चा सिग्नल मिळाला आणि नव्या वर्षाची गाडी सुटली..!

*

एक तारखेपासून गाण्याचा क्लास लावला आहे. श्वसनाचा व्यायाम म्हणून रोज एक गाणं म्हणायाला सुरुवात केली होती. म्हणतेच आहे तर जरा बरं म्हणता यावं म्हणून कॉलनीतल्याच मैत्रिणीचा क्लास लावलाय..

पाच तारखेपासून साहित्यप्रेमी भगिनी मंडळाच्या व्हॉट्सॅप ग्रुपवर ‘विचारार्थ’ हा उपक्रम सुरू करते आहे.

*

९.३.२०१९

कॅन्सर सरव्हायव्हर म्हणून घेतलेली सोनाली बेंद्रेची मुलाखत ऐकली. असंख्यांच्या अनुभवाला सेलीब्रिटी लोक कसे सामोरे जातात या बदल सामान्यांना उत्सुकता असते. तिनं छानच निभावलं सगळं... या काळात झालेल्या आंतरिक संघर्षात स्वतःला सावरताना तिनं लॉजिकल थिंकिंगचा आधार घेतला. ‘हे मला का झालं?’ याचा पाठपुरावा करताना नशिबासारख्या

मी, माझ्या डायरीतून.. / २२७

गोष्टींचा आधार न घेता विवेकाचा आधार घेतला हे विशेष वाटलं. बऱ्याचदा कळतं पण वळत नाही असं होतं. अशा वेळी लोक आध्यात्मिक साधनेचा आधार घेतात... ती म्हणाली, मला अध्यात्म कळत नाही. पण मला आलेल्या अनुभवातून मी म्हणू शकते की माणुसकीवरचं प्रेम हेच अध्यात्माचं सार आहे...

या निमित्तानं पुन्हा स्वतःबद्दल विचार झाला.. मी याला कशी सामोरी गेले त्याचा आढावा घेतला गेला... 'बाय बाय' करण्याचं निमित्त म्हणून एका कोपऱ्यात या आपत्तीचं स्वागतच झालं होतं. आजार थर्ड डीग्री थर्ड स्टेजचा आहे हे समजल्यावर 'आता सहा महिने राहिले' याचा डॉक्टरांनी सांगण्यापूर्वीच स्वीकार झाला. पण तसं काहीच झालं नाही. नाही..होय करत सर्व उपचार करून घेतले. त्या अग्निदिव्यातून उजळून निघताना वाटलं आपल्या हातून काही घडायचं असेल म्हणून हा अनुभव वाट्याला आला... रोगजंतूंबरोबर केसबीस.. सगळं अवांछित नाहीसं झालं... रिनोव्हेशन केलेल्या घरासारखं झालं शरीर... पण गेलेले केस हळूहळू परत आले तसे बाकीचे सगळे अवांछितही हळूहळू हजर झाले. मी 'नॉर्मल' झाले आणि मागील पानावरून पुढे दिनचर्या सुरू झाली. भव्य..दिव्य, वेगळं काही घडलं नाही. छोटी छोटी कामं हातून होत राहिली अगदीच काही नाही असं नाही.. पण एवढ्यासाठीच का झाला 'पुनर्जन्म'? असं वाटून मन खट्टू झालं... हळूहळू या अपेक्षाभंगाची धग निवली. असं बरं होऊन बाहेर पडलेल्या असंख्यांपैकीच मी एक..! फार अपेक्षा कराव्या असं काही घडलंच नाही हे मान्य करून, सामान्यपण स्वीकारून जमेल ते करत छोट्या परिघात आनंद देत-घेत राहाण्यात आता समाधान मानते आहे..!

*

२४.४, २.५.२०१९

'लेखकाची गोष्ट' हे विश्राम गुप्ते यांचं पुस्तक वाचतेय. त्यातील 'वाचन-लेखनातून मी कसा घडत गेलो' याचा आलेख म्हणजे भ्रमनिरासांचा प्रवास वाटतोय.. साहित्य वर्तुळातल्या सगळ्या ग्रेट वाटणाऱ्या गोष्टींमधला पोकळपणा उघडा केला आहे. इतकं आतलं, इतकं खरं लिहिण्यासाठी वाचन मनन यांचा

आवाका दांडगा असायला हवा... पाश्चात्य साहित्याच्या तुलनेत मराठी लेखक, वाचक, समीक्षक कसे किरकोळ आहेत ते येताजाता सारखं दाखवून दिलेलं आहे. हे सर्व वाचताना जाम कॉम्लेक्स आला.. या पुस्तकानं अस्वस्थ.. अंतर्मुख केलं..

या पार्श्वभूमीवर एका कवीसंमेलनाला गेले होते. अनिच्छेनंच. कार्यक्रम खूपच उशीरा सुरू झाला. तोपर्यंत सहनशक्ती संपलेली. काहीच छान वाटत नव्हतं. लेखकाच्या 'गोष्टी'नं वारंवार मराठी साहित्याचं क्षुद्रपण परोपरीनं दाखवून दिलेलं... अख्ख मराठी विश्वच इतकं लहान परीघ असलेलं.. तर त्यात हे असे समारंभ साजरे करणे म्हणजे जगण्याला दयनीय उत आणणंच आहे.. असं वाटत राहिलं...

'लेखकाची गोष्ट' मधे सगळ्याचा इतका कीस काढलाय की वाटलं सर्व धडपडीचा 'भ्रमनिरास' हाच सारांश निघतो... आजाराच्या अनुभवानं सगळ्यातलं वैयर्थ दाखवून दिलंय.. आता कशाचा जाच करून घ्यायचा नाही. आला क्षण आपला. तेव्हा जे वाटेल, जमेल ते करायचं..!

*

५.७.२०१९

रुटीन चालू आहे. व्यायामामधे गाणं सामील झालं आहे. आज एक हिंदी गाणं म्हटलं. 'चलो इक बार फिरसे अजनबी बन जाए हम दोनो..' गाणं म्हणताना एकदम मनात आलं की यातलं हम दोनो म्हणजे शरीर आणि चैतन्यतत्त्व..! हे आधी वेगळे, अपरिचित, अजनबीच असतात. जन्म-पक्रियेत ते एकत्र येतात. शरीर थकलं की त्याला म्हणावसं वाटू लागतं- 'चलो इक बार फिरसे अजनबी बन जाए हम दोनो..'

***

८७

अंतर्मुख विचार ही पण एक साधनाच ?

१४, २१.७, १७, २५.८.२०१९

'आनंदघन' दिवाळी अंकासाठी 'भगवद्गीता आणि मी' या विषयावर

लेख लिहिण्याच्या निमित्तानं गीता मुळातून वाचावी अशी प्रेरणा झाली. गीताई, ज्ञानेश्वरी अशा वाचनामुळे गीतेचा विषय माहिती होता. पण संस्कृत भाषा समजत नाही म्हणून मूळ संस्कृत गीता वाचलीच नव्हती. आमच्या शेजारी राहणारी सरीता श्रीकांत गीता धर्म मंडळात गीता म्हणायला शिकलीय. तिच्याकडून शिकून रोज दहा श्लोक म्हणायला लागले.

तस्मात् गीता - रमेश सप्रे हे पुस्तक मिळालंय. त्यात २२ श्लोक आहेत. ते पाठ करून म्हणायचं ठरवलं. पण अर्थ समजून घेतल्यावर ते संकलन महत्वाचं वाटलं नाही. त्यापेक्षा गीता वाचताना मला जे महत्वाचे वाटतील ते ओळीनी लिहून घेऊन पाठ करावेत असं वाटलं.

सर्दीचे जंतू आणि माझ्यातल्या पांढऱ्या पेशी यांचे युद्ध चालू आहे. आवाज फुटत नाही म्हणजे काय ते अनुभवतेय. एक दोन दिवसात आवाज ठीक झाल्यावर गीता पठण चालू झालं... स्पष्ट शब्दोच्चार येण्यावर भर दिला जातोय. अर्थ आधी समजून घेतला तरी म्हणताना समजून म्हटलं जात नाहीये...

‘विचारार्थ’ उपक्रम छान चाललाय.

उत्साह टिकला. गीता पठण पूर्ण झाले. पण त्याच्या जोडीनं आशयात रमता आलं नाही. अधिक आकलन, निष्ठा, भक्ती असं काही झालं नाही....

*

२५.९.२०१९

मध्ये एकदा सांगलीहून श्री जगदाळे यांचा फोन होता. सांगलीत पूर परिस्थिती असताना बारा दिवस घरात अडकले होते. तेव्हा ‘ईशावास्य..’ हे माझं पुस्तक वाचत होते. पुस्तक आवडल्याचे सांगत होते. परवा फोन करून भेटायला आले... आता वाचन बास. अंतरंग साधना करायला हवी असं त्यांना वाटत होतं. त्या संदर्भात बोलायला आले होते. पण मी काही साधना करत नाही असं सांगितलं... मग त्यावर फारसा संवाद झाला नाही. नंतर वाटलं की अंतर्मुख विचार ही पण एक साधनाच असेल तर ती मी करते आहे..!

काल आनंद नाडकर्णी यांचा फोन होता. तेही ‘ईशावास्य..’ वाचतायत.

ते ठाण्यात वेदान्त आणि व्यक्तिमत्वविकास यावर तीन दिवस शिबीर घेणार आहेत. त्याच्या तयारीत त्यांना माझ्या पुस्तकाचा उपयोग झाला असं सांगत होते. समाधान वाटलं..

*

२७.१०, १६.१२.२०१९

‘भेटे नवी राई’ कवितासंग्रहाचं स्क्रिप्ट नीतिन मोरे यांच्या सुखायन प्रकाशनाकडे दिले आहे. आदरानं काढताहेत.

म्हातारपण हे दुसरं बालपण असं म्हणतात. पण ते शारीरिक पातळीवरच राहातं. मनही तसं मूल व्हायला हवं.... काही दुखत असेल तर त्या दुखण्याच्या आकाराइतकंच नाही दुखत मन. त्याच्या मागे पुढे धावते आणि दुखणे विस्तारून टाकते... पाय, गुडघा, कंबर दुखणं चालू आहे. त्याला सामोरं जायचा कमी त्रासाचा मार्ग शोधतेय..

आरतीच्या कवितासंग्रहाच्या प्रकाशनाला गेले होते. मी ब्लर्ब लिहिले म्हणून सत्कार केला. नको वाटत होतं पण गेले. स्टेजवर चढताना उतरताना आधार घ्यावा लागला... पूर्वी असं कुणी कार्यक्रमात दिसलं की ‘या वयात, त्रास होत असताना कशाला यायचं?’ असा विचार मनात यायचा.. मी आता तेच करते आहे...! याला काय म्हणावं?... आपल्यावर वेळ आली की समजते त्या वेळची मानसिकता..!

‘भेटे नवी राई’ तयार होत आलं. चांगलं होईल असं वाटतं... ‘विचारार्थ’ उपक्रम वर्षभर राबवला याचं समाधान आहे....

बघता बघता वर्ष संपत आलं... वय वाढलं. अनुभवलेल्या पावसाळ्यांच्या संख्येत भर पडली..!

***

८८

प्रत्येकाचा स्वतःचा तुरंग...

३-२९.१.२०२०

या वर्षी माझ्या ‘गुड मॉर्निंग’ या व्हॉट्सॅप ग्रुपवरील उपक्रमात छायाचित्र

मी, माझ्या डायरीतून.. / २३१

कविता देण्याऐवजी वेगळं काही करावं असं मनात आलं. आधी हा विचार सांगून काही अभांगांचं दोहा फॉर्ममधे मी केलेलं रूपांतर कालपासून शेअर करायला सुरुवात केली... थोडे दिवस ते झाल्यावर 'तुकोबा ते विठोबा' असा विषय घेतला..

*

२, ११, २८.२.२०२०

तीस जानेवारीला विद्याताई बाळ गेल्या. जसं ठरवलं होतं तसं सामोरं गेल्या मृत्यूला... अंत्यदर्शनाला मी कधी जात नाही कुणाच्या. पण या वेळेस गेले होते. रडू आलं. खूप आठवणी आहेत... माझ्या कोणत्याही मनोगताची सांगता त्यांच्या उल्लेखाशिवाय होत नाही...

'मिळून साऱ्याजणी' साठी त्यांच्यावर लेख लिहायला सांगितला होता. लिहून पाठवलाय.

'भेटे नवी राई' कवितासंग्रह तयार होऊन हातात आला. निर्मिती छानच झाली आहे... प्रकाशन समारंभ करायचा आहे महिनाअखेर असं नीतीन मोरे यांनी सांगितलंय...

*

११.३.२०२०

जगावर कोरोना व्हायरसचं संकट आलंय. बातम्यांचा पाऊस पडतोय सगळीकडून. नाही म्हटलं तरी भीती वाटतेच आहे. जी लक्षणं सांगतायत ती तर आपल्यात दिसतायतच असं वाटत राहिलं... एक बरं की नुकतंच डॉक्टरकडे जाऊन आल्यामुळे खुलासा झाला जरा...

'मिळून साऱ्याजणी' अंकात विद्याताईचं शेवटचं मनोगत छापलंय. ते काहीसं हतबल निराशेतून, त्राग्यातून आलेलं वाटलं. त्यांच्या बोलण्यातले त्रोटक उद्गार- सुपारी देऊन काम करून घेणे.. सर्प मित्रांना बोलावणे... इ. संभ्रमात टाकणारे आहेत. त्यातून सूचित होतंय ते अतर्क्य आहे. त्यांच्याही विचारात बसणारं नाही... लिव्हिंग विलचा काही उपयोग नाही, इ ओ एल (एंड ऑफ लाईफ) फॉर्मचा काही उपयोग नाही.... मग मृत्यूची वाट पाहावी

लागणारांसाठी असे मार्ग उरावेत... हा अनुभव निराश करणारा आहे...

थोडक्यात, जीव आहे तोपर्यंत आपण त्याच्या बाजूनं उभं राहायला हवं. तपासण्या, उपचार बंद करण्याचा तर काहीच उपयोग नाही. ते बंद करून लगेच मृत्यू येईल असं थोडंच आहे?

*

२३.३.२०२०

कोरोना संसर्ग रोखण्यासाठी हळूहळू एकेक बंदी आणत आता आज कर्फ्यूच लागू केला आहे. युद्धकाळात अशी वेळ येते.... रोज या विषयाचं गांभीर्य वाढत चाललं आहे. जगभरात ही बंदी आहे. वरून कोणी पाहात असेल तर ही 'शांतता' कशी वाटेल? हे कधी आटोक्यात येणार?

सगळ्या जगाला कुणीतरी वेठीस धरलं आहे. युरोपमधली स्थिती दाखवणारे व्हिडीओज, मेसेजेस येत आहेत. ते भयंकर आहेत. तशी वेळ आपल्यावर येऊ नये म्हणून इथले सरकार सगळीकडून बंदी आणत आहे...

मला घरात राहण्याची सवय आहे. बाहेर जाण्याचा कंटाळाच आहे. तरी आता खाली सुद्धा जाता येत नाहीये.. हे अवघड वाटते आहे....

हे काहीतरी फॅड आहे, उगीच काहीतरी पसरवतायत असं वाटता वाटता त्याचं गांभीर्य स्वीकारणं भाग पडतं आहे... प्रत्येकजण आपापल्या कुटुंबासोबत घरात बंद आहेत. प्रत्येकाचा स्वतःचा तुरुंग. आत सगळे स्वातंत्र्य. काही शिक्षा नाही.....

*

२५,२९.३.२०२०

काल पंतप्रधानांनी जगातली परिस्थिती लक्षात घेऊन चौदा एप्रिलपर्यंत पूर्ण भारत बंद ठेवण्याचा निर्णय जाहीर केला आहे. कुणीही घराबाहेर पडायचे नाहीये. परदेशातल्या बातम्या तर घाबरवतायत.. वैश्विक महामारीचं हे संकट कोणत्याही जागतिक युद्धापेक्षा भयंकर आणि तोंड द्यायला अवघड आहे. या शत्रुशी लढण्याचे प्रयत्न तज्ज्ञ लोक आपापल्या परीनं करत आहेत. सामान्य लोकांनी घरात राहून स्वतःचं स्वास्थ्य सांभाळून त्यांना मदत करायची आहे.

सगळा वेळ रिकामा आहे... पण या विषयीच्या बातम्यांनी मन ग्रस्त

मी, माझ्या डायरीतून.. / २३३

आहे. लेखन वाचन काही सुचत नाहीये...

पूर्ण लॉकडाऊन आहे. वेगवेगळ्या कारणांनी कुठे कुठे अडकलेली माणसं गर्दी करून सैरभैर होऊन धावत आहेत. त्यांची सोय कशी करावी हे कुणाला सुधरत नाहीये... विषाणूचं स्वरूप पाहता हे चित्र हताश करणारं आहे.

गरजेच्या गोष्टी दूध.. खाद्यपदार्थ उपलब्ध आहे. गरजूंना पाकिटं पुरवली जात आहेत.... बाहेरून आणलेल्या वस्तू घरात घेताना कोणती, किती काळजी घेणार..? कशाला हात लागला तर ते लगेच धुवायचे... आपल्याच हातांवर सतत अविश्वास... समस्या आणि उपाय-योजना यांची सांगड कितपत घातली जातेय कोणजाणे... प्रत्येक दिवस अधिक गंभीर रूप घेऊन उगवतोय.. जगानं अशी परिस्थिती पूर्वी कधी अनुभवली नसेल...

***

८९

आता परतीचा मार्ग नाही...

१-१५.४.२०२०

सकाळी उठल्यापासून 'बाहेर पडू नका.. काळजी घ्या.. हात धुवा.. अंतर ठेवा..' अशा सूचना दिल्या जातायत लाउडस्विकरवर.. फोन लावला कुणाला तर रिंग व्हायच्या आधी या सूचना ऐकू येतायत... या घाबरवणाऱ्या पार्श्वसंगीतावर दिनचर्या चालू आहे.... रामायण, महाभारत मालिका चालू केल्या आहेत टीव्हीवर. सकाळ संध्याकाळ एकेक भाग दाखवतायत. वेळ छान जातोय..

व्हॉट्सॅपवरच्या गुड मॉर्निंग उपक्रमात आता चांगदेवपासष्टी हा विषय घ्यायचा ठरवलंय.. चांगले स्वागत झाले आहे.

पाच तारखेला रविवारी रात्री नऊ वाजता नऊ मिनिटे इलेक्ट्रिक दिवे बंद करून साधे दिवे लावायचेत, प्रार्थनेचा एक भाग म्हणून.. पंतप्रधानांचं आवाहन आहे....

संपूर्ण लॉकडाऊन अनुभवत आहोत. घरात सर्व वस्तूंची रेलचेल असायची.

आता एकेका वस्तूसाठी अवलंबून राहावं लागतंय.. वस्तू मिळतही नाहीत...
१४ तारखेला पहिले २१ दिवसांचे लॉकडाऊन संपले. तीन मे पर्यंत परत
वाढवलेय. काही भाग सील केले आहेत. बातम्यांमधे सतत कोरोना बाधितांची,
मृतांची संख्या किती वाढतेय ते सांगतायत...!

हे वातावरण हळूहळू अंगवळणी पडायला लागलंय.... ही लाट किती
वर उसळून खाली येणार आहे कोण जाणे...

ओळखीचे लोक एकमेकांना फोन करतायत. 'काळजी घ्या' हे
जगण्याच्या गाण्याचं ध्रुवपद झालंय. जवळची सगळी ओके आहेत. बाळं
जन्माला येतायत. आई-वडील सुखावतायत. सूर्य उगवतोय.. मावळतोय.
फुलं फुलतायत खुशाल.. आकाश रंगाकार बदलत सुखरूप आहे वर.... पक्षी
किलबिल करतायत. मुलं खेळतायत... वॉचमन गस्त घालतोय रात्री... कुत्री
भुंकतायत.. आपापल्या घरात सर्वांचे चहा- नाश्ते- जेवणं- झोपणं.. सर्व चालू
आहे....

घरातून बाहेर न पडता स्वतःची काळजी घेणं हे समाजकार्य आहे
सध्या. या भयंकर साथीला पुरून उरायचं आहे. कुणीही यावं उचलून न्यावं
हे नाही चालणार...!

पण ज्यांना घरंच नाहीत, जे काम नसल्यामुळे बेकार झालेत त्यांचे हाल
चालले आहेत. सरकार, समाजकार्य करणाऱ्या संस्था त्यांच्या गरजा भागवण्याचा
प्रयत्न करत आहेत. डॉक्टर्स, नर्सेस, सफाई कामगार, पोलीस यांची कामं
वाढलीयत....

कसं असेल जग या साथीच्या भयंकर त्सुनामीतून बाहेर पडलेलं?
माझ्यासारखं 'जैसे थे' ? की आमूलाग्र परिवर्तन होईल?... थोडं तरी बदलेलंच
जग... बदलावं..!

*

१८.५.२०२०

लॉडाऊन अजून चालू आहे. विषाणूविषयीच्या अतिरिक्त माहितीमुळे
समजुतीचा गोंधळही अजून चालू आहे. व्यक्तीशः मला, शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांना,

नातेवाईकांना विशेष त्रास नाही. पण बातम्यांमुळे बाहेर वातावरण तंग आहे ते कळतेय. आता परिस्थितीशी जुळवून घेत जगणं भाग आहे. अमुक दिवसात हे संपेल आणि सर्व सुरळीत होईल याची शाश्वती नाही. हे नाही तर ते सोबत असणारच आहे. नव्या बदलत गेलेल्या राहाणीचे, 'विकासाचे' साइड इफेक्ट्स सोसावे लागणार.. तंत्रज्ञान, जागतिकीकरण, विकास.. हे एक आकर्षक पॅकेज आहे, 'अटी लागू' असलेले. अटी न पाहता मान्य केलेले, करावे लागलेले. अशिक्षित माणसाने न वाचता कागदावर अंगठा उठवावा तसं वागतो आहोत आपण... पण आता परतीचा मार्ग नाही. कुणीतरी आपल्या सर्वांसाठी हे पॅकेज स्वीकारून टाकले आहे.... त्याच्या फायद्यांचा लाभ घेत आनंदात जगताना घेतलेल्या 'कर्जा'चे मजबूत हप्ते फेडावे लागणं अपरिहार्य आहे.

.....

१०, १२.६.२०२०

मास्क, सॅनिटायझर, अंतर ठेवून बसणे.. अशी सर्व सावधगिरी बाळगत आज जोशी हॉस्पिटलला रुटीन चेक अप टेस्ट झाल्या... डॉ भट यांना रिपोर्ट दाखवून आलो. सर्व ओके आहे. पण तिथलं वातावरण अस्वस्थ करणारं होतं. डॉक्टर, असिस्टंट्स, रिसेप्शनिस्ट... सर्व पूर्ण 'युनिफॉर्म' मधे.. गाऊन, मास्क, डोक्याला कव्हर, हँड ग्लोव्हज, चेहन्यावर शिल्ड.... गोंधळलेली अस्वस्थता सगळीकडे भरून राहिलेली वाटली. आलेल्या प्रत्येकाचं टॅपरेचर बघून बसायला देत होते. दारात सॅनिटझरची बाटली.. अशी सर्व यंत्रणा ठेवून काम चालले होते.. असं वातावरण.. तरी पेशंटसची गर्दी नेहमीसारखीच...!!

आता बाहेर सर्व पूर्ववत चालू झालंय. पण कार्यक्रमांना अजून परवानगी नाही. त्यामुळे ऑनलाईन कार्यक्रम चालू झाले आहेत... मला बाहेरगावी कार्यक्रमांना जाता येत नव्हतं.. ऑनलाईन सुविधेमुळे तेही शक्य झालं. त्यामुळे उसंत मिळू नये इतके कार्यक्रम सुरू झाले.. 'भेटे नवी राई' कवितासंग्रहाचंही ऑनलाईन प्रकाशन झालं. कवीसंमेलन, मुलाखत, भाषण, मार्गदर्शन, 'लेखक आपल्या भेटीला' अंतर्गत विविध शाळांमधे विद्यार्थ्यांशी संवाद.. असे बरेच कार्यक्रम होत राहिले. दीपक चोप्रा यांनी तयार केलेला

२१ दिवसांचा ऑनलाईन मेडीटेशन कोर्सही केला...!

*

२७.११, ३१.१२.२०२०

‘कोरोना साथ आटोक्यात आली म्हणता म्हणता आता दुसरी लाट आलीय म्हणे परदेशात. इकडे येऊ नये म्हणून काळजी घ्या’ असं सांगायला सुरुवात झालीय..

कोरोना संकटानं पूर्ण जग हादरवलं. स्वतःला सांभाळणं हे आव्हान प्रत्येकासमोर होतं. बघता बघता एकेक लॉकडाऊन पार करत नववर्षात पदार्पणाच्या दाराशी पोचलं आहे जग. या सर्व काळात दिनचर्येच्या पार्श्वभूमीवर भोवतीच्या अस्वस्थतेचे सावट राहिले..!

***

१०

जगणं आपल्या हातात आहे. मृत्यू नाही..!!!

१-३१.१.२०२१

गुड मॉर्निंग ग्रुपवर ‘गीता आणि आपण’ हा गीतेतील निवडक श्लोकांचा उपक्रम झाल्यावर आता खलील जिब्रानच्या प्रॉफिट पुस्तकातील विचार अनुवादासह देण्याचा उपक्रम सुरू केलाय. अनुवाद माझा भाऊ भास्कर आपटे करतोय त्यामुळे मी त्या विषयात फार गुंतलेली नाही....

आज काहीतरी सुचयला हवं... नव्या वर्षाचं उद्घाटन करणारं...

ऑनलाईन कार्यक्रमांचा सिलसिला याही वर्षी चालू राहिला.. ‘विद्याताई, त्यांच्या पुस्तकातून’ या विषयावरच्या कार्यक्रमात मी त्यांच्या ‘साकव’ या पुस्तकावर बोलले..

शिकागो मराठी मंडळात ‘कविता आणि गप्पा’ असा कार्यक्रम झाला. माझ्या बरोबर संदीप अवचट होता. आमचं ट्यूनिंग छान जमलं.. कवितावाचनानंतरची प्रश्नोत्तरं छान झाली.. समाधान वाटलं.

*

१०.२.२०२१

एका कामाच्या निमित्तानं तीन अनुवादित पुस्तकं वाचली.. 'काहीच नष्ट होत नाही' मूळ हिंदी प्रियदर्शन. अनुवाद विजय चोरमारे, 'वन पार्ट वुमन' मूळ तमिळ- पेरुमल मुरुगन. अनुवाद प्रणव सखदेव आणि 'मध्यरात्रीनंतरचे तास' मूळ तमिळ- सलमा. अनुवाद सोनाली नवांगुळ.

खूप वेगळं जीवनदर्शन घडलं एकेका पुस्तकातून...

*

३.३.२०२१

लसीकरण सुरू झाले आहे. एकेकजण लस घेऊन आल्यावर व्हॉट्सपवर फोटो टाकतायत. अभिनंदन चाललंय.. इव्हेंट साजरा केल्यासारखं चाललंय... आम्हीही त्यात सामिल झालो.. मजाच वाटते आहे. पूर्ण जगाला वेठीस धरून मानसिकता बदलायचं हे सामर्थ्य अजब आहे.

*

३-३०.४.२०२१

कोरोनाची दुसरी लाट आलीय. पुन्हा भीती.. अस्थिरता, लॉकडाऊन, 'Ambulance'च्या सायरनचे आवाज...!

या वातावरणाचा एक परिणाम म्हणून काही होत असलं तरी लगेच डॉक्टरकडे जाणं थोपवावं लागतंय. एकप्रकारे परिस्थितीच निर्णय घेते आहे.

२१ तारखेला दुसरा डोस घेतला. त्रास झाला नाही. फायनल सर्टिफिकेट मिळाले. त्याला पासपोर्टचं महत्त्व आलंय...!

दुसरी लाट हातपाय पसरते आहे.. रोज धक्कादायक बातम्या कानावर येतायत.. वेगवेगळ्या कारणांनी अगदी जवळच्या नात्यातली, शेजारची माणसं गेल्याचं वृत्त कानावर येतंय.. एकावर एक अशा बातम्या आणि कोरोनाचा कहर त्यामुळे अस्वस्थता ठाण मांडून बसलीय...

*

भैरवी पुरंदरेनं फेसबुकवर अनुभव लिहिलाय... आपला आपण श्वास घेता येण्यातला आनंद जबरदस्त आहे... काही दुखत असेल तर आपण

सहनशक्ती वाढवू शकतो. पण श्वास घेता येत नसेल तर काय?... तो घेता येण्यासाठी तिला सापडलेला उपाय म्हणजे आपण सगळ्यात आनंद घेणे.. दुसऱ्याला देणे.. मन आनंदी असेल तर प्राणवायूचं स्वागत होतं..! अनुभवातून आलेला तिचा हा विचार मननीय वाटला...

*

१-२०.५.२०२१

रोजचा सूर्योदय नव्याने आनंद देतो... उमलणारी तीच फुलं नव्याने लक्ष वेधतात... तशा शारीर वेदनाही रोज नवे रूप घेऊन येतात. या नवनवोन्मेषशाली वेदनांचा आनंद घेता आला तर..? किंवा वेदनेला जी प्रतिक्रिया दिली जाते तिलाच आनंद म्हटलं तर..?

ईशावास्य उपनिषद रोज म्हणता म्हणता 'ओम पूर्णमदः...' हा शांतिमंत्र, 'ईशावास्यमिदं सर्वम्..' हा पहिला मंत्र आणि 'कुर्वन्नेवेह कर्माणि..' हा दुसरा मंत्र यांच्या आशयाची अंतर्गत संगती काय आहे ते उमगलं... 'ते' पूर्ण आहे... तिथून वैश्विक आयोजन होते आहे. जे पूर्ण आहे तेच 'इदं सर्वम्' मध्ये वस्तीला असते. आणि त्याच्या सहकार्यानि ते आयोजन होते आहे.... या सर्वातला 'मी' एक किंचित कण...

वैश्विक आयोजनात मी स्वतःला समर्पित करते आहे. हे अर्घ्यदान... तुझे तुला.... हा वैश्विक आशय जाणवून, त्याला स्पर्श करून, ग्रेटर सेल्फशी हस्तांदोलन करून खाली, रोजच्या 'मी'मध्ये उतरायचं आणि दिनचर्या पार पाडायची.. पहिल्या मंत्रातील 'तेन त्यक्तेन' म्हणजे कर्म करण्यासाठी खाली उतरणे..! Think globally act locally..!

कुर्वन्नेवेह कर्माणि... श्वास घेण्यापासूनची प्रत्येक लहान-मोठी, महत्वाची-बिन महत्वाची कृती-(कर्म) करत राहून शंभर वर्षे जगण्याची इच्छा धरावी. हेच आपल्या हातात आहे. दुसरं काही नाही. या कर्मातून सुटकेसाठी मृत्युची इच्छा धरणं चूक आहे... कारण जगणं आपल्या हातात आहे. मृत्यू नाही..!!!

आपण आपल्या देहाचे विश्वस्त असतो. हे 'क्षेत्र' रक्षणासाठी आपल्याला दिलेले आहे....

***

मी, माझ्या डायरीतून.. / २३९

९१

मी माझ्या 'असण्या'ची भूमिका बदलली आहे.

२३.५.२०२१

व्हॉट्सॅपवर एक व्हिडिओ पाहिला. त्यातला संवाद-
'तुम्हे गरमी नहीं लगती? कितनी धूप है बाहर..'..
'सोचता हूँ तो लगती है...!'

गरमी प्रत्यक्षात असली तरी ती आपल्या जाणिवेचा भाग होत नाही तोपर्यंत जाणवत नाही... त्याचा त्रास होत नाही. प्रत्येक बाबतीत हे लागू होऊ शकतं...

*

८-२६.६.२०२१

मागे एकदा मारामारी करत भांडणाऱ्या मुलांना म्हटलं, 'अरे भांडू नका' तर मुलं म्हणाली, 'का पण आम्ही खेळतोय'... ही आठवण मनात घर करून आहे. वेगवेगळ्या संदर्भात ती आठवते. आज वाटलं जगण्यातल्या सगळ्या भांडण मारामारीकडे 'आम्ही खेळतोय' असं पाहता येईल.. शारीरिक दुखण्या-खुपण्यांकडेही असं बघता येईल... देहाच्या मैदानावर देहातल्या अगणित पेशींचे वेगवेगळे युद्ध चालू असते.. कित्येक लढाया आपल्या नकळतच समाप्त होतात. काहींची दखल घ्यावी लागते.. काहींकडे 'खेळ' म्हणून पाहता येते. दखल घेणं हाही एक खेळ म्हणता येईल.. देहाकडे दुरून पाहता आलं तरच त्यातल्या घडामोडींना खेळ म्हणता येईल... एकेका अवयवावर राज्य येतं.. बाकीचे लपून बसतात....

माझा देह... माझ्या आईचं बाळ... तिनं माझ्या हातात सोपवलं होतं... त्याला मोठं होत जाताना मी पाहात होते. त्याच्या भरंवशावर मी कुठे कुठे फिरत राहिले. आता ते थकलंय आणि माझं लक्ष वेधून घेतंय तर मी त्याच्याजवळ असायला हवं.. 'तो मी नव्हेच' म्हणून नाळ तोडू नये..! मी देहात्मभाव सर्जक बनवीन. आमच्यातलं नातं फुलवत ठेवीन. उमेदीचं बळ देईन..

*

मी, माझ्या डायरीतून.. / २४०

लॉकडाऊनच्या अस्थिर वातावरणाची सर्वांना सवय झालीय. रूटीन चेक अपसाठी अपॉइंटमेंट घेतली आणि जायचंय याचा फार विचार न करता सहज जाऊन आलो. तपासण्यादरम्यानही अगदी निवांत होते. वेटिंग करताना दिसणाऱ्या हॉस्पिटलमधल्या नेहमीच्या दृश्यांकडे बघताना अस्वस्थ व्हायला झालं नाही. मी बसले होते तिथे जवळच एका माणसाला स्ट्रॅचरवर झोपवून आणलं होतं. तोही सोनोग्राफीच्या रांगेत होता बहुधा. दया, हतबलता, नाइलाज, काय हे.. कशाला अट्टहास.. असं काही मनात आलं नाही..!

रिपोर्ट्स नॉर्मल आले. आता एक वर्ष काही काळजी नाही..!

‘पहाट पावलं’ लेखांचं ‘विचारांचे कवडसे’ नावानं ईपुस्तक प्रकाशित झालं... आता ‘विचारार्थ’ उपक्रमातील लेखांचं स्क्रिप्ट केलंय..

कामं हातवेगळी झाली की छान वाटतंय तोपर्यंत रिकामपण येतं.. आनंदी राहायचं ठरवून चेहरा हसरा करतंय... लोकांनी छान म्हटलं की आपल्याला छान वाटतं. तसं आपणच आपल्याला छान म्हणायचं आणि खुश व्हायचं. आपल्याला आनंद हवा तर आपणच आनंदरूप व्हायचं. बाह्य, वरवरचा, कृत्रिम कृतीरूप आनंद घेता घेता आपल्याला जन्मजात स्वयंभू आनंदमय कोषात शिरता येईल..! छान आहे ना कल्पनाविलास..?

*

१९.७.२०२१

नवीन कविता सुचताहेत. ‘भेटे नवी राई’ संग्रहानंतरच्या या कविता ‘नव्या पर्वाच्या प्रतीक्षेत’ शीर्षकाखाली सेव्ह करून ठेवतेय...

मी आता माझ्या ‘असण्या’ची भूमिका बदलली आहे. ‘एक्झिटच्या प्रतीक्षेत बसलेली’ हे तिचं जुनं नाव बदलून ‘नाट्यात रमलेली’ हे नाव दिलं आहे. नवी भूमिका निभावताना छान वाटतं आहे.... घरात थोडं रीनोव्हेशन करून घ्यायचा विचार चालू झालाय... जिजीविषेत ‘शतं समः’चं बोट धरल्यामुळे आता पंचाहत्तरी साजरी करण्याचा विचार अशक्य वाटत नाहीए... माझं कुंपण मृगजळासारखं दूर जात आपला पैस वाढवून घेतं आहे...!

*

४-३०.८.२०२१

'विचारार्थ' ईपुस्तक तयार झालं. फेसबुकवर झळकलं... मुखपृष्ठासह पूर्ण निर्मिती माझी आहे.. त्यामुळे समाधान वाटतं आहे..

विचारांचे 'कवडसे' आणि 'विचारार्थ' या दोन्ही ईपुस्तकांचं मंदा खांडगे यांच्या हस्ते ऑनलाईन प्रकाशन झालं.. आश्लेषा महाजन आणि निलीमा गुंडी पुस्तकांवर छान बोलल्या.. एकूण कार्यक्रम सुटसुटीत, छान झाला.

*

४.१०.२०२१

ज्ञानेश्वरीतील 'उपमा' आणि 'Thoughts in a Nutshell' या दोन ब्लॉगचं ईपुस्तक करण्याची कल्पना सुचलीय... कल्पना सुचल्यावर लगेच कामाला लागले आणि महिनाअखेर पर्यंत दोन्ही ईपुस्तकं प्रकाशितही झाली. डॉ. सदानंद मोरे सरांच्या हस्ते ऑनलाईन प्रकाशन झालं.. सर खूप छान बोलले. हुरूप वाढला...

या वर्षांनं ईपुस्तक निर्मितीचं नवं दालन उघडून दिलं..! पेरलेल्यातून नवं उगवायला सुरुवात झालीय.. स्वस्थ आहे. म्हणू शकतेय, मीही आहे त्या खेळात..!

मीही आहे त्या खेळात

भोवती कशाकशाचा
हाहाकार माजलेला असताना
आयुष्याच्या तिन्हीसांजेला
मी शांत बसले आहे
खिडकीच्या चौकटीतून दिसणाऱ्या.
आपल्या वाटच्या
एक तुकडा आकाशाकडे पाहत...

मन प्रसन्न आहे

मी, माझ्या डायरीतून.. / २४२

त्याला उमगलय
आनंद.. संताप.. वेदना.. क्लेष.....
हे सर्व भिडू आहेत
एका विराट खेळातले
मीही आहे त्या खेळात
आता भोज्या बनून पाहते आहे

बाहेर सगळं पूर्ववत् चालू आहे
अधिकच भयकारी..
खचवणारं झालंय आता

पण दुरून पाहताना वाटतंय
सृष्टीच्या आरंभापासून सुरू आहे
हे नवरसांचं संमेलन..
आणि आपला जन्म म्हणजे
जीवनाच्या या संमेलनात
सहभागी होण्यासाठी
मिळालेलं निमंत्रण आहे..!

मी आता रंगमंचावर नाही
नवनवीन खेळ पाहात
श्रोत्यात बसले आहे..
समोरच्या नाट्याला आणि
माझ्या इथं असण्याला दाद देत..!

***

आसावरी काकडे

बी.कॉम., एम.ए. मराठी, एम.ए. तत्त्वज्ञान

Blog-

<http://asavarikakade.blogspot.com>

Website- www.asavarikakade.com

प्रकाशित पुस्तके-

गद्यलेखन- ५

* 'कवितेभोवतीचं अवकाश' (लेखसंग्रह)

* 'ईशावास्यम् इदं सर्वम् : एक आकलन-प्रवास' (तत्त्वज्ञान)

* 'अथांग'- (अनुवादित कादंबरी) बिन्द्या सुब्बा यांच्या 'अथाह' या साहित्य अकादेमी पुरस्कार प्राप्त मूळ नेपाळी कादंबरीचा मराठी अनुवाद.

* आनंदी गोपाळ (कादंबरी- संक्षिप्त आवृत्ती) श्री. ज. जोशी यांच्या आनंदी गोपाळ या कादंबरीचे कुमारवयीन मुलांसाठी संक्षिप्तीकरण

* 'मी, माझ्या डायरीतून..' (डायरी संकलन)

कवितासंग्रह-

मराठी- १०

'आरसा', 'आकाश', 'लाहो', 'मी एक दर्शनबिंदू', 'रहाटाला पुन्हा गती दिलीय मी', 'स्त्री असण्याचा अर्थ', 'उत्तरार्ध', 'व्यक्त-अव्यक्ताच्या मध्यसीमेवर', 'भेटे नवी राई' आणि 'नव्या पर्वाच्या प्रतीक्षेत'

हिन्दी- ३

'मौन क्षणों का अनुवाद', 'इसीलिए शायद', आणि 'मेरे हिस्से की यात्रा'- (स्वतःच्या निवडक मराठी कवितांचा हिन्दी अनुवाद. या अनुवादाचा तमिल अनुवाद प्रकाशित झाला आहे.)

अनुवादित- ४

* 'बोल माधवी' (चन्द्रप्रकाश देवल यांच्या 'बोलो माधवी' या हिन्दी कवितासंग्रहाचा अनुवाद)

* 'तरीही काही बाकी राहील' (विश्वनाथ प्रसाद तिवारी यांच्या निवडक हिन्दी कवितांचा अनुवाद),

* 'लम्हा लम्हा' (दीप्ति नवल यांच्या 'लम्हा लम्हा' या कवितासंग्रहाचा अनुवाद),

* 'तू लिही कविता' (डॉ. दामोदर खडसे यांच्या 'तुम लिखो कविता' या कवितासंग्रहाचा अनुवाद)

बालगीतसंग्रह- ५

'टिक टॉक ट्रिंग', 'अनु मनु शिरू',

'जंगल जंगल जंगलात काय?' (इसाप गाणी),

'भिगोऱ्या भिंग', आणि 'ऋतुचक्र'

इ-पुस्तके- १२

'आकलनाच्या नव्या तिठ्यावर' (छायाचित्र-कविता)

'विचारांचे कवडसे' (लेख संग्रह)

'विचारार्थ' (लेख संग्रह)

'आनंदाचा अनुकार' : ज्ञानेश्वरीतील उपमादृश्ये

Thoughts in a Nutshell by L. K. Apte (मराठी भावानुवाद)

'अंत ना आरंभ' (लेख संग्रह)

आकाश कवितासंग्रह- ईआवृत्ती

लाहो कवितासंग्रह- ईआवृत्ती

प्रत्ययांचे बिंब : छायाचित्र-कविता

प्रभाते मनी (चिंतनपर लेखन)

मौनरंग (चित्र-संग्रह)

चित्रधून (चित्र-संग्रह)

काही महत्त्वाचे पुरस्कार-

- * 'बोल माधवी'- साहित्य अकादेमी, नवी दिल्लीचा अनुवाद पुरस्कार २००६
- * 'इसीलिए शायद'- केंद्रीय हिंदी निदेशालयाचा हिंदीतर भाषी हिंदी लेखक' पुरस्कार
- * 'मेरे हिस्से की यात्रा'- राज्य हिन्दी साहित्य अकादमीचा संत नामदेव पुरस्कार
- * 'आरसा'- महाराष्ट्र राज्य पुरस्कार- १९९१, 'विशाखा' प्रथम पुरस्कार द्वारा यशवंतराव चव्हाण महाराष्ट्र मुक्त विद्यापीठ, नाशिक,
- * 'मी एक दर्शनबिंदू'- महाराष्ट्र शासनाचा बालकवी पुरस्कार,
- * बालसाहित्यासाठी औरंगाबादच्या परिवर्तन संस्थेचा कै. ग. ह. पाटील पुरस्कार
- * 'कवितेभोवतीचं अवकाश'- आचार्य अत्रे स्मृति प्रतिष्ठानचा पुरस्कार
- * 'ईशावास्यम् इदं सर्वम् ..'- 'सार्वजनिक वाचनालय, नाशिक'चा ग. वि. अकोलकर पुरस्कार.
- * एकूण लेखनासाठी-
  - लेखिका पुरस्कार- कै. शांतादेवी शिरोळे पुरस्कार द्वारा 'मसाप' पुणे,
  - गो. नी. दांडेकर स्मृति 'मृण्मयी' पुरस्कार,
  - पुणे मराठी ग्रंथालयाचा 'साहित्य सम्राट न. चिं. केळकर पुरस्कार',
  - गोमंत विद्या निकेतन, गोवा या संस्थेचा 'दा अ कारे गोमंतदेवी पुरस्कार' २०२१,
  - मृत्युंजय प्रतिष्ठान, पुणे यांचा 'मृत्युंजयकार शिवाजीराव सावंत स्मृती साहित्य पुरस्कार'- २०२२
  - व अन्य काही संस्थांचे पुरस्कार.

***

सप्रेम नमस्कार.

गेले चार दिवस मी तुम्ही पाठवलेल्या डायरीतला भाग वाचत होतो. प्रत्येक वाक्यावर विचार करत होतो. त्यामुळे प्रतिक्रिया द्यायला जरा वेळ झाला.

खरं सांगायचं झालं तर तुम्ही पाठवलेलं तुमच्या जाणिवेचं पोट्टेंट म्हणजे स्वतःला जमेल तितकं समजून घेण्याचा तीव्र प्रयत्न वाटला. असं स्वतःत खोल शिरणारी इच्छा आणि प्रतिभा अपवादात्मक असते. तुमच्यातली ही प्रतिभा मला जाणवली. म्हणूनच तुमच्याशी संवाद करताना मला एक प्रकारचा विश्वास वाटतो.

स्वतःला सोलून काढताना वेदना होतात. त्याच सोबत त्यातून आत्मीय समाधान सुद्धा मिळतं. लिहीन तेच जे मनाच्या गर्तेतून येतं असा बाणा काही लेखक आणि लेखिका बाळगून जगतात. तुम्ही त्या पैकी एक आहात.

तुमच्या ह्या आत्मसंवादाला तीव्र व्यक्तिनिष्ठतेचं अस्तर आहे. ही एक्स्ट्रिम सब्जेक्टिविटी दुधारी अस्त्रासारखी असते. ती जितकं देते त्याहून अधिक वसूल करते. (असा एक प्रयोग मी माझ्या त्रिधारा कादंबऱ्यांच्या अखेरच्या भागात, 'ढग' मध्ये केला आहे.) तो केल्यानंतर माझ्या मनात खूप संमिश्र भावनांचं तांडव सुरू झालं. खरंच, इतकं सगळं सांगायची गरज होती का? असं मला वाटलं. पण जेव्हा आपण जाणिवेचं उत्खनन सुरू करू लागतो तेव्हा मूल्यविधान कामाचं नाही. बरं-वाईट, दुष्ट-सुष्ट हा भेद विरून जातो आणि आपण आपल्याकडे तिन्हाइताच्या नजरेने बघून स्वतःलाच काही सांगू लागतो. तुमच्या डायरीतल्या नोंदी तशा आहेत. आपली जाणीव सच्ची करत जाणे हेच डायरीलेखनाचं ध्येय असावं. तुमच्या डायरीतल्या तारखा तुमच्या जाणीव विकासाचे टप्पे दाखवतात. ते वाचताना उत्कंठा वाटते. तुमची बाह्य आणि अंतर्दामी निरीक्षणक्षमता खूप आवडली.

मला वाटतं हे पुस्तक वाचकांना स्वतःत परतून घेण्यासाठी एक मार्गदर्शक नकाशा ठरेल.

खूप खूप शुभेच्छा.

विश्राम गुप्ते, गोवा
२० ऑगस्ट २०२२